

III

DZIEJE ZIEMI I POWIATU CHOJNICKIEGO

ZIEJE ZIEMI
I POWIATU
CHOJNICKIEGO

Crs. Ggr. Fab

Dzi t.3

2010

Hist

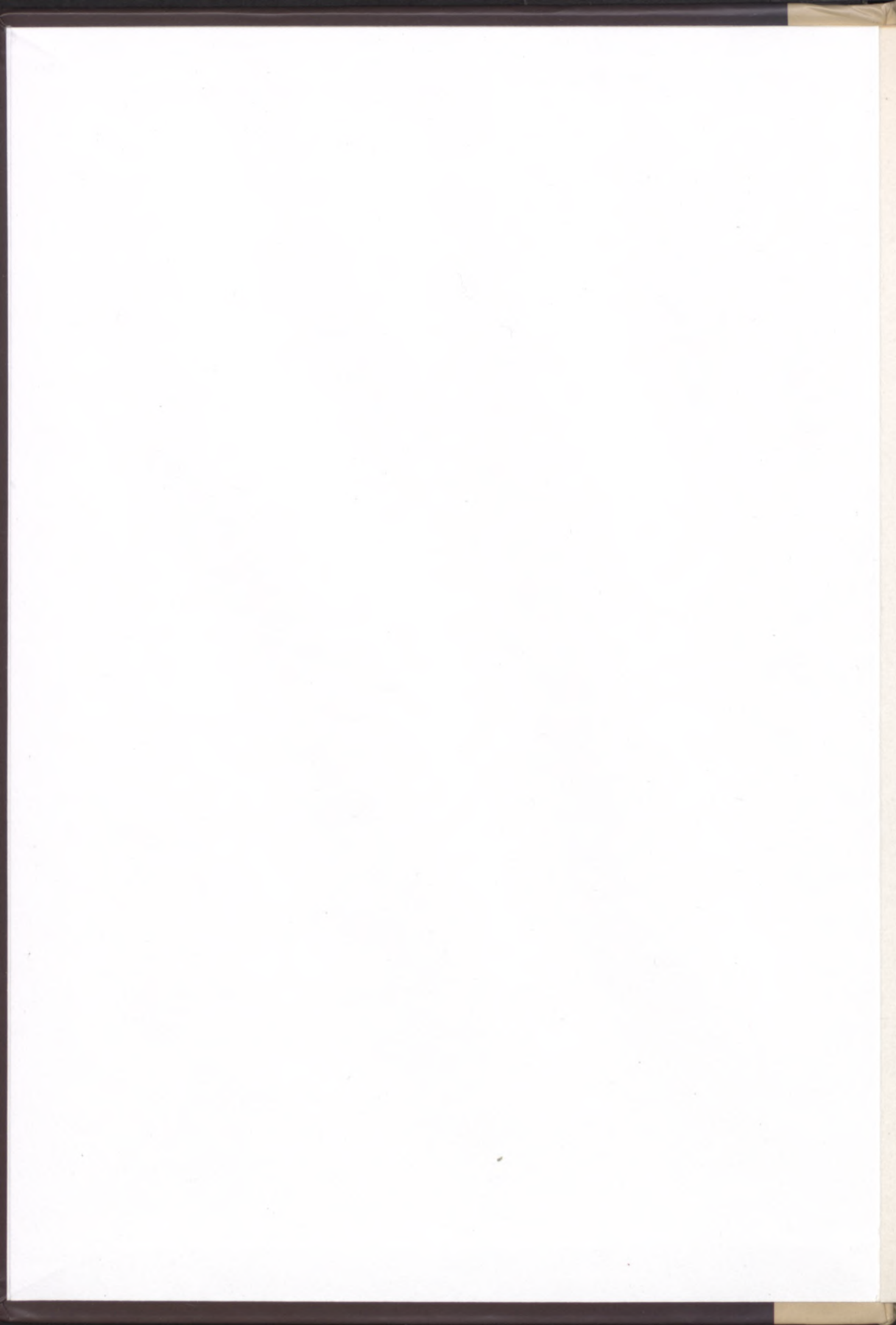
TOM III

Ludzie
ziemi chojnickiej

ZIEMIE ZIEMI
I POWIATU
CHOCIMSKIEGO

ZIEMIE ZIEMI
I POWIATU
CHOJNICKIEGO

TOM III

Ludzie
ziemi chojnickiej

WYBÓR I OPRACOWANIE
Jacek Knopek

Chojnice 2010

CHOIŃSKIEGO
I POWIATU
ZIEJE ZIEMI

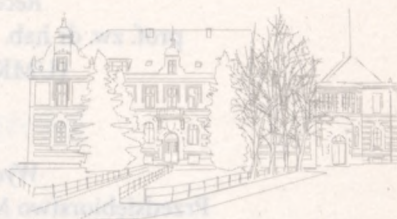

886688

4 047

list
N.M

MONOGRAFIA ZOSTAŁA PRZYGOTOWANA I WYDANA
DZIĘKI MECENATOWI WŁADYSŁAWA SAMORZĄDOWYCH
POWIATU CHOJNICKIEGO

ZIEMIE ZIEMI I POWIATU CHOJNICKIEGO

TOM III

Ludzie ziemi chojnickiej

WYBÓR I OPRACOWANIE

Jacek Knopek

Chojnice 2010

MONOGRAFIA ZOSTAŁA PRZYGOTOWANA I WYDANA
DZIĘKI MECENATOWI WŁADZ SAMORZĄDOWYCH
POWIATU CHOJNICKIEGO

Recenzent

prof. zw. dr hab. Ryszard Michalski
(UMK Toruń)

Wydawca

Przedsiębiorstwo Marketingowe LOGO
na zlecenie
Powiatu Chojnickiego

- © Copyright by Powiat Chojnicki, 2010
© Copyright by Przedsiębiorstwo Marketingowe LOGO, 2010

ISBN 978-83-62097-16-6

Opracowanie graficzne i przygotowanie do druku
PM LOGO, tel. (52) 340 18 52

Druk

ZPH MAKTECH, tel. (52) 327 15 77

Oprawa

INTREX, tel. (52) 322 68 12

Nakład 1000 egz.
Ark. druk. 15

1073903

K.56/2011

Spis treści

Wprowadzenie	9
Ludzie ziemi chojnickiej	19
A	21
B	23
C	26
D	27
E	28
F	29
G	30
H	31
I	32
J	33
K	34
L	35
M	36
N	37
O	38
P	39
Q	40
R	41
S	42
T	43
U	44
V	45
W	46
X	47
Y	48
Z	49
Wykorzystana bibliografia	201
Spis postaci	225

Bez pomocy ludzi dobrej woli
nie byłoby tego wszystkiego,
co nam udało się zrealizować...

Z wypowiedzi Czesława Kuklińskiego,
chojnickiego działacza społecznego i sportowego

MONOGRAFIA ZOSTAŁA PRZYGOTOWANA I WYDANA
DZIĘKI MECENATOWI WŁADZ SAMORZĄDOWYCH
POWIATU CHOJNICKEGO

Recenzent

prof. dr. hab. Eystad Michalski
(UMK Toruń)

Wydawca

Przedsiębiorstwo Marketingowe LOGO
ul. Specjalna
Powiatu Chojnickiego

© Copyright by Powiat Chojnicki, 2010

© Copyright by Przedsiębiorstwo Marketingowe LOGO, 2010

ISBN 978-83-62097-16-8

Opisano w sposób prosty i przystępny do druku

PM LOGO ul. (52) 540 10 52

bez pomocy ludzi dobrej woli

nie byłoby tego wszystkiego

Pracę

...zrealizować. Powiat Chojnicki ul. (52) 523 16 77

Współpraca z Zakładem Kultury

ul. (52) 523 16 77

Nakład 1000 egz.

Ark. druk. 15

1009903

X-56/2010

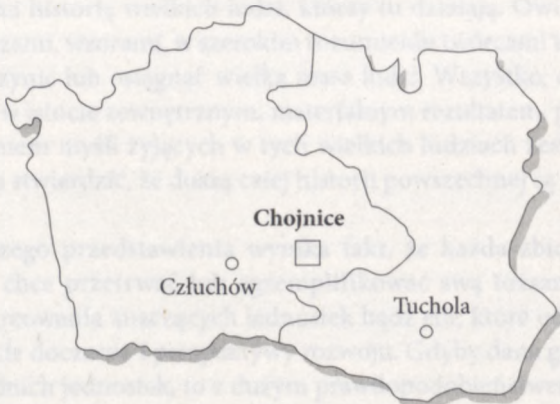
Spis treści

Wprowadzenie	
Wprowadzenie	9
Ludzie ziemi chojnickiej	19
A	21
B	23
C	40
Ć	47
D	48
E	54
F	55
G	58
H	71
I	77
J	79
K	83
L	100
Ł	110
M	117
N	127
O	132
P	135
R	143
S	155
Ś	174
T	175
U	179
W	182
Z	196
Ż	199
Wykorzystana bibliografia	201
Spis postaci	225

Spis treści

9	Wprowadzenie
19	Lubie ziemie chrześcijańskie
21	A
22	B
23	C
24	C
25	D
26	E
27	F
28	G
29	H
30	I
31	I
32	K
33	L
34	L
35	M
36	M
37	N
38	O
39	P
40	R
41	S
42	S
43	T
44	T
45	U
46	U
47	W
48	W
49	Z
50	Z
51	Wskazywane bibliografie
52	Spis postaci

Wprowadzenie

1. A. Chodźba, *Opis historyczny i administracyjny powiatu tucholskiego* [opis historyczno-geograficzny powiatu tucholskiego], t. II, Warszawa 1906, s. 1-2.

2. Op. o. B. Baranowski, *Współczesna historia powiatu tucholskiego*, Warszawa 1986, s. 98.

Wprowadzenie

Już od czasów historycznych w dziejach ludzkości wykazać można istotną rolę jednostek, jaką odgrywały one w rozwoju struktur społecznych, zarówno małych, jak i wielkich. To w głównej mierze dzięki nim tworzone cele, idee, wartości i normy społeczności lokalnych oraz zbiorowości terytorialnych. Dzięki nim dane grupy mogły podkreślać swą osobowość, kształtować tożsamość czy budować wspólnotę homogeniczną. Zauważając, że siła osobowości oraz zaangażowanie społeczne jednostek w istotnym stopniu animuje struktury organizacyjne, tworzy określone wartości, dążenia, aspiracje, zarówno społeczno-kulturalne, jak i polityczne czy ekonomiczne, postrzega się, że ma ona w zasadzie konstruktywne znaczenie dla społeczności lokalnych, aczkolwiek widzi się też jej destruktywne konsekwencje. Wskazuje się ponadto, że duże indywidualności są nierzadko sprawcami konfliktów lokalnych czy też ujawniania się konkretnych interesów jednostkowych, branżowych czy grupowych¹.

Rola jednostek w kształtowaniu oblicza zbiorowości ludzkich posiada swoją obudowę intelektualną, sięgającą czasu kształtowania się nowoczesnego narodu, czego dał dowód m.in. filozof angielski Thomas Carlyle, który przekonywał, że: „Historia powszechna, historia tego, co człowiek dokonał na tym świecie, jest w rzeczywistości historią wielkich ludzi, którzy tu działają. Owi wielcy byli wodzami, rzeźbiarzami, wzorami, w szerokim rozumieniu twórcami tego wszystkiego, co pragnęła uczynić lub osiągnąć wielka masa ludzi. Wszystko, czego na świecie dokonano, jest w istocie zewnętrznym, materialnym rezultatem, praktyczną realizacją i spełnieniem myśli żyjących w tych wielkich ludziach zesłanych na świat. Słusznie można stwierdzić, że duszą całej historii powszechnej są dzieła tych wielkich ludzi”².

Z powyższego przedstawienia wynika fakt, że każda zbiorowość, w tym lokalna, która chce przetrwać lub egzemplifikować swą tożsamość, zmuszona jest wręcz do kreowania znaczących jednostek bądź elit, które odpowiedzialne są i będą za jej życie doczesne i perspektywy rozwoju. Gdyby dana grupa nie wytworzyła odpowiednich jednostek, to z dużym prawdopodobieństwem można byłoby

¹ Por. A. Chodubski, *Cywilizacyjna interpretacja konfliktów społeczno-politycznych*, [w:] *Konflikty społeczno-polityczne w III Rzeczypospolitej*, red. A. Wojtas i M. Strzelecki, Warszawa 2001, s. 9-20.

² Cyt. za: R. Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1980, s. 98.

przyjąć, że zbiorowość taka w krótkim czasie podlegać będzie zanikowi albo takim socjologicznym procesom, jak asymilacja, adaptacja czy akulturacja.

Odwołując się do ziemi chojnickiej³, można wykazać, że osobowości o priorytetowym znaczeniu dla życia danej zbiorowości odnaleźć można od momentu pojawienia się pierwszych źródeł pisanych dla tego obszaru, które datowane są na XIII w. Wraz z rozwojem życia społecznego i regionalnego postaci takich jest coraz więcej, aczkolwiek ich poszukiwanie bywa pracochłonne i długotrwałe. Źródła te często obrazują życie i zachowanie się konkretnych jednostek, wskazują na ich rolę w danym środowisku czy określają miejsce w strukturze i przekroju społecznym. Poprzez wykorzystanie materiału źródłowego oraz jego odpowiednie przereferowanie mówić można o biografistyce, którą rozumieć należy jako literaturę bądź piśmiennictwo biograficzne⁴. Ten rodzaj działalności badawczej spotykany jest już w starożytności, kiedy to przedstawiano żywoty sławnych bądź zasłużonych ludzi poprzez prezentowanie ich biografii⁵. W czasach nowożytnych gatunek ten stał się także obecny i na ziemiach polskich⁶. Z czasem budził on coraz większe zainteresowanie, które dostrzec można również i w odniesieniu do ziemi chojnickiej⁷.

Zamierzeniem niniejszego tomu monografii ziemi i powiatu chojnickiego była chęć odtworzenia, z pomocą biogramów⁸, znaczących postaci i osobowości, które w sposób szczególny wywarły piętno na życiu najbliższego regionu bądź tereny te

³ Na potrzeby niniejszego tomu monografii przyjęto określenie *ziemia chojnicka* do obszarów, które w dużej mierze były powiązane z Chojnicami na zasadach administracyjnych, organizacyjnych i terytorialnych. Do momentu powołania do życia powiatu chojnickiego, tereny te znajdowały się w obszarze kasztelanii raciąsko-szczyceńskiej, komturstwa człuchowskiego i tucholskiego oraz starostw człuchowskiego i tucholskiego. Kiedy Chojnice stały się w 2. połowie XVIII w. siedzibą władz powiatowych, struktura terytorialna ziemi chojnickiej została określona poprzez tę jednostkę administracyjno-terytorialną, która zmieniała swój obraz i kształt w kolejnych epokach i dziesięcioleciach.

⁴ Zob. *Biografistyka*, [w:] *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, wyd. 7, Warszawa 1992, t. 1, s. 167.

⁵ Gatunek ten został zapoczątkowany już w IV w. p.n.e. przez m.in. Isokratesa, a w pełni wyartykułowany dzięki greckim *Żywotom sławnych mężów* Plutarcha i rzymskim *Żywotom Cezarów* Swetoniusza. W czasach nowożytnych gatunek ten połączył elementy faktograficzne z fikcją fabularną, dzięki czemu w XX w. doprowadzono do rozwoju biografistyki literackiej, stojącej w opozycji do naukowej. Przedstawiała ona poszczególne postacie historyczne w sposób bardziej popularny.

⁶ Już w XV-XVI w. polskie akcenty biografistyki odnoszą się do dzieła Kallimacha przedstawiającego *Życie i obyczaje Grzegorza z Sanoka*.

⁷ Zainteresowanie sławnymi postaciami bądź osobami godnymi uwagi dla Chojnic i otaczającego je obszaru datuje się jeszcze na czas poprzedzający rozbiory. Zainteresowanie to rozwijano następnie w XIX i szczególnie w XX stuleciu.

⁸ Poprzez pojęcie *biogram* należy rozumieć notę biograficzną, czyli krótki i zwięzły w treści życiorys umieszczony zwykle w encyklopediach, informatorach, leksykonach bądź przewodnikach. Zob. *Biogram*, [w:] *Słownik języka...*, s. 167.

propagowały już w nowym miejscu zamieszkania. W momencie tworzenia koncepcji takiego wydawnictwa zdawano sobie sprawę z problemów natury merytorycznej, warsztatowej i metodologicznej, będących konsekwencją pytania, kogo w istocie rzeczy można zaliczyć do znaczących przedstawicieli ziemi chojnickiej, gdyż sprawa ta nie jest, sama w sobie, oczywista. Pomocna w tym względzie okazała się metodologia nauk społecznych, która w poszczególnych swoich dyscyplinach wskazywała na konkretne kategorie badawcze mówiące o tym, kogo należy uznać za jednostkę, która miała bądź ma wyraźny wpływ na życie danej zbiorowości. W przypadku historii są to postacie, które zaznaczyły swą obecność w źródłach pisanych, były obecne na kartach monografii i opracowań czy też same tworzyły dzieła poszerzające wiedzę na tematy regionalne. Socjologia wyróżnia w szczególności animatorów i organizatorów życia społecznego, a także odwołuje się, w warunkach europejskich, do zaakceptowania brytyjskiego funkcjonalizmu, który m.in. mówi o potrzebie wyprofilowania określonych funkcji w społecznościach lokalnych i zbiorowościach terytorialnych. Psychologia sięga do konkretnych zachowań ludzkich, m.in. w środowiskach wiejskich i miejskich, oraz wskazuje na związki przyczynowo-skutkowe pomiędzy jednostką a daną grupą. Z kolei politologia ukazuje życie polityczne danej grupy oraz osób najbardziej aktywnych w kontekście kreowania władz państwowych, samorządowych i partyjnych. Nauki te pomogły zatem w doprecyzowaniu terminu „znaczące osobowości”, które dzięki swej nieprzeciętności, niepospolitej postawie czy wykazywanym zdolnościom osiągnęły sukces natury polityczno-samorządowej, gospodarczo-ekonomicznej czy społeczno-kulturalnej.

Względy natury metodologicznej zadecydowały, że w niniejszym tomie monografii ujęto jedynie osoby nieżyjące, gdyż uznano, że tylko w odniesieniu do takich postaci będzie można zinterpretować dzieło, które pozostawiły dla potomnych bądź swym męstwem, poziomem rozwoju gospodarczego czy niezwykłym intelektem mogły wpływać na miejscowe środowisko. Stąd w niniejszym tomie odnaleźć można postacie, które wyróżniały się w ówczesnym im środowisku, niezależnie od ich narodowości czy pochodzenia etnicznego. Najważniejszym kryterium przyjętym przez autora był wkład, jaki wniosły one do rozwoju ziemi chojnickiej. Mniej istotnym elementem było zatem miejsce urodzenia czy śmierci danej jednostki, miejsce ukończenia szkoły średniej oraz przypadkowe zetknięcie z otoczeniem Chojnic. Stąd niektórych postaci urodzonych na ziemi chojnickiej bądź uczących się w Chojnicach nie znajdzie się w niniejszym opracowaniu. Zdecydowano, że osoby, które przebywały w regionie, ale nie zaznaczyły swej obecności w miejscowym środowisku, nie mogą być zaliczone do „ludzi ziemi chojnickiej”. Stąd też założono, że każdy starosta, landrat, burmistrz czy wójt nie może zostać ujęty w opracowaniu, mimo że osoby te piastowały wysokie stanowiska i odgrywały większą rolę polityczną

czy samorządową. Podobna formuła odnosi się także do księży, a w szczególności do proboszczów ważnych obiektów sakralnych, m.in. chojnickiej bazyliki. Dopuszczono z kolei do niniejszego tomu osoby niższej wagi i rangi, jeżeli można było stwierdzić, że wybijały się one nie tylko ponad przeciętność, ale i aktywizowały się w innym zakresie aniżeli tylko obowiązki zawodowe wynikające ze sprawowanej funkcji.

Pomocny przy konstruowaniu poszczególnych biografów okazał się dotychczasowy dorobek naukowy nagromadzony nie tylko na Pomorzu, ale i dla innych części kraju, a także za granicą. Przydatne pod tym względem były słowniki biograficzne wydawane dla terytorium państwa polskiego, jak *Polski słownik biograficzny*, który od 1935 r. akcentował rolę jednostek w życiu całego narodu i państwa. Ponadto cenne okazały się słowniki opublikowane dla poszczególnych regionów, jak również i samych miast, np. edycje dotyczące Warmii i Mazur, Śląska i Wielkopolski, a w ostatnim czasie nieocenionym i pomocnym dziełem stał się *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*. Pewnych wzorów metodycznych dostarczył też słownik *Altpreussische Biographie*, mający jednak wymowę typową niemiecką⁹. Po 1990 r. nader aktywne środowisko pomorskie wzbogaciło się o dość liczne wydawnictwa słownikowe i leksykalne, które przypomnieć miały wiedzę historiograficzną o znamienitych postaciach regionalnych, nadzwyczajnych miejscach czy nieistniejących już budynkach, folklorze, warunkach pracy i rozrywki.

Stosunkowo bogate doświadczenia w zakresie biografistyki regionalnej ma także i sama ziemia chojnicka. Badania w tym zakresie podjął już w XVIII w. Jan Daniel Titius, który w 1763 r. wydał w Lipsku biografie 25 wybitnych – jego zdaniem – chojniczan. Biogramy chojniczan możemy także odnaleźć w XIX-wiecznych monografiach miasta, których autorami byli przedstawiciele nacji niemieckiej i w taki też sposób widzieli udział jego mieszkańców w życiu społecznym. Zainteresowanie poszczególnymi postaciami i indywidualnościami życia miejskiego i pozamiejskiego przyniósł także i XX w. oraz pierwsze lata XXI w. Osobowości takie wyróżnił w okresie międzywojennym Czesław Wycech, tworząc pierwszą polską monografię powiatu chojnickiego i publikując ją w 1936 r. Po II wojnie światowej największym źródłem informacji co do kwestii biograficznych jest opracowanie przygotowane przez zespół autorski, w którym największy swój udział miał Zbigniew Stromski i on też w 1986 r. zdecydował się na wydanie chojnickiego słownika biograficznego. Pewnym niewielkim uzupełnieniem tych treści stał się także, przygotowany w tym samym czasie, mały leksykon chojnicki zredagowany przez Franciszka Pabicha. Po 1990 r. spotykamy, szczególnie w czasopiśmie naukowych

⁹ Pełne zestawienie bibliograficzne znajduje w końcowej części niniejszego opracowania.

i opracowaniach zbiorowych, coraz więcej materiałów biograficznych, a w tym autorstwa Józefa Borzyszkowskiego, Jacka Knopka czy Kazimierza Ostrowskiego. W ostatnim czasie dorobek chojnickiej i czerskiej biografistyki został poważnie wzmocniony przez *Bedeker chojnicki* pióra Kazimierza Ostrowskiego oraz wzbogacony o bardziej literackie omówienie postaci środowiska czerskiego, które przygotowali do druku z okazji wydarzeń rocznicowych Józef Borzyszkowski i Cezary Obracht-Prondzyński¹⁰.

Biogramy przygotowano w układzie alfabetycznym, uznając, że będzie on najbardziej czytelny i jednocześnie zrozumiały dla Czytelnika. W poszczególnych częściach składowych, które oznaczone zostały literami polskiego alfabetu, odnaleźć można zarówno osoby wywodzące się ze średniowiecza, jak i nowożytności czy czasów współczesnych. Uznano, że wszystkie one sumiennie pracowały na rzecz regionu i najbliższego otoczenia, z którym były przedmiotowo związane, a więc wydzielenie ram chronologicznych w tym przypadku nie jest adekwatne do przekazywanej treści i wręcz utrudnia Odbiorcy lekturę. Zrozumiałym jest jednak fakt, iż z początku dziejów pisanych umieszczono jedynie kilku bądź kilkunastu przedstawicieli stanu rycerskiego, szlacheckiego i duchownego, a niewielu mieszczan i chłopów. Przemiany cywilizacyjne zachodzące w świecie, Europie i Polsce spowodowały, że im bliżej współczesności, tym bardziej relacje te ulegały odwróceniu. Zdecydowanie zaczął przeważać stan średni żyjący w miastach, a w mniejszości pozostał ten występujący w jego bliższym i dalszym otoczeniu. Wynikało to z faktu, że to właśnie mieszczaństwo, wraz z rewolucją kapitalistyczną, było głównym kreatorem życia społecznego ludzkości.

W opisie poszczególnych postaci starano się zachować jednakową strukturę wewnętrzną. Tam, gdzie było to możliwe, podawano daty życia, czyli urodzenia i śmierci, dane personalne rodziców oraz krótką informację o najbliższym rodzeństwie. Dalej umieszczano fakty dotyczące wykształcenia, wraz z miejscem odbywanych studiów oraz uzyskaniem tytułu zawodowego czy stopni bądź tytułu naukowego. Następnie odnoszono się do miejsca pracy zawodowej oraz działalności innej aniżeli wykonywana profesja. Szczególną uwagę przy tym zwracano na osiągnięcia dotyczące ziemi chojnickiej, a w mniejszym wykraczające poza jej ramy terytorialne. Mimo że chciano uniknąć pisania minimonografii i do poszczególnych osób zamierzano zastosować podobną objętość tekstu, to jednakże oczywisty stał się fakt, iż niektóre osobowości były tak wielkimi autorytetami, tak bardzo wyróżniały się z miejscowego otoczenia, że należało poświęcić im więcej miejsca. W dużej mierze odnosiło się to do tych postaci, które całe życie poświęciły na eksponowanie wartości regionalnych i zasadniczo powiązanych z ziemią

¹⁰ Tamże.

chojnicką. W przypadku osób, których zapis nazwiska budził pewne wątpliwości, umieszczono tuż obok w nawiasach kwadratowych inne godności występujące w źródłach. Fakt ten odnosił się głównie w stosunku do postaci wybitnie historycznych. W niektórych przypadkach miał także zastosowanie do osób związanych z działalnością wywiadowczą bądź partyzancką, gdzie używanie kilku nazwisk było nader uzasadnione. W celu ułatwienia lektury Odbiorcom imiona prezentowanych postaci zostały przedstawione w polskim brzmieniu, aczkolwiek autor jest tego świadomy, że imiona osób narodowości niepolskich powinny być zapisywane odmiennie, zgodnie z rzeczywistością historyczną bądź zapisem metrykalnym i normatywnym. Jest jednak rzeczą zrozumiałą, że wśród społeczności lokalnej poszczególne imiona były używane zamiennie. Stąd często metrykalny Heinrich nazywany bywał pospolicie Henrykiem, Wojciech Adalbertem, a Johannes Janem bądź Johanem. W miejscach, gdzie lata życia danej osoby nie budziły zastrzeżeń, ujęto je w nawiasach półokrągłych w zapisie arabskim. Tam natomiast, gdzie występowały problemy z dokładnym określeniem chronologii, opatrzone je stosowną formą przyimkową lub ujęto je w zapisie rzymskim.

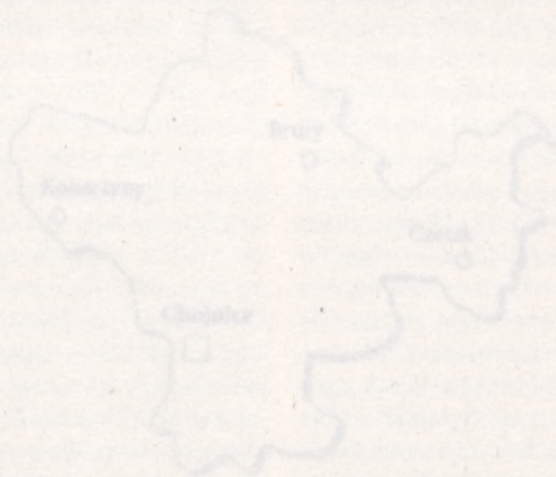
Każda z tych osobowości wzbogaca w sposób szczególny pierwszy tom niniejszej monografii, aczkolwiek stanowią one poważne uzupełnienie także dla tomu drugiego i czwartego¹¹. Miał bowiem rację Kazimierz Ostrowski, który we wprowadzeniu do chojnickiego słownika biograficznego zawarł cenną konstatację, która przyświecała także opracowaniu niniejszego, trzeciego tomu monografii ziemi i powiatu chojnickiego. Głosiła ona: „Historia nie może obyć się bez imion. Dzieje społeczeństw, narodów, regionów czy miast datują się z reguły od momentu, w którym na arenie pojawiają się ludzie znani z imienia, sprawcy lub uczestnicy ważnych wydarzeń. Nierzadko są to postacie legendarne, na wół lub całkowicie zrodzone w ludowej wyobraźni, lecz urealnione i zindywidualizowane dzięki posiadaniu własnego imienia. W wielu wypadkach są to postaci historyczne, osadzone w konkretnych sytuacjach i czasie – wodzowie, organizatorzy, przywódcy duchowi, a czasem tylko postronni obserwatorzy. Im to zawdzięczamy, że ustne przekazy zyskują większą wiarygodność, zaś źródła pisane zdobywają rangę świadectwa zdarzeń.

Historiografia wypełniona jest imionami i nazwiskami, gdyż właśnie ludzie są aktorami dziejów, są podmiotami i przedmiotami wszelkiego działania. Im więcej znamy ludzi, którzy żyli i działali w minionych czasach, tym głębsze i pełniejsze jest nasze rozumienie przeszłości. Biografistyka, wiedza o ludziach, jest więc znaczącym rozdziałem opisu dziejów.

¹¹ Monografia ziemi i powiatu chojnickiego składać się ma z czterech tomów, a oddana do rąk Czytelnika część jest drugą wydawaną w układzie chronologicznym.

Upamiętnianie i popularyzowanie biografii jednostek wybitnych, które swą aktywnością w jakiegokolwiek dziedzinie wywierały piętno na kształt życia i bieg wydarzeń w dawnych bądź bliskich nam czasach, jest nie tylko sprawą dobrej woli. Jest to akt im należny, gdyż korzystając z ich dorobku jesteśmy wobec nich dłużnikami. Byłoby niewdzięcznością godzić się, aby te dokonania pozostawały w mroku, zapomniane lub szerzej nieznane, albo też by egzystowały i służyły nam, podczas gdy ich twórcy odeszli w niepamięć¹².

Ludzie ziemi chojnickiej

¹² Z. Stromski, *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275-1980*, Bydgoszcz 1986, s. 9.

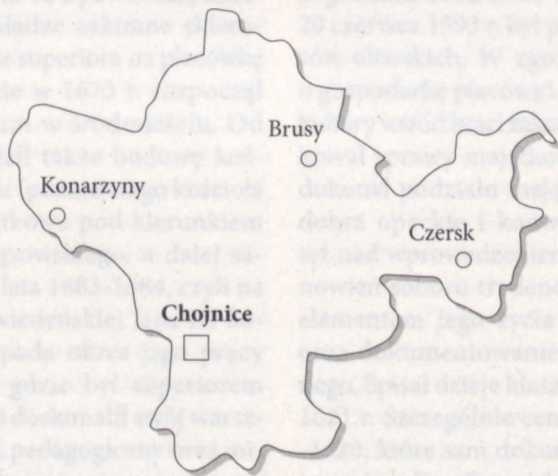
ABRAMOWICZ Piotr (1619-1697) – ksiądz jezuita, kaszubijski i archydiacon superiorem chojnicki. Urodził się 11 czerwca w Miłogólu. O jego osobistym życiu wiadomo tylko tyle, że 15 sierpnia 1687 został wyświęcony do

Ludzie ziemi chojnickiej

filozofii i teologii. Wnioskowość mu natchnęła święci kapłanek. Następnie pełnił obowiązki profesora matematyki w kolegiach jezuitów w Kollacu (w latach 1647-1649), Lublinie (1654-1659), Krakowie (1657-1658) i Ławocju (1674-1679). Pod jego potęgą powstał Księgarnia (1655-1660) prowadził także działalność na Śląsku, a w latach 1684-1686 również na terytorium Brandenburgii oraz na Pomorzu. To z pewnością przyczyniło się do włączenia do Wielkiej, gdzie 1673 powołał do życia kolegię jezuitów. W 1673 z powołaniem przejął kierownictwo w Poznaniu. W 1673 roku wstąpił do jezuitów, pozostając uczniem Bertholomieja Wąrowskiego dzieła w modlitwie. Na lata 1683-1684 pełnił funkcję wikariusza w parafii św. Józefa w Chojnicach, gdzie był wiceprezydentem (chojnickiej) i doświadczył w tym czasie dwukrotny pedagog. W parafii wzięto udział w głoszeniu kazania i homaliach

niepłynnych kolonizacji obramiali weryfikacji, które na czas głoszonego słowa Bożego nawiedzane były we wnętrzu kościoła. Miał być także autorem krótkiego katechizmu dla młodych, który wykorzystywał w czasie swej posługi chojnickiej, jednakże ten egzemplarz w latach późniejszych. Ponadto prowadził polemiki religijne z aryanami, redaktorem „Kroniki” i „Kroniki” był jako bracia chrześcijańscy

ADLER Filip (ok. 1665-1670) – profesor, reformator i kronikarz chrześcijański. Wywodził się z Chojnic. W 1680 nawiązał do zgrupowania cywilów w Chojnicach, gdzie trzy lata później został profesorem teologii. Od 1696 r. kierował w kolegiach jezuitów w Poznaniu i Berlinie. Na krótko został wykładowcą w grudniu 1692 r. w Włocławku. Od 20 czerwca 1693 r. w Poznaniu kierował w kolegiach jezuitów. W 1696 roku został profesorem teologii w Kolegium w Poznaniu. Upartość 1673 r. prowadził w tym celu wraz z innymi jezuitami. Cwałował w tym czasie w tym czasie. W tym czasie było parafie w Chojnicach, gdzie był wiceprezydentem (chojnickiej) i doświadczył w tym czasie dwukrotny pedagog. W parafii wzięto udział w głoszeniu kazania i homaliach

Ludzie ziemi chojnickiej

A

ABRAMOWICZ Piotr (1619-1697) – ksiądz jezuita, kaznodzieja i erudyta oraz superior chojnicki. Urodził się 11 czerwca w Małopolsce. O jego młodzięcym życiu wiadomo tylko tyle, że 15 sierpnia 1640 r. wstąpił w Krakowie do zakonu jezuitów. W zgromadzeniu odbywał stosowne nauki w dziedzinie filozofii i teologii, które umożliwiły mu uzyskanie święceń kapłańskich. Następnie pełnił obowiązki profesora matematyki w kolegiach jezuickich w Kaliszu (w latach 1647-1649), Lublinie (1654-1655), Krakowie (1657-1658) i Lwowie (1658-1659). Podczas potopu szwedzkiego (1655-1660) prowadził także działalność na Śląsku, a w latach 1659-1666 również na terytorium Brandenburgii oraz na Pomorzu. To z pewnością zdecydowało, że władze zakonne skierowały go w randze superiora na placówkę do Wałcza, gdzie w 1673 r. rozpoczął budowę kolegium w śródmieściu. Od 1675 r. prowadził także budowę kościoła w Poznaniu (późniejszego kościoła farnego), początkowo pod kierunkiem Bartłomieja Wąsowskiego, a dalej samodzielnie. Na lata 1683-1684, czyli na czasy wiktorii wiedeńskiej Jana III Sobieskiego, przypada okres jego pracy w Chojnicach, gdzie był superiorem misji jezuickiej i doskonalił swój warsztat dydaktyczny, pedagogiczny oraz misyjologiczny, z którego zresztą słynął. W pamięci współbraci zachował się jako wybitny kaznodzieja, posługujący się w głoszonych kazaniach i homiliach

misyjnych kolorowymi obrazami i sztychami, które na czas głoszonego słowa Bożego zawieszane były we wnętrzu kościołów. Miał być także autorem krótkiego katechizmu dla młodzieży, który wykorzystywał w czasie swej posługi chojnickiej, jednakże ten zaginął w latach późniejszych. Ponadto prowadził polemiki religijne z arianami, radykalnym odłamem powstałym w okresie reformacji z Kościoła kalwińskiego, którzy na obszarze Rzeczypospolitej znani byli jako bracia czescy bądź polscy.

ADLER Filip (ok. 1565-1630) – przeor, reformator i kronikarz cystersów oliwskich. Wywodził się z Chojnic. W 1580 r. wstąpił do zgromadzenia cystersów w Oliwie, gdzie trzy lata później złożył profesję zakonną. Od 1586 r. kształcił się w kolegiach jezuickich w Poznaniu i Braniewie. Na kapłana został wyświęcony w grudniu 1592 r. we Włocławku. Od 20 czerwca 1593 r. był przeorem cystersów oliwskich. W zgromadzeniu dbał o gospodarkę placówki i o podniesienie kultury wśród braci zakonnych. Uporządkował sprawy majątkowe zakonu oraz dokonał podziału majątku opactwa na dobra opackie i konwenckie. Czuwał też nad wprowadzeniem w życie postanowień soboru trydenckiego. Ważnym elementem jego życia było pisarstwo oraz dokumentowanie życia klasztornego. Spisał dzieje klasztoru od 1549 do 1621 r. Szczególnie cenne są lata 1590-1620, które sam dokumentował i opatrywał analizą. Zmarł 2 września i został pochowany w grobowcu opata Dawida Konarskiego, którego był przyjacielem, doradcą i wykonawcą poleceń.

ANDRZEJ Sandberg (pocz. XV w.-zm. 1457) – biskup elekt chełmiński. W nauce istnieją poważne spory co do jego identyfikacji. Wedle jednej z opinii był klerykiem, synem Mikołaja Sandberga z Chojnic, który 3 listopada 1426 r. od wikariusza arcybiskupa gnieźnieńskiego otrzymał zezwolenie na przyjęcie poza diecezją niższych święceń kapłańskich. W latach 40. XV w. występował jako proboszcz brodnicki i był sekretarz wielkiego mistrza Pawła v. Russdorfa. Później był kierownikiem kancelarii malborskiej i kapelanem wielkiego mistrza, odgrywał ważną rolę w realizacji jego polityki w okresie narastającego konfliktu ze stanami pruskimi, w tym także odnosząc się do samych Chojnic. Typowany był przez Krzyżaków na biskupstwo rewelskie, a następnie chełmińskie. W czasie starań o uzyskanie sakry biskupiej w tej ostatniej placówce zmarł.

ANDRZEJEWSKI Franciszek Salezy (1827-1911) – nauczyciel gimnazjalny. Urodził się 1 lutego w Pleszewie jako syn Józefa i Anny Kamińskiej. Nauki podstawowe pobierał w Poznaniu, gdzie przenieśli się jego rodzice. W latach 50. XIX w. studiował w Berlinie filologię klasyczną, język francuski oraz filologię. Tam zdał w 1856 r. egzamin państwowy. Początkowo pracował jako nauczyciel prywatny, po czym od 1859 r. jako nauczyciel gimnazjalny w Chełmnie, Chojnicach i Wałczu. W 1861 r. w Chojnicach był współzałożycielem kółka pracy narodowej, które skupiało nauczycieli Polaków z gimnazjum oraz działało jako kółko towarzyskie „Wieniec Wistowy”. W 1863 r. wrócił do gimnazjum chełmińskiego, gdzie pracował do przejścia na emeryturę w 1899 r. Należał do grona nestorów polonistów pomorskich. Zmarł 17 marca w Chełmnie i tam został pochowany.

B

BARTKIEWICZÓWNA Janina (1912-1975) – działaczka społeczna, organizatorka żeglarstwa harcerskiego, inicjator i długoletnia komendantka Ośrodka Żeglarskiego ZHP w Funce, opiekunka trędowatych w Afryce. Urodziła się 27 czerwca w Toruniu jako córka Bernarda i Joanny Kinczewskiej. Wykształcenie uzyskała w gimnazjum toruńskim, po czym rozpoczęła pracę w toruńskim zakładzie ogrodniczo-nasiennym, z którym związała się na długie lata. W okresie międzywojennym działała w harcerstwie, gdzie przeszła kolejne stopnie oraz uzyskała uprawnienia żeglarskie na różnych kursach. W roku szkolnym 1932/1933 została mianowana referentką żeglarstwa Pomorskiej Chorągwi Harcerek, co ożywiło jej działalność organizacyjną. Już w lipcu 1934 r. przygotowała na Jez. Charzykowskim zlot 15-lecia ZHP, a w sierpniu została komendantką obozu żeglarskiego dla harcerek z Wielkopolski i Pomorza. Obozy te organizowała następnie cyklicznie, gdyż cieszyły się dużym powodzeniem wśród młodzieży. W 1936 r. otrzymała z Głównej Kwatery ZHP polecenie organizacji i budowy harcerskiej stancji wodnej w Funce nad Jez. Charzykowskim, z którego to zobowiązania wywiązała się należycie. Dlatego też już w 1938 r. jako komendantka tego ośrodka prowadziła kurs dla sterniczek żeglugi śródlądowej. Od tego czasu Funca stawała się coraz popularniejszym miejscem wypoczynku i szkoleń dla młodzieży. W latach II wojny światowej zmu-

szona była do zaprzestania działalności społecznej. Została wówczas skierowana do pracy w Miejskim Zakładzie Higieny w Toruniu. Za pośrednictwem tej jednostki organizowała pomoc dla więźniów i wysiedleńców. Jednocześnie włączyła się w nurt pracy konspiracyjnej, przynależąc do „Gryfa Pomorskiego”, a następnie Armii Krajowej. Do pracy społecznej w harcerstwie wróciła po zakończeniu działań wojennych. Jeszcze w 1945 r. została komendantką Ośrodka Harcerek w Toruniu. W następnych latach doprowadziła do odbudowy ośrodka w Funce, prowadząc tam ponownie obozy żeglarskie. Po likwidacji ZHP przez ówczesne władze na przełomie 1949/1950 r. wycofała się z działalności społecznej. Ponownie wróciła do harcerstwa na fali przeobrażeń związanych z polskim Październikiem 1956 r. Po raz trzeci zorganizowała też od podstaw stancję wodną w Funce, która popadła wcześniej w ruinę. Od 1957 r. prowadziła w niej kursy i obozy żeglarskie. W 1961 r. pozbawiono ją jednak możliwości prowadzenia zajęć z młodzieżą, gdyż zdaniem ówczesnych władz była „nieodpowiednia ideologicznie”. W tym czasie została zaproszona przez dr Wandę Błęńską, koleżankę z czasów okupacji, do Afryki. Po kilku latach starań, odpowiednim przygotowaniu medycznym i psychologicznym oraz intensywnym kursie języka angielskiego wyjechała w 1965 r. do Buluby w Ugandzie. W nowym miejscu pracy prowadziła w ośrodku dla trędowatych warsztaty, w którym sztyto buty oraz przygotowywano protezy i wkładki ortopedyczne. Odwiedzała też sąsiadujące szpitale w Tanzanii, Etiopii i Zambii.

W 1974 r. ciężko zachorowała. Mimo operacji przeprowadzonej w Londynie zmarła 9 września w Toruniu, gdzie została pochowana w rodzinnym grobowcu. W 1986 r., w 50. rocznicę utworzenia ośrodka harcerskiego w Funce, odsłonięto na miejscu tablicę jej poświęconą, a w izbie pamięci znalazły się w gablocie informacje o niej, zdjęcia, książki i dokumenty. Rada Miejska nazwała także jej imieniem jedną z toruńskich ulic.

BĄCZKOWSKI Bernard (1884-1939)

– ksiądz katolicki, działacz społeczno-religijny i wydawca kalendarzy kościelnych. Urodził się 9 sierpnia w Kartuzach w rodzinie Bernarda i Emilii z domu Sebastian. Kształcił się w Collegium Marianum w Pelplinie i w gimnazjum wejherowskim, gdzie należał do grona filomatów. Po zdaniu matury wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, w którym otrzymał w 1909 r. święcenia kapłańskie. W charakterze wikarego pracował w Gdańsku, Wałdowie, Lichnowach, Wejherowie i Tczewie. Zasłynął jako twórca ośrodka duszpasterskiego, założyciel stowarzyszeń katolickich oraz redaktor kalendarzy kościelnych. Od 1927 r. był proboszczem w Chełmnie, gdzie kontynuował prace renowacyjne miejscowej fary oraz kształtował życie społeczno-religijne. 14 grudnia 1934 r. zaczął pełnić obowiązki proboszcza w Łęgu k. Czerska. Jednocześnie był wizytatorem nauki religii w szkołach podstawowych. Biskup chełmiński mianował go też radcą duchownym. Dalej rozwijał działalność organizacji kościelnych działających przy parafii. W końcu października 1939 r. został aresztowany

przez hitlerowców i przewieziony do Chojnic. Zginął w masowej egzekucji na początku listopada 1939 r. w Dolinie Śmierci. Jego zwłoki ekshumowano po wojnie i złożono na cmentarzu ofiar zbrodni hitlerowskich w Chojnicach.

BĄCZKOWSKI Konstanty (1906-1977)

– urzędnik administracji państwowej, działacz społeczny i publicysta. Urodził się 8 lutego w Czersku jako syn Anasztazy i Teresy z domu Banicka. Jego ojciec, były organista toruński, pracował wówczas w czerskim tartaku. Na miejscu ukończył niemiecką szkołę powszechną. W okresie międzywojennym pracował m.in. jako urzędnik Starostwa Powiatowego w Chojnicach, a od 1930 r. w Wydziale Społeczno-Politycznym Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu oraz jego delegaturach. W okresie swej pracy urzędniczej nawiązał współpracę z lokalnymi czasopismami, w których drukował reportaże i próbki literackie. Zaprzyjaźnił się także z Franciszkiem Sędzickim, redaktorem „Dziennika Pomorskiego” w Chojnicach. Brał czynny udział w wojnie obronnej 1939 r., po czym znalazł się na zachodzie Europy, walcząc w szeregach Brygady Podhalańskiej. Z nią znalazł się pod Tobrukiem i Monte Cassino, będąc jej kronikarzem, redaktorem pisemek i frontowym poetą. Pisywał wówczas pod pseudonimem Jan Nałęcz. Po wojnie pozostał w Wielkiej Brytanii, gdzie uzupełniał wiedzę na studiach oraz pracował organizacyjnie i społecznie, odgrywając aktywną rolę w środowiskach emigracyjnych i kombatanckich. Wrócił do kraju w grudniu 1956 r. i podjął pracę zawodową jako

ekonomista w przemyśle. Ostatecznie osiadł w Toruniu, gdzie działał organizacyjnie i kulturalnie. Dużo publikował w lokalnej i regionalnej prasie. Poza Pomorzem i Kaszubami głównym elementem jego zainteresowań była II wojna światowa oraz Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie. Zmarł 5 maja w Toruniu, gdzie został pochowany. Z małżeństwa z Zofią Kreft miał czworo potomstwa.

BĄCZKOWSKI Stanisław (1893-1986)

– kupiec i działacz społeczno-gospodarczy. Urodził się 3 maja w Kartuzach. W okresie międzywojennym związał się z Chojnicami i handlem. W latach 20. XX w. wykupił udziały w chojnickiej firmie J. Jączyńskiego, powołanej do życia jeszcze w 1887 r. i znanej jako „Dom Mód”. Z powodzeniem prowadził skład materiałów i bielizny. Zaangażował się w prace samorządu kupieckiego i organizacji charytatywnych. W okresie tym pełnił także funkcję ławnika miejskiego. W pracę samorządową zaangażował się również bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, będąc członkiem Zarządu Miejskiego w latach 1945-1948. Kiedy pozbawiono go posiadanego przed wojną majątku oraz dużego zakładu pracy w centrum Chojnic, prowadził do 1979 r. nieduży sklep galanteryjny przy ul. Piłsudskiego. Zmarł 7 września w Gdańsku. W pamięci chojniczan zapisał się jako pogodny pracodawca i prawowity obywatel, zachowujący do końca postawę niestrudzonego kupca i rzecznika mieszczańskiego etosu.

BEHRENDT Augustyn (1825-1887) – ksiądz katolicki i współzałożyciel szpi-

tala oraz zakładu dla sierot. Urodził się 30 sierpnia w Dąbrówce w rodzinie kosznajderskiej jako syn rolnika Mateusza i Anny Domke. Na miejscu ukończył szkołę powszechną oraz w Chojnicach gimnazjum katolickie. Wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, a studia teologiczne uzupełniał dalej we Wrocławiu. Po święceniach kapłańskich był początkowo wikarym w Chełmnie, a w latach 1857-1860 nauczycielem akademickim w pelplińskim seminarium. Wykładał wówczas prawo kanoniczne, patrologię i historię Kościoła. W 1860 r. został mianowany proboszczem chojnickiej fary, a następnie dziekanem człuchowskim. Występował także jako inspektor szkół ludowych i egzaminator prosynodalny. Dał się poznać jako zdolny administrator i organizator życia społeczno-religijnego. Dostrzegając potrzeby lokalne, należał do ścisłego grona osób powołujących do życia zakład wychowawczy dla sierot oraz szpital w Chojnicach. Inicjatywa ta, dzięki wsparciu Józefa Tuschika ze Sławęcina w postaci darowizny części gruntów, dała podstawy do powstania w 1885 r. Zakładu św. Karola Boromeusza w Chojnicach. Wybrano go wówczas do pełnienia obowiązków pierwszego prezesa kuratorium tego Zakładu. W ostatnich miesiącach życia chorował, przez co nie mógł już się czynnie angażować w prace społeczno-organizacyjne. Zmarł 22 marca w Chojnicach i został pochowany na miejscowym cmentarzu parafialnym.

BEHRENDT Józef (1820-1896) – rolnik i działacz społeczny. Urodził się 29 czerwca w Piastoszynie w kosznaj-

derskiej rodzinie zamożnego rolnika Antoniego i pochodzącej ze Sławęcina Anny Musolf. Wychowywał się wraz z ośmiorgiem rodzeństwa na pograniczu Piastoszyna i Dąbrówki, gdzie leżały dobra ziemskie rodziny. Po ojcu przejął 100 ha ziemi, na której uprawiał głównie zboże. W dobie rozwoju gospodarki kapitalistycznej powiększał sukcesywnie areal ziemski oraz rozpoczął na masową skalę hodowlę bydła i owiec. Okazał się uzdolnionym handlowcem, gdyż dzięki korzystnej sprzedaży płodów rolnych i zwierząt znacznie powiększał dobra rodzinne. Zaczął także wykorzystywać występujące na terenie jego dóbr złoża gliny i torfu. Z gliny wypalano cegły i dachówki, a z torfu bloczki na opał. Przez lokalne środowisko uważany był za człowieka bardzo pracowitego, typowego przedstawiciela Kosznajderii, który dużo czasu poświęcał gospodarstwu oraz dbał o odpowiednie wychowanie i wykształcenie swego potomstwa. Dzień pracy rozpoczynał przed wschodem słońca, a kończył go już po zmierzchu. Starał się też aktywnie uczestniczyć w życiu społeczno-politycznym regionu i społeczności kosznajderskiej, którą reprezentował. Pełnił obowiązki sołtysa Piastoszyna oraz przewodniczył miejscowemu Związkowi Rolniczemu, który miał organizować życie gospodarcze miejscowości. W okresie kulturkampfu współtworzył, a potem został przewodniczącym Katolickiego Związku Ludowego, który był odpowiedzią na pruskie szykany wobec ludności katolickiej i niedoceniającie tej religii w życiu mieszkańców Pomorza. Do pracy społeczno-politycznej nie zniechęciły go nawet szykany władz i kilku-

krotne rewizje przeprowadzane w jego domu przez urzędników pruskich i policję. Dzięki swej nieprzejednanej postawie wobec kulturkampfu, typowej dla miejscowej społeczności, zjednoczył kosznajderskich katolików wokół jednej sprawy. W ostatnim okresie życia przekazał gospodarstwo i wszystkie nieruchomości synowi, a sam przeniósł się do Gdańska, gdzie mieszkała jego córka, zamężna za lekarza Paula Semraua. Na Wybrzeżu także zmarł, 7 stycznia i pochowany został na cmentarzu św. Józefa. Z małżeństwa z Anną Pokrzywnicką z Silna, na które czekał siedem lat ze względu na brak odpowiedniego posagu ze strony panny młodej, przyszło na świat kilkoro potomstwa. Spośród niego jeden syn został księdzem, dwaj inni ukończyli studia prawnicze, a dwaj kolejni objęli praktyki lekarskie.

BEHRENDT Józef Antoni (1851-1927)

– ksiądz katolicki i działacz społeczno-religijny. Urodził się 22 maja w Piastoszynie w kosznajderskiej rodzinie bogatego rolnika Józefa i Anny Pokrzywnickiej. Kształcił się w gimnazjum chojnickim, a po uzyskaniu matury studiował filozofię i teologię na uniwersytetach w Würzburgu, Rzymie oraz Monachium, gdzie w 1877 r. przyjął święcenia kapłańskie. Początkowo pracował w duszpasterstwie Bawarii, po czym w 1878 r. przybył na Kosznajderię. W charakterze wikariusza pracował w Ogorzelinach. Za odprawianie mszy w kaplicy w Silnie został nawet skazany na grzywnę przez władze pruskie. Później pracował jeszcze w Łęgowie i Berlinie, gdzie od 1894 r. był proboszczem w parafii św. Bonifacego.

We wrześniu 1900 r. został proboszczem parafii w Starych Szkotach, gdzie prowadził działalność oświatową wśród robotników sezonowych przybywających z ziem polskich. Powołał tam do życia Towarzystwo Robotników Polskich, mające charakter katolicki. Jako kapłan sporo podróżował, w 1885 r. zwiedził m.in. Ziemię Świętą, a papież Pius XI mianował go swym tajnym szambelanem. Zmarł w Gdańsku 18 września i tam został pochowany.

BENWITZ Nataniel Bogumił (1781-1846) – kupiec, bibliofil i regionalista chojnicki. Należał do chojnickiej rodziny kupieckiej i z branży tej się utrzymywał. W 1806 r. został wpisany do księgi obywatelstwa miejskiego. Poza kupiectwem pasją jego było zamięlowanie do historii, książek i najbliższego regionu. Był pierwszym znanym archeologiem-amatorem w Chojnicach, a oprócz tego także historykiem-amatorem. Zbierał przedmioty z przeszłości, stare dokumenty i księgi. Jego fascynacja i zainteresowanie przeszłością regionu sprawiły, iż skupił wokół siebie grono regionalistów, wśród których prym wiedli profesorowie chojnickiego gimnazjum. Wraz z nimi prowadził dysputy i współuczestniczył w powołaniu do życia Towarzystwa Poniedziałkowego („Montagsgesellschaft”), skupiającego inteligencję chojnicką oraz propagującego naukę w mieście. Przyjaźnił się z dr. Antonim Brillowskim, którego inspirował do podjęcia badań nad przeszłością kaszubszczyzny i historią Chojnic. Utrzymywał kontakty z towarzystwami naukowymi, ogłaszał też artykuły w czasopiśmienni-

ctwie naukowym. Jako jeden z nielicznych chojniczan był członkiem szczecińskiego „Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, z którym korespondował i dla którego przesyłał eksponaty archeologiczne. Artykuły dotyczące przeszłości Chojnic ogłaszał na łamach „Preussische Provinzial-Blätter”. Swoje pokaźne zbiory rękopiśmienne i drukowane przekazał w testamencie na rzecz biblioteki gimnazjalnej w Chojnicach. Zmarł 22 marca w Chojnicach, gdzie został pochowany na cmentarzu ewangelickim.

BIELICKI Herman (1833-1905) – ksiądz katolicki, nauczyciel i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 1 marca w miejscowości Szopa w powiecie kartuskim. Był synem Jakuba i Doroty z domu Dziecielska. Kształcił się w pelplińskiej szkole dla chłopców i Gimnazjum Klasycznym w Chełmnie, gdzie złożył egzamin dojrzałości. Następnie studiował filozofię i teologię na Uniwersytecie Wrocławskim w latach 50. XIX w. Wstąpił dalej do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie otrzymał w 1857 r. święcenia kapłańskie. Początkowo pracował jako wikariusz w Gniewie i jednocześnie jako nauczyciel w pelplińskim Collegium Marianum. W latach 1858-1862 na polecenie biskupa chełmińskiego przebywał w Chojnicach, gdzie był katechetą w Gimnazjum Klasycznym. W okresie tym zabiegał u władz pruskich o wprowadzenie języka polskiego do nauki religii we wszystkich klasach, a także w trakcie egzaminów maturalnych z tego przedmiotu. Dbał też o przestrzeżenie zasady głoszenia

każan w języku polskim w co drugą niedzielę. Na skutek jego starań ustalono, że w klasach niższych nauka religii będzie odbywała się w języku polskim i niemieckim, a w klasach wyższych w języku niemieckim. Przeniesiony po 1862 r. do powiatu brodnickiego, współdziałał z powstańcami styczniowymi, za co był kilkakrotnie aresztowany przez żandarmerię pruską. W 1883 r. został kanonikiem kapituły katedralnej w Pelplinie, pełniąc również obowiązki radcy duchownego w generalnym wikariacie oraz inne funkcje religijne w kurii. Aktywność przejawiał także w życiu społecznym i organizacyjnym. Zmarł 2 lutego w Pelplinie i został pochowany w tamtejszej katedrze.

BIESZK Ferdynand Józef (1854-1925) – filomat pomorski, nauczyciel i działacz narodowy. Urodził się 21 sierpnia w Koleczkowie na terenie powiatu wejherowskiego. Był synem rolnika Antoniego i Marianny z domu Marszoła. Kształcił się w gimnazjum wejherowskim, gdzie należał do aktywnych działaczy koła filomackiego. W latach 1874-1883 studiował matematykę, fizykę oraz filozofię w Królewcu, gdzie współorganizował koło polskie. Później nauczał w Nowym Mieście Lubawskim i Brodnicy, gdzie opowiadał się za sprawą polską. Szykanowany przez władze pruskie, przeniósł się na zachód Niemiec, ucząc w Trewirze, na terenie Bawarii i w Lotaryngii. W 1890 r. osiadł we Fryburgu Bryzgowijskim, zostając korektorem wydawnictw naukowych Herdera. W miejscu tym stał się duchowym opiekunem Polaków studiujących na uni-

wersytecie we Fryburgu. W tym celu udostępnił swoje mieszkanie na cotygodniowe spotkania akademickie. Przyjaźnił się też z Władysławem Mickiewiczem, z którym utrzymywał serdeczne kontakty. Po odrodzeniu państwa polskiego wrócił na Pomorze, gdzie 15 kwietnia 1920 r. został dyrektorem gimnazjum chojnickiego. Kształtował nie tylko jego oblicze edukacyjne w warunkach polskich, ale także dbał o umiejętny dobór kadry pedagogicznej. Był też członkiem towarzystw społecznych i naukowych. Kilka razy odznaczony, m.in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Zmarł w Poznaniu 26 października i tam został pochowany. Z małżeństwa z Walerią Rogacką miał siedmioro potomstwa.

BIESZK Stefan (1895-1964) – nauczyciel, wychowawca młodzieży, poeta i działacz kaszubski. Urodził się 23 lipca we Fryburgu Bryzgowijskim jako syn Ferdynanda i Walerii Rogackiej, gdzie rodzina jego udała się w celach zarobkowych. Dzięki ojcu poznał język, historię i literaturę polską. Wykształcenie w zakresie szkoły średniej uzyskał na terenie Austrii oraz we Fryburgu, gdzie złożył egzamin maturalny w 1915 r. Tam też rozpoczął studia na kierunku filologia klasyczna, które przerwał w związku z powołaniem do wojska. Po odrodzeniu państwa polskiego wraz z rodziną przybył na Pomorze, gdzie jego ojciec został dyrektorem gimnazjum chojnickiego. W 1920 r. brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Po zakończeniu konfliktu kształcił się na Uniwersytecie Poznańskim, który ukończył w 1923 r. W latach 20. XX w. związał się z chojnickim gimnazjum.

W placówce tej pełnił obowiązki nauczyciela łaciny i greki. Jednocześnie był opiekunem młodzieży gimnazjalnej, organizując dla niej bibliotekę i drużynę harcerską. Propagował też zdrowie i wychowanie fizyczne poprzez zajęcia z kultury fizycznej, żeglarstwo śródlądowe i turystykę pieszą. W szkole prowadził także grupę teatralną, wokół której skupił aktywną część młodzieży gimnazjalnej. Sztuki wystawiał w Chojnicach oraz innych miejscowościach powiatu chojnickiego, uzyskując dobre recenzje. Był uznanym pedagogiem i wychowawcą, indywidualnością chojnickiego grona pedagogicznego. W 1934 r., na skutek niezadowolenia władz sanacyjnych z prowadzonej przez niego działalności regionalnej, został przeniesiony do gimnazjum w Zamościu. Co prawda w 1937 r. wrócił na Pomorze, ale miejscem jego zamieszkania było już Chełmno. Podczas II wojny światowej nawiązywał kontakty z konspiracją pomorską, jednak po przyjęciu niemieckiej listy narodowościowej został powołany w 1944 r. do służby w marynarce wojennej stacjonującej w Holandii. Po wojnie wrócił do kraju, podejmując obowiązki nauczyciela w gimnazjum chełmińskim. W okresie stalinizmu stał się obiektem szykan, w związku z czym przeniesiono go w charakterze nauczyciela religii do szkoły podstawowej do Lipna, a w 1952 r. zwolniono z pracy. Później pracował jako referent skupu ziemniaków oraz nauczyciel łaciny w Collegium Marianum i Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie. Aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, spędził kilka miesięcy w więzieniu za

przekonania polityczne. Emeryturę uzyskał w 1957 r. i zamieszkał w Chełmnie, gdzie nazywano go powszechnie „chełmińskim Sokratesem”. S. Bieszk przez całe swoje życie aktywnie działał na polu społecznym, stowarzyszeniowym i kulturalnym. Był niezwykle uzdolnionym człowiekiem. Jeszcze w okresie międzywojennym związał się z pismami kaszubskimi i pomorskimi, gdzie regularnie drukował teksty. Prezentował też utwory poetyckie, publicystykę oraz wyniki podejmowanych badań językoznawczych. Pisał dramaty w języku polskim powiązane tematycznie z wydarzeniami historycznymi Chojnic, Kaszub i Pomorza: *Krwia kapłańska* (1928), *Szturm na Chojnice* oraz *Tobie Ojczyzno* (1930). Ponadto znane są jego liczne utwory pisane o innych wydarzeniach, które zamieszczane były w periodykach pomorskich. Utwory te były następnie wystawiane przez grupę teatralną młodzieży gimnazjalnej, także chojnickiej. Ostatnie miesiące życia spędził u swej córki Bożeny w Toruniu. Nie zapominał też o ziemi chojnickiej, każde wakacje starając się spędzić nad Jez. Charzykowskim. Zmarł 18 lipca w Charzykowach, gdzie przebywał na urlopie, a pochowany został w Chełmnie. Z małżeństwa z Anną Bigly miał cztery córki i syna. Jedna z chojnickich ulic została nazwana jego imieniem. Jego postać patronuje także Technikum Ekonomicznemu przy ul. Nowe Miasto w Chojnicach. Od 1992 r. Biblioteka Pedagogiczna w Chojnicach nosi imię Stefana Bieszka. Tam też dostępne są materiały na jego temat, m.in. jeden tom rękopisu, pisany w okresie młodości.

BISKUPSKI Leon (1848-1893) – nauczyciel, wychowawca młodzieży i kaszubolog. Urodził się 11 kwietnia w Kościanie na terenie Wielkopolski jako syn piekarza Franciszka i Katarzyny z domu Sobiech. Początkowo uczęszczał do kościańskiej szkoły elementarnej. Później ukończył gimnazjum w Lesznie. Studia filologiczne podjął na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie specjalizował się w filologii słowiańskiej. W tym czasie aktywnie uczestniczył w pracach tamtejszego Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego. Trudności materialne zmusiły go do przerwania studiów, po czym pracował jako wychowawca i nauczyciel w domach polskich, m.in. w Odessie i Dreźnie. Po złożeniu egzaminu fakultatywnego we Wrocławiu rozpoczął pracę w progimnazjum w Tczewie, a od 1882 r. w gimnazjum w Chojnicach. Uczył m.in. języka polskiego w klasach wyższych. Pracując na Pomorzu, zainteresował się językiem Kaszubów. Z tematyki tej doktoryzował się, a jego rozprawa była jedną z pierwszych prac naukowych o dialekcie kaszubskim. Językiem Słowian interesował się także w czasie podjętej pracy w Chojnicach, czemu wyraz dawał w sprawozdaniach gimnazjalnych. W ostatnich latach życia wydał *Kaszubski słownik porównawczy* (Warszawa 1891). Za słownik ten otrzymał nagrodę Akademii Umiejętności. Zmarł w Chojnicach 6 stycznia i pochowany został na cmentarzu parafialnym. Na chojnickim domu przy ul. Piłsudskiego 2, w którym mieszkał, umieszczono po II wojnie światowej tablicę pamiątkową. Związek małżeński zawarł z Walentyną Chociszewską.

BOENIG Leon (1846-1922) – ksiądz katolicki i proboszcz chojnicki. Urodził się 20 kwietnia w miejscowości Grzęda na terenie powiatu olsztyńskiego w rodzinie żandarma pruskiego. Wychowywał się w Kartuzach, a kształcił w gimnazjum wejherowskim, gdzie złożył w 1866 r. egzamin dojrzałości. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, co umożliwiło mu po 1870 r. pracę w charakterze wikarego w Skarszewach i Starogardzie Gdańskim. Od 1882 r. pełnił funkcję kapelana garnizonu królewskich wojsk pruskich w Toruniu. Stamtąd został w czerwcu 1887 r. powołany do objęcia probostwa parafii chojnickiej z jednoczesną nominacją na dziekana dekanatu. Po śmierci ks. Augustyna Behrendta został prezesem Kuratorium Zakładu św. Karola Boromeusza w Chojnicach. Okazał się sprawnym administratorem oraz zarządcą parafii i kościoła farnego. W 1894 r. zainicjował budowę nowego ołtarza głównego w stylu pseudogotyckim. Było to dzieło rzeźbiarza Zindlera. W latach 1905-1913 odnowił i zmodernizował kościół farny w stylu gotyckim. W kierowanej przez siebie placówce dbał o rozwój życia społecznego i duchowego parafian. W tym celu utworzył kilka stowarzyszeń i związków katolickich. Wśród nich było Katolickie Towarzystwo Robotników powołane w 1907 r. i Katolickie Towarzystwo Czeładzi założone w 1898 r. Dla podkreślenia zasług, jakie wniósł dla swej parafii, otrzymał tytuł radcy duchownego. Zmarł w Chojnicach 9 lutego i został pochowany na cmentarzu parafialnym. Był m.in. kawalerem Orderu Czerwonego Orła IV klasy.

BOLT Feliks (1864-1940) – ksiądz katolicki, działacz spółdzielczy i społeczno-narodowy, poseł i senator II RP oraz przywódca obozu narodowego na Pomorzu. Urodził się 7 stycznia w Barłożnie na Kociewiu jako syn zamożnego rolnika Józefa i Joanny z domu Grajkowska. Początkowo był uczniem Collegium Marianum w Pelplinie, a później gimnazjum chełmińskiego, skąd został relegowany za przynależność do tajnej organizacji filomackiej. Eksternistycznie złożył egzamin dojrzałości w gimnazjum chojnickim w 1887 r. Następnie studiował teologię w Münster, Monachium i Pelplinie, gdzie uzyskał w 1891 r. święcenia kapłańskie. Jako wikariusz pracował później w parafii śliwickiej, wielewskiej i bruskiej. Dalej w różnym charakterze przebywał w Bobrowie, Kielnie, Raciążu, Lutowie oraz Srebrnikach. W tej ostatniej miejscowości uzyskał nominację na proboszcza. W każdym miejscu pracy brał czynny udział w organizacji życia społeczno-narodowego. Zasłynął głównie jako działacz polskiej spółdzielczości w Brusach, gdzie nawiązał współpracę z pomorskim ziemiaństwem. Na tej kanwie współpracował m.in. z dziedzicami Wielkich Chełmów – Stanisławem i Anną z Łyskowskich Sikorskimi. Wspólnymi siłami powołali oni w 1898 r. do życia bruską spółkę „Kupiec”, której celem było wyeliminowanie z handlu bławatnego Niemców i Żydów. Jako wiceprezes tej inicjatywy rozwijał punkty filialne „Kupca” w Śliwicach, Wielu i Zblewie. Sukces tej inicjatywy spowodował rozwój działalności gospodarczej Feliksa Bolta, który wspólnie z Sikorskimi doprowadził do zało-

żenia w 1904 r. nowej spółki o nazwie „Bazar” z siedzibą w Brusach. Jednocześnie zaczęto tworzyć filie tego przedsięwzięcia w Pelplinie, Skarszewach, Bytowie i Kartuzach. Już w początkach XX w. stał się ekspertem od zakładania spółek handlowych, współpracując z licznymi polskimi inicjatywami z Wielkopolski. Poznał m.in. ks. Piotra Wawrzyniaka, z którym nawiązał współpracę. Przyczynił się także do powstania i rozwoju chłopskich kółek rolniczych. Był inspiratorem powołania do życia Centralnego Towarzystwa Rolniczego dla Prus Zachodnich, w ramach którego prowadzono handel artykułami rolnymi. W 1912 r. F. Bolt i Stanisław Sikorski zorganizowali w Brusach kolejną spółkę pod nazwą „Ceres”, łączącą handel artykułami rolniczymi z przetwórstwem. Jednocześnie czynnie angażował się w działalność czytelników ludowych, lokalnych towarzystw ludowych, a ponadto w życie narodowe i patriotyczne, organizując proces wyborczy dla polskich kandydatów do władz pruskich. W 1913 r. sam został wysunięty jako kandydat na posła do parlamentu pruskiego z ramienia poznańskiej Rady Narodowej. Będąc aktywnym propagatorem handlu w warunkach regionalnych, został w literaturze określony ojcem kupiectwa polskiego na Pomorzu. Jako osoba wykształcona i włączona w nurt pracy patriotycznej rozumiał celowość kształtowania prasy w języku polskim, która docierałaby do wszystkich zainteresowanych osób. Stąd już w 1903 r. miał wpływ na wydawanie „Pielgrzyma”, a w 1912 r. był propagatorem idei i głównym udziałowcem powołanej w Chojnicach Spółki Wydawniczej

„Gazeta Chojnicka”. W okresie I wojny światowej włączył się w nurt pracy pomorskiego Komitetu Niesienia Pomocy w Królestwie Polskim oraz uczestniczył w tajnym Komitecie Międzypartyjnym w Poznaniu. Po zakończeniu działań wojennych optował za przynależnością Pomorza do odrodzonego państwa polskiego, jednocześnie włączając się w akcję na rzecz tworzenia Powiatowej Rady Ludowej w Wąbrzeźnie i Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu. Uczestniczył też w organizowaniu pomocy dla powstańców wielkopolskich i śląskich. Jednocześnie podjął współpracę z endecją, co przyniosło efekt w postaci wyłonienia jego kandydatury do Sejmu Ustawodawczego RP na lata 1919-1922, gdzie aktywnie uczestniczył w Komisji Pomorza. W okresie 1922-1935 był senatorem z listy Związku Ludowo-Narodowego. W miarę możliwości podtrzymywał więzi regionalne, zostając w 1929 r. prezesem „Bazaru”. W czasie rządów sanacyjnych należał do grona czołowych wyrażycieli myśli pomorskiej oraz interesów endecji. W okresie międzywojennym pozostawał także czynny na polu społecznym, kulturalnym i naukowym. Należał do licznych towarzystw i stowarzyszeń o charakterze regionalnym i ogólnopolskim. Podczas II wojny światowej aresztowany przez Niemców, został osadzony w Stutthofie, gdzie zmarł 7 kwietnia. Pochowano go na gdańskiej Zaspie.

BONIN Franciszek (1803-1876) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-religijny. Urodził się 25 grudnia w Lichnowach jako syn nauczyciela Gotfryda i Mariany Wollschlaeger. Wykształcenie począt-

kowo zdobywał w domu, a następnie uczył się w gimnazjum chojnickim w latach 1818-1825. Tam też złożył egzamin dojrzałości. Wstąpił do Seminarium Duchownego w Chełmnie, a po jego przeniesieniu do Pelplina otrzymał tam święcenia kapłańskie w 1828 r. Po śmierci księdza Wojewódki objął w 1832 r. parafię czerską i został wicedziekanem dekanatu tucholskiego. Jednocześnie mianowano go inspektorem szkolnym na powiat tucholski. W celu szerzenia edukacji i podnoszenia kwalifikacji powołał do życia dla nauczycieli szkół ludowych „Lehrer und Leseverein”. Z Czerska został powołany na probostwo i dziekanstwo komorskie, stając się jednocześnie inspektorem szkolnym na okręg nowski i komisarzem biskupim w czasie egzaminów dla nauczycieli w Grudziądzu. Jego działalność została dostrzeżona przez przełożonych i innych księży. W 1844 r. mianowano go kanonikiem katedralnym, a później także radcą duchownym i penitencjarzem. Dla Kościoła i życia społeczno-religijnego zasłużył się także jako założyciel fundacji domu sierot w Gdańsku i Collegium Marianum w Pelplinie. Obie te instytucje wyprofilowały całe zastępy osób oddanych sprawom religijnym, społecznym i narodowym. Zmarł 27 listopada w Pelplinie i tam został pochowany.

BONIN Franciszek (1843-1864) – filomata chojnicki i uczestnik powstania styczniowego. Urodził się w rodzinie nauczyciela ludowego w Borsku. Kształcił się w miejscowej szkole powszechnej, po czym został uczniem gimnazjum chojnickiego. W nim też ok. 1860 r. związał

się z tajną organizacją filomacką „Adam Mickiewicz”, która wywierała patriotyczny wpływ na młodzież polską. Działając pod jej wpływem, wiosną 1864 r. wraz z pięcioma innymi filomatami – Andrzejem Borną, Kornelem Lipińskim, Ignacym Przytarskim, Ignacym Rogallą i Antonim Muchowskim – zrezygnował z nauki szkolnej, aby wziąć udział w powstaniu styczniowym. W tym celu grupa ta zbiegła z Chojnic, udając się w stronę Kongresówki. Podczas przekraczania granicy prusko-rosyjskiej został śmiertelnie ranny w okolicach Golubia. Postać jego posłużyła Stefanowi Bieszkowi, profesorowi gimnazjum chojnickiego z okresu międzywojennego, do napisania wzruszającego dramatu traktującego o filomatach chojnickich pt. *Tobie Ojczyzno*.

BONIN Narcyz (1890-1971) – kupiec, działacz społeczny i kronikarz. Urodził się 5 lipca w Karsinie w rodzinie listonosza Teodora i Wiktorii z domu Rogala. Po ukończeniu karsinińskiej szkoły elementarnej pracował jako robotnik sezonowy na terenie Niemiec, gdzie związał się z polskim ruchem narodowym. Po powrocie do Karsina w 1913 r. zaczął prowadzić sklep kolonialny, który stracił w 1942 r. na rzecz okupanta niemieckiego. Po zakończeniu II wojny światowej współtworzył oraz został pierwszym prezesem Gminnej Spółdzielni w Karsinie, którą prowadził do przejścia na emeryturę. Poza pracą zawodową był cały czas aktywnie związany z życiem społecznym i kulturalnym Karsina. Współtworzył tam Towarzystwo Śpiewu „Harmonia”, a także Towarzystwo Powstańców i Wojaków w Karsinie. W latach 1918-1920

uczestniczył w pracach Polskiej Rady Ludowej, ponadto w Organizacji Wojskowej Pomorza, amatorskim ruchu teatralnym i Towarzystwie Samodzielnych Kupców i Rzemieślników w Karsinie. W okresie międzywojennym sympatyzował ze Stronnictwem Narodowym, któremu w okolicy patronował ks. Józef Wrycza. M.in. dzięki temu aktywnie działał w samorządzie terytorialnym, był sołtysem wsi i zasiadał w Wydziale Powiatowym w Chojnicach. Pasjonowało go także kolekcjonerstwo oraz przeszłość regionalna. Gromadził pamiątki i dokumenty, spisywał dzieje karsinińskich i okolicznych instytucji lokalnych. Zmarł 22 czerwca w Karsinie i tam został pochowany. Ze związku małżeńskiego z Walerią Liberą miał swoje potomstwa.

BORCK [Bork] Jan Gotfryd (1717-1772) – ksiądz katolicki, dziejopis i kolekcjoner. Urodził się w Szkotach k. Gdańska, jako syn Daniela. Kształcił się w gdańskim kolegium jezuickim, następnie ukończył studia teologiczne. W latach 40. XVIII w. był wikarym w Kościerzynie, a później w Żukowie. Od 26 maja 1751 r. do śmierci był proboszczem parafii w Borzyszkowach na Gochach. Poza obowiązkami duszpasterskimi skupił się na zbieraniu materiałów obrazujących przeszłość i teraźniejszość mieszkańców Gochów, którym poświęcił znaczną część życia. Ogłosił je w pracy: *Parafia borzyszkowska w powiecie człuchowskim w Prusach Zachodnich według zapisków ks. proboszcza Jana Borka. Przyczynki do etnografii Kaszub* (oprac. A. Kosiński). Ponadto w Borzyszkowach pisał prace biograficzne poświęcone historii Kościoła ka-

tolickiego. Był też kolekcjonerem dzieł teologicznych, historycznych i prawnych. Zmarł najprawdopodobniej w Borzyszkowach 25 stycznia.

BORZYSZKOWSKI Jan (1910-1988)

– prawnik i prezes Sądu Powiatowego. Urodził się 22 czerwca w Kiedrowicach na Gochach, w rodzinie zamożnego rolnika Jana. Kształcił się w niemieckiej szkole powszechnej, a później gimnazjum chojnickim. Studia prawnicze odbył na Uniwersytecie Warszawskim, dzięki czemu w 1938 r. podjął aplikację w chojnickim Sądzie Okręgowym. W okresie okupacji hitlerowskiej pracował jako robotnik rolny, a później w ramach robót przymusowych skierowano go do Grudziądza. Po zakończeniu działań wojennych wrócił w rodzinne strony. Początkowo pomagał matce przywrócić do dawnej świetności rodzinne gospodarstwo rolne, po czym powrócił do poprzednich obowiązków zawodowych. W chojnickim wymiarze sprawiedliwości pracował jako asesor sądowy, podprokurator oraz sędzia śledczy. Później kierował wydziałem spraw cywilnych. W 1957 r. został mianowany wiceprezensem, a dwa lata później prezesem Sądu Powiatowego w Chojnicach. Funkcję tę sprawował do marca 1978 r., kiedy przeszedł na emeryturę. W okresie swej pracy zawodowej występował jako czynny, aczkolwiek bezpartyjny, działacz społeczny. Związał się z działalnością Frontu Jedności Narodu. Był długoletnim radnym Powiatowej Rady Narodowej, a od 1975 r. zasiadał w Miejskiej Radzie Narodowej. Należał też przez długie lata do Zarządu Powiatowego PCK. Zmarł

28 kwietnia w Chojnicach i pochowany został na miejscowym cmentarzu komunalnym. Uhonorowany był licznymi odznaczeniami za działalność zawodową i społeczną, m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

BREITKOPF [Laticephalus] Grzegorz

(ok. 1472-1529) – humanista, logik i rektor uniwersytetu. Urodził się w Chojnicach, skąd trafił w 1490 r. do Lipska na uniwersytet, z którym związał się do końca życia. W uczelni tej uzyskał kolejne stopnie naukowe, stając się w 1503 r. członkiem wydziału sztuk wyzwolonych. Dwukrotnie pełnił godność dziekana wydziału, raz rektora uniwersytetu i pięciokrotnie wicekanclerza. Był też opiekunem żaków przybywających do Lipska na studia z miast pomorskich i pruskich. Kiedy w 1523 r. uzyskał doktorat, został członkiem wydziału teologicznego. Był ceniony jako wszechstronny pisarz humanistyczny, logik oraz wydawca dzieł klasyków łacińskich. Dowodem uznania dla jego intelektu stało się wyznaczenie go w charakterze dyskutanta przez gono akademickiego Lipska do publicznej dysputy Luter – Eck dotyczącej reformacji, jaka odbyła się w 1519 r. Pozostawił duży dorobek twórczy, zarówno literacki, jak i naukowy. Jego publikacje ukazywały się także pod zlatynizowanym nazwiskiem Laticephalus. Zmarł 20 stycznia w Lipsku i tam został pochowany.

BRILLOWSKI [Bryłowski] Antoni

(1799-**po** 1870) – nauczyciel, historyk i regionalista. Urodził się 11 grudnia w Szydlicach pod Gdańskiem w rodzinie kaszubskiej, która uległa stopniowej

germanizacji. Kształcił się w gimnazjum w Braniewie, a studia historyczne, zwieńczone doktoratem, odbył na uniwersytecie w Królewcu. W latach 1825-1830 był profesorem języka polskiego w chojnickim gimnazjum. Zaangażowany w inicjatywy naukowe państwa pruskiego badał dialekt kaszubski w kilku regionach Pomorza, a owoce swej pracy wydał drukiem. Opracował także dzieje Chojnic: *Geschichte der Stadt Conitz in Westpreussen* (Königsberg 1829-1830). W okresie tym angażował się też w popularyzację nauki, jak również czynnie działał w towarzystwach naukowych. Był członkiem szczecińskiego „Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde”, z którym współpracował i na rzecz którego przysyłał korespondencję oraz materiały poznawcze dotyczące języka i historii. Wspierał też swoim autorytetem i wiedzą chojnickie Towarzystwo Poniedziałkowe („Montagsgesellschaft”), w którym spotykali się i dyskutowali miejscowi intelektualiści. Z powodu przejścia na protestantyzm został przeniesiony do gimnazjum w Kętrzynie, gdzie przez długi czas wykładał historię i geografię. W okresie Wiosny Ludów działał w demokratycznym Klubie Konstytucyjnym i z jego ramienia wziął udział w jego królewieckim zjeździe. Zmarł w Kętrzynie po 1870 r.

BRUSKI Alojzy (1914-1946) – oficer Armii Krajowej i dowódca oddziału partyzanckiego. Urodził się 7 kwietnia w Piechowicach na terenie powiatu kościerskiego w zamożnej rodzinie chłopskiej jako syn Jana i Marty z domu Sikorska. W domu kształtowano w nim

postawy patriotyczne i narodowe. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Piechowicach uczęszczał do Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Kościerzynie, gdzie uzyskał egzamin dojrzałości. Od 1927 r. datują się jego kontakty ze Związkiem Harcerstwa Polskiego, w szeregach którego uzyskał pierwsze przeszkolenie wojskowe. Dalej kończył Szkołę Podchorążych Piechoty w Różaniu oraz Ostrowi Mazowieckiej. W przededniu II wojny światowej organizował 72. Pułk Piechoty w Radomiu, a następnie walczył w obronie Warszawy. Okres wojny spędził, ukrywając się przed hitlerowcami. Od 1942 r. związał się z Armią Krajową, organizując jej siatkę konspiracyjną na terenie powiatu tczewskiego i chojnickiego. Wiosną 1943 r. objął dowództwo nad oddziałem partyzanckim stacjonującym w Borach Tucholskich. W początkach 1945 r. przybył do Bydgoszczy, gdzie nadal wykazywał lojalność wobec władz polskich w Londynie. Aresztowany w czerwcu 1945 r. w Bydgoszczy, został skazany przez sąd wojskowy na 10 lat więzienia. W wyniku rewizji wyroku skazano go na karę śmierci, którą wykonano we Wronkach 17 września. Tam też znalazł miejsce swego spoczynku, a symboliczny grób przygotowano później w Dziemianach. W listopadzie 1987 r. bp Marian Przykucki poświęcił w kościele Chrystusa Króla w Toruniu tablicę upamiętniającą jego postać.

BRUSKI Jan (1883-1942) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 23 stycznia w Łęgu jako syn nauczyciela i organisty Piotra oraz Ma-

rianny Lipskiej. Początkowo kształcił się w Collegium Marianum w Pelplinie oraz w gimnazjum w Chełmnie. Należał tam do tajnej organizacji filomackiej. Po złożeniu egzaminu dojrzałości odbył studia w Seminarium Duchownym w Pelplinie, gdzie otrzymał święcenia kapłańskie w lutym 1908 r. Jako wikary pracował w kilku parafiach diecezji chełmińskiej, m.in. w Czersku, gdzie nauczał religii i prowadził akcję narodową. Pierwsze probostwo uzyskał w Lutowie w latach I wojny światowej. W czasie kształtowania państwa polskiego wybrany został delegatem na Polski Sejm Dzielnicowy do Poznania w grudniu 1918 r. W okresie międzywojennym był proboszczem w kilku parafiach pomorskich. W 1938 r. bp Stanisław Okoniewski mianował go dziekanem dekanatu czerskiego, jednocześnie pełnił także obowiązki wizytatora nauki religii szkół podstawowych w terenie. Należał do kilku organizacji społeczno-gospodarczych i kulturalno-naukowych, m.in. Towarzystwa Naukowego w Toruniu i Powiatowej Rady Ludowej w Złotowie. Po wybuchu II wojny światowej aresztowany przez Niemców trafił do obozów koncentracyjnych. Zginął tragicznie jako więzień obozu Dachau 4 maja.

BRUSKI Józef (1908-1974) – lekarz, działacz społeczny i propagator kaszubszczyzny. Urodził się 11 lutego w Przytarni w zamożnej rodzinie gburkiej jako syn Jana i Łucji z domu Łosińska. Początkowo uczęszczał do Collegium Marianum w Pelplinie, a następnie do gimnazjum w Chełmnie, gdzie uzyskał egzamin maturalny w 1927 r. Brał także

udział w pracach Gimnazjalnego Koła Literacko-Naukowego im. Tomasza Zana. Dalej studiował medycynę w Poznaniu, gdzie również udzielał się w kołach akademickich. Nie skończywszy studiów, odbył służbę wojskową w Grudziądzu. W okresie międzywojennym pracował jako sekretarz w urzędach gminnych w Wielu i Leśnie, a później jako pielęgniarz w Głównzewicach. Podczas II wojny światowej działał w konspiracji pomorskiej, a z ramienia „Gryfa Pomorskiego” wykonywał różne akcje wojskowe i rozpoznawcze. Ostatecznie znalazł się we Francji, gdzie latem 1944 r. nawiązał współpracę z tamtejszym ruchem oporu. Później związał się z Polskimi Siłami Zbrojnymi na Zachodzie. Po zakończeniu wojny kontynuował studia medyczne na uniwersytecie w Bolonii, gdzie uzyskał doktorat z chirurgii. Po demobilizacji wrócił do kraju w lipcu 1947 r. Podjął obowiązki lekarza w szpitalach chojnickim i sławieńskim, a następnie w Łęgu i Czarnej Wodzie. Pełnił także funkcję dyrektora szpitala w Człuchowie oraz jako lekarz pływał na statkach rybackich. Od 1959 r. do końca życia kierował Ośrodkiem Zdrowia w Lipnicy. Poza pracą zawodową interesował się kaszubszczyzną – folklorem, medycyną ludową, zwyczajami i obyczajami społeczności lokalnych. Próbował także pisarstwa oraz udzielał się w radiu i prasie. Współtworzył w Chojnicach zespół muzyczny służby zdrowia „Chojny”, należał też do grona działaczy Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w Chojnicach i Lipnicy. Zmarł w chojnickim szpitalu, w następstwie wypadku samochodowego, 14 grudnia, a pochowany został

na cmentarzu w Brusach. Z małżeństwa z Jadwigą Pestką miał syna.

BRZEZIŃSKI Leonard (1904-1984) – nauczyciel, kolekcjoner i twórca ludowy. Urodził się 6 lutego w Wielu jako syn Józefa i Heleny Landowskiej. Na miejscu ukończył szkołę powszechną, później także Seminarium Nauczycielskie w Grudziądzu, a w latach 1929-1930 Wyższy Kurs Nauczycielski w Warszawie, gdzie specjalizował się w naukach biologicznych i geografii. Następnie przyjął posadę nauczyciela w kilku pomorskich szkołach. W latach 1933-1954, z przerwą przypadającą na okres II wojny światowej, był nauczycielem w Grudziądzu. Tam też powołał do życia największą i najlepiej wyposażoną pracownię biologiczną w szkolnictwie polskim. Po przejściu na emeryturę wrócił do rodzinnego Wielu, gdzie podjął inicjatywę gromadzenia eksponatów materialnych związanych z lokalną kulturą ludową, dzięki czemu uchował od zapomnienia wiele ciekawych pamiątek regionalnych. Wykorzystując jego zbiory etnograficzne, utworzono w 1971 r. w tej miejscowości Muzeum Kaszubskie Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Uruchomiono w nim trzy działy przedmiotowe dotyczące kaszubskiej sztuki ludowej XIX i XX w., numizmatów XVII i XVIII w. oraz mebli ludowych XIX i XX w. W placówce tej pełnił obowiązki kierownika i kustosa muzeum. Zmarł 8 kwietnia w Wielu i tam też został pochowany.

BUCHHOLZ Wojciech (1915-1981) – nauczyciel, historyk i regionalista. Uro-

dził się 23 kwietnia w Zblewie. Nauki pobierał w progimnazjum w Gniewie, a maturę uzyskał w Gdyni w 1936 r. Rozpoczął studia w zakresie filologii klasycznej i psychologii na Uniwersytecie Warszawskim, których nie ukończył na skutek choroby i wybuchu działań wojennych. We wrześniu 1939 r. został aresztowany przez gestapo i więziony, po czym ukrywał się na Pomorzu. Powtórnie aresztowany w lipcu 1944 r., trafił do podobozu Dachau w Münchenallach. Po zakończeniu działań wojennych przybył do Chojnic, gdzie w miejscowym gimnazjum i liceum przyjął posadę nauczyciela historii i łaciny. W okresie 1949-1953 pełnił nadto obowiązki zastępcy dyrektora, a w latach 1953-1975 dyrektora tej placówki. W 1949 r. ukończył studia historyczne na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pod wpływem prof. Karola Górskiego zainteresował się średniowieczem i dziejami państwa zakonnego w Prusach. Zaowocowało to później napisaniem kilku samodzielnych prac, w tym rozdziału monografii powiatu chojnickiego. Opracował także książkę *Chojnice w latach 1939-1945* (Chojnice 1947) powstałą na bazie Powiatowego Komitetu Uczczenia Ofiar Zbrodni Hitlerowskich. W pracy zawodowej wyróżniał się zarówno osobowością, jak też głęboką wiedzą i nieprzeciętnością. Opowieści na jego temat są podtrzymywane jeszcze przez obecne grono pedagogiczne. Z jego inicjatywy kierowana placówka uzyskała miano Filomatów Chojnickich. Aktywnie włączał się także do pracy społecznej i kulturalnej, uczestnicząc w pracach Chojnickiego Towarzystwa Kulturalnego oraz

w redakcji „Zeszytów Chojnickich”. Zmarł 18 maja w Chojnicach i został pochowany na miejscowym cmentarzu. Był uhonorowany kilkoma odznaczeniami regionalnymi i państwowymi. Jedna z chojnickich ulic nosi jego imię.

BUDZINSKI Robert (1874-1955) – nauczyciel, literat i artysta grafik. Urodził się 5 kwietnia w Sławce Małej (wówczas Klein Schläfen) na terenie Prus Wschodnich jako syn nauczyciela i dyrektora szkoły Andreasa Michaela i Marii Johanny Augusty. Kształcił się w miejscowej szkole powszechnej, a później ukończył gimnazjum. Studia artystyczne w zakresie grafiki i malarstwa odbywał w Królewcu i Berlinie. W 1909 r. został nauczycielem w Królewskim Gimnazjum Katolickim w Iławie, skąd w roku następnym został służbowo przeniesiony do Królewskiego Gimnazjum Katolickiego w Chojnicach. W nowym miejscu pracy przejął obowiązki nauczyciela rysunków na pełnym etacie. W czasie swego pobytu w tym mieście uprawiał także grafikę i malarstwo, a z technik graficznych linoryt, litografię, drzeworyt i kwasoryt na płycie cynkowej lub z akwatintą. Stosował także techniki graficzne mieszane, chętnie rysując również piórkami. Jego prace uczestniczyły w organizowanych wystawach o skali regionalnej i krajowej. Już w 1911 r. wystawił je w chojnickiej księgarni Schmolkego. Większość z nich dotyczyła motywów zaczerpniętych z Chojnic i ziemi chojnickiej. W 1914 r. wydał swoje najbardziej popularne dzieło pt. *Entdeckung Ostpreussens*, które przyniosło mu sławę ogólnokrajową. Od 1916 r. swoje prace zamiesz-

czał w czasopiśmie dotyczącym poezji, muzyki, sztuki współczesnej i sztuki stosowanej „Der Kunstwart”. Był także autorem opowiadań o Chojnicach i okolicy. W 1918 r. wstąpił w szeregi SPD (Socjalistycznej Partii Niemiec), która była najbliższa jego pacyfistycznym ideałom. W Chojnicach związał się z młodzieżowym ruchem społecznym „Wandervogel” (Wędrownie Ptaki), który negował dotychczasowe sposoby życia związane z postępującą industrializacją, urbanizacją i materializmem. Swymi poglądami zainspirował także chojnicką młodzież gimnazjalną, z którą zwiedzał najbliższe okolice oraz kolejną wyprawiał się do mniej znanych zakątków ziemi chojnickiej. Przy okazji takich wypraw szkicował i uczył chętnych rysunku. Swą pracę w Chojnicach zakończył w 1919 r., kiedy stało się jasne, że miasto zostanie włączone w skład odrodzonego państwa polskiego. Mimo polskich korzeni czuł się związany z Prusami Wschodnimi. Wraz z rodziną wyemigrował do Królewca, gdzie zakupił dom, a sam występował jako wolny twórca. W życiu artystycznym był to jego najbardziej płodny okres, który przyniósł publikację nowych prac i albumów traktujących głównie o Prusach Wschodnich. Wraz z kolegami założył w 1919 r. w bawarskim Coburgu „Neudeutsche Künstlergilde” i został przewodniczącym tej organizacji. W jej skład weszli niemieccy graficy, malarze i rzemieślnicy. W okresie międzywojennym ilustrował liczne książki zamawiane przez wydawnictwa niemieckie. Ilustracje swe zamieszczał także w czasopismach. W okresie wzmagającego się w Niemczech hitleryzmu był

kilkakrotnie aresztowany z powodu swych antypaństwowych poglądów. Jego najmłodszy syn, mający przekonania komunistyczne, zmarł w obozie koncentracyjnym. W związku z tym po 1933 r. Budzinski nie był tak wziętym grafikiem jak poprzednio. Kwestia ta, jak i wynaturzenia systemowe totalitaryzmu hitlerowskiego z okresu II wojny światowej powodowały, że okres ten nie był już tak płodny w jego twórczości. W 1944 r., w związku ze zbliżającym się frontem, udało mu się wyjechać z Królewca. Zimą 1944/1945 r. spędził nieopodal Strzelc

Krajeńskich, a w 1945 r. zamieszkał w Warburgu we wschodniej Westfalii. Z zawieruchy wojennych uratowało się jedynie ok. 330 grafik Budzinskiego. Zmarł 27 lutego w Marburgu, dokąd przeprowadził się w ostatnim okresie życia. Z małżeństwa, zawartego w 1903 r. z Idą Wenk, córką ziemianina z Sambii, urodziło się czworo potomstwa – dwóch synów i dwie córki. Długoletnią przyjaciółką i muzą artysty był nauczycielka Eryka Stern, której poświęcił sporą część twórczości i z którą zamieszkał po śmierci żony.

CEYNOWA [Cejnowa, Cenôwa] Florian Stanisław (1817-1881) – lekarz, folklorysta, językoznawca i działacz kaszubski. Urodził się 4 maja w Sławoszynie na terenie powiatu puckiego jako syn rolnika Wojciecha i Magdaleny Pienczyn. Nauki pobierał w miejscowej szkole elementarnej, a później uczęszczał do gimnazjum chojnickiego w okresie 1831-1841. W latach nauki gimnazjalnej związał się z tajnym kółkiem samokształceniowym pod nazwą „Polonia”, które realizowało idee filomackie. W tym czasie zapoznał się z historią i literaturą polską, a wielkie wrażenie na gimnazjaliście zrobiła literatura epoki romantyzmu, w szczególności utwory Adama Mickiewicza. Później naukę realizował we Wrocławiu, gdzie studiował medycynę. Jednocześnie utrzymywał kontakty z Towarzystwem Literacko-Słowiańskim, za pośrednictwem którego ogłaszał pierwsze utwory literackie. W 1846 r. związał się z krakowskim ruchem niepodległościowym. Z inicjatywy Ludwika Mierosławskiego w lutym tego roku objął dowództwo nad powstańcami kociewskimi i kaszubskimi, za co został aresztowany przez władze pruskie i osadzony m.in. w podberlińskim Moabcie. Skazany za zdradę stanu na karę śmierci, a następnie na dożywotnie więzienie, uzyskał wolność dzięki Wiośnie Ludów z 1848 r. Po tych wydarzeniach kontynuował studia na uniwersytecie berlińskim, uzyskując w 1851 r. stopień doktora nauk medycznych. Jako dyplomowany

lekarz osiedlił się ostatecznie w Bukowcu na ziemi świeckiej, gdzie mieszkał do końca życia. Początkowo leczył rodzinę ziemiańską hr. Fryderyka Czapskiego, a później rozpoczął własną praktykę lekarską. Otworzył aptekę i gabinet lekarski oraz nabył gospodarstwo rolne. Tam też podjął studia językoznawcze i folklorystyczne. Ogłaszał drukiem pieśni, bajki, powiastki, podania i przysłowia. Zajął czołowe miejsce wśród folklorystów Pomorza XIX w., pozostawiając imponujący dorobek naukowy, popularnonaukowy i popularny. Współpracował z licznymi towarzystwami naukowymi, m.in. z Petersburską Akademią Nauk. W 1867 r. uczestniczył w wielkim zjeździe słowiańskim w Petersburgu i Moskwie, na który przesłał eksponaty z Kaszub. Zmarł 26 marca w Bukowcu, a pochowany został na cmentarzu parafii Przysiersk, gdzie stoi obecnie jego okazały pomnik. Poniżany i często szkalowany za życia, zyskał sławę po śmierci, a szczególnie po II wojnie światowej, kiedy jego imieniem nazywano szkoły, biblioteki, ulice, statki i domy kultury. W Chojnicach ulica Ceynowy łączy ulicę Derdowskiego z Kościerską i bocznym wyjazdem z miasta w kierunku północnym.

CEYNOWA Józef (1905-1991) – nauczyciel, działacz społeczny, pisarz i poeta kaszubski. Urodził się 30 marca w Połczynie na terenie powiatu puckiego jako syn murarza i rolnika Józefa oraz Marii Derc. Na miejscu ukończył szkołę powszechną, a później kształcił się w szkole zawodowej w Pucku i Starogardzie Gdańskim. Ukończył w Kościerzynie Seminarium Nauczycielskie, co

dało mu możliwość zatrudnienia w szkole i pracy z dziećmi i młodzieżą. Początkowo uczył w Kuźnicy na Półwyspie Helskim, gdzie zaczął uprawiać twórczość literacką w języku kaszubskim, głównie na potrzeby prowadzonego zespołu teatralnego. Z Kuźnicy powołano go do służby wojskowej, dzięki czemu ukończył szkołę podchorążych w Śremie. Po powrocie na Pomorze pracował w szkołach na terenie powiatu świeckiego w latach 1929-1939. We wrześniu 1939 r. brał udział w wojnie obronnej na Pomorzu jako dowódca plutonu. Wzięty do niewoli, lata wojny spędził w oflagu w Dobiegniewie (ówczesnym Woldenbergu). Wówczas rozwijał swą pasję literacką w języku polskim i kaszubskim. Po zakończeniu działań zbrojnych wrócił na Pomorze i otrzymał posadę nauczyciela w Koronowie. Jednocześnie kształcił się, kończąc dodatkowe kursy nauczycielskie i studia w krakowskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej. Został aktywnym działaczem społecznym, zaangażowanym w wychowanie młodzieży i orędownikiem harcerstwa. Od 1956 r. związany był ze Zrzeszeniem Kaszubskim, a później Kaszubsko-Pomorskim. Podjął także bliską współpracę z organem prasowym tego stowarzyszenia, dwutygodnikiem „Kaszëbë”, na łamach którego publikował wiersze, opowiadania i przysłowia. Później współpracował też z innymi czasopismami – „Litery”, „Kamena”, „Kierunki” i „Pomerania”. Po przejściu w 1968 r. na emeryturę zamieszkał w Czersku, gdzie nadal aktywnie działał w Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim, dzięki któremu publikował tomiki swej poezji i prozy: *Skarb i moc*

(Gdańsk 1975), *Z taczëznë* (Gdańsk 1981), *Bursztynowe serce* (Gdańsk-Puck 1981), *Urënamle* (Gdańsk 1982), *Dobro zwycięża. Legendy z Kaszub i Pomorza* (Gdańsk 1985). Jego twórczość zyskała uznanie w kraju i za granicą, dlatego obecna jest w kilku antologiach. Zmarł 3 grudnia w Czersku, gdzie go uroczystie pochowano. Został honorowym obywatelem Czerska. W marcu 2005 r. na czerskim domu, w którym spędził ostatnie lata życia, zawieszono tablicę pamiątkową, ufundowaną i wykonaną z inicjatywy Instytutu Kaszubskiego z Gdańska.

CHMIELEWSKI Alfons (1849-1934) – sędzia, propagator kultury kaszubskiej, działacz społeczno-narodowy i gospodarczy. Urodził się 20 października w Dębińcu na terenie powiatu grudziądzkiego jako syn ziemianina Alfonsa oraz Wiktorii Rybińskiej. Jego rodzice wyjechali wówczas z Kongresówki, uciekając przed prześladowaniami ze strony władz carskich. W młodości ukończył gimnazjum w Chełmnie, gdzie brał udział w tajnej organizacji filomackiej. W 1873 r. podjął studia prawnicze we Wrocławiu, należąc tam do Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego. Studia kontynuował w Berlinie, a po ich ukończeniu pracował jako sędzia w Suszu, a w latach 1889-1894 w Człuchowie. Jako działacz patriotyczny nie cieszył się pełnym zaufaniem władz pruskich, które odsunęły jego osobę na emeryturę. Odtąd rozwijał działalność społeczną i polityczną wśród ludności polskiej. Pierwszym miejscem aktywnej działalności stał się Czersk, gdzie rozwijał organizacje spółdzielcze

o charakterze rolniczym, przemysłowym i kupieckim. Współdziałał tam z Towarzystwem Rolniczo-Przemysłowym, tam też powołał do życia Towarzystwo Ludowe, otrzymując w 1893 r. mandat delegata na powiat chojnicki z ramienia tej ostatniej. Angażował się także w życie kulturalne i oświatowe, kształtując teatr amatorski w języku polskim i dając przedstawienia dla ludności borowiackiej. Dzięki tym inicjatywom na przełomie XIX i XX w. Czernsk stał się jednym z najaktywniejszych miejsc pracy narodowej na Pomorzu. W 1896 r. odbył się w tym ośrodku jeden z pierwszych zjazdów kół śpiewackich, połączony z koncertami, recytacjami, teatrem amatorskim i tańcami narodowymi. W 1904 r. zakupił dom w Sopocie, co wiązało się z przeniesieniem jego działalności na północne obszary Kaszub. W domu tym urządził pensjonat, który stał się kuźnią poglądów i spotkań narodowych, a także miejscem życia artystycznego, kulturalnego i publicystycznego. Na terenie północnych Kaszub wspierał inicjatywy spółdzielcze, dalej aktywizował towarzystwa ludowe, uczestnicząc w ich organizacji i wyjeżdżając na kolejne zjazdy. Poza Sopotem szczególną troską otoczył Wejherowo, powołując tam do życia Bank Kaszubski i aktywnie działając na polu spółdzielczym. W 1913 r. przeniósł się do tej miejscowości. Dużą aktywnością odznaczył się też w czasie przejmowania Wejherowa na rzecz państwa polskiego, stając się przejściowo burmistrzem miasta. Później przez kolejne lata pracował w miejskim magistracie. Zmarł 14 stycznia w Wejherowie i tam został pochowany.

CHMIELEWSKI Bonifacy (1885-1933) – dziennikarz, redaktor i poeta. Urodził się 15 maja w Jeżewie na terenie powiatu świeckiego w rodzinie urzędniczej. Nauki pobierał w Collegium Marianum w Pelplinie. W początku XX w. był aktywnym działaczem ruchu polskiego na Powiślu. Dzięki temu redagował poznański „Postęp” i kwidzyńską „Gazetę Polską dla Powiatów Nadwiślańskich”. Po odbytych plebiscycie na Powiślu przeniósł się do Grudziądza. Od 1923 r. nadal aktywnie działał na rynku prasoznawczym, redagując „Gazetę Kaszubską”, „Głos Pomorza”, „Pielgrzym” oraz „Dziennik Starogardzki”. W 1930 r. przeprowadził się do Chojnic, gdzie został osobą odpowiedzialną za redagowanie „Ludu Pomorskiego”, „Dziennika Chojnickiego” oraz dodatku do „Dziennika Pomorskiego” pt. „Kwiaty z Bożego Ogrodu”. Na łamach prasy drukował także poezję. Zmarł w Chojnicach 15 czerwca.

COSCHWITZ [Koszwic] Jerzy Daniel (1644-1694) – lekarz miejski. Urodził się 30 marca w Chojnicach jako syn kaznodziei z Wisłoujścia Daniela. Jego ojciec zdobył popularność, skutecznie zwalczając epidemię cholery, która wybuchła w Chojnicach w 1657 r. jako bezpośrednie następstwo potopu szwedzkiego i zajęcia miasta przez wojska zaciężne. Dzięki temu został później nadwornym lekarzem króla Jana Kazimierza. Korzystając z doświadczenia ojca oraz zapewne dzięki jego zapobiegliwości, ukończył nie tylko miejscową szkołę ewangelicką, ale także studia medyczne w Lipsku oraz Jenie. Po ich ukończeniu w 1662 r. wrócił do Chojnic, gdzie na prośbę stryja

Jonasa Daniela Coschwitza, ówczesnego burmistrza Chojnic, objął funkcję miejskiego lekarza. Z czasem awansował, wybrany radcą i ławnikiem miejskim. W 1680 r. został zatrudniony przez księcia Ernesta de Croy, syna Anny Gryfitki, ostatniej przedstawicielki zachodniopomorskiego rodu Gryfitów na Pomorzu, do pełnienia funkcji lekarza nadwornego. Po jego śmierci został lekarzem miejskim Słupska, gdzie mieściła się rezydencja Anny Gryfitki w zamku książąt pomorskich. W Słupsku też zmarł 23 grudnia i tam został pochowany. Synem jego był Jerzy Daniel Coschwitz junior, który także poświęcił się medycynie. Studiował w Halle, gdzie się też doktoryzował, a następnie został na tej uczelni profesorem medycyny i anatomii. Był tam również założycielem Katedry Anatomii oraz autorem kilku prac, m.in. na temat środków profilaktycznych przeciwko dżumie.

CZAPIEWSKI Józef (1885-1940) – ksiądz katolicki i proboszcz Swornegaci. Urodził się 12 marca w Małych Chełmach na terenie powiatu chojnickiego jako syn rolnika Franciszka i Łucji Pozorskiej. Kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum oraz gimnazjum chojnickim, gdzie należał do organizacji filomackiej i złożył w 1905 r. maturę. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, w którym związał się z Kołem Kaszubologów. Po święceniach kapłańskich uzyskanych w 1910 r. pracował jako wikary w Byszewie, Pelplinie, Człuchowie, Tczewie, Błędowie i Pieniżkowie. W miejscach tych uczył dzieci religii w języku polskim. Od lipca

1918 r. został powołany na proboszcza parafii swornegackiej, gdzie wypełniał także obowiązki wizytatora nauki religii w szkołach podstawowych. Z okręgu tego wybierany był także w 1926 i 1935 r. do Sejmiku Powiatowego w Chojnicach jako reprezentant endecji. W 1938 r. został przeniesiony na parafię do Raciąża, gdzie pełnił obowiązki dziekana tucholskiego. Po wybuchu II wojny światowej był prześladowany. Aresztowano go 26 października 1939 r., a następnie więziono w Kamieniu Krajeńskim, skąd w grudniu tego roku wywieziono go do obozu w Stutthofie. Stamtąd trafił w kwietniu 1940 r. do obozu w Oranienburgu, gdzie zmarł 18 kwietnia. Uehonorowany był kilkoma odznaczeniami, m.in. Krzyżem Niepodległości i Złotym Krzyżem Zasługi.

CZAPIEWSKI Tadeusz (1922-2000) – nauczyciel i działacz społeczno-polityczny. Urodził się 8 maja w Chojnicach jako syn urzędnika celnego Józefa i Anny z domu Pryba. Ukończył na miejscu szkołę powszechną oraz uczęszczał do gimnazjum chojnickiego. W latach okupacji hitlerowskiej pracował jako robotnik na terenie powiatu wejherowskiego. W ostatnim okresie wojny ukrywał się na terenie powiatu chojnickiego. Po zakończeniu działań zbrojnych rozpoczął pracę w charakterze nauczyciela w szkole w Czyczkowach oraz Wojsku k. Lipnicy. Jednocześnie uzupełniał wykształcenie w Liceum Pedagogicznym w Bydgoszczy, gdzie zdał maturę. Działał także aktywnie na rzecz nowej rzeczywistości politycznej w kraju. Propagował akcję związaną z referendum ludowym w 1946 r.

oraz wyborami do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. W tym też czasie został członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej, a po tzw. zjednoczeniu ruchu lewicowego, członkiem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Z ramienia tej ostatniej pracował w latach 1949-1974 w Komitecie Powiatowym PZPR w Chojnicach jako instruktor propagandy, kierownik ośrodka szkolenia partyjnego, sekretarz propagandy i I sekretarz. Poza działalnością ideologiczną wniósł także poważny wkład w rozwój społeczno-gospodarczy regionu, gdyż zdawał sobie sprawę, iż od niego zależy zarówno rozwój miasta, jak i dobrobyt mieszkańców ziemi chojnickiej. Po linii politycznej zabiegał o powstanie właśnie w Chojnicach zakładów przemysłowych „Mostostal” i „Zremb”, dbał też o zapewnienie modernizacji innych przedsiębiorstw, inspirował rozwój budownictwa spółdzielczego i infrastruktury edukacyjnej. W 1974 r. został przeniesiony do pracy w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Bydgoszczy, gdzie został kierownikiem wydziału administracyjnego. Wraz z końcem 1977 r. przeszedł na emeryturę, nie opuszczając Bydgoszczy. Zmarł tam 24 sierpnia i na miejscu został też pochowany.

CZAPLEWSKI Paweł Antoni (1877-1963) – ksiądz katolicki i historyk Kościoła. Urodził się 15 stycznia w Zblewie jako syn organisty Jana i Augustyny Błędowskiej. Po ukończeniu szkoły elementarnej uczęszczał do Collegium Marianum w Pelplinie oraz do gimnazjum w Chojnicach. Tam też wstąpił w 1893 r. do kółka filomackiego „Adam Mickiewicz”, stając się jego aktywnym

członkiem i prezesem. Był także wraz z Ludwikiem Górskim organizatorem wakacyjnej wędrowki dla gimnazjalistów śladami kaszubszczyzny. Po ukończeniu gimnazjum w 1896 r. rozpoczął studia w pelplińskim seminarium duchownym, gdzie otrzymał w 1900 r. święcenia kapłańskie. W czasie studiów rozwijał historyczną pasję badawczą, współpracując z nauczycielami akademickimi. Kiedy biskup chełmiński nie zgodził się na podjęcie przez niego studiów historycznych, rozpoczął pracę duszpasterską jako wikary w kilku parafiach pomorskich. Jednocześnie na własną rękę prowadził prace badawcze z zakresu historii Kościoła, odbywając liczne podróże do archiwów i bibliotek. Ponadto związał się z pomorskim życiem naukowym, włączając się w nurt pracy organizacyjnej. Dużo też publikował prac samodzielnych oraz artykułów naukowych. Po odrodzeniu państwa polskiego rozpoczął działalność społeczno-polityczną. Początkowo sympatyzował z Narodową Partią Robotniczą, później zbliżył się do ruchu ludowego, aby w 1930 r. kandydować do sejmu z ramienia posanacyjnego Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Brał też udział w komisji polsko-gdańsko-niemieckiej co do podziału archiwaliów. Przez cały czas pozostawał także aktywny naukowo. W okresie II wojny światowej aresztowany przez hitlerowców, trafił do Stutthofu, z którego został zwolniony ze względu na zły stan zdrowia. Po zakończeniu działań wojennych włączył się jeszcze w nurt pracy naukowej oraz dydaktycznej. Wykładał historię Kościoła w pelplińskim seminarium

oraz odbudował pozycję Towarzystwa Naukowego Toruńskiego. Zmarł 12 stycznia we wsi Turze k. Tczewa, gdzie spędził ostatnie lata życia. Pochowano go na cmentarzu w Godziszewie. Pozostawił duży i ceniony przez akademików dorobek naukowy.

CZAPLIŃSKI Bernard (1908-1980) – ksiądz katolicki i biskup chełmiński. Urodził się 5 października w Grabowie Lubawskim w rodzinie chłopskiej jako syn Bernarda i Julianny z domu Borowska. W Lubawie uczęszczał do progimnazjum, a następnie do gimnazjum w Chojnicach, gdzie w 1927 r. uzyskał maturę. W tym czasie wstąpił do pelplińskiego seminarium duchownego, gdzie odbywał studia filozoficzno-teologiczne. Święcenia kapłańskie uzyskał w grudniu 1931 r. W latach 30. XX w. pracował w pomorskich parafiach. Po rozpoczęciu II wojny światowej aresztowany przez hitlerowców, przebywał w kilku obozach koncentracyjnych. Uwolniony z Dachau, przybył do kraju, gdzie 3 września 1945 r. uzyskał nominację na administratora parafii w Chojnicach. Obok pracy duszpasterskiej brał czynny udział w działalności charytatywnej, opiekując się parafianami powracającymi z tułaczki wojennej. Nadto dużo miejsca poświęcił na odbudowę chojnickiej fary, która uległa poważnym zniszczeniom wojennym. W 1947 r. odelegowany do Torunia jako proboszcz i prepozyt bazyliki, a w 1948 r. uzyskał nominację na biskupa sufragana chełmińskiego. Uczestniczył aktywnie w pracach organizacyjnych diecezji, a także w polskim episkopacie czy Kościele po-

wszechnym. Brał udział w sesjach Soboru Watykańskiego II. Po 1972 r. przejął obowiązki biskupa ordynariusza diecezji chełmińskiej. Poza działalnością organizacyjną pisał także listy pasterskie oraz wskazówki teologiczne. Zmarł 30 grudnia w Starogardzie Gdańskim, a pochowany został w pelplińskiej katedrze.

CZARLIŃSKI Leon (1835-1918) – prawnik, działacz społeczno-polityczny i poseł. Urodził się 30 października w Chwarznie na terenie powiatu kościerskiego jako syn Felicjana i Emilii Rokickiej. Kształcił się w gimnazjach chojnickim i chełmińskim, należąc do tajnych uczniowskich organizacji samokształceniowych. W 1854 r. podjął we Wrocławiu studia o profilu filozoficzno-prawno-ekonomicznym, należąc tam do Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego. Po ukończeniu studiów gospodarował w majątku Dubiello pod Chełmżą, a po jego sprzedaży na majątku Zakrzewo w pobliżu Torunia, skąd wywodziła się jego małżonka. W okresie powstania styczniowego włączył się w akcję pomocy dla jego uczestników, gromadząc broń, ekwipunek i zbierając ochotników z zaboru pruskiego. Aresztowany podczas jednej z akcji, trafił ostatecznie do podberlińskiego Moabitu. Po uwolnieniu wrócił do powiatu toruńskiego, zajmując się poza gospodarowaniem aktywną działalnością gospodarczo-społeczno-polityczną. Tworzył, wspierał i finansował działalność organizacyjną wśród Polaków. Działalność organizacyjną włączył też w obronę języka polskiego, organizując wiece, pikety i festyny patriotyczne. Od 1867 r. działał aktywnie w Polskim Centralnym

Komitecie Wyborczym dla Prus Zachodnich, tworząc w 1903 r. Polski Centralny Komitet Wyborczy na Rzeszę Niemiecką. Z okręgu lubawskiego został wybrany posłem do sejmu pruskiego, a do parlamentu niemieckiego z okręgu chojnicko-tucholskiego na kadencję 1877-1884. Później kandydował także z okręgu bydgoskiego oraz szubińsko-wyrzysko-żnińskiego, by ponownie do parlamentu niemieckiego zostać wybranym z okręgu chojnicko-tucholskiego na kadencję 1912-1918. Zarówno w sejmie pruskim, jak i parlamencie niemieckim zabierał często głos, szczególnie gdy chodziło o los i położenie Polaków. Jednocześnie utrzymywał bliskie kontakty z Polonią berlińską, wyniesione jeszcze z okresu jego studiów w tym mieście. Należał do grona najbardziej zagorzałych patriotów pomorskich 2. połowy XIX w. Zmarł 3 grudnia w Toruniu. Z małżeństwa z Bronisławą Mazowiecką pozostawił sześcioro potomstwa.

CZARNOWSKI-WIKA Augustyn (1809-1876) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 19 sierpnia w Małym Gliśnie na Gochach w rodzinie drobnoszlacheckiej jako syn Ignacego i ewangeliczki Katarzyny Scherbarth. Początkowo ukończył szkołę parafialną w Brusach, po czym udał się w celu kontynuowania nauki do

gimnazjum chojnickiego. Później wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, po którego ukończeniu uzyskał święcenia kapłańskie. Jako wikary pracował na parafiach w Brodnicy i Kościerzynie. W styczniu 1846 r. został proboszczem parafii bruskiej, w której przeprowadził duże prace budowlane i renowacyjne. Przygotował tam również nowy cmentarz oraz rozpoczął w 1875 r. wznoszenie kościoła, będącego do dzisiaj wizytówką tej miejscowości. Ponadto wybudował plebanię, mieszkania dla wikarego i organisty oraz szpital dla ubogich. W zakresie pracy duszpasterskiej skupił się na odnowieniu Bractwa Szkaplerza Świętego oraz przygotowaniu Bractwa Wstrzemięźliwości. Znany był także jako fundator prywatnych stypendiów dla młodzieży. Podczas powstania styczniowego oskarżony został przez władze pruskie o działalność na rzecz ruchu narodowego w powiecie chojnickim. W 1873 r. współtworzył Spółkę Pożyczkową Brusko-Leśnińską, która później dała początek Bankowi Ludowemu w Brusach. Szczególnie blisko współpracował ze Stefanem Sikorskim z Wielkich Chełmów zarówno na niwie gospodarczo-spółdzielczej, jak i społeczno-kulturalnej. Zmarł 15 grudnia w Brusach i tam został pochowany. Na miejscowym cmentarzu zachował się jego nagrobek.

ĆWIOK Alfred (1931-2001) – nauczyciel i działacz społeczno-polityczny. Urodził się 10 czerwca w Jakubowicach na terenie powiatu brzeżańskiego w dawnym województwie lwowskim jako syn Józefa. Po odebraniu wykształcenia podstawowego, kiedy po II wojnie światowej Kresy Wschodnie odpadły od Polski, związał się ze szkolnictwem i Pomorzem. W latach 1953-1957 studiował chemię na gdańskiej WSP, a później także ukończył studia podyplomowe z zakresu organizacji i kierowania szkołą na bydgoskiej WSP. W latach 1957-1964 był nauczycielem w Liceum Ogólnokształcącym w Chojnicach, skąd przeszedł do sąsiadującego z nim Liceum Ekonomicznego, którego został dyrektorem. W latach 1973-1990 zarządzał Zasadniczą Szkołą

Zawodową nr 3 w Chojnicach przy ul. Sukienników. Na podstawie zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania z 1975 r. rozpoczął tworzenie przy tej szkole podstawy Centrum Kształcenia Ustawicznego, którego został później pierwszym dyrektorem. Uruchomił w Centrum technika zawodowe dla pracujących, wieczorowe i zaoczne, liceum ogólnokształcące, policealne studia zawodowe oraz średnie studia zawodowe. Przez cały okres pracy działał społecznie i politycznie. Należąc do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, pozostawał długoletnim członkiem Miejskiej Rady Narodowej, a w latach 1981-1990 pełnił funkcję jej przewodniczącego. Na polu społecznym działał w Lidze Obrony Kraju, przesował Klubowi Oficerów Rezerwy oraz Automobilklubowi „Tur”. Zmarł tragicznie na skutek wypadku drogowego. Pochowany został w Chojnicach.

DEMBIŃSKI [Dembiński] Józef (1879-1962) – ksiądz katolicki, działacz społeczny i narodowy, redaktor oraz pamiętnikarz. Urodził się 25 marca w Radomnie na terenie powiatu lubawskiego jako syn rolnika Józefa i Julianny Dembek. Początkowo kształcił się w progimnazjum w Nowym Mieście Lubawskim oraz w gimnazjum chełmińskim, gdzie uzyskał maturę w 1900 r. Później wstąpił do pelplińskiego seminarium duchownego, a po uzyskaniu święceń kapłańskich pracował jako wikary w kilku pomorskich parafiach. W okresie strajku szkolnego 1906-1907 zorganizował zbieranie petycji o przywrócenie języka polskiego w nauce religii. W miejscach swojej działalności duszpasterskiej organizował życie społeczno-narodowe wśród Polaków, a także interesował się życiem gospodarczo-spółdzielczym regionu. M.in. podczas pracy w Legbądzie założył Czytelnię Ludową, zorganizował kurs nauki języka polskiego, powołał do życia Towarzystwo Ludowe oraz stowarzyszenia młodzieżowe i teatralne kółko amatorskie. Po zakończeniu I wojny światowej włączył się w nurt pracy narodowej, stając się przewodniczącym Rady Robotniczo-Chłopskiej w Zblewie. Należał także do Tajnej Organizacji Wojskowej działającej na Pomorzu oraz utworzył Straż Ludową w Legbądzie. Od 1919 r. był członkiem Powiatowej Rady Ludowej w Chojnicach. Organizował także kursy języka polskiego dla nauczycieli okręgu czerskiego oraz przyczynił się do

powołania tam Towarzystwa Chrześcijańskiego Nauczycieli Polskich. Po 1920 r. działał na ziemi lubawskiej, organizując spółdzielczość oraz kształtując tamtejsze życie prasowe i społeczno-kulturalne. Ponadto włączył się w nurt życia politycznego, będąc aktywnym członkiem Stronnictwa Narodowego. W czasie II wojny światowej ukrywał się przed okupantem. Po wojnie był proboszczem w kilku parafiach, a w latach 1953-1962 pełnił obowiązki kapelana w chojnickim szpitalu. Zmarł w Chojnicach 11 stycznia i pochowany został w Topolnie.

DEMBIŃSKI Wincenty (1846-1921) – wojskowy i działacz społeczny. Urodził się 15 grudnia w Małej Komorzy jako syn ziemianina i dzierżawcy majątków Teodora oraz Janiny Nepomuceny Jasińskiej. W latach młodości uczęszczał do gimnazjów chojnickiego i chełmińskiego. Za chęć udania się do powstania styczniowego ukończył naukę z opóźnieniem. Po uzyskaniu promocji odbywał praktyki gospodarcze oraz kształcił się w Akademii Rolniczej na Opolszczyźnie. W 1869 r. odbywał służbę wojskową w Bydgoszczy, skąd trafił na wojnę francusko-pruską. Otrzymał za udział w niej Żelazny Krzyż oraz awans na stopień oficerski. Po powrocie z wojny gospodarował w majątku Zalesie k. Zamartego, który otrzymał od rodziców. Brał także udział w pracach polskich towarzystw rolniczych i oświatowych, związał się też z ruchem wyborczym. Później trafił w charakterze plenipotenty do Borka k. Krotoszyna. Po rozpoczęciu I wojny światowej jako ochotnik wstąpił do armii niemieckiej, zostając ko-

mentantem Włocławka. Walczył również z Serbami na froncie bałkańskim. Po zakończeniu działań wojennych trafił do Torunia, gdzie związał się z Tajną Organizacją Wojskową, a później z Wojskiem Polskim, gdzie dosłużył się stopnia podpułkownika. Zmarł w Toruniu 10 marca i pochowany został na cmentarzu garnizonowym. Z małżeństwa z Wandą Hoppe miał dwóch synów oraz trzy córki.

DERC Klemens (1900-1977) – nauczyciel, działacz społeczno-regionalny i literat. Urodził się 24 września w Gnieździe k. Pucka jako syn mistrza dekarckiego Józefa i Matyldy Bizewskiej. W okresie I wojny światowej powołany został do wojska niemieckiego. Po zakończeniu działań wojennych wstąpił do Kaszubskiego Pułku Piechoty. Później działał w toruńskim teatrze żołnierskim oraz skończył kurs nauczycielski w Grudziądzu. W latach 1922-1924 prowadził w Chojnicach teatr żołnierski. Kiedy ukończył kurs dla dyrektorów i reżyserów teatrów ludowych w Toruniu, powołał do życia w Chojnicach Teatr Ludowy, zabiegając jednocześnie o nadanie mu regionalnego charakteru kaszubskiego. Wystawiał z nim kaszubskie inscenizacje. Na okres pracy chojnickiej datują się także pierwsze jego związki z twórczością literacką, przejawiające się pisaniem samodzielnych scenariuszy teatralnych. Kiedy w 1928 r. powołano go do Prezydium Zarządu Głównego Związku Teatrów Ludowych, przeniósł się do Warszawy. W stolicy powołał do życia spółkę *Warszawska Opera i Operetka Popularna*. W 1932 r. przeniósł się do

Włocławka, gdzie organizował Teatr *Rozmaitości*. W okresie tym powstawały dalsze jego sztuki teatralne. W czasie II wojny światowej wcielony do wojska niemieckiego, przebywał we Francji. Po zakończeniu działań wojennych jako nauczyciel pracował w Wejherowie, gdzie osiadł na stałe. Związał się tam z kaszubskim ruchem wydawniczym i teatralnym. Współtworzył w 1956 r. *Zrzeszenie Kaszubko-Pomorskie*. Po przejściu w 1958 r. na emeryturę oddał się pasji literackiej. Zmarł 13 września w Wejherowie i tam został pochowany.

DERDOWSKI Hieronim (1852-1902) – poeta kaszubski, dziennikarz i działacz polonijny. Urodził się 9 marca w Wielu jako syn zamożnego rolnika Piotra oraz Marianny Kąkolewskiej. W młodości uczęszczał do szkoły elementarnej, później do progimnazjum w Kurzętniku, a do gimnazjum w Chojnicach, Braniewie i innych miejscach. Z braku środków finansowych nie mógł studiować, dlatego w pierwszym okresie dorosłego życia zatrudnił się jako domowy nauczyciel w kilku dworach szlacheckich. Z tego czasu datują się pierwsze jego próby pisarskie. W latach 80. XIX w. odbył podróż do stolicy Francji, gdzie poza słuchaniem wykładów miał się różnych zawodów. Po powrocie do kraju prowadził jako redaktor przez sześć lat „*Gazetę Toruńską*”, a okres ten był najbardziej twórczy literacko w jego życiu. Później odbywał jeszcze podróże oraz redagował czasopisma, ale szykanowany przez władze pruskie, emigrował w połowie 1885 r. do Stanów Zjednoczonych. W nowej rzeczywistości poświęcił się działal-

ności społecznej i dziennikarskiej, aktywizując miejscowe środowisko polonijne. Redagował tam w Detroit „Gazetę Narodową” i „Pielgrzyma Polskiego”. Już w 1886 r. osiadł w Winonie w stanie Minnesota, ośrodku emigracji kaszubskiej. Do końca życia wydawał tam i redagował poczytny tygodnik „Wiarus”, prowadząc jednocześnie własną drukarnię i księgarnię. W USA wykazywał już mniejszą aktywność literacką, aczkolwiek jego utwory ukazywały się drukiem. Zmarł 13 sierpnia w Winonie i tam został pochowany. Z małżeństwa z Joanną Lubowiecką miał czworo potomstwa. W Wielu w 1930 r. wzniesiono mu pomnik, zniszczony w 1939 r. i ponownie odsłonięty w 1957 r. W roku następnym nadano jego imię jako patronowi Szkole Podstawowej nr 5 w Chojnicach. Przy okazji odsłonięto także w holu szkoły na parterze popiersie tego wieszczki ziemi kaszubskiej z cytatem: „Nie ma Kaszub bez Poloni, a bez Kaszub – Polści”. Postać ta jest bardzo popularna na Pomorzu i Kaszubach, a społeczności lokalne chętnie się do niej odwołują. Patronuje także jednej z ważniejszych chojnickich ulic oraz chojnickiej Spółdzielni Inwalidów. Nazwy ulic z jego imieniem znajdują się także i w dwóch pozostałych miastach powiatu – Brusach i Czarsku.

DONNER Jerzy (ok. 1493-1544) – ksiądz katolicki. Urodził się w Chojnicach ok. 1493 r. w rodzinie rajców miejskich. Kształcił się w trudnym okresie związanym ze schizmą zachodnią w Kościele katolickim. Studia teologiczne w Krakowie rozpoczął w 1514 r., a w roku następnym kontynuował je w Lipsku.

W 1517 r. uzyskał tam tytuł bakałarza, a w 1520 r. magistra. Za nieznaną bliżej zasługi otrzymał na własność – wraz z ojcem Janem – wieś Obrowo położoną na terenie starostwa tucholskiego, której posiadanie potwierdził w 1526 r. król Zygmunt Stary. Kiedy wrócił na Pomorze, wymieniany był jako sekretarz Rady Miejskiej w Gdańsku, a w 1529 r. objął probostwo kościoła św. Katarzyny w Gdańsku. Pełniąc te obowiązki, sprzedał miastu Chojnicom wieś Obrowo za 5 tysięcy marek pruskiej monety. W 1538 r. został także oddelegowany przez władze Gdańska do Wittenbergi i Lipska w celu pozyskania dla służby miejskiej odpowiednich urzędników. W 1540 r. uzyskał godność kanonika w kapitule warmińskiej, dzięki czemu zasiadał we Fromborku w jednym gremium z Mikołajem Kopernikiem, którego został bliskim współpracownikiem i przyjacielem. W wyniku tej znajomości jeden z egzemplarzy jego wybitnego dzieła *De revolutionibus orbium caelestium* trafił z ręczną adnotacją do J. Donnera. Dla M. Kopernika był osobą zaufaną, gdyż po śmierci astronoma w 1473 r. został jednym z egzekutorów jego testamentu. Zmarł we Fromborku w rok po śmierci sławnego astronoma.

DORĘGOWSKI [Derengowski] Jan (przed 1590-1627) – ksiądz katolicki i proboszcz chojnicki. Wywodził się ze szlacheckiej rodziny osiadłej w okolicach Chojnic. Ojciec jego Jan Gleissen-Doręgowski był sędzią ziemskim i właścicielem kilku wsi położonych w najbliższej okolicy Chojnic, a matką Katarzyna, córka chojnickiego burmistrza Jana Teske.

W związku z tym, iż Jarcewo było miejscem docelowego pobytu sędziego, stąd należy przypuszczać, że miejscowość ta była także miejscem urodzenia późniejszego proboszcza chojnickiego. Właśnie z tego miejsca 20 lipca 1610 r. ojciec jego wysłał list afirmujący potrzeby przybycia na ziemię chojnicką zakonu jezuitów do ówczesnego prymasa Wojciecha [Adalberta] Baranowskiego. Najprawdopodobniej czynił w ten właśnie sposób za namową samych czynników kościelnych bądź Jana Doręgowskiego, który już wówczas kształcił się w Seminarium Duchownym w Gnieźnie pod okiem prymasa Polski. Chojnice leżały wówczas na terenie dekanatu chojnickiego, a ten wchodził w skład archidiaconatu kamieńskiego, który był częścią arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Stąd też hierarchom kościelnym z Gniezna musiało najbardziej zależeć na tym, aby do Chojnic powróciła religia katolicka i żeby zarówno kościół farny, jak i wszystkie parafialne dobra były znów własnością arcybiskupstwa. W tym celu same władze kościelne umożliwiły szybki awans J. Doręgowskiego, gdyż już w 1611 r. otrzymał godność archidiakona i oficjała kamieńskiego, a w 1612 r. mianowany został proboszczem parafii katolickich w Chojnicach, Człuchowie i Tucholi. Pod jego rządami przywrócono chojnicką parafię Kościołowi katolickiemu na podstawie ostatecznego wyroku trybunału królewskiego z 24 sierpnia 1616 r. Wraz z parafią protestanci zwrócili kościół filialny p.w. św. Jerzego. W 1620 r. za aprobatą, a raczej przy wsparciu arcybiskupa gnieźnieńskiego, sprowadził na ziemię chojnicką zakon jezuitów, który dodatkowo upo-

sażył dobrami w Nieżywiciu, Angowicach i Doręgowicach. Ojcowie jezuitów początkowo zamieszkali w Doręgowicach, a misje katolickie prowadzili, wykorzystując chojnicką parafię. Z czasem przenieśli do Chojnic drewnianą świątynię ufundowaną przez J. Doręgowskiego i rozpoczęli działalność w bliskim sąsiedztwie kościoła farnego. Proboszcz przekazał także na rzecz szkoły jezuickiej przykościelny budynek w Chojnicach, głównie z przeznaczeniem dla dzieci katolików mieszkających w starostwie człuchowskim i tucholskim. W okresie sprawowania przez niego funkcji proboszcza w chojnickiej parafii malował freski sławny artysta pomorski Herman Han. Zmarł w grudniu w Chojnicach i najprawdopodobniej został pochowany w podziemiach kościoła farnego.

DRAPIEWSKI Franciszek (1869-1929)

– ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 7 stycznia w Koronowie w rodzinie właścicieli gospodarstwa rolnego w Gackach jako syn Jana i Marianny z domu Gawrycha. Po śmierci ojca matka z potomstwem przeniosła się do Pelplina, gdzie ukończył Collegium Marianum, a następnie udał się do gimnazjum do Chełmna. Po uzyskaniu matury w 1891 r. wstąpił do pelplińskiego seminarium duchownego, gdzie w 1895 r. uzyskał święcenia kapłańskie. Jako wikary pracował w kilku parafiach pomorskich, po czym w 1900 r. został skierowany na placówkę do Swornegaci. Po ustanowieniu tam parafii w 1909 r. został jej pierwszym proboszczem. Jako duszpasterz organizował życie

parafialne miejscowej społeczności kaszubskiej. Na miejscu wybudował plebanię, organistówkę oraz neobarokowy kościół w 1916 r., będący wizytówką tej wsi do chwili obecnej. W działalności duszpasterskiej powołał do życia kilka stowarzyszeń i kół religijnych przy kościele. Sam brał także czynny udział w życiu organizacyjnym i patriotycznym powiatu chojnickiego do końca I wojny światowej. Po wojnie pracował jeszcze w powiecie tczewskim, będąc w latach 20. XX w. dziekanem gniewskim. Zmarł 9 października w Pelplinie, gdzie został pochowany na miejscowym cmentarzu.

DROST Franciszek (1884-1972) – ksiądz katolicki i proboszcz czerski. Urodził się 1 września w Lubichowie na terenie powiatu starogardzkiego jako syn rolnika Wincentego i Józefiny Guz. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum, a dalej w gimnazjum kętrzyńskim, gdzie złożył egzamin dojrzałości w 1907 r. Wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie cztery lata później uzyskał święcenia kapłańskie. W charakterze wikarego pracował następnie w Drzycimiu, Rumianie, Nieżywięciu, Żukowie i Gdańsku. Przebywając na Wybrzeżu, podjął także studia ekonomiczne na Politechnice Gdańskiej, które odbywał w latach I wojny światowej. W okresie międzywojennym był proboszczem w Prątnicy, gdzie przyczynił się do renowacji kościoła. W latach II wojny światowej był prześladowany przez Niemców. Początkowo więziony w Grudziądzu, w marcu 1940 r.

trafił do obozu w Stuthofie, a w kolejnym miesiącu do Sachsenhausen, skąd został zwolniony. Wrócił na swą parafię, gdzie był proboszczem. Po zakończeniu działań wojennych zarządzał parafią czerską, odnowił kościół ze zniszczeń wojennych oraz zakupił na potrzeby parafii dzwony. W latach 1949-1964 pełnił obowiązki dziekana czerskiego. W tym też okresie został powołany na kanonika honorowego Kapituły Katedralnej w Pelplinie. Zmarł w Czersku 21 kwietnia.

DUNAJSKI Piotr (1869-1938) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy i poseł. Urodził się 26 stycznia w Dzierżążnie na terenie powiatu tczewskiego jako syn rolnika Józefa i Franciszki Firyn. Kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum, a później w gimnazjum chełmińskim. Po zadaniu matury w 1891 r. wstąpił do pelplińskiego seminarium duchownego, gdzie uzyskał święcenia kapłańskie w 1896 r. Jako wikary pracował w kilku pomorskich parafiach. W tym czasie włączał się aktywnie w nurt pracy społeczno-narodowej, należąc do stowarzyszeń i organizacji polskich oraz dbając o oświatę i kulturę. Podejmując obowiązki proboszcza w parafii lipuskiej od 1905 r., powołał tam do życia Bank Ludowy, nadto dbał o rozwój budynków parafialnych, pracował też nad stworzeniem polskiego życia kulturalnego w Lipuszu i okolicy. Należał do akcjonariuszy – współzałożycieli „Gazety Chojnickiej” w 1912 r. Włączał się także w działalność Towarzystwa Czytelnia Ludowych oraz polskiego komitetu wyborczego. Z ramienia Prowincjonalnego Komitetu Wyborczego dla Prus Zachod-

nich został wybrany na posła do parlamentu niemieckiego. W Reichstagu zasiadał w latach 1907-1918, pełniąc też obowiązki sekretarza Koła Polskiego. W 1918 r. brał udział w poznańskim sejmie dzielnicowym, a później jako poseł wszedł w skład Sejmu Ustawodawczego RP na lata 1919-1922. Po tym okresie pracował jako administrator w Złotowie k. Lubawy oraz jako proboszcz w Rożentalu. Zmarł w Rożentalu 10 lipca i pochowany został na tamtejszym cmentarzu. Za swą działalność odznaczony był Orderem Odrodzenia Polski.

DURAJ Jan (1919-2001) – malarz i nauczyciel wychowania plastycznego. Urodził się 24 maja w Osowie k. Karsina. Po ukończeniu szkoły powszechnej oraz gimnazjum jeszcze przed II wojną światową uczył się projektowania i grafiki użytkowej w Warszawie pod okiem T. Gronowskiego. Po zakończeniu działań zbrojnych związał się ze szkolnictwem. Uczył w Ostrowitem i Charzy-

kowach, jednocześnie uzupełniając wykształcenie. W 1974 r. ukończył Wydział Sztuk Pięknych UMK w Toruniu z tytułem magistra. Odtąd tworzył obrazy olejne, akwarele i pastele, a w zakresie grafiki także linoryty i miedzioryty. Zgłosił swój akces do Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Plastyków Nauczycieli „Nałęczów” ‘56 i Polskiego Stowarzyszenia Edukacji Plastycznej. Był też członkiem sekcji plastycznej w Chojnickim Towarzystwie Kulturalnym oraz uczestnikiem zebrań w Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim. Uczestniczył w plenerach ogólnopolskich, brał też udział w wystawach zbiorowych i indywidualnych. W swojej twórczości podkreślał walory lokalne i regionalne, często odwołując się do krajobrazu ziemi kaszubskiej. Zajmował się także architekturą wnętrz. Namalował portrety do sali posiedzeń Urzędu Miejskiego w Brusach, a stacje Drogi Krzyżowej dla kościołów w Charzykowach i Wielkim Klinczu. Zmarł 6 marca w Chojnicach, a pochowany został w Wielu.

ELAS Aleksander (1913-1990) – urzędnik państwowy, działacz harcerski i sportowy. Urodził się 7 marca w Neumünster na terenie Niemiec, gdzie jego rodzice poszukiwali pracy zarobkowej. Po zakończeniu I wojny światowej wrócił wraz nimi na Pomorze, gdzie jego ojciec zatrudniony został na tczewskiej kolei. W Tczewie kształcił się w szkole powszechnej i gimnazjum humanistycznym, a w 1933 r. z sukcesem ukończył także w Chojnicach Szkołę Handlową. W latach 30. XX w. pracował w Powiatowej Komunalnej Kasie Oszczędności w Chojnicach. Czynnie uprawiał sport, będąc zawodnikiem drużyny piłkarskiej „Chojniczanki”. W okresie tym silnie związany był z harcerstwem, które propagował i pełnił w nim odpowiedzialne funkcje. Zmobilizowany w końcu sierpnia 1939 r., walczył pod rozkazami gen. Franciszka Kleeberga w Samodzielnej Grupie Operacyjnej „Polesie”. Po ucieczce z niewoli

niemieckiej dotarł na Pomorze, gdzie pracował jako robotnik w Chojnicach. Po zakończeniu działań zbrojnych wspólnie z M. Marcinkowskim reaktywował w Chojnicach swoje przedwojenne miejsce pracy, zostając jego wicedyrektorem. Zadał także o szybkie uruchomienie przemysłu mleczarskiego w Chojnicach, co w warunkach powojennych było szczególnie istotne. Od 1950 r. związał się z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą. Po reorganizacji sektora bankowego w 1951 r. otrzymał nominację na dyrektora Rejonowego Oddziału Banku Rolnego, na którym to stanowisku pracował do 1975 r., kiedy przeszedł na emeryturę. W warunkach powojennych nie zapomniał też o swych przedwojennych zainteresowaniach społecznych. Włączył się po 1945 r. w nurt pracy ZHP, będąc zastępcą komendanta hufca w Chojnicach, a od 1962 r. członkiem Rady Przyjaciół Harcerstwa. Uczestniczył także w odbudowie klubu sportowego, wchodząc do zarządu „Chojniczanki” oraz będąc społecznym instruktorem piłkarskim. Zmarł 31 grudnia.

FALKOWSKI Kazimierz (1909-1994)

– artysta malarz. Urodził się 11 października w Książu na terenie powiatu śremskiego jako syn malarza Anastazego i Franciszki Murach. Szkołę powszechną (niemiecką i polską) ukończył w Czersku, gdyż tam przeniosła się jego rodzina jeszcze przed wybuchem I wojny światowej. Dalej kształcił się w szkole średniej w Starogardzie Gdańskim. Widząc jego pasję, rodzina wysłała go na studia malarskie do Pomorskiej Szkoły Sztuk Pięknych Wacława Szczeblewskiego w Grudziądzu, które odbywał w latach 1929-1932. Po powrocie do Czerska pomagał w zakładzie ojca, m.in. przy tworzeniu polichromii kościelnych. Jednocześnie udzielał się społecznie i sportowo. Był członkiem organizacji „Sokół”, której prezesował jego ojciec, grał w piłkę nożną, należał do towarzystwa „Lutnia” oraz do sekcji aktorskiej. Później zamieszkał w Chojnicach, gdzie związał się z życiem artystycznym miasta oraz ożenił się. W okresie II wojny światowej, po przyjęciu grupy narodowościowej, służył w armii niemieckiej, a w ostatnich miesiącach wojny przebywał w Polskich Siłach Zbrojnych na terenie Wielkiej Brytanii. Do Czerska wrócił w 1947 r. i podjął pracę w warsztacie ojca, nawiązując bliższą współpracę z pelplińskim warsztatem braci Drapiewskich. Wraz z nimi malował wnętrza licznych kościołów w różnych regionach kraju, w tym na Kujawach i Pomorzu, m.in. w Brusach, Śliwicach, Dziemianach i Swornegaciach.

W ostatnich latach życia Czerski Ośrodek Kultury przygotował samodzielną wystawę jego prac, przygotowaną na jubileusz 85-lecia urodzin i 60-lecie pracy artystycznej. W uznaniu jego zasług dla Kościoła katolickiego bp pelpliński Jan Bernard Szłaga 3 października 1993 r. uhonorował go medalem za „Zasługi dla Diecezji Pelplińskiej”. Zmarł 14 października i pochowany został na czerskim cmentarzu.

FERENS Piotr (1939-1999) – działacz gospodarczy i samorządowy. Urodził się 25 czerwca w Aleksandrowie na terenie powiatu biłgorajskiego jako syn leśniczego Piotra. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w Technikum Przemysłu Leśnego w Zwierzyńcu. Później studiował na Wydziale Technologii Drzewnej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, którą zwieńczył uzyskaniem magisterium w 1961 r. Pracę zawodową rozpoczął od stażu w przemysłowych Zakładach Płyt Pilśniowych. Po kilku miesiącach przeniósł się do Czarnej Wody. W nowym miejscu pracy założył rodzinę i osiadł ostatecznie w 1962 r. w Czersku. W Czarnej Wodzie pracował kolejno jako starszy mistrz, kierownik działu produkcji, główny technolog, zastępca dyrektora ds. technicznych i zastępca dyrektora ds. naukowych. Poszerzając swe horyzonty poznawcze, przygotował i następnie obronił w 1982 r. na SGGW rozprawę doktorską z zakresu technologii drewna. W 1986 r. objął kierownictwo Ośrodka Badawczo-Rozwojowego Przemysłu Płyt Drewnopochodnych w Czarnej Wodzie ze statusem docenta. Na stanowisku

tym pozostawał do końca 1998 r., kiedy to w związku z długotrwałą chorobą odszedł na rentę. Przez cały okres pracy zawodowej pozostawał też czynny społecznie i naukowo. Od 1971 r. był członkiem Stronnictwa Demokratycznego. W latach 1988-1990, kiedy w państwie polskim dokonywały się istotne zmiany systemowe, był czerskim radnym. W okresie tym pełnił funkcję przewodniczącego Prezydium Rady oraz członka Komisji Ochrony Zdrowia i Ochrony Środowiska. W pierwszych demokratycznych wyborach samorządowych z maja 1990 r. ponownie został wybrany na radnego, w wyniku czego powołano go na przewodniczącego Rady Miejskiej w Czersku. Od 1992 r. przewodniczył także Radzie Nadzorczej Miejsko-Gminnej Przychodni Lekarskiej w Czersku. Zmarł 2 maja, a już 30 czerwca 1999 r. został pośmiertnie wyróżniony tytułem Honorowego Obywatela Czerska. Żonaty był z Ireną Megier.

FETHKE Jan (1845-1905) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-religijny. Urodził się 23 lipca w Zapcieniu na Gochach jako syn nauczyciela Andrzeja i Anny Berent. Ukończył szkołę powszechną na Gochach, po czym uczęszczał do gimnazjum chojnickiego, gdzie w 1866 r. zdał egzamin dojrzałości. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. W 1870 r. został wyswięcony na kapłana. Dalej pełnił obowiązki wikarego w Pogódkach k. Kościerzyny, Gdańsku i Żukowie. Przez jakiś czas administrował parafią w Lipuszu i Turowie, gdzie zbudował kościół i plebanię. Pełnił także obowiązki dzie-

kana pomeziańskiego. W końcu grudnia 1896 r. uzyskał nominację na proboszcza w Wielu. Poza duszpasterstwem wśród miejscowej ludności kaszubskiej zajmował się także emigracją zarobkową do bardziej uprzemysłowionych regionów Niemiec. W szczególności odwiedzał skupiska kaszubskie i pomorskie. W Wielu powołał do życia Bractwo Trzeźwości w 1897 r., udzielał się w Towarzystwie Ludowym oraz zainicjował budowę nowego kościoła, który gabarytami miał nawiązywać do wcześniejszej świątyni. Kamień węgielny pod tę budowlę poświęcił w czerwcu 1904 r. Dzieła tego nie zdołał już dokończyć. Schorowany, leczył się w Gdańsku, gdzie też zmarł 9 marca, a pochowany został w Wielu. Jego siostra Teodora wraz z mężem Izydorem Gulgowskim zorganizowała pierwsze na ziemiach polskich muzeum skansenowskie we Wdzydzach.

FRYDRYCHOWICZ Zenon (1851-1929) – prawnik, sędzia i działacz społeczny. Urodził się 20 grudnia w Tucholi jako syn poborca podatkowego Franciszka i Marii Malinowskiej. Kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum oraz w gimnazjum chojnickim, w którym wspólnie z Antonim Wolszlegierem powoływał do życia Towarzystwo Filomatów. Studia prawnicze odbywał na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie był członkiem Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego. W 1875 r. rozpoczął pracę w sądownictwie niemieckim, w którym przeszedł poszczególne szczeble awansu zawodowego, stając się ostatecznie radcą Sądu Okręgowego w Bydgoszczy. Po I wojnie światowej związał się z sądow-

nictwem polskim. W styczniu 1920 r. mianowano go prezesem Sądu Okręgowego w Bydgoszczy. Przyczynił się tym samym do zorganizowania sądownictwa polskiego w najbliższym terenie. Po przejściu na emeryturę w 1926 r. udzielał się społecznie i charytatywnie. Zmarł w Bydgoszczy 26 lutego, gdzie został pochowany. Był odznaczony Orderem Odrodzenia Polski oraz Komandorią Orderu Piusa IX. Żoną jego była Stefania Grzymała-Łaszewska z Brąchnówka.

FUHRMANN Marcin (ok. 1450-1503 lub 1508) – wykładowca i rektor uniwersytetu. Urodził się w Chojnicach, stąd nazywany jest często w źródłach i literaturze mianem Marcina Conitzera. W 1468 r. został immatrykulowany na uniwersytet w Lipsku, z którym związał się do końca życia. Po ukończeniu stu-

diów doktoryzował się ok. 1499 r., włączając się aktywnie w życie organizacyjne uczelni. Pełnił tam obowiązki rektora w 1480 i 1489 r. oraz dziekana wydziału sztuk wyzwolonych w 1483 r. Jednocześnie uzyskiwał godności kościelne, zostając kanonikiem katedry w Merseburgu i Zeitz, dalej kanclerzem oraz sekretarzem biskupa merseburskiego. W zredagowanym testamencie stworzył w Lipsku fundusz stypendialny dla żaków wywodzących się z terenu Prus Królewskich, m.in. z Chojnic, z których sam pochodził. Odtąd funkcjonowało ono jako Stypendium Fuhrmannianum. Zmarł w pierwszych latach XVI w. W 2008 r. powołano w Chojnicach Fundację Marcina Fuhrmanna, której celem jest aktywizacja naukowa młodych chojniczan oraz propagowanie badań regionalnych.

GAJEWSKI Sebastian (1706-1761) – ksiądz jezuita i superior chojnicki. Urodził się 20 lutego na terenie województwa sieradzkiego. Do zakonu jezuitów wstąpił w sierpniu 1724 r. w Krakowie, a święcenia kapłańskie uzyskał w czerwcu 1735 r. w Poznaniu. W życiu zakonnym głównie przebywał i pracował w placówce chojnickiej. W miejscu tym był prefektem szkół w latach 1737-1738 i 1741-1744 oraz profesorem teologii moralnej w okresie 1741-1745 i 1748-1749. Następnie pełnił funkcję prefekta budowy kościoła jezuitskiego w latach 1743-1744 i 1745-1746, a także superiora chojnickiej placówki jezuitów w okresie 1745-1748. Należał do zakonników najbardziej związanych z ziemią chojnicką. Zmarł 18 października w Chojnicach i pochowany został najprawdopodobniej w krypcie kościoła pogimnazjalnego, którego budowę przez długi czas nadzorował.

GAŁŁA Edmund (1909-1997) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-polityczny. Urodził się 10 października w Chojnicach. W tym mieście kształcił się w szkole powszechnej i gimnazjum klasycznym, ale maturę zdał w Bydgoszczy. Za miejsce studiów obrał Poznań, gdzie ukończył Wyższą Szkołę Handlową. W 1934 r. wrócił do Chojnic i podjął zatrudnienie w Komunalnej Kasie Oszczędności oraz Zarządzie Miejskim. Później pracował jeszcze w urzędach skarbowych Grudziądza, Katowic i Cie-

szyna. Zmobilizowany z końcem sierpnia 1939 r., walczył w obronie Warszawy. Po zakończeniu działań zbrojnych wrócił do Chojnic i do pracy w bankowości. W latach 1948-1950 był zastępcą dyrektora Oddziału NBP w Chojnicach, a następnie organizatorem i dyrektorem Oddziału NBP w Tucholi. Do pracy zawodowej w Chojnicach wrócił w 1956 r., aby objąć stanowisko dyrektora Oddziału NBP, które pełnił do przejścia na emeryturę w 1974 r. W okresie swej pracy zawodowej pełnił liczne funkcje społeczne i polityczne. Po II wojnie światowej związał się z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą, działając w jej strukturach organizacyjnych w powiecie, a z jej ramienia występował jako członek Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. Jego hobby były turystyka i żeglarsstwo, którym pozostał wierny do końca życia, działając także na tym polu w ośrodku charzykowskim. Zmarł 31 grudnia.

GESCHKAU [Geschke] Kasper (ok. 1520-1584) – opat oliwski i dyplomata. Urodził się w Chojnicach, najprawdopodobniej w rodzinie patrycjuszki miejskiej. Dzięki pozyskanemu stypendium ufundowanemu przez Radę Miejską Chojnic podjął studia w Lipsku, gdzie immatrykulowany został w 1541 r. Tam też uzyskał w 1547 r. nominację na bakałarza, a cztery lata później magisterium ze sztuk wyzwolonych. Z uniwersytetem lipskim związany był przez kilka lat, pełniąc tam nawet w roku 1553/1554 funkcję dziekana wydziału sztuk wyzwolonych. W okresie tym był także wykładowcą synów starosty człuchowskiego, którzy zostali tam wysłani na ów fakul-

tet. Studiował w okresie, kiedy Niemcy podzielone były na zwolenników reformacji i kontrreformacji, co wywarło silny wpływ na późniejszą jego działalność. Po powrocie do Polski ok. 1556 r. wrócił na łono Kościoła katolickiego i przyjął święcenia kapłańskie. Od 1557 r. był już opatem oliwskim, którą to godność pełnił do 1560 r. Ponownie opatem oliwskim został w styczniu 1569 r. i pełnił tę funkcję do śmierci. Z poręką króla polskiego dzierżył intratne posady gospodarcze i honorowe, będąc administratorem części biskupstwa pomezńskiego i zarządzając dobrami klasztoru kartuzów, które ostatecznie wcielił do cystersów oliwskich. 26 września 1566 r. został sekretarzem króla polskiego Zygmunta Augusta, pełniąc odtąd różne funkcje społeczne i polityczne. W 1569 r. występował jako doradca w sprawach ustrojowych Prus Królewskich na sejmie lubelskim, mającym duże znaczenie dla polsko-litewskiego pojednania. Znalazł także uznanie króla Stefana Batorego, jako jego gorliwy zwolennik i jednocześnie przeciwnik ruchów separatystycznych, m.in. Gdańska. Z ramienia dworu reprezentował interesy Korony na Morzu Bałtyckim i jego wybrzeżu, przez co wchodził w ciągłe zatargi z władzami municypalnymi Gdańska, jak i samym patrycjatem tego bogatego miasta. Za jego staraniem konwent oliwski został także włączony w 1581 r. do polskiej prowincji cystersów. W czasie swego urzędowania zakonnego dbał nieustannie o rozwój gospodarczy konwentu oliwskiego i kartuskiego, co przyniosło znaczne efekty finansowe. Zmarł w Oliwie i tam został pochowany.

GIERSZEWSKI Franciszek (1894-1981) – działacz społeczny, organista i muzyk kościelny. Urodził się 17 września w Swornegacjach jako syn rolnika i listonosza Józefa oraz Marty Stoltmann. Od wczesnych lat pobierał nauki gry na organach, początkowo u miejscowego organisty, a następnie w biskupiej szkole muzyki kościelnej w Pelplinie. Od kwietnia 1919 r. w charakterze organisty pracował w Dąbrównie k. Ostródy, gdzie włączył się w nurt życia narodowego, nawołując okoliczną ludność do głosowania w plebiscycie za przynależnością do Polski. Czynn timer zaangażował się też w prace miejscowych komitetów ludowych, pełniąc funkcję komendanta Straży Mazurskiej. Za swą patriotyczną postawę musiał wyjechać z Mazur. Ostatecznie osiadł w Chojnicach, gdzie w styczniu 1921 r. związał się z miejscowym kościołem parafialnym. Przejął obowiązki organisty oraz dyrygenta chóru „Lutnia”. W okresie międzywojennym praca prowadzona na rzecz parafii i chóru przyniosła duże efekty, gdyż chojnicka grupa uzyskiwała liczne nagrody oraz wyróżnienia na festiwalach i zjazdach pomorskich. Zaslugą dyrygenta było wprowadzenie nowych utworów muzycznych, w szczególności o tradycji ludowej, wywodzących się z Kaszub. Podkreślano też wysoki poziom artystyczny chóru występującego pod batutą F. Gierszewskiego. W okresie okupacji hitlerowskiej został aresztowany przez gestapo. Po uwolnieniu, m.in. na skutek wstawiennictwa miejscowych Niemców, wysłano go na roboty przymusowe. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do Chojnic, gdzie odnowił działalność

przy chojnickim kościele farnym, a „Lutnia” stała się kreatorem życia kulturalnego w mieście i powiecie. Podobnie jak i wcześniej, uzyskiwała ona laury na regionalnych i ogólnopolskich spotkaniach artystycznych. Zasadą dyrygenta było też przygotowanie i propagowanie własnego dorobku artystycznego, który opracowywał na potrzeby chojnickiego chóru. Na szczególne wyróżnienie zasługuje pod tym względem msza *Veni creator* oraz kantata na jubileusz kapłański. Jego działalność artystyczna została doceniona przez kurie biskupią, która w 1952 r. nadała mu pierwszy w diecezji tytuł profesora muzyki kościelnej, a papież Jan XXIII jako pierwszemu Polakowi po 1945 r. nadał Order św. Grzegorza, jako najwyższe odznaczenie kościelne za krzewienie muzyki sakralnej. Kiedy w 1970 r. przeszedł na emeryturę, nadal zajmował się działalnością społeczną i artystyczną. Poza chórem prowadził również kancelarię parafialną. Z małżeństwa z Gertrudą Pozorską (z domu Nowacka) nie pozostawił potomstwa. Zmarł 7 lipca w Chojnicach, a pochowano go na cmentarzu komunalnym. W jego pogrzebie udział wzięły dziesiątki chojniczan, przyjaciół i osób zainteresowanych muzyką kościelną. W chojnickiej farze, przy wejściu na chór, ufundowano tablicę pamiątkową jemu poświęconą.

GIERSZEWSKI Jan (1885-1955) – restaurator, działacz społeczno-narodowy i propagator żeglarstwa charzykowskiego. Urodził się 26 maja w Iwcu na terenie powiatu tucholskiego jako syn rolnika Jana i Heliodory Gotzkowiak. Na miej-

scu ukończył szkołę powszechną, po czym naukę kontynuował w szkole kucpieckiej w Czersku, a następnie podjął pracę w jednostce oświatowej jako nauczyciel muzyki. Po roku pracy ożenił się i przeniósł się w 1914 r. do Charzyków, gdzie wraz z rozpoczęciem działań wojennych wydzierżawił od miejscowego rybaka Johanna Voigta dom, zlokalizowany w centrum miejscowości, w którym otworzył restaurację. W 1917 r. wydzierżawił od kołodzieja Johanna Ludwiga 10-hektarowe gospodarstwo rolne, graniczące z Jez. Charzykowskim, które trzy lata później wykupił na własność. Dzięki temu otworzył w bliskiej odległości do jeziora tawernę „Restaurant”, a dla wczasowiczów, którzy coraz częściej przybywali do Charzyków, przeznaczyl kilka pokojów mieszkalnych. W ostatnim okresie wojny został wcielony do wojska niemieckiego, a służbę odbywał w garnizonie w Toruniu. Kiedy na konferencji wersalskiej ważyły się losy przynależności państwowej ziemi chojnickiej, przystąpił w Charzykowach do budowy pierwszej przystani żeglarskiej z myślą o wczasowiczach. Jednocześnie przy pomocy ulokował nadbrzeżną restaurację, która miała służyć użytkownikom Jez. Charzykowskiego. W 1919 r., w związku z rozwijającymi się sportami wodnymi w regionie, wraz z kilkoma polskimi kolegami powołał do życia Stowarzyszenie Przyjaciół Żeglarstwa, które jednak ze względu na niepewną sytuację międzynarodową nie doczekało się rejestracji. W okresie tym żeglarze pochodzenia niemieckiego skupiali się jeszcze na Zaciszu, korzystając ze skromnego pomostu Kögla

i Meibauera. Kiedy na konferencji wersalskiej zdecydowano o przyłączeniu ziemi chojnickiej do państwa polskiego, grupa żeglarzy niemieckich, która nie wyjechała na Zachód, przeszła z Zacisza do Charzyków i korzystała z przystani Jana Gierszewskiego. Fakt ten spowodował powstanie dynamicznie rozwijającego się ośrodka sportów wodnych w Charzykowach. Na przystani odbywały się regaty oraz kwitło życie towarzyskie. Dzięki temu m.in. w marcu 1922 r. powstał pierwszy w Polsce Klub Żeglarski, w którym pierwszoplanową rolę odgrywał Otton Weiland. Kiedy klub na przełomie 1928/1929 r. zakupił nowy teren położony nad Jez. Charzykowskim, przystań Jana Gierszewskiego była już mniej uczęszczana przez wczasowiczów. W okresie II RP angażował się w sprawy społeczne, gospodarcze i samorządowe. W marcu 1921 r. objął posadę wójta i urzędnika stanu cywilnego w Chojniczkach, ale z siedzibą w Charzykowach. Funkcję tę sprawował do 1935 r., kiedy gminę wcielono do miasta Chojnice. W 1921 r. został wybrany przez społeczność lokalną do Sejmiku Powiatowego w Chojnicach. W okresie międzywojennym angażował się też w sprawy społeczne, należał do Ochotniczej Straży Pożarnej oraz wypełniał obowiązki prezesa Polskiego Związku Zachodniego na teren Charzyków. Po wybuchu II wojny światowej na początku września 1939 r. został aresztowany przez Niemców i ostatecznie trafił do podobozu w Radzimiru pod Sępólnem Krajeńskim. Z miejsca tego udało mu się zbiec w styczniu 1940 r., ale odtąd ukrywał się przez cały okres

okupacji. Jego gospodarstwo w Charzykowach zostało przejęte przez Niemców, a rodzinę, do której po pewnym czasie dołączył, przesiedlono do Łąkiego. W północnej części powiatu chojnickiego nawiązał kontakty z „Gryfem Pomorskim”. Do Charzyków powrócił na początku maja 1945 r., zastając zrujnowane gospodarstwo. Mimo to, po dokonaniu napraw, dalej prowadził gospodarstwo rolne oraz otworzył restaurację i sklep spożywczy. Z ramienia starosty powiatowego pełnił funkcję społecznego rejestratora szkód wojennych w powiecie. W marcu 1946 r. został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa i przetrzymywany był kilka miesięcy pod pozorem przechowywania przez niego broni z lat okupacji. Po czteromiesięcznym uwięzieniu stał się już innym człowiekiem, zrezygnowanym i załamany wewnątrz. W 1948 r. przeznaczył w swym charzykowskim domu pokój z korytarzem na kaplicę, w której odbywały się niedzielne i świąteczne nabożeństwa. Z czasem w tym miejscu zaczął rozwijać się charzykowski punkt filialny, zakończony budową kościoła i ustanowieniem oddzielnej parafii. Zmarł po dłuższej chorobie w Charzykowach 27 lipca. Był dwukrotnie żonaty, najpierw z Martą Grabańską z Czerska, a później z Antoniną Zmuda-Trzebiatowską, z którymi doczekał się liczego potomstwa. Wszyscy jego synowie zostali wychowywani w duchu charzykowskiego żeglarstwa. Najbardziej utalentowany spośród tego grona był syn Łucjan.

GIERSZEWSKI Józef (1900-1943) – nauczyciel, działacz niepodległościowy

oraz komendant „Gryfa Pomorskiego”. Urodził się 5 grudnia w Prądzonie jako syn rolnika Leona i Ewy Bruskiej. Po ukończeniu szkoły elementarnej trafił do armii niemieckiej. Po I wojnie światowej odbył jeszcze służbę w Wojsku Polskim. Okres II RP rozpoczął od ukończenia Kursu Seminaryjnego w Brusach oraz Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Kościerzynie. Jednocześnie pracował jako nauczyciel w szkołach powszechnych Przymuszewa, Czarnowa i Brus. W 1929 r. odbył skrócony Kurs Szkoły Podchorążych Piechoty, co dało mu możliwość ukończenia Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Krakowie. Dzięki temu trafił do 7-klasowej szkoły powszechnej w Kowalewie k. Wąbrzeźna. Jednocześnie został mianowany na kolejne stopnie oficerskie rezerwy. W 1935 r. został kierownikiem publicznej Szkoły Powszechnej nr 2 w Chełmży. W okresie swej pracy dydaktycznej i wychowawczej czynnie angażował się w działalność społeczno-kulturalną. Aktywizował miejscowe stowarzyszenia i organizacje, pisał monografie miejscowości, był też instruktorem przysposobienia wojskowego ogólnego. Ponadto prowadził obserwacje miejscowej społeczności niemieckiej, przygotowującej się do działalności wywrotowej. We wrześniu 1939 r., wcześniej zmobilizowany, trafił do 66. pułku piechoty w Chełmnie. Z pułkiem tym dotarł do Radomia, a dalej do Lublina. W rejonie Rawy Ruskiej, po stoczonej walce, dostał się do niewoli 25 września. Uciekłszy z transportu jenieckiego, ponownie trafił na Pomorze. Jednocześnie od początku okupacji był poszukiwany przez Niemców, którzy rozesłali za nim

listy gończe, przez co ukrywał się na terenie powiatu kościerskiego i chojnickiego, tworząc nieliczną grupę konspiracyjną pn. „Wolność”. W maju 1942 r. nawiązał współpracę z konspiracją pomorską, zostając jeszcze w tym roku Komendantem Naczelny „Gryfa Pomorskiego”. Rozbieżności na temat dalszego rozwoju konspiracji kaszubskiej i pomorskiej wywołały osobisty konflikt między nim a Józefem Dambkiem. Jednocześnie postać J. Gierszewskiego stała się obiektem ataków i pomówień. Wzajemne animozje i kontrowersje doprowadziły do spotkania w czerwcu 1943 r. między przywódcami konspiracji, które zakończyło się zastrzeleniem J. Gierszewskiego w pobliżu leśniczówki „Dywan” przez konspiracyjnych współtowarzyszy. Okoliczności tego faktu są do dzisiaj kontrowersyjne i nie do końca wyjaśnione.

GIERSZEWSKI Lucjan (1934-1960) – żeglarz i mistrz Polski. Urodził się 18 stycznia jako syn restauratora Jana i Antoniny Zmuda-Trzebiatowskiej. Wychowywał się w rodzinie o tradycjach patriotycznych i żeglarskich. Jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych pływał z braćmi na Jez. Charzykowskim, nad którego brzegami ich ojciec zbudował pomost i przystań, a w bliskim sąsiedztwie miał sklep i tawernę. Okres II wojny światowej spędził z rodziną w Łąkiem, po tym jak Niemcy usunęli ich z rodzinnego gospodarstwa. Uczęszczał wówczas do niemieckiej szkoły powszechnej. Po zakończeniu działań zbrojnych na początku maja 1945 r. wrócił wraz z rodzicami do Charzyków, gdzie przystąpiono do odbudowy zrujnowanego

gospodarstwa. W wieku dwunastu lat zetknął się po raz pierwszy z żeglarstwem wyczynowym. Stał się zawodnikiem „Pocztowca” i „Budowlanych” Chojnice, a także Ludowego Związku Sportowego (późniejszego Ludowego Klubu Sportowego) Charzykowy. Wspólnie ze starszym bratem Czesławem brał udział w pierwszych powojennych regatach odbywanych na Jez. Charzykowskim. W 1950 r. uzyskał stopień sternika bojerowego, dzięki czemu rozpoczął krótką co prawda, ale imponującą osiągnięciami sportowymi przygodę z żeglarstwem. Już w 1951 r., jako 17-letni junior, startując w Giżycku wraz z Pawłem Sieradzkim, wywalczył swój pierwszy tytuł mistrza Polski w bojerach. Osiągnięcie to zostało powtórzone w tym samym składzie w roku następnym. W 1952 r. ukończył zasadniczą szkołę zawodową o profilu ślusarz oraz uzyskał stopień instruktora żeglarstwa. Dzięki temu drugiemu wydarzeniu rozpoczął społeczną pracę trenerską w charzykowskim klubie. Przez cały czas trenował i szlifował formę zawodniczą na kolejne mistrzostwa. W latach 1955, 1956 i 1958 w imponującym stylu powtórzył wcześniejsze osiągnięcia, zdobywając kolejne mistrzowskie tytuły. W 1960 r. uzyskał jeszcze tytuł wicemistrza Polski w bojerach, wywalczony przed własną publicznością na Jez. Charzykowskim. Znakomite rezultaty osiągał także w żeglarstwie jachtowym. W 1953 r. został wicemistrzem Polski w klasie „Omega”, dzięki czemu reprezentował barwy polskie w międzynarodowych regatach odbywanych na warmińskim Jez. Krzywym. Będąc członkiem kadry narodowej, reprezentował

kraj na zawodach sportowych w kraju i poza nim, startując w NRD, Rumunii i na Węgrzech. W 1956 r. wraz ze Stanisławem Trybą zajął trzecią lokatę na otwartych mistrzostwach Rumunii w klasie „Słonka”. W latach 1956 i 1958 zdobywał brązowe medale w klasie „Omega” na zawodach ogólnopolskich. Otrzymał też srebrny medal na takich samych zawodach w klasie „Finn”. Ponadto był zwycięzcą wielu regionalnych i okręgowych regat odbywanych na akwenach Pomorza, Warmii i Mazur. Jego osiągnięcia sportowe były doceniane przez władze miejskie, powiatowe, wojewódzkie i ogólnopolskie. W 1956 r. otrzymał za pośrednictwem Głównego Komitetu Kultury Fizycznej tytuł Mistrza Sportu w Żeglarstwie Lodowym oraz za pośrednictwem zarządu Polskiego Związku Żeglarskiego tytuł Zasłużonego Działacza Żeglarstwa Polskiego. W 1959 r. zwyciężył także w wojewódzkim plebiscycie na najlepszego i najbardziej popularnego sportowca wiejskiego w Bydgoskiem. Poza żeglarstwem interesował go sport i myślistwo. W niektórych dyscyplinach sportowców wiejskich nie tylko brał udział, ale i zajmował czołowe lokaty. Szczególnym zamiłowaniem darzył szachy, reprezentując klub w turniejach powiatowych i regionalnych. Zginął tragicznie 27 czerwca w wypadku motocyklowym.

GIERSZEWSKI Stanisław (1929-1993)

– historyk nowożytny i regionalista. Urodził się 28 sierpnia w Czarnowie jako syn nauczyciela Józefa i Anny Wnuk-Lipińskiej. W okresie młodości mieszkał w kilku miejscowościach na Pomorzu, w których posadę nauczyciela obejmował

wał jego ojciec. Podczas okupacji hitlerowskiej mieszkał na terenie powiatu chojnickiego, gdzie jego ojciec ukrywał się i działał w konspiracji. Po zakończeniu działań wojennych uzyskał świadectwa ukończenia szkoły powszechnej i gimnazjum, dzięki czemu został przyjęty na studia historyczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Gdańsku, które ukończył w 1951 r. Otrzymał pracę w gdańskim archiwum, a następnie w gdańskim oddziale PAN i WSP (później Uniwersytet Gdański). Jednocześnie podjął badania naukowe nad historią społeczną i gospodarczą Pomorza, co zaowocowało kolejnymi stopniami i tytułami naukowymi oraz podejmowaniem różnych obowiązków na uczelni. Poza pełnieniem funkcji prodziekana i dziekana Wydziału Humanistycznego był też dyrektorem Instytutu Historii UG. W okresie pracy naukowej działał w różnych instytucjach naukowych i redakcjach czasopism. Poza angażowaniem się w sprawy Polskiego Towarzystwa Historycznego był czynnym członkiem komitetów Polskiej Akademii Nauk. W życiu regionalnym włączał się w redagowanie monografii poszczególnych miast i miasteczek pomorskich. W tym względzie duży jest jego udział w przygotowaniu monografii powiatu chojnickiego, będącej drugim tego typu opracowaniem w języku polskim po ogłoszeniu drukiem książki Czesława Wycecha. Wielokrotnie odznaczany i nagradzany zarówno przez instytucje ogólnopolskie, jak i regionalne, cieszył się dużym uznaniem w środowisku naukowym i akademickim. Na wykładach, prowadzonych w Gdańsku oraz gościnnie w Słupsku, chętnie podkreślał

swe związki z Pomorzem i powiatem chojnickim. Zmarł 27 maja w Gdyni, a pochowany został na cmentarzu Witomińskim.

GLINIECKI Jakub (1849-1932) – kupiec i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 25 lipca w Śliwicach na terenie powiatu tucholskiego w rodzinie chłopskiej. Po ukończeniu miejscowej szkoły elementarnej odbywał praktykę kupiecką w Sztumie. Osiedlił się ostatecznie w Gdańsku, gdzie trudnił się kupiectwem i prowadził sklep konfekcyjny. Ponadto rozpoczął działalność społeczną i patriotyczną. W swym domu skupił grupę inteligencji pomorskiej, która w 1876 r. powołała do życia towarzystwo „Ognisko”, jednoczące miejscowe środowisko polskie. Przez długie lata inicjował działania tej grupy, pozostając członkiem jej zarządu, w czym wspierała go małżonka, również zaangażowana społecznie. W jego domu odbywały się też próby polskiego teatru amatorskiego, który następnie wystawiał sztuki znanych polskich pisarzy: Mickiewicza, Słowackiego, Korzeniowskiego, Fredry i innych. W 1891 r. uczestniczył w powoływaniu do życia „Gazety Gdańskiej”, która była nośnikiem idei kaszubskich i polskich. Czynnie angażował się też w akcję poparcia dla polskich kandydatów do sejmu pruskiego i parlamentu niemieckiego. Jego działalność spotykała się często z niechęcią władz pruskich i magistratu gdańskiego. To też spowodowało, że po 1900 r. wyprowadził się do Nowego n. Wisłą, a stamtąd po kilku latach do Chojnic, gdzie dalej zajmował się kupiectwem. Zmarł 23 kwietnia w Chojni-

cach, gdzie został pochowany. Z małżeństwa z Teklą Lisińską miał dwie córki – Jadwigę i Bronisławę.

GŁÓWCZEWSKI-KOSSAK Teodor (1861-1940) – nauczyciel, kronikarz i działacz społeczny. Urodził się 27 lutego w Rolbiku k. Brus jako syn drobnego ziemianina Mateusza i Marianny Pelplińskiej. Po ukończeniu szkoły elementarnej uczył się w chojnickim gimnazjum. Następnie wstąpił najprawdopodobniej do krakowskiego Zgromadzenia Księżych Misjonarzy, które prowadziło wówczas żywiołową akcję propagującą misję katolicką na terenie ziem polskich. Z powodu złego stanu zdrowia nie mógł zostać misjonarzem, dlatego też wrócił w 1884 r. na teren powiatu chojnickiego. Początkowo pracował jako rentier w gospodarstwie brata. Z czasem przejął obowiązki nauczyciela domowego dla bratanków i siostrzeńców wywodzących się z majątków Kaszuba II i Lamk. Poza językiem niemieckim uczył także w języku polskim historii, geografii i literatury. Po włączeniu Pomorza do odrodzonego państwa polskiego pełnił obowiązki nauczyciela szkoły powszechnej w Orliku. Z powodu braku odpowiednich kwalifikacji musiał jednak w 1923 r. z posady tej zrezygnować. W czasie swego życia był aktywnym propagatorem Kościoła katolickiego i misji katolickich. Na terenie południowych Kaszub kolportował prasę polską, kalendarze i różne wydawnictwa religijne. Aktywizował miejscową społeczność do pracy charytatywnej i parafialnej, dzięki czemu stowarzyszenia i organizacje katolickie ponownie odżyły. Zgromadził też duży księgozbiór, wśród

którego dominowały książki religijne i druki ludowe. Na podstawie własnych przeżyć i zgromadzonych druków napisał diariusze kaszubskiej wsi oraz kronikę kaszubskiej rodziny Kossak-Główczewskich. Zmarł 31 grudnia w Kaszubie, a pochowany został w Leśnie.

GOCKOWSKI Jan Ernest (1710-1775) – przemysłowiec i kolekcjoner dzieł sztuki. Urodził się 21 października w Chojnicach. Wywodził się z rodziny szlacheckiej osiadłej w Gockowie na terenie starostwa człuchowskiego, która nosiła herb Prawdzic. Wcześniej osierocony przez rodziców, wychowywał się początkowo u krewnych w Dreźnie, a następnie u starszego brata w Berlinie. W pruskiej stolicy zajął się kupiectwem. Założył zakład złotniczy, a następnie zakład produkujący aksamit. Przejmował także manufaktury produkujące taftę i porcelanę. Z tą ostatnią udało mu się w latach 1760-1766 wypracować wysoki poziom artystyczny i techniczny. Wyroby z tego zakładu, w którym pracowały setki osób, opatrywane były synonimem „G” i do chwili obecnej są poszukiwane przez muzea oraz kolekcjonerów. Zdobywając renomę i zaufanie odbiorców, z czasem otrzymywał także zlecenia z dworów królewskich. August III Sas w uznaniu jego osiągnięć mianował go tajnym radcą, którego zadaniem miało być doradztwo w sprawach gospodarczych i finansowych. Współpracował także z dworem Fryderyka II Wielkiego, króla Prus, za pośrednictwem którego otrzymał zlecenie zakupu kolekcji obrazów europejskich do projektowanej przez niego galerii sztuki w rezydencji Sans-Souci.

Zgromadzone przez niego dzieła sztuki, pochodzące z kilku europejskich państw i kilkudziesięciu warsztatów malarskich, będące celem jego licznych podróży, nie znalazły ostatecznie uznania dworu pruskiego. Wówczas 226 obrazów europejskich mistrzów (w tym: Rembrandta, Rubensa, Jordaensa, van Dycka, Ostada, Veronesego, Halsa, Rafaela, Holbeina i Tycjana), wywodzących się z kilkudziesięciu szkół, zostało zakupionych przez wysłanników carycy Katarzyny II. Kolekcja ta wraz ze zbiorami sztuki zgromadzonymi w obiektach carskich w Petersburgu dała początek jednemu z największych i najpiękniejszych muzeów, które już w okresie carskim, od pawilonu wzniesionego w 2. poł. XVIII w., określano mianem Ermitaż. Mimo sukcesów odnoszonych na polu gospodarczym i licznych kontaktów, J.E. Gockowski zmarł w zapomnieniu 9 sierpnia w Berlinie, już po I rozbiore Rzeczypospolitej, kiedy Chojnice znajdowały się w państwie pruskim. Do okresu II wojny światowej obecna ul. Drzymały nosiła jego imię, przypominając z dumą o jego osiągnięciach gospodarczych i zasługach odniesionych na rzecz tworzenia galerii sztuki, które do chwili obecnej budzą szerokie zainteresowanie i wprawiają w zachwyty.

GOEDTKE Izaak Gotfryd (1691-1765)

– chojnicki burmistrz i dziejopis. Urodził się 12 października w Chojnicach jako syn pastora Chrystiana i Elżbiety Wilcke, córki chojnickiego burmistrza. Kształcił się w chojnickiej szkole ewangelickiej, po czym kontynuował naukę w gimnazjum toruńskim i gdańskim. Od 1711 r. odbywał studia teologiczne

i filozoficzne w Królewcu, po czym udał się do Lipska, gdzie rozwijał zainteresowania matematyką, językiem francuskim i prawem. Edukację akademicką zakończył na uniwersytecie w Wittenberdze. W 1716 r. wrócił do Chojnic, gdzie rozpoczął pracę jako sekretarz miejski. Kiedy przyjął obywatelstwo chojnickie, był kamlarzem i scholarchą. W 1739 r. występował jako radca królewski, a w trudnych latach 1742-1760 pełnił obowiązki pierwszego burmistrza Chojnic. W okresie pracy zawodowej był czynny społecznie i administracyjnie. Przede wszystkim uporządkował i spisał akty miejskie nagromadzone przez stulecie. Później czynnie uczestniczył w odbudowie miasta po wielkim pożarze, jaki strawił centrum w 1742 r. I. Goedtke należał do grupy mieszczan, na których wpływ miało oświecenie i idee wraz z nim rozpowszechniane. Położył wielkie zasługi w spisaniu dziejów Chojnic i ich najbliższego otoczenia osadniczego. Celowi temu służyła jego praca w miejskim sekretariacie i wśród miejskich dokumentów oraz bogaty księgozbiór, jaki gromadził w czasie swego życia. Jego podstawy przywiózł już z uniwersytetów niemieckich, gdzie dzieła takie były bardziej rozpowszechnione. Pisarstwu i propagowaniu badań historycznych poświęcał się bez reszty w czasie całego swego pobytu w Chojnicach. Dla miasta przygotował przede wszystkim wydane w 1724 r. *Geschichte der Stadt Conitz*, które stanowi cenne źródło do poznania przeszłości miasta, a szczególnie w okresie, w którym pełnił w nim urzędy administracyjne. Przygotował także inne rozprawy dotyczące np. choj-

nickich i pomorskich kościołów ewangelickich. Nie wszystkie jego prace zostały ogłoszone drukiem, niektóre przygotowane materiały spłonęły w czasie pożaru miasta, inne pozostały w rękopisach. Goedtke miał też bliskie kontakty z dużymi miastami pomorskimi, gdzie idee oświeceniowe docierały dużo wcześniej. W Gdańsku i Toruniu ukazywały się wówczas czasopisma, z którymi utrzymywał bliskie związki. Publikował swe materiały w takich tytułach, jak „Meletemata Thorunensia” oraz „Preussische Lieferung”. Zmarł 6 czerwca w Chojnicach, gdzie został pochowany. Od 2007 r. jedna z peryferyjnych ulic miejskich nosi jego imię.

GONZAGA Maria Ludwika (1611-1667) – królowa Polski i starościna tucholska. Urodziła się w Paryżu jako córka Karola I, księcia mantuańskiego panującego we Włoszech. W 1646 r. została żoną króla Władysława IV Wazy, a po jego śmierci, w 1649 r., żoną jego brata Jana II Kazimierza. W pierwszym okresie swego pobytu w Polsce nie odgrywała praktycznie żadnej roli politycznej. Jej pozycja wzrosła u boku Jana Kazimierza. Na dworze polskim stworzyła silne stronnictwo profrancuskie, gdyż to państwo z wojny 30-letniej (1618-1648) wychodziło jako mocarstwo europejskie. Jej próby przeforsowania francuskiego kandydata na tron polski wobec bezdzietności Jana Kazimierza, w osobie Henryka d’Enghien, syna Wielkiego Kondeusza, spotkały się ze zdecydowanym oporem szlachty i magnaterii. Niemniej jednak odegrała dużą rolę w zacieśnieniu stosunków Polski

z Francją oraz przyczyniła się do recepcji kultury francuskiej w Polsce. Od Władysława IV w 1646 r. otrzymała w darze m.in. starostwo tucholskie. Wyróżniała się dbałością o powierzone jej opiece dobra. Starła się dbać o ich rozwój techniczny i ekonomiczny. Z jej fundacji zbudowany został ok. 1650 r. na wzniesieniu przy jeziorze drewniany kościół p.w. św. Krzyża w Leśnie. Kościół ten po niezbędnych modernizacjach zachował się do dzisiaj i stanowi cenny zabytek budownictwa drewnianego na Pomorzu. Przez lata uznawany był za najwyższą drewnianą konstrukcję sakralną. Zmarła 16 maja.

GÓRALSKI Juliusz (1806-1866) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 31 stycznia w Owieczkowie k. Golubia w rodzinie chłopskiej jako syn Andrzeja i Marianny Bulińskiej. Nauki pobierał w szkole w Żurominie, po czym wstąpił do seminarium diecezji chełmińskiej. Święcenia kapłańskie uzyskał w Pelplinie w kwietniu 1831 r., gdy w Królestwie Polskim trwało powstanie listopadowe, a następnie wojna polsko-rosyjska. W charakterze wikariego pracował następnie w Strzeczcu na Kaszubach i Starogardzie na Kociewiu. Później był proboszczem w Sarnowie i parafii Wielkie Czyste k. Chełmna. Przywiązany do tradycji narodowych, wziął aktywny udział w wydarzeniach Wiosny Ludów, czego wyrazem była przynależność do Ligi Polskiej oraz artykuły publikowane na łamach „Szkoły Narodowej”. Pozbawiony parafii, pracował po tych wydarzeniach jako wikary w Golubiu, dalej w latach 1854-1858 w Tucholi,

później był duszpasterzem w Zblewie, Subkowach i Sierakowicach. Od marca 1861 r. sprawował opiekę duszpasterską w Czersku, gdzie przy parafii umacniał świadomość ludności polskojęzycznej. Odprawiał m.in. nabożeństwa patriotyczno-religijne z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja i za poległych w wydarzeniach warszawskich z 1861 r. Został też członkiem założonego w Tucholi w 1862 r. Towarzystwa Rolniczego Ziemi Południowo-Pomorskiej. Po wybuchu powstania styczniowego sympatyzował z tym ruchem narodowowyzwoleńczym, organizując pomoc dla powstańców oraz zostając członkiem organizacji konspiracyjnej działającej na Kujawach i Pomorzu. Z tego tytułu był aresztowany przez władze pruskie w kwietniu 1864 r. i więziony w Czersku oraz Chojnicach. Po uwolnieniu wrócił na parafię czerską, gdzie zmarł 28 marca. Został tam również pochowany.

GRABOWSKI Jan Michał (ok. 1703-1770) – kasztelan i fundator kościoła. Urodził się 7 października jako syn kasztelana chełmińskiego Andrzeja Teodora i Barbary Zofii Kleist. Prawdopodobnie był absolwentem chojnickiego gimnazjum jezuickiego, po którego ukończeniu wspomagał ojca w zarządzaniu dużymi arealami ziemskimi zlokalizowanymi na terenie powiatu człuchowskiego i nakielskiego. W okresie bezkrólewia 1733-1734 sympatyzował z obozem saskim. Dzięki poparciu rodziny w lipcu 1737 r. został miecznikiem ziem pruskich, a w listopadzie 1738 r. podkomorzym pomorskim. W październiku 1746 r. otrzymał awans na kasztelana gdańskiego. W 1755 r. bez

efektów zabiegał także o nominację na posła polskiego w Turcji. W sierpniu 1766 r. z rąk Stanisława Augusta Poniatowskiego otrzymał nominację na kasztelanię elbląską. Z racji podeszłego wieku nie angażował się już w sprawy polityczne, skupiając się bardziej na gospodarowaniu i powiększaniu majątku rodzinnego. W 1767 r. zakupił dla syna Adama okazałe dobra leżneńskie zlokalizowane w bliskim sąsiedztwie Gdańska. W 1752 r. wszczął budowę klasztoru Bernardynów i późnobarokowego kościoła w Zamartem, co było wyrazem jego majątności. Posiadał ponad 30 wsi zlokalizowanych na terenie województw pomorskiego i kaliskiego. Żonaty był od 1734 r. z Marią Krzycką, która szybko zmarła; ponownie od ok. 1738 r. z Antoniną Woroniecką, z którą miał trzech synów. Zmarł 17 września i jako fundator pochowany został w podziemiach kościoła w Zamartem. W początku 1945 r. trumna z jego ciałem została wyniesiona przez mieszkańców, dzięki czemu nie została splądrowana przez żołnierzy radzieckich.

GRADUSZEWSKI Antoni (1840-1892) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 22 listopada w Złotowie k. Nowego Miasta Lubawskiego jako syn rolnika Jana i Katarzyny Grabowskiej. Początkowo był uczniem progimnazjum w Kurzętniku, a następnie gimnazjum w Chełmnie, gdzie zdał maturę i należał do Koła Filomatów. W 1868 r. wstąpił do pelplińskiego seminarium duchownego, gdzie uzyskał cztery lata później święcenia kapłańskie. Podjął obowiązki wikarego w parafii

bruskiej. W zastępstwie tamtejszego proboszcza włączał się czynnie w budowę bruskiego kościoła katolickiego. Jako długoletni duszpasterz organizował tam życie społeczne, kulturalne i narodowe. Jego pobyt w Brusach przypadł na okres kulturkampfu, przez co kilkakrotnie był oskarżany i skazywany przez sąd chojnicki za działalność przeciwko narodowi niemieckiemu. Doświadczenia z pracy w Brusach spisywał w rękopisie, gdzie umieszczał również sporo informacji historycznych na temat przeszłości i teraźniejszości tego regionu. Na terenie gminy, w której pracował, współtworzył w 1873 r. Brusko-Leśnienską Kasę Pożyczkową, której patronował i którą nadzorował. Kiedy przekształcono ją w Bank Ludowy w Brusach, przejął obowiązki prezesa jej Rady Nadzorczej. Kiedy odchodził z parafii bruskiej w 1883 r., wskazał swego następcę w osobie Stanisława Sikorskiego z Wielkich Chełmów. Później został administratorem parafii Ostrowite pod Jabłonowem Pomorskim, gdzie zmarł 30 maja. Został pochowany na tamtejszym cmentarzu.

GRÜNING Bernard (1869-1956) – ksiądz katolicki, proboszcz bruski i działacz społeczno-religijny. Urodził się 24 marca w Nawrze na terenie powiatu lubawskiego jako syn nauczyciela Antoniego i Franciszki Wilemskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał do progimnazjum w Nowym Mieście Lubawskim, a następnie do gimnazjum chełmińskiego. Po złożeniu egzaminu dojrzałości w 1890 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie pięć lat później został wyświęcony na

kapłana. Posługę wikarego pełnił w kilkunastu parafiach zlokalizowanych na terenie Pomorza i Kujaw. We wrześniu 1921 r. został mianowany proboszczem w Brusach, gdzie zakupił dla kościoła nowe dzwony oraz wybudował kostnicę parafialną. Przyczynił się także do sprowadzenia w 1921 r. sióstr zmartwychwstanek, które podjęły się opieki nad chorymi i potrzebującymi z parafii bruskiej. W klasztorze sióstr zorganizowano ponadto pracownię szat liturgicznych oraz Szkołę Gospodarstwa Domowego, z której korzystały okoliczne dziewczęta. Patronował też stowarzyszeniom kościelnym funkcjonującym na terenie parafii, co przyniosło duże efekty, gdyż Towarzystwo Śpiewu „Lutnia” uzyskiwało nagrody na okręgowych konkursach. Był również sympatykiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, dzięki czemu odbył się w Brusach w 1924 r. pierwszy okręgowy zlot tych organizacji. W latach 1931-1939 pełnił obowiązki dziekana chojnickiego, a wśród duchowieństwa wyróżniał się aktywnością w życiu społecznym i religijnym. Był działaczem Stronnictwa Narodowego, z ramienia którego występował także w chojnickim Sejmiku Powiatowym. W grudniu 1934 r. powołano go na kanonika honorowego Kapituły Katedralnej. W latach II wojny światowej prześladowany przez hitlerowców. Aresztowany w 1939 r., był więziony w Chojnicach i Zamartem. Kiedy po zwolnieniu wrócił do swoich obowiązków, został wysiedlony na teren diecezji gdańskiej. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do parafii bruskiej, gdzie przez pierwsze lata pełnił obowiązki dziekana oraz konsultora.

Zmarł 17 kwietnia w Brusach i tam został także pochowany.

GULGOWSKA Teodora (1860-1951)

– pionierka haftu ludowego i kustosz muzealny. Urodziła się 24 września w Wielkich Chelmach jako córka niemieckiego nauczyciela Andrzeja Fethkego. W okresie młodości interesowała się kulturą, folklorem i malarstwem. Przy pomocy rodziny praktykowała malarstwo w Berlinie u znanych artystów niemieckich. Tam też zapoznała się z nowoczesnymi technikami zdobienia książek, m.in. tematyką ludową. Z jej inicjatywy proboszcz kościoła wielewskiego, będący jednocześnie jej bratem, wybudował nowy kościół w parafii na styl zabytku rodzimego budownictwa. W 1899 r. wyszła za mąż za Izydora Gulgowskiego, pod którego wpływem pozostawała w okresie późniejszym. Wraz z nim zamieszkała we Wdzydzach, gdzie jej mąż był nauczycielem. Tam też zainteresowała się kaszubską sztuką lu-

dową. Zimą 1906/1907 rozpoczęła prace nad restauracją dawnego haftu kaszubskiego. Przygotowywała wzory haftu i jego ornamenty, które następnie na spotkaniach z młodymi kobietami propagowała w miejscowym środowisku. Z jej inspiracji powstawały także ogniska hafciarskie na terenie całych Kaszub. Od 1909 r. uczestniczyła już w krajowych i zagranicznych wystawach, na których pokazywała osiągnięcia haftu kaszubskiego, spotykając się na ogół z uznaniem i wyróżnieniami. W ten sposób odrodziła się jedna z najbardziej popularnych gałęzi kaszubskiej sztuki ludowej. Wraz z mężem propagowała też tkactwo regionalne, dzięki czemu rozwinęła we Wdzydzach rynek pracy, a ponadto garncarstwo w postaci ceramiki kaszubskiej i plecionkarstwo. W 1925 r. przejęła po śmierci męża opiekę nad Muzeum Kaszubskim we Wdzydzach, pozostając jego kustoszem do śmierci. Zmarła 21 lutego we Wdzydzach i tam została pochowana.

h

HACKI [Hacke, Hagi] Jan Franciszek (1637-1696) – ksiądz jezuita i teolog zakonny. Urodził się 27 stycznia w Chojnicach jako syn Jana Piotra Hacke, mieszczanina bydgoskiego. Był młodszym bratem Michała Antoniego. Wykształcenie uzyskał na miejscu, m.in. w szkole jezuickiej. Do krakowskiego nowicjatu jezuickiego wstąpił w listopadzie 1653 r. W okresie potopu szwedzkiego władze zakonne wysłały go do Czech na studia filozoficzne, które odbył w latach 1655-1658. Następnie studiował teologię w Poznaniu (1660-1664), gdzie został wyświęcony na kapłana. W pierwszym okresie swojej pracy zakonnej specjalizował się jako kaznodzieja głoszący słowo Boże w języku niemieckim. Pracował w ośrodku toruńskim i waleckim. Później pełnił obowiązki profesora matematyki i filozofii we Lwowie oraz ponownie misjonarza jezuickiego, głównie głoszącego homilię z myślą o protestantach. W latach 1676-1678 znów trafił do Chojnic, gdzie był superiorem (przełożonym) domu zakonnego. Na równorzędne stanowisko udał się do Gdańska. W 1683 r. brał udział w wyprawie wiedeńskiej Jana III Sobieskiego przeciwko zagrożeniu tureckiemu w Europie. W obozie wojsk polskich pełnił obowiązki superiora misjonarzy obozowych. Po powrocie do kraju przybył do Gdańska, gdzie był superiorem domu zakonnego i równocześnie rektorem budowy nowego kolegium w tym mieście. Ostatnie lata życia

spędził w domu zakonnym w Toruniu, gdzie w 1696 r. został rektorem kolegium. Tam też zmarł 9 września. W pamięci zgromadzenia zachował się przede wszystkim jako wybitny pisarz i polemista, zaangażowany w nawracanie protestantów na wiarę katolicką. Był autorem licznych dzieł teologicznych, które sukcesywnie ukazywały się drukiem, m.in. dzięki jego bratu Michałowi Antoniemu, w drukarni oliwskiej. Pisał w sposób oryginalny i głęboki, czego źródłami mu ówczesni pisarze. Należał do grona najwybitniejszych polskich duchownych zakonu jezuitów w XVII w.

HACKI [Hacke] Michał Antoni (ok. 1630-1703) – opat oliwski i sekretarz królewski. Urodził się w Chojnicach jako syn mieszczanina bydgoskiego Jana Piotra Hacke. Na miejscu uzyskał wykształcenie, uczęszczając do szkoły jezuickiej, która dała mu dobre podstawy oratorskie i językowe, które później wykorzystywał. Na tym jednak kończy się jego udział w życiu regionu, gdyż wstępując do nowicjatu zakonu cystersów w Oliwie, do Chojnic już nie wrócił. Profesję w zgromadzeniu otrzymał w 1646 r., po czym skierowano go na studia do jezuickiego kolegium w Braniewie. Wraz z najazdem Szwedów i rozpoczęciem „potopu” władze zakonne wysłały go na dalsze studia do Belgii. Tam uzyskał święcenia kapłańskie oraz doktorat z teologii. Po powrocie do kraju w 1660 r. został przeorem w macierzystej placówce zakonnej. Ścisłe też współpracował z dworem Jana III Sobieskiego, którego zaufanie zyskał i któremu oddawał stosowne usługi, zwłaszcza w rozwiązywaniu szyfrów

francuskich, do czego wykorzystywał swój pobyt w Belgii. Przyczynił się też do skazania na banicję za zdradę stanu najwybitniejszego poety polskiego baroku i mistrza liryki Jana Andrzeja Morsztyna, rzecznika zbliżenia z Francją, który znajdował się w opozycji do króla. Dzięki temu został mianowany sekretarzem królewskim i koadiutorem opata oliwskiego w 1680 r. Brał też czynny udział w wyprawie wiedeńskiej króla wraz ze swoim bratem Janem Franciszkiem, także chojniczaninem i przedstawicielem zakonu jezuitów. Wówczas był pośrednikiem między królem polskim i cesarzem niemieckim Leopoldem I. Po powrocie z wyprawy został opatem oliwskim, rozwijając tę placówkę, zwłaszcza w zakresie propagowania wydawnictw, które rywalizowały z książkami ewangelickimi. Drukował w niej dzieła własne oraz innych znamienitych osobowości pomorskich, w tym swojego brata Jana Franciszka, znanego teologa jezuitckiego i pisarza. Cieszył się dużym zaufaniem współbraci, co znalazło odzwierciedlenie w „Rocznikach Oliwskich”. W ostatnim okresie życia zmienił orientację polityczną na profrancuską, popierając zabiegi księcia Contiego o koronę polską i domagając się stanowczych reform w państwie. Na skutek tej działalności popadł jednak w konflikt z obozem prosaskim, co spowodowało, że był w niełasce u króla Augusta II Mocnego. Zmarł 4 marca.

HAEFLICH Franciszek Ksawery (1714-1756) – artysta malarz. Wywodził się ze spolszczonej rodziny niemieckiej osiadłej na Śląsku. Wykształcenie odbierał

najpewniej w Czechach, a do Chojnic przybył z Głogowa. W Chojnicach otrzymał w 1742 r. zlecenie wykonania fresków w kościele jezuickim, które tworzył wspólnie z chojnickim artystą Hoffbuttem. W ten sposób w kościele tym powstał surrealistyczny obraz kopuły rzymskiej Bazyliki św. Piotra oraz liczne dowody na świątobliwą działalność zakonu jezuitów: iluminacja św. Ignacego z symboliką czterech stron świata, gdzie mieli dotrzeć zakonnicy oraz sceny męczeństwa Jana Nepomucena i Stanisława Kostki. Malowidła swe potwierdzał sygnaturami. W 1750 r. otrzymał obywatelstwo chojnickie, jednakże kilka lat później zmarł 29 listopada i pochowany został najprawdopodobniej pod nawą główną kościoła farnego.

HAMERSKI Jan (1880-1939) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 7 marca w Brusach jako syn nauczyciela i organisty Wincentego oraz Barbary Cysewskiej. Początkowo kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum oraz w okresie 1898-1902 w chojnickim gimnazjum. Należał tam do organizacji filomackiej, aktywnie włączając się w prace konspiracyjne mające na celu naukę młodszych kolegów literatury i historii polskiej. Po uzyskaniu matury wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, uzyskując tam święcenia kapłańskie w marcu 1906 r. Jako wikary trafił do parafii w Człuchowie, gdzie angażował się na rzecz popierania polskich kandydatów do sejmu pruskiego i parlamentu niemieckiego, także w sąsiednich okręgach. Później był wikarym w Lignowach k. Gniewu

i Bzowie. Za swój wkład w prace społeczno-narodowe był kilkakrotnie upominany przez władze pruskie. W lutym 1916 r. został proboszczem parafii Wteln pod Bydgoszczą, skąd prowadził aktywną działalność narodową, bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych stając na czele Polskiej Rady Ludowej. Po wybuchu powstania wielkopolskiego został kapelanem wojsk powstańczych, kupował żywność i broń dla oddziałów, co wywoływało protesty biskupa chełmińskiego i władz pruskich. Następnie brał czynny udział w życiu społeczno-politycznym powiatu bydgoskiego, będąc członkiem sejmiku powiatowego, kapelanem w strukturach mundurowych i organizatorem życia stowarzyszeniowego. Pełnił także obowiązki wizytatora religijnego i dziekana fordońskiego. W okresie II RP został kilkakrotnie odznaczony. We wrześniu 1939 r. był aresztowany przez Niemców i zwolniony po kilku dniach. Ponownie aresztowany, został zamordowany 6 października w Tryszczynie. Po wojnie jego zwłoki ekshumowano i złożono na cmentarzu we Wtelnie.

HAN [Haan, Hahn] Herman (1574-ok. 1627) – artysta malarz. Urodził się przed 20 lipca w Nysie jako syn malarza cechowego Hermana i Barbary Sparrgut. W dzieciństwie obserwował pracę ojca, u boku którego z pewnością stawiał pierwsze malarskie kroki. Podobnie czynili też jego bracia. W okresie młodości odbywał liczne podróże po całym Dolnym Śląsku, a także znane są jego pobyty w Pradze i Monachium, gdzie zapoznał się z najnowszymi trendami

malarskimi występującymi w Europie. Ok. 1597 r. przybył na Pomorze, gdzie związał się początkowo z Gdańskiem. Pierwsze jego prace znane są z 1609 r. z Dworu Artusa. W roku następnym przystąpił do prac dla opactwa cysterskiego w Pelplinie. W czerwcu 1614 r. uzyskał obywatelstwo Gdańska, zachowując je do śmierci. Trzy lata później posiadał w tym mieście własną pracownię artystyczną, w której kształcił kolejne pokolenie artystów malarzy. W swej pracy skupiał się przede wszystkim na kompozycjach realizowanych dla kościołów parafialnych na Pomorzu oraz cysterskich zgromadzeń zakonnych. Stał się także właścicielem posiadłości w Strzyży Górnej, gdzie stanął dwór, z którego korzystał do śmierci. W 1623 r. przeniósł się do Chojnic, pozostając nadal w ścisłych związkach z Gdańskiem, który często odwiedzał. W nowym miejscu nadal malował, skupiając swój wysiłek na sztuce sakralnej. Z jego udziałem miały być wykonane obrazy dla chojnickiej fary, kaplicy św. Anny, kościoła św. Jerzego i zakonu augustianów. Niestety, dzieła te padły ofiarą pożaru miasta w latach potopu szwedzkiego. Han należał do najznamienitszych malarzy 1. połowy XVII w. Jego dzieła charakteryzują się tradycjonalizmem wyniesionym ze śląskiego malarstwa cechowego w połączeniu z nowatorskim zastosowaniem koloru i światłocienia. Przez niektórych znawców historii sztuki określane jest mianem poprzednika Rembrandta. Zachowane do czasów współczesnych dzieła artysty świadczą o jego nieprzeciętnej indywidualności, dzięki czemu potrafił połączyć obserwację otaczają-

cego świata z osobistą pobożnością wyrażaną w dziełach sakralnych. Zmarł po 18 grudnia 1627 r. w Chojnicach, kiedy spisał swój testament, i w miejscowości tej najprawdopodobniej został pochowany. Domniemany pochówek w krypcie głównej kościoła farnego dotychczas nie został udokumentowany.

HAUB Ferdynand Piotr (1804-1867) – botanik i nauczyciel gimnazjalny. Urodził się 27 września w Grudziądzu. Kształcił się w gimnazjum braniewskim, natomiast od 1824 r. studiował na uniwersytecie w Królewcu. 1 stycznia 1828 r. oficjalnie został przyjęty na roczny okres próbny do pracy w gimnazjum chojnickim. Później otrzymał etat nauczyciela gimnazjalnego. W tym czasie objął wakujący etat po dr. A. Brilowskim, który przeszedł do Kościoła ewangelickiego i w związku z tym musiał opuścić katolickie gimnazjum. Jako pasjonat botaniki prowadził w gimnazjum zajęcia z historii naturalnej oraz interesował się lokalną przyrodą. W roku szkolnym 1840/1841 przygotował podręcznik gimnazjalny *Lehrbuch der Naturgeschichte* [Podręcznik historii naturalnej], który został dopuszczony do nauczania w miejscowej szkole. To jemu zawdzięcza się początek podjętych badań nad florą okolic Chojnic. Systematycznie zbierał rośliny i je katalogował. Swoje zainteresowania przelał na papier, upubliczniając je w gimnazjalnych sprawozdaniach rocznych *Album Plantarum, quae circa Conicium sponte crescunt, phanerogamarum* [Album dookoła Chojnic dziko rosnących roślin] (Chojnice 1847). Było to dzieło jego życia, liczące

87 stron i przygotowane po łacinie. Skupiał wokół siebie także koło gimnazjalistów, którzy razem z nim odwiedzali okolice Chojnic w poszukiwaniu nowych roślin. Zmarł 11 kwietnia w Chojnicach i na miejscu został też pochowany.

HENSIL z Osowa (1. poł. XIV-po 1383)

– sędzia ziemski. Wywodził się ze wsi Osowo, zlokalizowanej na terenie ziemi zaborskiej, wchodzącej od 1330 r. w skład komturstwa tucholskiego. Komturstwo tucholskie obejmowało dwa okręgi sądowe – północny i południowy. Od lat 60. XIV w. sprawował urząd sędziego na terenie ziemi zaborskiej. Należał też do zaufanych urzędników krzyżackich. Uczestniczył wraz z rycerstwem zakonnym przy lokacji wsi położonych na tym terenie, takich jak Czersk, Wiele i Swornegacie. W 1374 r. otrzymał przywilej lokacyjny dla Osowa od wielkiego mistrza Winryka v. Kniprode.

HOFFMANN Bogumił Adolf (1890-

-1945) – filomata pomorski, nauczyciel i historyk. Urodził się 17 czerwca w Pruskiej Dąbrówce k. Sztumu jako syn rolnika Antoniego i Władysławy Rutkiewicz. Kształcił się w gimnazjum w Brodnicy, gdzie należał do organizacji filomackiej. Po uzyskaniu matury studiował w Berlinie historię, filozofię i literaturę niemiecką. Podczas I wojny światowej służył w armii niemieckiej. Po odrodzeniu państwa polskiego wstąpił do Wojska Polskiego i wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej, po której uzyskał awans do stopnia kapitana. Urlopowany z wojska, uczestniczył w akcji plebiscytowej na Powiślu. Później ukończył studia na

Uniwersytecie Poznańskim, dzięki czemu podjął pracę od 1922 r. w chojnickim gimnazjum klasycznym, gdzie wykładał historię, geografę, filozofię i łacinę. W Chojnicach związał się także z miłośnikami regionu, propagując i popularyzując wiedzę historyczną o mieście i okolicy. Działał w Towarzystwie Miłośników Chojnic i Okolicy, które współtworzyło periodyk „Zabory”, popularyzujący historię i walory regionu. W tym piśmie publikował wyniki swych badań i dociekań historycznych. Do dzisiaj pozostają one cennym materiałem do dziejów poznania ziemi chojnickiej. W uznaniu zasług położonych na niwie dydaktycznej i naukowej w 1938 r. powierzono mu stanowisko dyrektora gimnazjum w Nowym Mieście Lubawskim. W okresie okupacji hitlerowskiej został zwolniony z pracy i był szykanowany. Pracował wówczas głównie w warsztacie ślusarskim. W październiku 1944 r. aresztowany przez gestapo, był następnie więziony w Malborku i Gdańsku, skąd trafił do Stutthofu. Zmarł podczas ewakuacji obozu, w czasie tzw. marszu śmierci, w Rybnie k. Wejherowa 18 lutego. Z małżeństwa z Heleną Sobierajską pozostawił troje potomstwa: Kazimierza, Marię i Anielę.

HOFFMANNOWA Helena (1895-1940)

– nauczyciel i historyk. Urodziła się 2 maja w Poznaniu jako córka mistrza szewskiego Edwarda Sobierajskiego i Zofii Krupczyńskiej. W latach młodości kształciła się w Poznaniu, lecz za działalność w tajnym kole patriotycznym została wydalona z gimnazjum. Maturę eksterministycznie zdała w Krakowie w 1913 r.

Podjęła dalej studia filologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim, kontynuowane następnie w Berlinie w latach I wojny światowej. Dyplom ukończenia studiów odebrała ostatecznie w 1919 r. w powołanym do życia uniwersytecie w Poznaniu. Pracowała później w bibliotece uniwersyteckiej, archiwum państwowym oraz jako nauczycielka. Po zawarciu związku małżeńskiego z Bogumiłem Hoffmannem przeniosła się do Chojnic, gdzie od 1922 r. podjęła obowiązki nauczyciela w Państwowym Gimnazjum Klasycznym, z którym związana była do 1937 r. Uczyła głównie języka polskiego i historii, będąc także od 1931 r. opiekunem Kółka Filomatów im. Adama Mickiewicza. W środowisku lokalnym była ceniona jako pedagog i wychowawca młodzieży. Nadto aktywizowała chojnickie środowisko naukowe, pisząc prace historyczne oraz przygotowując do druku artykuły, publikowane głównie na łamach „Zaborów”. W 1938 r. wyjechała z rodziną do Nowego Miasta Lubawskiego, gdzie jej mąż otrzymał posadę dyrektora gimnazjum. We wrześniu 1939 r. mocno przeżyła najazd Niemiec hitlerowskich na Polskę, nadto eksterminację ludności Pomorza i powtarzające się szykany pod adresem jej rodziny. Załamana psychicznie, 20 stycznia popełniła samobójstwo nieopodal Nowego Miasta Lubawskiego. Z małżeństwa z Bogumiłem Hoffmannem pozostawiła troje małoletnich dzieci: Kazimierza, Marię i Anielę.

HOPPE Krzysztof (1625-1678) – humanista i burmistrz Chojnic. Urodził się 4 grudnia w rodzinie sukienników choj-

nickich. Na miejscu uzyskał także wykształcenie, z pewnością w miejscowej szkole ewangelickiej. Później uczył się w toruńskim gimnazjum akademickim, a po jego ukończeniu studiował kolejno na uniwersytetach w Wittenberdze, Królewcu, Lipsku i Jenie. Studia zwińczył uzyskaniem magisterium. W latach 1657-1664 pracował na stanowisku profesora w gimnazjum toruńskim, gdzie wykładał filozofię i język hebrajski. Później wrócił do Chojnic, gdzie zajął się pracą administracyjną i samorządową. W magistracie miejskim przeszedł praktycznie wszystkie ważniejsze stanowiska, gdyż był w nim notariuszem, radcą miejskim, skarbnikiem i burmistrzem miasta. Był także autorem kilku traktatów filozoficznych. Znany jest jego obszerny traktat filozoficzny napisany w związku ze sporem z chojnickim kaznodzieją protestanckim Michałem Glagovio. Zmarł w Chojnicach 15 maja i tam też został pochowany. Jego brat Jan Hoppe, jako absolwent uniwersytetu w Lipsku, związał się naukowo z tym miastem, zajmując na tej uczelni stanowisko profesora oraz dzierżąc funkcję rektora.

HORWATH Władysław (1899-po 1940)

– oficer, urzędnik państwowy i starosta chojnicki. Urodził się 22 czerwca w Krakowskim. W okresie młodości związał

się z wojskiem, gdzie dosłużył się stopnia oficerskiego. Jako porucznik przeszedł do rezerwy. Od 1933 r. pracował jako funkcjonariusz państwowy, początkowo w charakterze starosty działdowskiego, a w końcu 1938 r. został powołany na starostę powiatu chojnickiego. Urząd ten objął formalnie 27 lutego 1939 r. Zadaniem jego była nie tylko praca administracyjna, ale także należyte przygotowanie powiatu na wypadek wojny z Niemcami, co było wynikiem zaostrzającej się sytuacji na arenie międzynarodowej. Na potrzeby urzędu powołał też prowizorycznego wicestarostę chojnickiego, którym został Julian Biedrzyński, wywodzący się z Poznańskiego. 1 września 1939 r. we wczesnych godzinach rannych poinformował wojewodę pomorskiego Władysława Raczkiewicza o bombardowaniu Chojnic przez wojska niemieckie, po czym rozpoczął ewakuację urzędu i dokumentacji państwowej. Dalej wojewoda pomorski wyznaczył go na swego łącznika przy dowództwie armii „Pomorze”. Po klęsce doznanej przez wojska polskie na Pomorzu wraz z wojewodą pomorskim przekroczył 17 września 1939 r. granicę państwa z Rumunią. Na uchodźstwie utrzymywał jeszcze ściśle związki z Władysławem Raczkiewiczem, pełniącym obowiązki prezydenta RP, ale o jego działalności niewiele wiadomo.

ICHNOWSKI Maksymilian (1909-1974)

– nauczyciel, działacz społeczno-kulturalny i regionalista chojnicki. Urodził się 6 sierpnia w Zabłociu k. Żywca. Z Chojnicami związał się w 1920 r., kiedy jego ojciec objął tam posesję maszynisty kolejowego. Kształcił się w gimnazjum chojnickim, gdzie uzyskał w 1928 r. maturę, po czym rozpoczął studia z zakresu filologii klasycznej i historii starożytnej na uniwersytecie w Poznaniu. Po ich ukończeniu w 1934 r. rozpoczął pracę jako nauczyciel w gimnazjum i liceum, początkowo w Nakle, a później w Kościerzynie. W okresie II wojny światowej przebywał na terenie Generalnej Guberni, pracując jako robotnik na obszarze Siedlec i Częstochowy. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do Chojnic, gdzie początkowo podjął pracę na kolei, aczkolwiek kontaktów ze szkolnictwem nie zerwał. W latach 1947-1950 pracował jako nauczyciel w chojnickim liceum. Jednocześnie włączał się w nurt życia społeczno-kulturalnego, mimo odbudowy miasta i kształtowania nowej rzeczywistości politycznej. W październiku 1946 r. został członkiem Związku Śpiewaków. Nie mogąc pogodzić się z postępującą ideologizacją szkolnictwa przez ruch komunistyczny, wrócił do pracy w chojnickiej lokomotywni, gdzie pracował do przejścia na emeryturę w 1970 r. Mimo tych doświadczeń był miłośnikiem i propagatorem turystyki, zachęcał do ochrony przyrody, pisał

eseje, wspomnienia i wiersze. W latach 1962-1970 był członkiem lokalnego oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, a wraz z nim współpracował z Ligą Ochrony Przyrody. Należał także do ścisłego grona inicjatorów oddziału chojnickiego Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego. Wspierał też Chojnickie Towarzystwo Kulturalne. W latach 60. XX w. pracował dorywczo jako nauczyciel w Zasadniczej Szkole Zawodowej i Zasadniczej Szkole Zawodowej dla Pracujących oraz w Szkole Podstawowej nr 5. W placówkach tych angażował się społecznie i kulturalnie, zakładając i wspierając koła turystyczne i regionalne. Po 1970 r. został jeszcze zatrudniony w niepełnym wymiarze czasu pracy w chojnickim archiwum państwowym. Przez całe swe życie bez reszty poświęcał się swej pasji, którą stanowiła historia regionu. Te zainteresowania mógł w pełni realizować podczas pracy w archiwum, gdzie tłumaczył dawne chojnickie dokumenty oraz przygotowywał ich indeksy dla okresu od XV do XVIII w. Tym samym ułatwił docieranie do nich kolejnemu pokoleniu regionalistów i historyków. W okresie tym, czyli w 1974 r., doprowadził także do wydania trzech numerów interesującego czasopisma lokalnego pt. „Baszta”, pisanego na maszynie i powielanego jedynie w 10 egz. Odbiorcami tego pisma były tylko osoby zaufane, czyli najbliżsi koledzy i przyjaciele, również regionaliści. Zmarł 26 czerwca w Chojnicach i pochowany został na cmentarzu komunalnym. W pamięci potomnych pozostał jako nienaganny erudyta, znawca kultury antycznej i filolog. Często przesiadywał w chojnic-

kich restauracjach – „Mokka”, „Kaszubska” czy „Słowianka”, gdzie szybko zyskiwał grono odbiorców i interlokutorów, którzy przychodzili, aby go słuchać i wymieniać poglądy polityczne, społeczne i regionalne. W ocenie potom-

nych były to prawdziwe „uczty intelektualne”. Od 1986 r., w nawiązaniu do jego inicjatywy, Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach rozpoczęło wydawanie własnego periodyku pn. „Baszta”.

JAN [Janusz] (przed 1309-po 1338) – sędzia ziemski. Wywodził się z gałęzi rodu Nałęczów, która osiedliła się na Pomorzu przed przybyciem Krzyżaków. Po 1309 r. podjął bliską współpracę z zakonem krzyżackim, występując od pierwszych lat w bliskim otoczeniu komtura Dytryka v. Lichtenhain, który położył duże zasługi w kształtowaniu władzy zakonnej w południowej części Pomorza Gdańskiego. Od 1323 r. uczestniczył we wszystkich ważniejszych przedsięwzięciach nowego komtura. Świadczył przy zamianie wsi zaborskich Kosobudy i Piechowice, bronił praw krzyżackich do Malachina, brał udział przy wystawianiu dokumentu lokacyjnego dla Chojniczek i Nowej Cerkwi. Był także w Malborku, gdzie u boku wielkiego mistrza uczestniczył w wystawieniu przywileju na dobra konarzyńskie w 1326 r. Jego duże doświadczenie, zaangażowanie i oddanie nowej władzy, a niewątpliwie i wiedza, jaką posiadał z tytułu szlacheckiego urodzenia, powodowały, że Krzyżacy zlecali mu rozstrzyganie najtrudniejszych spraw majątkowych nie tylko na pograniczu pomorsko-krajeńskim i pomorsko-kujawskim, ale też i w innych sferach, np. zakonne-kościelnych. 18 października 1328 r. za swój wkład na rzecz państwa zakonnego otrzymał od wielkiego mistrza dokument nadający mu nowe dobra oraz potwierdzający posiadane dotychczas w komturstwie świeckim. Po raz ostatni w źródłach wystąpił w marcu 1338 r.

JANICKI Teodor (1915-1983) – lekarz i dyrektor szpitala. Urodził się 2 listopada w Ślesinie na terenie powiatu bydgoskiego. Wykształcenie odbierał w toruńskim gimnazjum klasycznym, które ukończył w 1934 r. Następnie studiował medycynę na uniwersytecie w Poznaniu, ale dyplom lekarski uzyskał już w warunkach konspiracyjnych w Warszawie pod okupacją niemiecką. Wziął też udział w powstaniu warszawskim, a po jego zakończeniu ukrywał się w okolicach stolicy. W początku 1945 r. dotarł do Bydgoszczy, gdzie podjął pracę w miejscowym szpitalu, ale zmobilizowany, brał udział z II Armią Wojska Polskiego w walkach z Niemcami i został ranny pod Budziszynem. Po zakończeniu działań zbrojnych leczył jeszcze rannych żołnierzy w Słupsku i Szczecinku, ale w 1946 r. powrócił do służby cywilnej, pracując w szpitalach bydgoskich. W 1950 r. uzyskał nominację na dyrektora szpitala powiatowego w Chojnicach. Jego głównym zadaniem stało się przejęcie tej placówki od siostr franciszkanek i zorganizowanie struktury szpitalnej typowej dla jednostek państwowych. W nowych warunkach pełnił także obowiązki ordynatora oddziału chirurgicznego i położniczego. Dyrektorem szpitala pozostał do 1972 r., kiedy utworzono Zakład Opieki Zdrowotnej. Odtąd kierował oddziałem chirurgicznym w tej placówce. Postać ta zasłużyła się nie tylko dla lokalnej społeczności, ale i dla środowiska lekarskiego. W chojnickiej placówce wychowywał młodą kadrę, która przyjeżdżała na praktyki i staże. Był także wzorcem osobowym i zawodowym dla lekarzy podejmują-

cych pracę w Chojnicach. W latach 70. XX w. zainteresowanie wzbudziły operacje kardiochirurgiczne wykonywane przez niego na otwartym sercu w trudnych, jak na tego typu zabiegi, warunkach. Ponadto angażował się czynnie w prace społeczno-polityczne i kulturalne miasta i regionu. Był długoletnim członkiem Miejskiej Rady Narodowej, przewodniczącym komitetu miejskiego Frontu Jedności Narodu, a także udzielał się w Chojnickim Towarzystwie Kulturalnym oraz Kole Miłośników Chojnic i Okolicy. Na emeryturę przeszedł w 1980 r. Zmarł 17 października, pochowany został w Toruniu. Jedna z chojnickich ulic została nazwana jego imieniem.

JASNOCH Kazimierz (1886-1966) – artysta malarz i działacz narodowy. Urodził się 4 marca w Czersku jako syn piekarza i cukiernika Teodora oraz Marii Karczyńskiej. Kształcił się w czerskiej szkole elementarnej i następnie w pelplińskim Collegium Marianum. W 1907 r. został przyjęty w poczet uczniów szkoły berlińskiej przygotowującej do malarstwa akademickiego. Dwa lata później został studentem Wyższej Szkoły Sztuk Pięknych mieszczącej się w dzielnicy Scharlottenburg. Od 1910 r. studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, którą ukończył na seminarium Teodora Axentowicza. W okresie I wojny światowej, zmobilizowany do armii niemieckiej, przebywał głównie na froncie wschodnim. Koniec wojny spędził w Poznaniu, gdzie związał się z polskim ruchem narodowym. Wziął udział kolejno w powstaniu wielkopolskim oraz III powstaniu śląskim. Później jako ofi-

cer łączności także w wojnie polsko-bolszewickiej. Został zdemobilizowany w 1922 r. w stopniu kapitana i osiadł na stałe w Poznaniu. W okresie międzywojennym brał aktywny udział w życiu społecznym i kulturalnym tego miasta, za pośrednictwem licznych stowarzyszeń i inicjatyw regionalnych. W tym czasie poświęcił się także malarstwu, uczestnicząc w wielu imprezach artystycznych i wystawach. Malował portrety i sceny rodzajowe, w których akcentował folklor kaszubski i wielkopolski. W pracach używał pseudonimu „Kaszuba”. Od 1924/1925 r. odbywał także artystyczne podróże zagraniczne do różnych miast europejskich. W 1930 r. wraz z delegacją „Przewodnika Katolickiego” uczestniczył w Kongresie Eucharystycznym w Kartaginie, dzięki czemu zwiedził Afrykę Północną. Przygotował wówczas wystawę o tematyce afrykańskiej, która odniosła znaczący sukces. Dzięki temu zakupił willę w Borsku położoną nad Jez. Wdzydzkim. Odtąd wśród Borowiaków i Kaszubów spędzał każdą wolną chwilę, czego następstwem były realizacje najcenniejszych jego prac. Jego twórczość ogłaszana była m.in. na łamach periodyku „Zabory” ukazującego się w Chojnicach i okolicy. Kiedy rozpoczęła się II wojna światowa, wziął jeszcze udział w działaniach wojennych. Wraz z armią polską został internowany, dalej przebywał na terytorium Rumunii, skąd podążył do Francji, a po jej kapitulacji trafił do Szwajcarii, gdzie wśród polskich uchodźców spędził okres wojny. Po zakończeniu działań wojennych pozostawał jeszcze do dyspozycji Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, ale w 1947 r.

wrócił do Poznania. Na miejscu nadal podejmował kolejne akcje kulturalne i artystyczne. Jednocześnie nie zapomniał o Borsku, do którego często przyjeżdżał i spotykał się z działaczami regionalnymi. Tam też pochował jedyną córkę Grażynę. Ostatnie lata życia spędził w Poznaniu u boku siostry i siostrzenicy. Zmarł 17 stycznia w Poznaniu, gdzie został pochowany na cmentarzu Górczyńskim. Posiadał wiele odznaczeń wojskowych i państwowych oraz wyróżnień za pracę twórczą. Liczne jego prace zachowały się w kraju i poza granicami Polski, gdzie artysta miał wielu przyjaciół. Kolekcja jego zgromadzona jest także w chojnickim muzeum regionalnym, które organizowało wystawy jego twórczości, przygotowując stosowne katalogi.

JEZIERSKI Michał Lewald (ok. 1724-ok. 1785) – wicewojewoda i chorąży pomorski. Był synem sędziego tucholskiego Remigiana i Reginy Przebendowskiej. Wywodził się z zamożnej szlachty pomorskiej posiadającej znaczne dobra na terenie starostw człuchowskiego i tucholskiego. W 1749 r. występował już jako sędzia ziemski człuchowski, a cztery lata później również jako sędzia ziemski tczewski. We wrześniu 1758 r. piastował godność marszałka sejmiku gospodarskiego województwa pomorskiego. Trzy lata później awansował na podwojewodę pomorskiego. W okresie bezkrólewia 1763-1764 opowiadał się po stronie „familii” Czartoryskich, oddając swój głos na Stanisława Augusta Poniatowskiego. Kiedy nie uzyskał nominacji na sędziego ziemskiego tucholskiego,

obdarowano go godnością chorążego pomorskiego. W dobie zaostrzającej się sytuacji międzynarodowej i rozbiorów nie przejawiał już większej aktywności politycznej, dbając o swoje liczne dobra. Wśród miejscowości należących do jego majątku wyliczyć można Wielkie Chełmy, Leśno, Lędy i Kliczkowy. Żonaty z Anną Pawłowską miał z nią dwóch synów – Antoniego i Michała. Zmarł ok. 1785 r.

JÓŻWIK Józef (1885-1967) – działacz ludowy. Urodził się 10 kwietnia w Wólce Krzyżanowskiej k. Białej Podlaskiej w rodzinie chłopskiej. Po uzyskaniu wykształcenia podstawowego i średniego podjął pracę nauczyciela w Siedlcach, gdzie związał się z Polskim Stronnictwem Ludowym „Piaś”. Z frakcji tej został wybrany na posła w 1919 r. W okresie warszawskim kontynuował naukę na studiach oraz pełnił obowiązki sekretarza Rady Naczelnej PSL „Piaś”. W 1922 r. osiedlił się w Sławęcinie, gdzie nabył gospodarstwo w ramach reformy rolnej. Od 1928 r. pozostawał prezesem Zarządu Powiatowego PSL „Piaś” w Chojnicach. Po zjednoczeniu ruchu ludowego w 1931 r. stał się jedną z głównych postaci Stronnictwa Ludowego, będąc prezesem Zarządu Wojewódzkiego SL. Uchodził za przeciwnika sanacji, co spowodowało jego dwukrotne uwięzienie. W czasie II wojny światowej został wysiedlony przez Niemców do Generalnej Guberni. Wraz z córką Haliną wziął udział w powstaniu warszawskim. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do Sławęcina, gdzie przystąpił do odtworzenia niezależnego ruchu lu-

dowego. W listopadzie 1945 r. wraz z aktywem powiatowym SL wstąpił w strukturę Polskiego Stronnictwa Ludowego, zostając prezesem Zarządu Wojewódzkiego PSL i członkiem Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy. Należał do grona głównych przeciwników władzy ludowej w powiecie chojnickim, za co był szykanowany i więziony. W 1947 r.

otrzymał mandat parlamentarny z ramienia PSL, którego musiał się ostatecznie zrzec na skutek kształtowania systemu niedemokratycznego w kraju. W marcu 1948 r. usunięty z nowych struktur ludowych, doczekał się rehabilitacji w 1957 r. Zmarł 2 września w Tarnowie Podgórnym k. Poznania, gdzie spędził ostatnie lata życia.

K

KALETTA Jan (1879-1942) – adwokat i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 4 stycznia w Medars-Hammer na terenie pruskiego Górnego Śląska. Do Chojnic przybył w 1906 r. w charakterze kierownika biura adwokackiego. Z rekomendacji Katolickiego Związku Robotników reprezentował od 1914 r. polskie interesy narodowe w Radzie Miejskiej. W końcu 1918 r., kiedy nastąpiła destrukcja państwa niemieckiego, został wybrany na wiceprzewodniczącego Rady Robotniczej i Żołnierskiej, która miała zadbać o ład i porządek w mieście. Po jego wykluczeniu, za postawę antyniemiecką, rozwijał polską działalność narodową, kształtując jej podstawy organizacyjne i instytucjonalne. 31 stycznia 1920 r. przejął od ostatniego burmistrza pruskiego władzę w mieście, przekazując ją następnie komisarzycznemu burmistrzowi polskiemu w osobie Alojzego Sobierajczyka. W uznaniu jego zasług został mianowany wiceburmistrzem miasta do września 1921 r. Ponownie wybrano go na stanowisko wiceburmistrza w końcu lat 20. XX w. W ciągu całego okresu międzywojennego był aktywnym działaczem społecznym i politycznym. Występując z ramienia Chrześcijańskiej Demokracji, reprezentował jej interesy na forum Rady Miejskiej. Od 1935 r., za pośrednictwem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, stał się członkiem Rady Powiatu i Wydziału Powiatowego. Poza tym aktywność swą zaznaczał

w stowarzyszeniach lokalnych i organizacjach branżowych. Wchodził w skład Powiatowej Rady Szkolnej, przesował Towarzystwu Restauratorów i Hotelistów, uczestniczył w posiedzeniach Bractwa Kurkowego, kierował Biurem Popierania Turystyki, należał do grona współzałożycieli Klubu Żeglarskiego, wspierał rozwój ośrodka turystycznego w Charzykowach. Po rozpoczęciu wojny ukrywał się w Warszawie pod nazwiskiem Józef Kluska. W marcu 1942 r. został w niewyjaśnionych okolicznościach postrzelony na ulicy, wskutek czego zmarł 25 marca. Pochowano go na warszawskim Bródnie.

KALISZAN Henryk (1898-1977) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-polityczny. Urodził się 16 stycznia w Raszewach na terenie powiatu jaroocińskiego w Wielkopolsce jako syn Franciszka i Heleny Trzeciak. Wykształcenie gimnazjalne odbierał w Poznaniu. W okresie I wojny światowej zmobilizowany do armii niemieckiej, walczył na froncie zachodnim. Po zakończeniu działań wojennych trafił do Chojnic, gdzie został zatrudniony w Powiatowym Związku Samorządowym. Już w okresie międzywojennym znany był ze swej działalności społeczno-politycznej. Należąc do Polskiej Partii Socjalistycznej, znalazł się w jej strukturach miejskich i powiatowych. Organizował także na terenie powiatu ochotniczą straż pożarną, pełniąc obowiązki prezesa Powiatowego Zarządu Związku OSP. Ponadto był działaczem: Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego, Koła Przyjaciół Harcerstwa, Związku Pracowników Samorządu Terytorialnego czy

Spółdzielni Urzędników Państwowych i Samorządowych. Podczas okupacji hitlerowskiej ukrywał się początkowo w okolicy Wiela i Karsina, a od maja 1940 r. przebywał w Poznaniu, gdzie pracował na różnych stanowiskach. Po zakończeniu działań zbrojnych w Wielkopolsce i na Pomorzu wrócił do Chojnic, zatrudniając się ponownie na etacie inspektora w Powiatowym Związku Samorządowym. 2 marca 1945 r. otrzymał nominację na tymczasowego wicestaro-
stę. Jednocześnie odnowił swą przynależność do Ochotniczej Straży Pożarnej, a także, jako pełnomocnik, organizował punkty i placówki PCK, niosące pomoc ludności, która ucierpiała w wyniku działań wojennych. Będąc szermierzem niezależności politycznej, nie wziął udziału w tzw. ruchu zjednoczeniowym, przez co nie został członkiem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stało się to głównym powodem jego zwolnienia z pracy w starostwie już w marcu 1949 r. W jej poszukiwaniu udał się do Bydgoszczy, gdzie znalazł przejściowe zatrudnienie w fordońskiej przetwórni owocowo-warzywnej, a następnie w Centrali Sprzętu Pożarniczego, Ratunkowego i Ochronnego. W 1954 r. wrócił do Chojnic, gdzie przez kilka lat pracował w handlu detalicznym. Na emeryturę przeszedł z końcem 1963 r., aby w roku następnym stanąć na czele oddziału Zjednoczonego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów. Zmarł 16 czerwca w Chojnicach. W okresie pracy zawodowej i społecznej otrzymał liczne odznaczenia, m.in. Srebrny Krzyż Zasługi i Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski.

KALLAS Konrad (1880-1957) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 19 lutego w Chojnicach jako syn rolnika Michała i Marii z domu Olska. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum, gimnazjum chojnickim oraz w Drawsku Pomorskim. Studia podjął na Uniwersytecie Wrocławskim w 1904 r., a po roku przeniósł się do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie uzyskał w 1909 r. święcenia kapłańskie. Jako wikary pracował w Barłóżnie, Golubiu, Chełmży, Czersku oraz Wejherowie. W 1918 r. miał zostać proboszczem w Śliwicach, ale Rada Parafialna i okoliczne Rady Ludowe wystosowały do biskupa chełmińskiego petycję, aby przysłał do nich duchownego narodowości polskiej. W listopadzie 1919 r. został powołany na probostwo w Silnie, gdzie uznawany był za obrońcę interesów niemieckich i społeczności kosznajderskiej. Ludność tę reprezentował w Sejmiku Powiatowym w Chojnicach. W powiecie był prawdziwym mężem zaufania Deutschtumsbundu, aczkolwiek organizacja ta została zawieszona w 1923 r. jako mająca antypolski charakter. W 1930 r. został wybrany na prezesa Związku Katolików Niemieckich (Verband Deutscher Katholiken) na okręg pomorski. W okresie II wojny światowej wypełniał obowiązki komisarza biskupiego oraz sprawował nadzór nad parafiami w Ostrowitem i Jeleńcu. W czasie nasilenia się władzy totalitarnej udzielał pomocy prześladowanym przez hitlerowców księżom i parafianom polskim. Po zakończeniu działań wojennych, już jako emeryt, został kapelanem sióstr w By-

sławku. W 1951 r. mianowano go także radcą duchownym. Zmarł 19 kwietnia w Bysławku.

KARASIEWICZ Kazimierz (1862-1926)

– lekarz, działacz społeczny i propagator turystyki. Urodził się 25 lutego w Słomowie na terenie Wielkopolski, jako syn ziemianina Augustyna i Ludwiki Święteckiej. Kształcił się w gimnazjum poznańskim św. Marii Magdaleny oraz na uniwersytetach we Wrocławiu, Lipsku i Królewcu, gdzie uzyskał doktorat z nauk medycznych. Praktykę lekarską odbywał początkowo w Kościanie, skąd w 1888 r. trafił do Tucholi. Na miejscu rozwinął, poza medyczną, również działalność społeczną. W Tucholi został członkiem zarządu Banku Ludowego, Towarzystwa Rolniczo-Przemysłowego, Spółki Ziemskiej i spółdzielni „Rolnik”. Brał także udział w działalności oświatowej, sportowej i śpiewaczej. W 1893 r. współtworzył Szkółkę Koszykarską w Czersku. Region ten reprezentował w Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych w Poznaniu. Kwestie te powodowały, że włączał się w okresie zaborów w organizowanie polskiego życia narodowego i wyborczego. Był członkiem Rady Miasta i Sejmiku Powiatowego w Tucholi. W 1913 r. współtworzył także „Gazetę Chojnicką”. Od początku XX w. prowadził działalność wydawniczą, a dla regionu najcenniejsze okazały się: *Przewodnik po Borach Tucholskich* (Warszawa 1922) i *Bory Tucholskie* (Poznań 1926). Po zakończeniu I wojny światowej czynnie włączał się w rozwój struktur instytucjonalnych i regionalnych na terenie Tucholi. Był

członkiem Powiatowej Rady Ludowej w Tucholi oraz Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu. W 1923 r. przeniósł się do wielkopolskich Pobiedzisk, gdzie kontynuował praktykę lekarską i pracę społeczną. Tam też zmarł 25 października. Z małżeństwa z Marianną Langmesser miał czworo potomstwa. Jego imieniem została nazwana jedna z ulic miejskich oraz Szkoła Podstawowa nr 2 w Tucholi.

KARNOWSKI Jan (1886-1939)

– sędzia, działacz młodokaszubski i regionalista. Urodził się 16 maja w Czarnowie k. Brus w rodzinie chłopskiej jako syn Jana i Anny Wnuk-Lipińskiej. Uczył się w pelplińskim Collegium Marianum oraz gimnazjum w Chojnicach, gdzie był prezesem organizacji filomackiej pn. Towarzystwo Tomasza Zana. W 1907 r. podjął studia w Pelplinie, gdzie założył Koło Kaszubologów oraz podjął współpracę z Aleksandrem Majkowskim. Od 1910 r. kontynuował studia teologiczne na uniwersytecie we Fryburgu Badeńskim, gdzie poznał Ferdynanda Bieszka. W roku następnym studiował już prawo we Wrocławiu. W 1913 r. zdał egzamin na referendarza i rozpoczął służbę wojskową w garnizonie toruńskim. Okres I wojny światowej spędził głównie na froncie wschodnim. Przebywając ponownie w garnizonie toruńskim, zdał egzamin asesorski. Po zakończeniu działań wojennych wziął udział w powstaniu wielkopolskim. Po wystąpieniu z wojska w 1920 r. związał się z działalnością administracyjną i sądowniczą. Najpierw pracował w Wydziale Bezpieczeństwa Publicznego Urzędu Województwa Pomorskiego w Toruniu, później w Sądzie

Okręgowym w Toruniu i jako naczelnik w oddziale Sądu Powiatowego w Czersku. W latach 1927-1937 był sędzią Sądu Okręgowego w Chojnicach. Wszędzie łączył obowiązki służbowe i zawodowe z pracą społeczną i twórczością popularnonaukową tudzież literacką. Pisywał dla prasy codziennej, najczęściej o regionalnym charakterze, a także ich dodatków. Szczególną rolę odgrywał m.in. w przygotowywaniu do druku „Zaborów”. Od czasów młodości stał się szczególnym rzecznikiem powiązania przeszłości Pomorza z Polską. Był uznawany za czołową postać ruchu młodokaszubskiego, który propagował za pośrednictwem czasopisma „Gryf”. W II RP włączył się aktywnie w nurt życia organizacyjnego i społecznego Pomorza. Był członkiem Związku Filomatów Pomorskich, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i współzałożycielem jego oddziału chojnickiego, a także Towarzystwa Miłośników Chojnic i Okolicy. Oddzielny zakres jego obfitej działalności stanowi piarstwo. Jako poeta debiutował w 1910 r., zyskując rozgłos i poklask w świecie kaszubskim. Jego dorobek naukowy i publicystyczny obejmował ok. 200 pozycji. Od 1937 r., kiedy przeszedł na emeryturę, mieszkał u siostry Elżbiety w Krostkowie k. Wyrzyska. Tam też porządkował swoją spuściznę, którą następnie przekazał Feliksowi Marszałkowskiemu. Zmarł w stanie bezzęnnym 3 października w wyrzyskim szpitalu. Po wojnie jego prochy przeniesiono na cmentarz w Brusach i 11 grudnia 1947 r. uroczście pochowano. Odznaczony był m.in. Złotym Krzyżem Zasługi. Postać Karnowskiego patronuje na Kaszubach i Po-

morzu licznym ulicom oraz instytucjom kulturalno-oświatowym. Odnosi się to m.in. do Chojnic, gdzie jego imieniem nazwano ulicę prostopadłą do Bytowskiej i łączącej osiedle Bytowskie z Laszkim Miejskim, a także Szkołę Podstawową nr 7. Staraniem Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego i władz lokalnych w Brusach wzniesiono w 1986 r. ku jego pamięci pomnik dłuta Witolda Bobrowskiego.

KARPUS Stanisław (1904-1990) – nauczyciel i działacz społeczno-polityczny. Urodził się 30 sierpnia w Bładowie w pobliżu Tucholi w rodzinie rolniczej. Na miejscu uzyskał podstawowe wykształcenie, a po I wojnie światowej ukończył Seminarium Nauczycielskie w Tucholi, dzięki czemu w latach 1925-1929 był kierownikiem szkoły w Łąkiem na Gochach. Później pracował jeszcze w Nowem n. Wisłą, a na początku lat 30. XX w. podjął zatrudnienie w Szkole Podstawowej nr 1 w Chojnicach. W mieście tym od września 1936 r. był instruktorem oświaty pozaszkolnej, co spowodowało, iż w powiecie chojnickim inspirował środowiska lokalne do zakładania bibliotek, zespołów artystycznych i teatralnych. Dla osób w wieku pozaszkolnych i dla ludności niemieckojęzycznej organizował kursy języka polskiego, ponadto odczyty i seminaria. Utrzymywał także ścisły kontakt z nauczycielami chojnickich szkół, m.in. Stefanem Bieszkim, propagując jego twórczość w środowisku wiejskim. Za pośrednictwem władz powiatowych utrzymywał kontakty ze szkolnictwem polonijnym w sąsiadujących powiatach

na terenie Rzeszy Niemieckiej. Aktywność swą zaznaczył w Polskim Związku Zachodnim, a także w stowarzyszeniu „Grunwald”, które miało charakter konspiracyjny i powołane zostało na wypadek wojny z Niemcami. We wrześniu 1939 r. walczył jako żołnierz obrony narodowej, a wzięty do niewoli, lata wojny spędził w obozie jenieckim w Neubrandenburgu, pracując jednocześnie na rzecz gospodarki niemieckiej. Po zakończeniu działań zbrojnych wrócił do Chojnic, gdzie podjął ponownie zatrudnienie w Inspektoracie Szkolnym, organizując edukację w trudnych powojennych warunkach. W okresie tym był także przewodniczącym Miejskiej Rady Narodowej, a po 1950 r. kierował komisją budownictwa i gospodarki komunalnej w Urzędzie Miejskim, przyczyniając się walcnie do likwidacji zniszczeń wojennych na terenie miasta. W latach 1947-1970 był dyrektorem Państwowego Zakładu Wychowawczego (Zakładu Poprawczego). W okresie tym włączył się także czynnie w nurt życia społeczno-politycznego. Należał do Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, będąc członkiem zarządu w strukturach powiatowych i wojewódzkich partii. Aktywnie włączył się też w działalność organizacyjną Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, współtworząc jego chojnicki oddział. Działał także w komisji historycznej Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, tworząc szkic o losach chojnickiego nauczycielstwa i duchowieństwa w latach okupacji hitlerowskiej. Zmarł 21 czerwca w Chojnicach i pochowany został na miejscowym cmentarzu komunalnym. Posiadał liczne odznaczenia, m.in. Krzyż Kaw-

alerski Orderu Odrodzenia Polski i Złoty Krzyż Zasługi. Jego imieniem nazwano jedną z chojnickich ulic.

KAWCZYŃSKI Piotr (1824-1882) – nauczyciel i lektor języka polskiego. Urodził się w Chełmnie, gdzie ukończył gimnazjum, a studia filologiczne i historyczne realizował na uniwersytetach w Lipsku i Wrocławiu. Dwuletnią praktykę pedagogiczną odbywał w gimnazjum chojnickim, uzyskując jednocześnie prawo do nauczania historii oraz języków: niemieckiego, łacińskiego i polskiego. W okresie 1853-1863 był etatowym nauczycielem chojnickiego gimnazjum. W miejscu tym współzakładał, a następnie uczestniczył w pracach kółka pracy narodowej, które wywarło później silny wpływ na polską młodzież uczącą się w gimnazjum oraz jej chęć uczestnictwa w powstaniu styczniowym. Działalność ta spowodowała, że po wybuchu powstania został przeniesiony do gimnazjum w Braniewie. W nowym miejscu zajął się też pracą naukową, ogłaszając swoje teksty w miejscowych rocznikach gimnazjalnych. Zmarł 18 marca w Braniewie, gdzie został także pochowany.

KAŻMIERSKI Antoni (1894-1945) – przemysłowiec, kupiec i działacz społeczny. Urodził się 13 stycznia w wielkopolskim Gostyniu jako syn rzemieślnika Jana i Marianny Gadomskiej. Po śmierci matki wychowywał się u rodziny w Poznaniu, po czym trafił do Berlina, gdzie pracował i pobierał naukę zawodu. Wróciwszy do Wielkopolski, praktykował w kilku przedsiębiorstwach, specjalizując

jąc się w procesach destylacji. W latach I wojny światowej, zmobilizowany, trafił do armii niemieckiej. Z wojska zwolniono go jako inwalidę wojennego. Trafił wówczas do Gdańska, skąd ok. 1917 r. przeniósł się do Chojnic, gdzie został destylatorem w zakładach Dawida Lewina. W Chojnicach ożenił się z córką miejscowego kupca. 1 października 1919 r. wraz z Hermanem Lewińskim odkupił przedsiębiorstwo od wyjeżdżającego do Berlina D. Lewina. W ciągu pierwszych lat działalności nowej spółki podwojono w niej produkcję spirytusu, a także polepszano jakość wyrobów, dzięki czemu zaczęły one z powodzeniem konkurować na rynku krajowym. Wyroby te uzyskiwały także nagrody na wystawach gorzelnianych nie tylko w kraju, ale i za granicą. Poszerzając produkcję, wybudowano też na miejscu wytwórnię win owocowych. Ok. 1929 r. Lewińscy, przed wyjazdem do Berlina, odsprzedali swoje udziały w spółce Kaźmierskiemu, dzięki czemu powołano „Pomorską Gorzelnię Koniaków, Fabrykę Likierów, Rumów i Wódek A. Kaźmierski – Chojnice”. Poszerzając działalność handlową, A. Kaźmierski otworzył także hurtownię towarów kolonialnych, hurtownię wódek monopolowych, rozlewnię win zagranicznych i skład soli. Ponadto należał do organizatorów polskiego życia społecznego w Chojnicach. Był członkiem Straży Ludowej, współorganizował komitet przyjmujący polskie wojsko w styczniu 1920 r., współtworzył także Towarzystwo Kupców Samodzielnych. Już w 1920 r. powołano go w skład Komisarycznej Rady Miasta, a w roku następnym uzyskał mandat radnego

z wyboru. W latach 1925-1933 był na stanowisku radcy Magistratu, odpowiadając za elektryfikację, gazownictwo oraz sieć wodociągową. W 1920 r. organizował także Ochotniczą Straż Pożarną, zostając jej naczelnikiem, a później prezesem Rady Oddziału Powiatowego. Działał również w strukturach wojewódzkich tej instytucji. Czynn timer zaangażował się w Chojnickim Klubie Żeglarskim, Bractwie Kurkowym, Związku Towarzystw Kupieckich na Pomorzu oraz Związku Fabrykantów Wódek. Ponadto pełnił obowiązki radcy w Radzie Izby Przemysłowo-Handlowej, członka Rady Nadzorczej i zastępcy prezesa Polskiego Banku Pożyczkowego. Był członkiem Polskiego Związku Żeglarskiego i Towarzystwa Upiększania Miasta Chojnic. W okresie międzywojennym znany był także z działalności charytatywnej i dobroczynnej, łożąc środki materialne i finansowe dla społeczności chojnickiej. Po rozpoczęciu II wojny światowej wyjechał wraz z rodziną do Warszawy, unikając w ten sposób aresztowania przez hitlerowców. W Generalnej Guberni przy pomocy przyjaciół i kupców założył jeszcze „Warszawską Gorzelnię Koniaków Warszawa ul. Przyokopowa 20”. W styczniu 1944 r. został jednak aresztowany przez gestapo i więziony był na Pawiaku, skąd wykupiła go rodzina. Po powstaniu warszawskim przebywał z rodziną w Podkowie Leśnej pod Warszawą, a następnie w Piotrkowie Trybunalskim. W styczniu 1945 r. udało mu się dotrzeć do Chojnic, gdzie ponownie został aresztowany i osadzony w chojnickim więzieniu. Dzięki pomocy przyjaciół udało się go uwolnić. Doczekawszy przejęcia

miasta w lutym 1945 r. przez Armię Radziecką, chciał rozpocząć działalność handlową. Przy próbie przejścia swojego przedwojennego domu i fabryki został aresztowany przez NKWD. Z Chojnic trafił do więzienia w Koronowie, gdzie zmarł 8 marca na izbie chorych. Został pochowany na cmentarzu w Chojnicach. Z małżeństwa z Różą Weiland miał syna Witolda oraz córki Gerdę i Eleonorę.

KELLER Szczepan (1827-1872) – ksiądz katolicki, redaktor „Pielgrzyma” i publicysta. Urodził się 10 lipca w Chmielnie k. Kartuz jako syn nauczyciela Jana oraz Weroniki Bryłowskiej. Po ukończeniu szkoły katolickiej w Gdańsku kontynuował naukę w gimnazjum w Chełmnie. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie w kwietniu 1853 r. uzyskał święcenia kapłańskie. Początkowo trafił na parafię do Kościerzyny i Ostródy, po czym w 1860 r. przeniesiono go na probostwo do Leśna, na którym pozostawał przez kolejnych pięć lat. Dał się tam poznać jako dobry organizator i kaznodzieja. W okresie tym pełnił jednocześnie funkcję inspektora powiatowego oświaty w części dekanatu tucholskiego. Wspierając oświatę ludową, przeciwstawiał się jednocześnie wszelkim próbom osłabienia zależności szkoły od religii i Kościoła katolickiego. W późniejszym okresie zasłużył się jako założyciel i redaktor „Pielgrzyma”, poczytnego tygodnika o charakterze religijno-oświatowym, który na rynku wydawniczym pojawił się 1 stycznia 1869 r. Zmarł nagle 20 października w Pogódkach po zakończonym nabożeństwie i przyjęciu dzieci do I komunii św.

KIELBRATOWSKI Bolesław (1867-1917) – dziennikarz, drukarz i wydawca. Urodził się 1 stycznia w Łęgu jako syn Karola i Augustyny Czarnowskiej. Po ukończeniu szkoły w Pelplinie oraz kursów buchalteryjnych rozpoczął pracę w gdańskiej stoczni cesarskiej. Tam też w połowie 1919 r. został zaangażowany do redagowania działu lokalnego w „Gazecie Gdańskiej”. W latach 1922-1923 redagował wychodzącego w Czersku „Gońca Pomorskiego”, wydawanego przez Kooperatywę Literacką Sp. z o.o. W swych artykułach zajmował się głównie problematyką pomorską i lokalną. Później pracował w pelplińskim „Pielgrzymie”, „Dzienniku Tczewskim” oraz „Dzienniku Starogardzkim”. W 1928 r. odkupił drukarnię od wydawnictwa Kooperatywa Literacka w Czersku, którą następnie przeniósł do Gdyni. Na tej kanwie rozpoczął wydawanie i rozpowszechnianie własnego pisma „Dziennik Gdyni”, który ukazywał się do końca okresu międzywojennego. W drukarni tej wydawano także inne gazety i okolicznościowe druki. Po wojnie pracował jeszcze przez pewien czas w redakcji „Dziennika Bałtyckiego”. Zmarł w Gdańsku 11 grudnia. Z małżeństwa z Janiną Kłos urodziła się córka Krystyna.

KIRSTEIN Paweł (1883-1939) – ksiądz katolicki, nauczyciel i wychowawca młodzieży. Urodził się 29 grudnia w Zaskoczku k. Wąbrzeźna jako syn nauczyciela Józefa i Anastazji Kruszyńskiej. Kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum oraz gimnazjum chełmińskim, po czym wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Po uzyskaniu święceń

pracował w duszpasterstwie jako wikary w Debrznie i Gdańsku. W miejscach tych dał się poznać jako utalentowany pedagog i katecheta. Po złożeniu w 1912 r. w Królewcu egzaminu rozpoczął pracę jako nauczyciel w szkolnictwie średnim. W 1917 r. uzyskał doktorat z teologii na uniwersytecie we Fryburgu Badeńskim. W 1919 r. pełnił przejściowo obowiązki dyrektora Seminarium Nauczycielskiego w Kościerzynie, skąd na polecenie władz polskich przejmował budynek wraz z zapleczem z rąk niemieckiego dyrektora gimnazjum w Chojnicach. Pracował tam następnie w latach 1920-1928 jako katecheta i dyrektor konwiktów dla chłopców. Nauczał także w kodyfikacyjnej szkole handlowej. W dowód uznania nadano mu w 1928 r. zaszczytny tytuł szambelana papieskiego. W tym roku trafił także na probostwo do Torunia do kościoła p.w. NMP. Tam też – poza duszpasterstwem – dał się poznać jako dobry administrator. W latach 30. XX w. zaangażowany także został jako nauczyciel akademicki do pelplińskiego seminarium duchownego. Ogłaszał również prace historyczne i teologiczne w wydawnictwach popularnonaukowych i naukowych. Po wybuchu II wojny światowej został aresztowany wraz z duchownymi pelplińskimi i zginął w zbiorowej egzekucji 20 października na terenie koszar tczewskich. Po wojnie zwłoki księży ekshumowano i złożono we wspólnej mogile w Pelplinie. Pamięci jego ufundowano tablicę przed wejściem do kaplicy Collegium Marianum.

KLAMAN Jan Zenon (1911-1980) – nauczyciel, działacz społeczny i dowódca

oddziału partyzanckiego. Urodził się 22 grudnia w Karsinie jako syn byłego oficera Teofila i Józefy z domu Sroka. Ukończył miejscową szkołę powszechną, a następnie Seminarium Nauczycielskie w Kościerzynie, co spowodowało, że swoją drogę życiową związał z dydaktyką. Jako syn byłego oficera z armii pruskiej odbył także w okresie 1932/1933 kurs w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty, co przyniosło mu stopień wojskowy. Od 1934 r. pracował jako nauczyciel w szkole w Rytle, jednocześnie kontynuując w okresie wakacyjnym różne szkolenia i kursy wojskowe, dzięki czemu uzyskał awans na podporucznika. W latach II wojny światowej znalazł się początkowo w niewoli sowieckiej, a później niemieckiej. W grudniu 1939 r. zbiegł z transportu kolejowego pod Laskowicami, a następnie ukrywał się w okolicach Karsina. Początkowo prowadził tajne nauczanie, a od grudnia 1940 r. związał się z „Gryfem Kaszubskim”, zostając szefem wyszkolenia wojskowego na swoim terenie. W maju 1941 r. uczestniczył w akcji przewiezienia drukarni z Czerska do schronu w Jastrzębiu, dzięki czemu podjęto się wydawania i kolportowania „Głosu Serca Polskiego”. W marcu 1943 r. dowodził udaną akcją uwolnienia działaczy podziemia z niemieckiego aresztu w Wielu. Latem 1943 r. podporządkował swoją grupę partyzancką pod rozkazy Armii Krajowej, zostając jednocześnie członkiem komendy inspektoratu chojnicko-tczewskiego. Od tego czasu był organizatorem i uczestnikiem licznych akcji dywersyjnych i zbrojnych z policją i żandarmerią niemiecką na podlegającym mu terenie. Po

zakończeniu działań wojennych wrócił początkowo do swego przedwojennego zawodu, podejmując posadę nauczyciela w Sławęcinie. Już w maju 1946 r., czyli bezpośrednio przed referendum ludowym, został jednak aresztowany przez chojnicki Urząd Bezpieczeństwa, który po przesłuchaniu przekazał go prokuraturze. Na wniosek tej ostatniej sąd skazał go na 6 lat więzienia, a później został także zdegradowany do stopnia szeregowca za działalność wywrotową. Po odbyciu wymierzonej mu niesłusznie kary wrócił jeszcze do szkoły, ale bez odpowiedniego zaangażowania. Działal jedynie w kilku stowarzyszeniach o charakterze lokalnym. Na emeryturę przeszedł w 1972 r. Zmarł 4 marca w Karsinie, gdzie został pochowany. Uehonorowany został kilkoma odznaczeniami, m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Z małżeństwa z Heleną Lewandowską miał córkę Irenę.

KLATECKI Ignacy (1861-1892) – filomata pomorski, publicysta i etnograf. Urodził się 11 lutego we Włósciborzu pod Sępólnem Krajeńskim w rodzinie nauczycielskiej. Wykształcenie odbierał w gimnazjum chojnickim w okresie, na który przypadła ożywiona działalność filomacka i społeczno-narodowa. W latach nauki gimnazjalnej dał się poznać jako utalentowany publicysta, organizator i lider młodzieży. Poprzez czytanie, a i wyniesione z domu zdolności pedagogiczne, wywierał duży wpływ na kolegów, którym przybliżał zagadnienia polskiej literatury, a także historię ojczyzny. Szybko stał się jednym z czołowych przedstawicieli chojnickiego ruchu mło-

dzieżowego, co udokumentował, tworząc pieśń filomatów chojnickich pt. *Polokie „Gaudeamus”*. Na okres gimnazjalny datują się też pierwsze jego próby literackie. Ogłosił w tym czasie *Drzewa w mitologii i podaniu* („Oświata” 1881) oraz *Promieniści* („Warta” 1881). W 1883 r. zdał z wyróżnieniem maturę, a po tym fakcie udał się na Uniwersytet Wrocławski, gdzie studiował teologię. Na Dolnym Śląsku należał do grona wyróżniającej się młodzieży. Uczestniczył w pracach Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego, będąc jego sekretarzem, a później także prezesem. Należał również do Towarzystwa Górnośląskiego. Obydwa stowarzyszenia były odpowiednią platformą do prezentowania talentów I. Klateckiego, gdyż wygłaszał tam referaty i nawiązywał kontakty z przedstawicielami literatury i publicystyki. W 1886 r. przeniósł się jeszcze na kilka miesięcy na Uniwersytet Berliński, gdzie słuchał wykładów z literatury. W tym samym roku osiadł w Poznaniu, gdzie postanowił poświęcić się publicystyce. Został stałym współpracownikiem „Dziennika Poznańskiego”, współpracował też z innymi pismami, jak „Oświata” czy „Warta”. Rozwijał także działalność społeczno-wychowawczą w Wielkopolsce. Założył młodzieżowe Towarzystwo Staszica oraz szkółkę dla dzieci polskich, w której sam uczył. Angażował się także w sprawy Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w którym występował jako sekretarz w sekcji historyczno-literackiej oraz przygotowywał odczyty i referaty. W 1890 r. włączony został do komitetu mającego na celu sprowadzenie zwłok Adama Mickiewicza do Krakowa,

a w roku następnym należał do komitetu przygotowującego 100-lecie obchodów wydarzeń związanych z Konstytucją 3 maja. Zmarł nagle w Poznaniu 2 kwietnia i tam został pochowany.

KLIŃSKI Junosza Ignacy (1862-1926)

– ziemianin i działacz społeczny. Urodził się 21 stycznia w Kłodni k. Czerska jako syn ziemianina Jana oraz Józefiny Dobrskiej. Kształcił się w gimnazjum chojnickim, po czym, jako jedyny spadkobierca, odziedziczył rodzinne dobra – Kłodnię i Siennicę. W zarządzaniu majątkami okazał się nowoczesnym ziemianinem, aktywnie wspierając handel i działalność przemysłową. Należał do grona współzałożycieli Kółka Rolniczego w Czersku, będąc także przez kilka lat jego prezesem. Przez 30 lat przewodniczył Radzie Nadzorczej Banku Ludowego w Czersku. Włączał się także w prace Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych. W celu ograniczenia emigracji zarobkowej z Borów Tucholskich należał do grona współzałożycieli szkoły i warsztatów koszykarskich, a w 1890 r. również fabryki ram i listew w Czersku. Był także w 1902 r. inicjatorem i udziałowcem fabryki maszyn rolniczych i odlewni „Wiktoria” w Czersku. Na wzór bruskiego „Kupca” inicjował podobne przedsięwzięcia na gruncie czerskim i lubichowskim. Interesował się giełdą oraz usługami bankowymi. Pozostawał osobą czynną w polskim ruchu społecznym i politycznym. Współdziałał ze Stanisławem Sikorskim, organizował proces wyborczy na terenie powiatu chojnickiego, kolportował polskojęzyczne czasopisma i książki. Należał do towarzystw

naukowych, kształtujących historię i kulturę regionalną. Jako miłośnik teatru sfinansował pobyt w regionie Teatru Poznańskiego działającego pod dyktando Eugeniusza Majdrowicza. W okresie I wojny światowej prowadził działalność charytatywną i opiekuńczą. Niósł pomoc rodakom, jak również żołnierzom rosyjskim przebywającym w czerskim obozie jenieckim. W latach 1918-1920 występował jako członek Powiatowej Rady Ludowej w Chojnicach, angażując się jednocześnie w sprawę przyłączenia Pomorza do odrodzonego państwa polskiego. Wspierał także budowę kalwarii wielewskiej, dzięki czemu herb Klińskich znalazł miejsce w witrażu kościoła Ukrzyżowania. Zmarł w Kłodni 9 lutego, a pochowany został na cmentarzu w Czersku. Ze związku małżeńskiego z Wandą Strehl miał syna Włodzimierza, który zginął we wrześniu 1939 r., oraz trzy córki.

KŁOSOWSKI Jan (1898-1973) – urzędnik państwowy i komornik. Urodził się 9 listopada we wsi Gronowo na terenie powiatu działdowskiego jako syn rolnika Franciszka i Antoniny Pokojskiej. W miejscu urodzenia uzyskał podstawowe wykształcenie, po czym uczęszczał do szkoły handlowej w Wąbrzeźnie. W lipcu 1920 r. podjął pracę w Sądzie Grodzkim w Lidzbarku. Odtąd związał się z sądownictwem, pracując m.in. na Krajnie, w Tucholi, Chojnicach i Grudziądzu. Okres II wojny światowej spędził początkowo w Warszawie, gdzie pracował w sądzie grodzkim jako tłumacz języka niemieckiego, po czym wrócił do Chojnic, gdzie początkowo

został zatrudniony jako tłumacz w Urzędzie Stanu Cywilnego, a od czerwca 1941 r. do sierpnia 1944 r. pracował jako pomocnik kontraktowany w Kasie Chorych. W ostatnich miesiącach wojny został wywieziony do Rzeszy na roboty. W 1945 r. wrócił do Chojnic, gdzie 22 maja podjął pracę referenta działu prawno-administracyjnego w Powiatowym Urzędzie Ziemskim. W listopadzie 1946 r. został przyjęty do służby sądowniczej, zostając komornikiem Sądu Grodzkiego w Człuchowie, aczkolwiek przez cały czas zamieszkiwał w Chojnicach. Mimo iż utrzymywał się z profesji powszechnie nie lubianej w otoczeniu społecznym, chojniczanie darzyli go powszechnym szacunkiem. Jako osoba apolityczna i niezorientowana po II wojnie na władzę ludową, zyskał sympatię ludzi. W swoim domu przyjmował na porady prawne osoby, które tego potrzebowały, m.in. dawnych działaczy podziemia, którym pomagał pisać fachowe pisma bądź ułatwiał kontakty z adwokaturą. Działalność taką prowadził też po przejściu na emeryturę. Zmarł 2 października w Chojnicach i tam został pochowany na cmentarzu komunalnym. Z małżeństwa z Bronisławą miał dwójkę potomstwa – Eugenię i Janusza.

KONITZER Franciszek (1882-1952) – malarz, grafik i nauczyciel. Urodził się 11 sierpnia w Czersku w rodzinie chłopskiej. Kształcił się w gimnazjum chojnickim, po czym studiował malarstwo w Antwerpii, Monachium i Krakowie. Po zakończeniu studiów wrócił do Chojnic, podejmując zatrudnienie w charakterze nauczyciela rysunku w miejscowym

gimnazjum. W szkole włączał się także w nurt pracy organizacyjnej i stowarzyszeniowej. Głównym punktem jego zainteresowań stało się jednak malarstwo, zwłaszcza pejzaże oraz portrety. Obrazy swe prezentował na międzynarodowych wystawach. W 1909 r. wspólnie z innymi malarzami przyozdobił malowidłami kościół w Czersku. Po rozpoczęciu I wojny światowej, nie chcąc służyć w armii niemieckiej, wyemigrował do Francji, gdzie zaciągnął się do Legii Cudzoziemskiej. Dzięki temu trafił na Czarny Łąd, przebywając we francuskich posiadłościach kolonialnych. Po zakończeniu działań wojennych zdezerterował i wrócił na Pomorze. Od 1920 r. mieszkał w Grudziądzu, pracując głównie w miejscowym gimnazjum jako nauczyciel rysunku. Tam też rysował i malował klimaty lokalne. Od ok. 1925 r. zamieszkał w Bydgoszczy i zatrudnił się tam jako nauczyciel rysunku. Swoje osiągnięcia twórcze publikował na łamach prasy. Aktywnie uczestniczył w pracach Związku Artystów Pomorza oraz Związku Zawodowym Plastyków Wielkopolsko-Pomorskich. Po II wojnie światowej ciężko chorował, nie angażując się już w życie społeczno-artystyczne miasta. Zmarł 7 lipca w Bydgoszczy.

KOPERSKI Franciszek (1930-2006) – organista i dyrygent chórów. Urodził się 26 stycznia w Chojnicach jako syn Teodora i Anastazji Miętkiej. Jego edukacja w miejscowej szkole powszechnej przypadła na okres okupacji hitlerowskiej. Po zakończeniu wojny związał się bliżej z Franciszkiem Gierszewskim, pod którego kierunkiem uczył się gry na orga-

nach w kościele. Jednocześnie kontynuował naukę w chojnickim gimnazjum handlowym. Po zakończeniu edukacji pracował w chojnickich zakładach mięsnych, był organistą w Szlachcie i chojnickim kościele gimnazjalnym. W związku z przejściem na emeryturę F. Gierszewskiego, przejął po nim obowiązki organisty w chojnickiej farze. Odtąd poświęcił się głównie działalności muzycznej. Dokształcając się w Pelplinie, wypracował licencję organistowską II i I stopnia. Pozostał też dyrygentem chóru „Lutnia”, z którym jeździł na występy gościnne w kraju i za granicą oraz uczestniczył w różnego typu zjazdach i konkursach, szczególnie pieśni i formacji religijnych. Na emeryturę przeszedł z końcem 1995 r., uzyskując od władz biskupich medal za zasługi dla diecezji pelplińskiej. Zmarł 30 stycznia w Chojnicach i pochowany został na cmentarzu parafialnym. Z małżeństwa z Magdaleną Urban na świat przyszło czworo potomstwa – córka oraz trzech synów.

KOPICKI Feliks (1882-1949) – filomata pomorski, adwokat i działacz społeczny. Urodził się 6 kwietnia w Połczyniu k. Pucka jako syn rolnika Józefa i Marii Potrykus. Kształcił się w gimnazjum wejherowskim, gdzie należał do stowarzyszenia filomatów „Wiec”. Na studia prawnicze udał się do Greifswaldu, gdzie nadal aktywnie działał w polskim stowarzyszeniu akademickim „Adelfia”. Po zdaniu egzaminu na referendariusza i asesora podjął pracę zawodową w sądzie w Sępólnie Krajeńskim. W 1902 r. osiedlił się w Chojnicach, gdzie otworzył kancelarię adwokacką. W nowym

miejscu zamieszkania zyskał autorytet jako obrońca interesów polskich osadników z powiatu chojnickiego i tucholskiego. Stąd też w lipcu 1919 r. został wybrany komendantem Straży Ludowej, a następnie także prezesem powołanego Towarzystwa Ludowego na Chojnice i okolice oraz komendantem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W końcu stycznia 1920 r. przejmował z rąk niemieckich niektóre urzędy starościńskie w powiecie, nadzorując je następnie przez kilka miesięcy. W 1921 r. wybrany został na przewodniczącego Rady Miejskiej w Chojnicach, pełniąc tę funkcję aż do momentu opuszczenia miasta. W 1922 r. mianowano go też dożywotnim notariuszem. W okresie międzywojennym przez kilkanaście lat był prezesem Izby Adwokackiej Pomorskiej. Na polu społecznym wyróżniał się także w działalności charytatywnej. Utworzył fundusz na kuchnię ludową. Był członkiem-udziałowcem spółdzielni „Bazar”, a także zainicjował powstanie młyna parowego i mleczarni w Brusach, należących do spółki „Ceres”. Zarządzał też fundacją Stanisława Sikorskiego, mającą na celu wspieranie utalentowanych studentów z powiatu chojnickiego. W 1936 r. przeniósł się ostatecznie do Gdyni, gdzie dalej prowadził praktykę adwokacką i notarialną. Po rozpoczęciu II wojny światowej był prześladowany przez hitlerowców za działalność narodową. W listopadzie 1942 r. został aresztowany przez gestapo i był więziony w Gdańsku. W kwietniu 1943 r. trafił do obozu koncentracyjnego w Stutthofie, gdzie pozostawał do lutego 1945 r., kiedy zwolniono go na skutek choroby. Zmarł 17 czerwca

w Gdyni i tam też został pochowany na cmentarzu Witomińskim. Żonaty był z Elżbietą Schulz z Sepólna Krajeńskiego.

KOSSOWSKI Hiacenty Ferdynand Jan Ignacy (1797-1846) – ziemianin, landrat chojnicki, działacz narodowy i uczestnik powstania listopadowego. Urodził się 1 września w Wielkiej Kloni jako syn ziemianina Józefa. Pierwszy okres jego życia przypadł na lata wojen napoleońskich, co z pewnością zaważyło na jego dalszych losach. Wykształcenie odbierał prawdopodobnie w warunkach domowych, co było typowym zwyczajem dla bogatych rodzin ziemiańskich. W latach 1825-1829 występował jako deputowany ziemstwa kredytowego powiatu chojnickiego. Z powodu swej postawy, jak i posiadania Wielkiej Kloni zyskał duży autorytet wśród okolicznego ziemianstwa. To z pewnością spowodowało, że w 1828 r. został wytypowany na landrata chojnickiego. Pełniąc swój urząd, w lutym 1830 r. wystąpił z memoriałem do władz pruskich o uruchomienie nauczania języka polskiego w chojnickim gimnazjum. Prośbę swą uzasadniał potrzebami administracyjno-sądowymi, edukacyjno-religijnymi, jak i życia społeczno-kulturalnego. Mimo zabiegów memoriał ten został odrzucony przez władze pruskie. On także zainicjował w lutym 1830 r. powstanie w Chojnicach stowarzyszenia o charakterze społeczno-kulturalnym pod nazwą „Montagsgesellschaft” (Towarzystwo Poniedziałkowe). Do jego grona zostali zaproszeni intelektualiści chojniccy, w osobach oświeconych kupców i rzemieślników, adwokatów i lekarzy, a szczególnie pro-

fesorów chojnickiego gimnazjum. Co drugi poniedziałek grono to spotykało się na prelekcjach, wspólnych dysputach i poszerzało stan dotychczasowej wiedzy na temat różnych dyscyplin naukowych. Na początku 1831 r. opuścił zajmowany urząd i udał się do Kongresówki, aby wziąć udział w powstaniu listopadowym. Po jego upadku wrócił na Pomorze i osiadł w Wielkiej Kloni, gdzie gospodarował na swoich dobrach. Mimo stałego nadzoru władz pruskich należał do czołowych postaci polskiego i pomorskiego ruchu narodowego. Utrzymywał liczne kontakty z przedstawicielami polskiego życia narodowego w zaborze pruskim, a także w Kongresówce i Galicji. W latach 40. XIX w. prowadził korespondencję z Edwardem Dembowskim, jednym z przywódców rewolucji krakowskiej 1846 r., z którym łączyły go przyjacielskie kontakty. W tym też roku zmarł.

KOWALKOWSKI Antoni Ignacy Marian (1866-1932) – ksiądz katolicki, budowniczy i autor pieśni kościelnych. Urodził się 12 lutego w Mirachowie k. Kartuz jako syn nauczyciela Edmunda i Pauliny Maier. Naukę pobierał w gimnazjum chojnickim i starogardzkim, należąc do grona organizacji filomackich. Po zdaniu matury w 1889 r. studiował filozofię i teologię w Münster, a dalej w Seminarium Duchownym w Pelplinie, gdzie w marcu 1894 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Był wikariuszem w Więcborku na Krajnie, w Pucku oraz w Czersku. Z tego ostatniego miejsca został powołany na probostwo w Rytlu 1 października 1899 r. Na miejscu stwo-

rzył podstawy organizacyjne parafii. Przyczynił się do budowy kościoła parafialnego, na który to cel zbierał fundusze m.in. wśród emigrantów polskich pracujących w Westfalii. Uroczyste poświęcenie świątyni miało miejsce w 1912 r. Od tego też czasu prowadził aktywną działalność katechetyczną i wychowawczą. Doceniając dużą rolę, a także potrzebę wykorzystania pieśni religijnej w katechezie i liturgii, sam pisał teksty, które wykorzystywał w czasie nabożeństw liturgicznych. Ogłaszał je następnie drukiem na łamach czasopism religijnych. Dwie spośród przygotowanych przez niego pieśni: „Kiedyś o Jezu, chodził po świecie” i „Pan Jezus już się zbliża” zdobyły dużą popularność wśród wiernych parafii oraz całej diecezji. Znalazły swoje miejsce w repertuarze muzyki kościelnej XX w. Utwór „Kiedyś o Jezu chodził po świecie” (tytuł właściwy: „Prośba dziecka”) wykonany został po polsku i w języku tagalop podczas liturgii eucharystycznej sprawowanej przez Jana Pawła II 19 lutego 1981 r. w czasie apostolskiej podróży na Filipiny. Na prośbę ks. Józefa Szydzika napisał także liczący 128 stron *Przewodnik dla użytku zwiedzających Kalwarię we Wielu, Pr. Zach.* wydany w 8 tys. egzemplarzy. Zmarł 6 grudnia w Rytle, gdzie został pochowany. Dzięki staraniom proboszcza ks. Gracjana Nagierskiego, kościół w Rytle został odrestaurowany w związku z przypadającą setną rocznicą powołania do życia parafii. W uznaniu zasług ks. Kowalkowskiego dla Rytle i jego mieszkańców, ulica, przy której stoi kościół i plebania, a także szkoła podstawowa w tej miejscowości noszą jego imię.

KOZUBSKI Henryk (1886-1936) – nauczyciel i dyrektor szkoły. Urodził się w Sierprawiu na terenie powiatu myślenickiego jako syn organisty Wojciecha. Kształcił się na terenie Małopolski, kończąc w Krakowie gimnazjum, na które fundusze przeznaczył niegdyś tuchołanin Bartłomiej Nowodworski. Następnie studiował w Wyższej Szkole Handlowej w Wiedniu. Po jej ukończeniu wrócił do Małopolski, gdzie podjął zatrudnienie w Galicyjskiej Spółce Naftowej w Krośnie, następnie jako radca handlowy pracował w miejskim Magistracie Krakowa, a po zakończeniu I wojny światowej przeszedł do pracy w szkolnictwie, znajdując etat w Lesznie. W początku 1924 r. otrzymał tam nominację na posadę dyrektora w nowo tworzonej jednostce pod nazwą Państwowa Szkoła Handlowa w Chojnicach. Obowiązki swe objął już w połowie lutego 1924 r. w gmachu szkoły powszechnej, w której organizowano podstawy tej szkoły średniej. Dopiero w 1928 r. jednostka uzyskała oddzielny budynek mieszczący się przy ul. Dworcowej, który przystosowano do celów dydaktycznych po budynku byłego hotelu „Reichshof”. Tam też nastąpiła prawdziwa jej organizacja z wyznaczeniem przedmiotów ogólnych, podstawowych, kierunkowych i fakultatywnych. Jako dyrektor pełnił nie tylko obowiązki administracyjne, ale był też nauczycielem przedmiotów zawodowych, do których należała stenografia, towaroznawstwo, nauka o handlu i geografia gospodarcza. W miejscu pracy włączył się także w nurt działalności społecznej. Należał do organizatorów oddziału Związku Nauczycielstwa

Polskiego, pełnił także obowiązki radnego miejskiego oraz uczestniczył w pracach stowarzyszeń regionalnych. Dzięki zaangażowaniu i poświęceniu dla spraw szkolnych i dydaktycznych zyskał duże zaufanie wśród współpracowników oraz uczniów. Mimo pełnienia obowiązków nauczyciela nie zapominał także o pracy naukowej, a w swym dorobku posiadał kilkadziesiąt rozpraw naukowych. Jako jedna z nielicznych osób w Chojnicach miał stopnie naukowe doktora oraz doktora habilitowanego nauk ekonomicznych. Ten ostatni nadała mu rada naukowa Akademii Handlowej w Krakowie w 1932 r. Dbając o należyty rozwój placówki, którą prowadził, dążył do jej rozbudowy poprzez dobudowanie skrzydła przy ul. Warszawskiej. Inwestycji tej jednak nie udało mu się już zrealizować, gdyż zmarł po dłuższej chorobie 2 października w Krakowie i tam też został pochowany.

KRĘCKI Augustyn (1832-1919) – ksiądz katolicki i działacz społeczny. Urodził się 25 sierpnia w Czyczkowach k. Brus w rodzinie rolnika Andrzeja i Tekli Kiedrowicz. Uczył się w gimnazjum chojnickim, a po jego ukończeniu w 1856 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie w 1861 r. uzyskał święcenia kapłańskie. Jako wikariusz, a następnie proboszcz, pracował w kilku pomorskich parafiach. Od 1884 r. związany był z parafią w Starej Kiszewie, gdzie budował kościół oraz organizował życie społeczne i religijne. Stamtąd wspierał budowę kalwarii w Wielu. Należał także do grona współpracowników „Kupca” i udziałowców

spółki „Bazar” w Brusach, powołanej do życia w 1904 r. Zmarł 8 maja w Starej Kiszewie.

KRUSZYŃSKI Antoni h. Prawdzic (1764-po 1812) – wojskowy, powstaniec kościuszkowski i żołnierz napoleoński. Był synem sędziego ziemskiego świeckiego Olbrachta i Domicelli Szelińskiej. Nauki pobierał w Akademii Chełmińskiej, po czym odbywał służbę w wojsku pruskim. Później gospodarował w majątku rodzinnym Konopat pod Świeciem. W czasie powstania kościuszkowskiego został generałem majorem pospolitego ruszenia, ekwipując oddział częściowo na własny koszt. Osiągnął m.in. odwrót gen. Henryka Dąbrowskiego z Pomorza. Po upadku powstania władze pruskie skonfiskowały jego dobra. Po 1795 r. przebywał w Warszawie bez środków do życia. Po klęsce armii pruskiej w wojnie z Francuzami w 1806 r. zgłosił się do Józefa Wybickiego organizującego powstanie na Pomorzu. Pełnił głównie funkcję komisarza do spraw dostaw, organizując aprowizację m.in. na terenie ówczesnego powiatu chojnickiego. Podczas sekwestru majątku Przyjaźń wszedł wówczas w konflikt z jej właścicielką księżną J. Ponińską, co stało się powodem jego odwołania z funkcji komisarza. W marcu 1807 r. przebywał jeszcze na majątku Szenfeld pod Chojnicami. Rozgoryczony, nie brał więcej udziału w sprawach narodowych. Zmarł po 1812 r.

KUKLIŃSKI Czesław (1931-2008) – kolejarz oraz działacz społeczny i sportowy. Urodził się 26 września w Chojni-

cach jako syn kolejarza Leona i Anny Kobus. Po II wojnie światowej związał się z koleją, pracując jako pomocnik maszynisty, następnie maszynista oraz samodzielny rzemieślnik. W okresie młodości działał w harcerstwie, uprawiał też sport. Grał w piłkę nożną, m.in. w rezerwach CWKS Legia Warszawa, dopóki nie nabawił się kontuzji. Na kolei uczestniczył w ruchu związkowym, dzięki czemu w latach 1954-1960 brał udział w pracach Miejskiej Rady Narodowej. Od 1964 r. przez trzy kolejne kadencje prezesował lokalnemu kołu PTTK na kolei, a także oddziałowi PTTK w Chojnicach. W pamięci kolegów zapisał się jako organizator ogólnopolskich rajdów 3 razy K, co oznaczało Kaszuby – Kociewie – Kolejarzy. Rozpoczęły się one w 1969 r., a z czasem brało w nich udział ok. 800 uczestników. W latach 1962-1971 jako prezes kształtował klub KKS „Kolejarz”. Od 1971 r. zaangażował się także w prace Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego. Następnie jako działacz społeczny i samorządowy przyczynił się do inicjatywy budowy domków jednorodzinnych na osiedlu Kolejarz, stając się przewodniczącym jego społecznego komitetu. Włączył się też do społecznego komitetu budowy kościoła Matki Boskiej Królowej Polski, wspierając tę inicjatywę także własną pracą. Od końca lat 70. XX w. związany był z ruchem pielgrzymkowym. Brał udział we wszystkich większych pielgrzymkach organizowanych na Pomorzu, które prowadziły do Częstochowy: pomorskiej z Torunia oraz kociewskiej i kaszubskiej z Chojnic i Swarzewa. Należał do grona lubianych pielgrzymów i uczestników spotkań po-

pielgrzymkowych, w których chętnie brał udział. W 1980 r. włączył się w nurt pracy solidarnościowej przy chojnickiej Lokomotywowni. W okresie transformacji systemowej, jaka objęła regiony w państwie polskim w 1990 r., nadal pozostał przewodniczącym samorządu osiedla nr 8 im. Michała Drzymały (w okresie 1972-2007). W uznaniu jego zasług dla pracy organizacyjnej i sportowej, na fali demokratyzacji państwa, po reaktywowaniu klubu „Kolejarz” w 1991 r. stał się honorowym prezesem tej instytucji. W latach 1994-1998 był jeszcze członkiem komisji Samorządów Osiedlowych i Promocji Miasta w Radzie Miejskiej. Za swój wkład w rozwój życia społecznego na terenie Chojnic został w 2001 r. wyróżniony Pierścieniem Samorządowca roku 2001. Zmarł 28 maja w Chojnicach i pochowany został na miejscowym cmentarzu komunalnym. Uehonorowany był ponad 20 odznaczeniami, m.in. Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi. W swoich wypowiedziach często podkreślał, że „bez pomocy ludzi dobrej woli nie byłoby tego, wszystkiego, co nam udało się zrealizować...”

KULAS Jan (1908-1983) – nauczyciel, działacz społeczno-polityczny i poseł na Sejm. Urodził się 15 marca w miejscowości Łubna pod Czerskiem jako syn rolnika Jana i Franciszki Szwedowskiej. Wykształcenie podstawowe uzyskał w Czersku, po czym kontynuował naukę w Seminarium Nauczycielskim w Kościerzynie. Po zdaniu matury w 1928 r. podjął obowiązki nauczyciela w szkołach powiatu kartuskiego. W latach 1935-1939 pracował w Gdyni. Wziął udział

w obronie polskiego Wybrzeża we wrześniu 1939 r., po czym dostał się do niewoli i przebywał w oflagu w Neu-Brandenburgu. Po zakończeniu działań zbrojnych wrócił w rodzinne strony, podejmując pracę nauczyciela i kierownika szkoły podstawowej w Malachinie. Funkcję tę pełnił do czasu przejścia na emeryturę w 1973 r. Po II wojnie światowej rozpoczął aktywną działalność społeczną i polityczną. Jako jeden z pierwszych organizował gminną spółdzielczość i przystąpił do tworzenia rad narodowych. Od 1948 r. związał się z Polską Partią Robotniczą, wraz z którą wstąpił w szeregi Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Jednocześnie zaczął

odgrywać ważną rolę w strukturach miejsko-gminnych i powiatowych tej organizacji. W 1961 r. z jej ramienia został wytypowany do ubiegania się o mandat posła na Sejm, którą to funkcję pełnił przez trzy kadencje do 1972 r. Został wówczas włączony do parlamentarnej Komisji Oświaty i Nauki oraz Podkomisji Wychowania i Szkolnictwa Podstawowego. W latach 1971-1975 był przewodniczącym Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu. Zmarł w Złotowie k. Czerska 6 lutego. Uehonorowany został kilkunastoma orderami i odznaczeniami, w tym Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi.

L

LAHN Alfons (1907-2003) – prawnik, działacz społeczny i żeglarz. Urodził się 28 kwietnia w Charzykowach. Uczył się w miejscowej szkole powszechnej, a następnie w gimnazjum chojnickim, które zwieńczył maturą w 1929 r. Dalej studiował prawo na Uniwersytecie Poznańskim. Po jego ukończeniu oraz odbytej aplikacji sędziowskiej rozpoczął pracę w wymiarze sprawiedliwości na Kresach Wschodnich. Tam też spędził okres II wojny światowej, szczęśliwie przeżywając okupację radziecką, a następnie niemiecką. Po zakończeniu działań wojennych trafił na Pomorze Środkowe, gdzie organizował zręby sądownictwa w Koszalinie. Po kilku latach na własną prośbę przeniósł się do Człuchowa, gdzie stanął na czele wydziału karnego w miejscowym Sądzie Powiatowym. Pracę zawodową zakończył na początku lat 70. XX w., kiedy ostatecznie osiadł w rodzinnych Charzykowach. Po śmierci żony zajął się tam prowadzeniem gospodarstwa rolnego. W życiu osobistym i społecznym był typowym przedstawicielem polsko-niemieckiego pogranicza, czyli stosunkowo dobrze poruszał się w jednym i drugim żywiole językowym i kulturowym. W 1945 r. zdecydował się na pozostanie w państwie polskim, aczkolwiek jego kuzyn Alfons Lahn, właściciel tartaku, a później stoczni przy ul. Bytowskiej, po wojnie wyjechał wraz z rodziną do Niemiec. On sam od momentu przejścia na emeryturę silnie związał się

ze społecznością Charzyków, gdzie też cieszył się zasłużonym szacunkiem, a nawet autorytetem. Interesował się sprawami samej miejscowości, jej rozwojem gospodarczym i społecznym oraz sprawami religijnymi. Należał do założycieli Ludowego Związku Sportowego, późniejszego Ludowego Klubu Sportowego. Za jego pośrednictwem dbał o lokalne żeglarstwo, z którym był silnie związany. W ostatnich latach został honorowym członkiem Towarzystwa Przyjaciół LO im. Filomatów Chojnickich, dla którego znajdował czas i chęci do współpracy. W regionie słynął też jako hodowca gołębi, które były pasją jego życia. Zmarł 21 lipca w Charzykowach i na miejscowym cmentarzu został pochowany.

LANGIE Wanda (1908-1976) – działaczka harcerska i nauczycielka. Urodziła się 28 marca w Grudziądzu jako córka Antoniego Ulandowskiego i Marii Łosińskiej. Wychowywana była w rodzinie, gdzie pielęgnowano wartości narodowe, regionalne i patriotyczne. Wykształcenie odebrała w Grudziądzu, gdzie ukończyła szkołę powszechną oraz szkołę średnią. Już jako uczennica związała się z harcerstwem. Po przeniesieniu do Chojnic została zatrudniona jako nauczycielka i w tym zawodzie pracowała w latach 1928-1939. W 1930 r. została komendantem Hufca ZHP w Chojnicach i funkcję tę pełniła do wybuchu II wojny światowej. Dała się poznać w okresie tym jako dynamiczna i zorganizowana osoba, przygotowująca kursy, obozy i kolonie harcerskie. W 1932 r. w składzie kilkuosobowej delegacji Cho-

ragwi Pomorskiej ZHP brała udział we Wszechsłowińskim Zlocie Skautów w czeskiej Pradze. W latach II wojny światowej przebywała w Kongresówce, zatrudniając się w różnych zawodach. Po wojnie wróciła do Chojnic, gdzie znów podjęła pracę nauczyciela. Dalej angażowała się w strukturach harcerskich, ale nie w takim stopniu jak przed 1939 r. Na emeryturę przeszła w 1963 r., a zmarła 20 lipca w Chojnicach i tam została też pochowana. Była zamężna z Bronisławem Lange, także nauczycielem i działaczem harcerskim.

LARISCH Franciszek Jerzy (1797-1865) – ksiądz katolicki, nauczyciel i wychowawca młodzieży. Urodził się 26 sierpnia w Nasiedlu w powiecie głubczyckim na Śląsku Opolskim jako syn rolnika Jerzego i Teresy Gratz, wywodzącej się z Moraw. Uczył się w miejscowych szkołach, a później trafił do gimnazjum do Głubczyc. Następnie studiował teologię na Uniwersytecie Wrocławskim. Po otrzymaniu w marcu 1823 r. święceń kapłańskich został powołany na nauczyciela religii w gimnazjum chojnickim, gdzie uczył też języków hebrajskiego, niemieckiego i łaciny. Opiekował się szczególnie młodzieżą polską, która kształciła się w murach szkoły. W okresie 1828-1830 udostępniał bezpłatnie swoje mieszkanie dla kilkorga uczniów, którzy mieli problem z utrzymaniem się. Powołał do życia także kasę chorych, a własnymi zbiorami uzupełniał czytelnię i bibliotekę uczniowską. Od 1825 r. pełnił obowiązki proboszcza kościoła parafialnego w Chojnicach.

Najprawdopodobniej to z jego inicjatywy polska młodzież wybierała jako docelowe miejsce studiów Wrocław, gdzie istniał aktywny ruch narodowy polski. W 1834 r. został powołany na kanonika katedry pelplińskiej, w związku z czym przeniósł się do centrum diecezji, gdzie prowadził także wykłady dla kleryków w seminarium. W nowym miejscu zajmował się również pracą badawczą, publikując swoje artykuły m.in. na łamach „Katholisches Wochenblatt”. Zmarł 2 kwietnia w Pelplinie i tam został pochowany.

LESIKOWSKA-SZALEWSKA Stefania (1912-1990) – komendantka Wojskowej Służby Kobiet. Urodziła się 21 sierpnia w Stobnie na terenie powiatu tucholskiego jako córka Antoniego Szefflera i Marii z domu Matyja. W Tucholi ukończyła szkołę powszechną, a następnie szkołę wydziałową i gospodarstwa domowego w Poznaniu. W latach 30. XX w. wraz z rodziną mieszkała w Kościerzynie. W listopadzie 1939 r. rodzina została przesiedlona do Generalnej Guberni. W styczniu 1940 r. wróciła na Pomorze, gdzie wraz z mężem związała się z ruchem oporu. Z czasem otrzymała funkcję komendantki Wojskowej Służby Kobiet na okręg kościerski, z punktami kontaktowymi m.in. w Chojnicach, Czersku i Tucholi. Do najważniejszych jej zadań należało zapewnienie odpowiedniej komunikacji między terenem a okręgiem, zaopatrywanie w żywność, odzież, leki oraz broń, a także niesienie pomocy chorym i rannym. Dostarczała również prasę konspiracyjną w postaci „Gryfa”

i „Polski Demokratycznej”, które to tytuły drukowane były przez Józefa Leszczyńskiego w Czersku. Brała też udział w akcjach dywersyjnych i przewoziła zgromadzoną broń w rejon Borów Tucholskich, do ukrywających się tam partyzantów. Występowała wówczas pod pseudonimem „Jaskółka”. Na skutek dekonspiracji od kwietnia 1943 r. ukrywała się. Podczas lata przebywała w lesie, gdzie organizowała kursy sanitarne i kierowała zaopatrzeniem, natomiast jesienią i zimą 1944/1945 r. ukrywała się u znajomych w kilku miejscach, m.in. w Czersku. Po przejściu frontu na Pomorze pieszo wróciła do Kościerzyny, gdzie zorganizowała placówkę PCK. W sierpniu 1945 r. została aresztowana przez Urząd Bezpieczeństwa, następnie osadzona w gdańskim areszcie śledczym i brutalnie przesłuchiwana przez NKWD. Zwolniono ją po pięciu miesiącach w styczniu 1946 r. Po wojnie pracowała społecznie w ZBoWiD-zie, Lidze Kobiet i WSS „Społem”. Zmarła 31 sierpnia w Starogardzie Gdańskim. Odznaczona była m.in. Krzyżem AK, Krzyżem Partyzanckim, Medalem Zwycięstwa i Wolności, a także Odznaką Grunwaldu. Zameżna dwukrotnie: z komendantem Stanisławem Lesikowskim miała trzy córki, a po jego śmierci z dowódcą partyzanckim Janem Szalewskim, któremu urodziła dwie córki – Ewę oraz Zofię. Najstarsza córka także brała udział w konspiracji. To ona, po aresztowaniu ojca, wyniosła z domu kompromitujące materiały, dokumenty i broń, dzięki czemu rodzina uniknęła wywózki do obozu koncentracyjnego.

LESIKOWSKI Stanisław (1906-1944)

– oficer Wojska Polskiego i żołnierz Armii Krajowej. Urodził się 21 stycznia w Tucholi jako syn Franciszka i Władysławy z domu Głąbska. Nauki pobierał w miejscowej szkole powszechnej, gdzie związał się z harcerstwem. Tam też uczęszczał do Seminarium Nauczycielskiego, po czym odbył służbę wojskową w Chełmnie. Następnie pracował jako optyk w kilku miastach Pomorza. W przededniu II wojny światowej uczestniczył w ćwiczeniach wojskowych, które przyniosły mu awans na stopień podporucznika. We wrześniu 1939 r. walczył w armii „Pomorze” i został ranny w nogę. Początkowo ukrywał się w Warszawie, ale jeszcze jesienią 1939 r. trafił na Pomorze, skąd w listopadzie został wysiedlony do Generalnej Guberni. Tam też współpracował ze Związkiem Walki Zbrojnej. W marcu 1940 r. przybył do Kościerzyny, gdzie rozpoczął organizowanie konspiracji pomorskiej. Okręg jego rozciągał się aż do Chojnic i Tucholi. Był odpowiedzialny za wykołajenie pociągu relacji Chojnice-Tczew 8/9 czerwca 1942 r. Utrzymywał kontakty z grupami partyzanckimi działającymi w rejonie Borów Tucholskich. Został aresztowany w kwietniu 1943 r. we własnym mieszkaniu. Po przewiezieniu do Gdańska poddano go brutalnemu śledztwu. Wywieziony do Stutthofu, został stracony 26 lipca 1944 r. Pochowano go na Zaspie. W związku małżeńskim pozostawał od 1931 r. ze Stefanią Szefler (Lesikowską-Szalewską), która urodziła mu trzy córki – Teresę, Lidę i Krystynę.

LEW-KIEDROWSKI Augustyn (1873-1939) – wójt gminy i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 14 sierpnia w Brzeźnie Szlacheckim w rodzinie drobnej szlachty kaszubskiej. Od pierwszych lat pozostawał pod dużym wpływem parafii borzyszkowskiej, gdzie księża podtrzymywali tradycje narodowe. Mimo procesów germanizacyjnych na terenie państwa pruskiego prowadził aktywną działalność społeczną. Na początku XX w. został prezesem Towarzystwa Ludowego, a także członkiem Rady Gminnej w Brzeźnie Szlacheckim. Ponadto działał w Towarzystwie Rolniczym oraz popularyzował czytelnictwo polskich gazet i książek. W jego stosunkowo dużym domu propagowano działalność społeczno-kulturalną wśród okolicznych mieszkańców. Po zakończeniu I wojny światowej optował za przyłączeniem gminy, zamieszkiwanej w większości przez ludność kaszubską, do odrodzonego państwa polskiego. W związku z tym organizował wiece oraz Rady Ludowe, dzięki czemu został delegatem na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu, gdzie przebywał w dniach 3-5 grudnia 1918 r. Jego aktywna działalność narodowa spowodowała, że w okresie międzywojennym został powołany na stanowisko wójta gminy, wchodzącej wówczas w skład powiatu chojnickiego. Był rzecznikiem rozwoju gospodarczego tej części powiatu, co chciał uzyskać poprzez budowę dróg łączących Brzeźno Szlacheckie z Borowym Młynem oraz Brzeźno Szlacheckie z Łąkiem. Walnie przyczynił się też do uruchomienia komunikacji sa-

mochodowej na trasie z Brzeźna Szlacheckiego do Chojnic. Jednocześnie prowadził aktywną działalność społeczną, będąc w zarządzie kółka śpiewaczego „Polonia” oraz organizując festyny ludowe z okazji świąt narodowych. Z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem wybrany został w 1930 r. do Sejmiku Powiatowego i jego Wydziału Powiatowego, dzięki czemu jeszcze bardziej mógł zabiegać o rozwój gospodarczy gminy. Po rozpoczęciu działań związanych z II wojną światową został 24 października wraz z kilkoma innymi Polakami aresztowany przez hitlerowców i przewieziony do chojnickiego więzienia. Po krótkim pobycie w nim został następnie rozstrzelany w Dolinie Śmierci.

LICZERNSKI Alojzy (1897-1960) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 12 września w Lubawie jako syn złotnika Franciszka i Julianny Lewalskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w progimnazjum lubawskim oraz gimnazjum brodnickim, gdzie uzyskał maturę w 1916 r. Później wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie cztery lata później uzyskał święcenia kapłańskie. Jako wikary pracował w Nowem, Komórsku, Osiu i Czarsku. Na ostatniej parafii, posiadając uzdolnienia muzyczne, zajmował się chórem kościelnym. Później był administratorem w Wałczu oraz kuratusem w Karsinie w latach 1927-1946. Z jego inicjatywy wybudowano na miejscu kaplicę cmentarną. Dał się poznać tam jako wielki miłośnik kwiatów, w szczególności dalii. Z jego

inicjatywy organizowano konkursy oraz wystawy kwiatów w Karsinie, jak również on sam brał udział z powodzeniem na wystawach kwiatów w konkursach ogólnopolskich. Po wybuchu II wojny światowej włączył się aktywnie w działalność społeczno-narodową. Już w październiku 1939 r. wszedł do kierownictwa konspiracyjnej organizacji pod nazwą „Walka z Okupantem”. W tym samym miesiącu został aresztowany przez Niemców i był przetrzymywany w Chojnicach i Zamartem. Dzięki poparciu Niemców z miejscowości Odry odzyskał wolność. Odtąd niósł pomoc polskim księżom oraz parafianom ściganym przez hitlerowców. Za tę działalność został powtórnie aresztowany w końcu 1943 r. i uwięziony w Gdańsku, skąd trafił do obozu koncentracyjnego w Stutthofie. Po zakończeniu działań zbrojnych powrócił do administrowania zapleczem kościelnym w Karsinie. W 1947 r. został administratorem parafii w Lipuszu, a w roku kolejnym w Lignowach. W tej ostatniej miejscowości odbudował kościół ze zniszczeń wojennych. W 1954 r. został jeszcze powołany na probostwo w Zblewie. Zmarł w szpitalu w Starogardzie Gdańskim 23 grudnia, a pochowany został w Lubawie. Uhonorowany był kilkoma odznaczeniami, m.in. Złotym Krzyżem Zasługi.

LIPSKI Jan (1823-1883) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 29 grudnia w Górkach na terenie powiatu chojnickiego jako syn rolnika Wojciecha i Marianny Dolnej. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształ-

cił się w gimnazjum chojnickim. Po uzyskaniu matury w 1847 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie cztery lata później został wyświęcony na kapłana. Jako wikary pracował w Lipinkach, Radomnie i Świeciu. W lutym 1854 r. został powołany na probostwo w Czersku. Szybko zyskał uznanie parafian jako gorliwy duszpasterz i dobry administrator. Poza obowiązkami duszpasterskimi angażował się w polskie sprawy społeczne, religijne i narodowe. Aktywnie działał w polskim ruchu wyborczym. Jego pozycja i aktywność spowodowały, że w 1870 r. został kandydatem do Sejmu pruskiego z okręgu chojnickiego. Zmarł w Czersku 14 lutego.

LISS Arkadiusz (1908-1974) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-religijny. Urodził się 12 stycznia w Dzierżążnie pod Tczewem w rodzinie rolnika Szymona i Klary Piontek. Kształcił się w rodzinnej miejscowości, a później w gimnazjum starogardzkim, gdzie w 1927 r. zdał maturę. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie uzyskał w grudniu 1931 r. święcenia kapłańskie. Jako wikariusz pracował w Tucholi i Grudziądzu, rozwijając szeroko zakrojoną działalność społeczną. Obowiązki duszpasterskie łączył w Grudziądzu z kierowaniem szkołą oraz prowadzeniem oddziału Caritas. Opiekował się też biednymi i ubogimi, wspierając dom noclegowy. Szczególną opieką otaczał młodzież. Jednocześnie w latach 1934-1937 podjął eksternistyczne studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza we

Lwowie, które zwińczył napisaniem pracy magisterskiej. Na okres ten datują się także pierwsze autorskie materiały publicystyczne ogłaszane na łamach czasopism katolickich. Bp chełmiński S.W. Okoniewski mianował go też sekretarzem generalnym Caritas-u na terenie swojej diecezji. W okresie okupacji hitlerowskiej przebywał w Warszawie, gdzie był kapelanem sióstr skrytek. Po wojnie mianowany został początkowo administratorem parafii św. Jana w Toruniu, po czym 15 stycznia 1947 r. otrzymał posadę proboszcza w chojnickiej farze, łącząc te obowiązki z funkcją przełożonego dekanatu chojnickiego. Tam też otrzymał różne godności kościelne – kanonika honorowego kapituły katedralnej chełmińskiej, delegację biskupią komisariatu wejherowskiego i prałaturę papieską. W 1954 r. na podstawie rozprawy pt. *Grzegorz Wielki jako autor i reformator Sakramentarza Gregoriańskiego* uzyskał stopień naukowy z teologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Aktywnie uczestniczył w życiu społecznym. Chojnic, z którymi związał się do końca życia. Przede wszystkim walnie przyczynił się do odbudowy zniszczonego działaniami wojennymi kościoła parafialnego, co spowodowało nadanie nowego wizerunku budowli w postaci dachu, zakrystii, chóru i organów oraz kaplicy NMP. Ta ostatnia otrzymała także kopię rzeźby Madonny Toruńskiej. Chojnicki proboszcz przyczynił się też do uruchomienia na posesji Jana Gierszewskiego placówki filialnej w Charzykowach, gdzie później wybudowano kościół parafialny. Zmarł 9 czerwca

w Chojnicach i pochowany został na miejscowym cmentarzu komunalnym, a w jego pogrzebie udział brały rzesze wiernych z parafii oraz całej diecezji.

LNISKI Hipolit [h. Ostoja] (1853-1931)

– filomata pomorski, lekarz i działacz społeczny. Urodził się w Dolnej Brodnicy jako syn ziemianina Hipolita i Eufrozyny Łaszewskiej. Wykształcenie odebrał w gimnazjach wejherowskim i wałeckim, inicjując tam ruch filomacki, na którego stał czele. Po zdaniu matury w 1874 r. studiował medycynę w Greiswaldzie i Wrocławiu, gdzie uzyskał doktorat w grudniu 1880 r. Od 1881 r. związał się z Chojnicami, prowadząc praktykę lekarską oraz gabinet lekarski w miejscowym gimnazjum. Bliski kontakt z gimnazjalistami spowodował, że w nowym miejscu zamieszkania i pracy ożywił ruch filomacki i przez ponad 30 lat patronował chojnickiej organizacji filomackiej. W jego mieszkaniu znajdującym się przy pl. Niepodległości 8 odbywały się w okresie zaborów zebrania oraz dodatkowe lekcje dla polskich gimnazjalistów. W miejscu tym przechowywano także filomacką bibliotekę. W czasie sprawowania przez niego opieki nad bractwem młodzieży polskiej w gimnazjum chojnickim, rzesza filomatów rozrastała się do niespotykanych dotąd rozmiarów. Pod jego okiem działalność społeczno-narodową rozwijały takie postacie, jak: Jan Karnowski, Aleksander Majkowski, Jan Paweł Łukowicz, Stefan Łukowicz czy Jan Riemer i Paweł Czaplewski. Niektórzy spośród nich jeszcze przez długi czas utrzymy-

wali pamięć o działalności filomatów chojnickich na uniwersytetach i w seminarium pelplińskim. W pracy społecznej angażował się także na rzecz podwyższenia statusu ekonomicznego i kulturalnego ludności wiejskiej poprzez zakładanie rzemiosła i rękodzielnictwa. Współdziałał z Władysławem Wolszlegierem w Towarzystwie Ludowym, a z Janem Łukowiczem zasiadał w kuratorium Zakładu św. Karola Boromeusza. Przez kolejne lata pełnił też obowiązki prezesa kościelnego towarzystwa śpiewaczego św. Cecylii. W jego mieszkaniu jeszcze 2 kwietnia 1914 r. odbył się I zjazd delegatów kół pomorskich Związku Towarzystw Tomasza Zana. Po zakończeniu I wojny światowej optował za przyłączeniem Chojnic do odrodzonego państwa polskiego. Dzięki temu wszedł w skład pierwszej polskiej Rady Miejskiej. O jego zawodowym uznaniu przez miejscowe środowisko świadczy też fakt, że wielokrotnie wybierano go na prezesa Koła Lekarzy w powiecie chojnickim. Był ponadto członkiem Rady Izby Lekarskiej Poznańsko-Pomorskiej oraz członkiem honorowym Towarzystwa Lekarzy Państwa Polskiego Obwodu Kaszubskiego. Został także odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, a w 50-lecie pracy zawodowej dokonano uroczystego odnowienia na Uniwersytecie Poznańskim jego doktoratu. W 70-lecie urodzin władze kościelne nadały mu godność tajnego szambelana papieskiego. Zmarł w Chojnicach 8 kwietnia, gdzie też został pochowany na cmentarzu parafialnym. Od 2000 r. grobowcem rodzinnym Lniskich

opiekuje się klasa wojskowa z Technikum Elektryczno-Elektronicznego w Chojnicach. Z małżeństwa z Anielą Strehl miał dwóch synów: starszego Hipolita, który ciężko ranny zakończył życie we Francji w 1916 r., oraz młodszego Bogusława, który utonął podczas kąpieli w jeziorze w Kłodni.

LNISKI Michał Władysław (1723-1777)

– sędzia ziemski i konfederat barski. Urodził się w średnio zamożnej rodzinie szlacheckiej jako syn sędziego ziemskiego mirachowskiego Jana i Katarzyny Łebińskiej. Jego siostra Konstancja wyszła za mąż za Piotra Wybickiego i była matką Józefa, późniejszego autora hymnu polskiego. Wykształcenie odbierał u jezuitów, a później gospodarował w swych dobrach zlokalizowanych na ziemi chojnickiej (Wałdowo i Dąbrówka), a także w powiatach kartuskim, kościerskim i świeckim. W 1759 r. został sędzią ziemskim tczewskim i tym samym rozpoczął działalność polityczną. Związał się początkowo z frakcją dworską, która reprezentowała interesy sasko-polskie, a po 1764 r. z „familiją” Czartoryskich, dzięki czemu od króla Stanisława Augusta otrzymał przywilej na królewsczyzny Nowy Dwór i Nową Wieś z Kiełpinkiem zlokalizowane w starostwie człuchowskim. Został też marszałkiem sejmiku województwa pomorskiego i posłował z jego ramienia na Sejm. W 1768 r. stał się rzecznikiem konfederacji barskiej, którą zawiązano w sierpniu 1769 r. w Starogardzie. Lniski przejął wówczas obowiązki marszałka konfederacji na województwo pomorskie. Wywierał bezpo-

średni wpływ na szlachtę zamieszkującą w powiecie człuchowskim i tucholskim. Kiedy wojska rosyjskie rozbiły siły konfederatów pod Świeciem i Gniewem, przekroczył granicę z Prusami i został przejściowo internowany. Po powrocie na Pomorze i podjęciu próby organizacji konfederacji, wojska pomorskie ponownie zostały w styczniu 1770 r. pobite pod Kcynią przez Rosjan. Wówczas przedostał się do głównych sił konfederackich działających na południu. Po upadku konfederacji w 1772 r. i I rozbiórce Polski udał się na emigrację. Przebywał w Bawarii i Szwajcarii, a nieco dłużej we francuskim Awinionie. Do kraju wrócił w marcu 1775 r., osiedlając się w Gdańsku. Tam też zmarł. Z pierwszego małżeństwa z Joanną Grabowską zostawił ośmioro potomstwa – dwie córki i sześciu synów, a z drugiego małżeństwa, z Marianną Bagińską z domu Gordon, potomstwa nie miał.

LOOK Witold (1929-1976) – historyk, archiwista i regionalista chojnicki. Urodził się 3 marca w Chojnicach jako syn wychowawcy Zakładu Poprawczego Aleksandra i Moniki Gołuńskiej. Kształcił się w Chojnicach, początkowo w szkole powszechnej, a później w gimnazjum i liceum. W okresie okupacji hitlerowskiej przebywał na robotach w głębi Niemiec. Po zdaniu matury w 1950 r. podjął studia historyczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Po uzyskaniu magisterium wrócił w 1955 r. do Chojnic. Nie otrzymał posady nauczyciela, zaczął więc pracować w przedsiębiorstwie melioracyjnym. Dopiero w 1960 r.

objął Powiatowe Archiwum Państwowe w Chojnicach i odtąd przez 16 lat pełnił w nim obowiązki kierownika. Od tego czasu zaczął także upowszechniać historię miasta i regionu nie tylko poprzez ich popularyzację, ale także pisanie artykułów naukowych. Stosunkowo dużo pisał, uczestniczył też w seminariach i konferencjach naukowych, gdzie – jako historyk regionu – zdobył duży prestiż. Dzięki uzyskanym kontaktom podejmował także kwerendy archiwalne w Merseburgu i Poczdamie. Owocem jego pracy był stosunkowo liczny dorobek naukowy. Rozpoczyna go opracowanie pt. *Chojnice a zakon krzyżacki w dobie Związku Pruskiego i wojny trzynastoletniej* (Bydgoszcz 1960). Później były jeszcze *Kartki z dziejów ziemi chojnickiej*, wydane jako nr 5 „Zeszytów Chojnickich” (Chojnice 1970) oraz *Chojnice, kronika dziejów miasta 1275-1975* (Bydgoszcz 1976). Ponadto na uwagę zasługuje rozdział jego autorstwa w monografii Chojnic, przygotowanej pod redakcją S. Gierszewskiego oraz materiał opublikowany w księdze pamiątkowej gimnazjum toruńskiego. W dziedzinie archiwistyki na wyróżnienie zasługuje także przygotowanie „Inwentarza akt miasta Chojnic”, które do chwili obecnej służy pomocą historykom zajmującym się przeszłością regionalną. W Chojnicach dał się też poznać jako współtwórca „Zeszytów Chojnickich”, regionalnego periodyku odtwarzającego historię miasta i regionu, którego pierwszy numer ukazał się w 1964 r. W kolejnych numerach pisma dbał o jego poziom naukowy oraz odpowiedni dobór autorów nie tylko

z Chojnic, ale i uznanych ośrodków akademickich. Z pewnymi przerwami periodyk ten ukazuje się do chwili obecnej, już jako rocznik. Zmarł nagle 4 września w Chojnicach i na miejscu został też pochowany.

LÜDTKE Klemens Marcin (1841-1909)

– ksiądz katolicki, historyk Kościoła, działacz społeczno-religijny i nauczyciel. Urodził się 10 listopada w Nakielnie (Małe Nakło) w powiecie waleckim jako syn nauczyciela Wincentego i Rozalii Klawitter. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczył się w gimnazjum waleckim, po czym wstąpił w 1860 r. do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Stamtąd wyjechał na studia teologiczne do Münster, gdzie otrzymał tytuł zawodowy licencjata oraz święcenia kapłańskie. Po powrocie na Pomorze był wikariuszem tumskim i nauczycielem w pelplińskim Collegium Marianum. W 1867 r. został powołany do pełnienia obowiązków nauczyciela katechezy w gimnazjum chojnickim. Mimo niemieckiego pochodzenia, jako ksiądz i katolik, bronił przed władzami pruskimi sprawy polskiej, w szczególności nauczania religii. Przeciwwstawił się też koncepcji likwidacji konwiktów, z którego korzystali głównie ubożsi polscy uczniowie gimnazjum. Walnie przyczynił się także do powstania w Chojnicach Zakładu św. Karola Boromeusza. Dostrzegając potrzebę powołania w miejsce takiego obiektu, stanął na czele Komitetu Organizacyjnego. Wykazał się dużym talentem w zakresie pozyskiwania funduszy na jego budowę. Rozwinął

stosunkowo szeroką akcję propagującą tę ideę, organizując zbiórki pieniędzy i innych darów. Był także autorem pierwszej kroniki Zakładu, opracowanej dla lat 1864-1909, stanowiącej cenne źródło poznania ówczesnych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych Chojnic i najbliższej okolicy. Ponadto sporo miejsca poświęcał badaniom naukowym nad przeszłością Kościoła katolickiego, szczególnie w wymiarze diecezji chełmińskiej. Był autorem licznych prac historycznych poświęconych tym zagadnieniom. W uznaniu jego zasług zarówno dla Kościoła, jak i rozwoju duchowości i tworenia obiektów związanych z życiem społecznym został obdarzony kilkoma tytułami i honorami. Był posiadaczem Orderu Czerwonego Orła III klasy ze wstęgą. W grudniu 1886 r. otrzymał nominację na wikariusza generalnego diecezji i jego oficjała, a po 1892 r. także egzaminatora prosynodalnego. Po śmierci biskupa Rednera w kwietniu 1898 r. na kilkanaście miesięcy został obrany wikariuszem kapitulnym i administratorem diecezji. Dwukrotnie, w 1886 i 1898 r., występował w roli kandydata do objęcia stolicy biskupiej. Pierwszy raz inicjatywę podjęły władze pruskie, a drugi kapituła katedralna. W 1906 r. został wybrany na dziekana katedry pelplińskiej. Poza sakrą biskupią, były to najwyższe godności uzyskane w diecezji chełmińskiej. Należał do komisji budowlanej mającej na celu odnowienie katedry pelplińskiej. Całym sercem jednak popierał studium młodzież, stąd przez 25 lat wchodził w skład Funduszu Stypendialnego Generalnego Wikariatu,

który w tym czasie udzielił 1396 stypendiów dla 608 gimnazjalistów. Należał do towarzystw naukowych, m.in. do Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Publikował liczne artykuły historyczne z zakresu dziejów Kościoła katolickiego, m.in. na terenie Pomorza oraz diecezji chełmińskiej. Polskie duchowieństwo

diecezji chełmińskiej miało do niego żal, że jako wikariusz generalny faworyzował Niemców, a dla polskich dążeń narodowych pozostawał obojętny emocjonalnie i religijnie. Zmarł w Zakładzie św. Karola Boromeusza w Chojnicach 16 marca, a pochowany został w Pelplinie.

ŁAJMING Anna (1904-2003) – pisarka i działaczka społeczno-kulturalna. Urodziła się 24 lipca w Przymuszewie k. Leśna jako córka robotnika leśnego Jana Zmudy-Trzebiatowskiego i Marianny Edel. Początkowo uczyła się w miejscowej szkole zdominowanej wówczas przez język niemiecki, po czym udała się do Chojnic, gdzie ukończyła Szkołę Gospodarstwa Domowego prowadzoną przez siostry franciszkanki. Pierwszą pracę zawodową podjęła w 1922 r. w chojnickim starostwie powiatowym, a później w latach 1924-1925 pracowała w administracji Sądu Powiatowego w Sępólnie. Po dwóch latach bezrobocia znalazła zatrudnienie jako sekretarka w majątku ziemskim Stefana Sikorskiego, syna Stanisława Sikorskiego z Wielkich Chełmów, w Gorzędzieju k. Tczewa. Tam też poznała przyszłego męża, Mikołaja Łajminga, emigranta rosyjskiego, dawnego oficera armii carskiej, mającego arystokratyczne pochodzenie, z którym w 1929 r. wstąpiła w związek małżeński. Przez krótki okres pracowała jeszcze w dziale ogłoszeń „Gońca Pomorskiego”, ale po urodzeniu dzieci zajęła się domem. Po II wojnie światowej związała się z Pomorzem Środkowym, gdzie pod Słupskiem jej mąż zarządzał Państwowymi Gospodarstwami Rolnymi. Po jego śmierci w 1958 r. przeniósł się do Słupska, a moment ten zbiegł się ze stosunkowo późnym debiutem literackim. Odtąd, w mieście położonym nad Słupią, tworzyła ciekawą szkołę literacką

powiązaną z Kaszubami i Pomorzem. Przez całe dorosłe życie wracała pamięcią do powiatu chojnickiego i kaszubszczyzny, z którą łączyła ją szczególna więź. Jej twórczość nawiązuje do typowych, małych miejscowości kaszubskich, ich krajobrazu, życia skromnych ludzi, oddalonego od centrów przemysłowych i cywilizacyjnych. Jednocześnie jest przykładem wyrażanej tęsknoty za domem rodzinnym, jego otoczeniem i radością dnia powszedniego. W końcu lat 50. XX w. ogłosiła dwie scenki teatralne noszące tytuły *Parzyn* i *Szczescie*. Stało się to w momencie, kiedy władze polityczne odeszły po 1956 r. od deprecjonowania kultury kaszubskiej i dzięki temu taka twórczość mogła powstawać. Później przyszedł czas także i na inne tytuły, jak zbiory opowiadań zatytułowane *Miód i mleko*, *Symbol szczęścia* i *Czterolistna koniczyna*. W dalszych latach ukazała się trylogia – *Dzieciństwo*, *Młodość* i *Dom*. W cyklu tym autorka przedstawiła zapisy z własnego życia oraz najbliższego otoczenia. Kolejne napisane przez nią książki to *Świt i zmrok* oraz jako ostatnia, która wyszła drukiem – *Z leśnych pustków*. Chojnice i powiat chojnicki często wspominała także i przy różnych spotkaniach autorskich i kulturalnych. Do końca pozostawała czynna literacko. Zmarła 13 lipca w Słupsku, gdzie została pochowana. Jeszcze 23 sierpnia 2000 r. Rada Miejska Słupska nadała Annie Łajming tytuł zasłużonego mieszkańca tego grodu. Także i Rada Miasta i Gminy jej rodzinnych Brus pośmiertnie przyznała jej status honorowego obywatela, nadany w 100. rocznicę urodzin. Natomiast w szkole w Przymuszewie urządzono

izbę pamięci jej poświęconą, a na domu, w którym przyszła na świat, umieszczono tablicę pamiątkową ufundowaną przez Instytut Kaszubski i Nadleśnictwo Przy-muszewo. 18 września 2004 r. Starostwo Powiatowe w Chojnicach zorganizowało pierwszy powiatowy zlot turystyczny śladami tej wybitnej pisarki kaszubskiej. Wyprawa ta dała także pretekst do zorganizowania sympozjum jej poświęconego w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych w Brusach. Ze związku małżeńskiego z Mikołajem Łajmingiem miała dwoje potomstwa – Marię i Włodzimierza.

ŁANGOWSKI Antoni (1911-1988) – artysta rzeźbiarz. Urodził się w Czersku 23 września jako syn robotnika Maksymiliana i Marianny Bogdanowicz. Na miejscu chodził do szkoły powszechnej, a następnie podjął praktyczną naukę zawodu w zakładzie snycerskim Józefa Sowy. Po zdaniu egzaminów w szkole zawodowej został zatrudniony kolejno w fabryce mebli artystycznych Franciszka Hege w Bydgoszczy, w chojnickim zakładzie Fryderyka Bølle oraz u artysty rzeźbiarza Mikołaja Cichosza w Pępulinie. Z ramienia tego ostatniego grupa rzemieślników wykonywała wyposażenie dla kościoła w Jastarni na Półwyspie Helskim. Lata II wojny światowej spędził w Chojnicach, pracując w jednej ze stolarni chojnickich. Po zakończeniu działań wojennych przez krótki okres pracował w czerskim Zarządzie Miejskim oraz kierował pracownią rzeźbiarską Czerskiej Fabryki Mebli. W 1950 r. podjął się restauracji chojnickiej fary, dla której wykonał ołtarze św. Antoniego i św. Pawła, ambonę, konfesjonały oraz

drogę krzyżową. W 1957 r. otworzył w Czersku własną pracownię rzeźbiarską, w której tworzył dzieła głównie na rzecz kujawskich i pomorskich kościołów. Wykonywał też prace dla osób prywatnych oraz dla instytucji życia publicznego, w tym pomniki, tablice pamiątkowe i nagrobki. Był autorem kilkunastu prac przygotowanych na potrzeby Chojnic: popiersia Mikołaja Kopernika umieszczonego w parku Tysiąclecia, medalu wybitego z okazji 700-lecia miasta, pomnika Floriana Ceynowy, obelisku Jana III Sobieskiego, tablicy ku czci pomordowanych w czasie okupacji więźniów Zakładu Poprawczego, obelisku ku czci obrońców miasta z 1939 r. oraz nagrobka Albina Makowskiego. Wykonał epitafia na pomnikach pomordowanych w Brusach i Leśnie, a także tablicę upamiętniającą pobyt żołnierzy powstania listopadowego w Czersku umieszczoną na frontonie ratusza. W jego czerskim warsztacie powstało także wyposażenie sali obrad ratusza miejskiego w Chojnicach. W 1978 r. pracownię przekazał na rzecz syna Krzysztofa. Z rzeźbiarstwem jednak nie zerwał, tworząc prace przez kolejne lata. Zmarł 14 czerwca i w Czersku został pochowany.

ŁUKOWICZ Jan Karol Maciej (1854-1918) – lekarz, dyrektor szpitala, działacz społeczny i kolekcjoner. Urodził się 29 kwietnia w Niwach, dobrach rodzinnych Łukowiczów, jako syn ziemianina Jana Macieja i Katarzyny Strecker. Od 1863 r. uczęszczał do gimnazjum chojnickiego, które ukończył zdaniem matury w 1875 r. Dalej studiował medycynę na uniwersytetach we Wrocławiu, Halle

i Berlinie. W 1879 r. uzyskał stopień naukowy doktora medycyny i chirurgii. W styczniu 1883 r. osiedlił się w Chojnicach, gdzie praktykował jako lekarz przy Zakładzie św. Karola Boromeusza. W 1885 r. wszczął starania o otwarcie szpitala w Chojnicach, które zakończyły się sukcesem w roku następnym. W nowej jednostce został dożywotnim członkiem kuratorium Zakładu, a także pełnił obowiązki lekarza ordynatora i dyrektora placówki. Zdobyta wiedza oraz zdolności organizacyjne przyczyniły się do rozwoju chojnickiego szpitala, na którego unowocześnienie przeznaczał także własne fundusze. W pamięci pacjentów pozostał jako światły i obowiązkowy lekarz. Od 1903 r. aż do śmierci pozostawał także radnym chojnickim. Po wybuchu I wojny światowej zmobilizowany został w garnizonie chełmińskim, później odkomenderowany jako szef sanitarny do obozu dla jeńców wojennych w Czersku. Otrzymał jednocześnie kilka odznaczeń państwowych za pełnione funkcje. Ulubioną pasją jego było myślistwo, któremu bezgranicznie się poświęcał i na temat którego zachowały się w społeczności lokalnej różne anegdoty i legendy. Jednocześnie gromadził materiały obrazujące życie Kaszubów i mieszkańców powiatu chojnickiego. Ponadto posiadał bogaty zbiór trofeów myśliwskich. Żonaty był z Bogumiłą Antoniną Sikorską z Leśna, z którą miał pięciu synów i dwie córki. Zmarł 18 sierpnia 1918 r. w Chojnicach i pochowany został na miejscowym cmentarzu parafialnym w grobowcu rodzinnym. W 1957 r. w uznaniu zasług szpital chojnicki nazwano jego imieniem, które następnie przeniesiono do

nowego obiektu wybudowanego wspólnie na osiedlu Leśnym.

LUKOWICZ Jan Paweł (1886-1957) – lekarz, dyrektor szpitala, działacz społeczny i kulturalny, bibliofil oraz kolekcjoner. Urodził się 24 lipca w Chojnicach jako syn lekarza Jana Karola i Bogumiły Antoniny Sikorskiej. W młodości uczęszczał do chojnickiego gimnazjum, gdzie działał w strukturach tajnego koła filomackiego. Naukę kontynuował w gimnazjum grudziądzkim, gdzie zdał maturę w 1907 r. Następnie studiował medycynę na uniwersytetach w Bonn, Münster i Berlinie. W tym ostatnim odbył także praktykę lekarską. W czasie drugiej wojny bałkańskiej jako ochotnik, w 1913 r., pracował w charakterze lekarza w szpitalu belgradzkim, niosąc pomoc rannym żołnierzom armii serbskiej. Za ten czyn odznaczony został serbskim orderem Czerwonego Krzyża i serbskim Krzyżem Pamiątkowym Wojny 1913 r. Wyniesione doświadczenia z tego okresu pozwoliły mu na napisanie rozprawy i doktoryzowanie się w lipcu 1914 r. W czasie I wojny światowej zmobilizowany, pracował początkowo w garnizonie chełmińskim, po czym z powodu złego stanu zdrowia zwolniony, udał się do Berlina, gdzie dalej praktykował w klinice uniwersyteckiej. W marcu 1917 r. został ponownie zmobilizowany i odkomenderowany do szpitala wojskowego, który wybudowano w Chojnicach. Z miastem tym związał się na stałe, obejmując z czasem funkcje medyczne w Zakładzie św. Karola Boromeusza. Był tam ordynatorem oddziału chirurgicznego i ginekologicznego. Po śmierci ojca w 1918 r.

przejął jego obowiązki, obejmując funkcję dyrektora szpitala cywilnego. W ostatnich dniach wojny związał się z polskim ruchem niepodległościowym, stając się członkiem sztabu Powiatowej Komendy Straży Ludowej, z polecenia której tworzył placówki Polskiego Czerwonego Krzyża, a także gromadził broń i werbował ochotników do powstania wielkopolskiego. W maju 1920 r. jako ochotnik wstąpił do Wojska Polskiego, zostając dowódcą szpitala wojskowego w Chojnicach, a nieco później lekarzem 20. Batalionu Celnego w Chojnicach. Po włączeniu Pomorza Gdańskiego w granice państwa polskiego pełnił różne funkcje społeczne i publiczne. Był członkiem Towarzystwa Lekarzy Północnego Pomorza, Rady Izby Lekarskiej Poznańsko-Pomorskiej, Towarzystwa Miłośników Chojnic i Okolicy. Uczestniczył w pracach miesięcznika regionalnego „Zaborcy”, a także Towarzystwa Naukowego Toruńskiego oraz Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu. Podobnie jak ojciec, pasjonował się kolekcjonerstwem. W swoim chojnickim domu zgromadził pokaźne zbiory pamiątek narodowych, zabytków sztuki kaszubskiej, a także trofeów myśliwskich. Należał do towarzystw myśliwskich, w tym był członkiem zarządu Polskiego Związku Łowieckiego. Swoje zbiory, zaliczane do największych na Pomorzu, w 1932 r. przekazał na rzecz chojnickiego muzeum, tworzonych przez Juliana Rydzkowskiego. Jako pasjonat badał także swoje korzenie genealogiczne. W randze kapitana brał także udział w wojnie obronnej 1939 r. W czasie ewakuacji szpitala pod Garwolinem doznał ciężkiej kontuzji.

Mimo to znalazł się w obozie jenieckim w Pabianicach, skąd został zwolniony w czerwcu 1940 r. Podczas okupacji pracował jako lekarz w szpitalach oraz wspierał ruch konspiracyjny skupiony wokół „Gryfa Pomorskiego”. Po wojnie wrócił do Chojnic, gdzie ponownie objął stanowisko dyrektora szpitala. Jeszcze w 1945 r. wybrano go na przewodniczącego komisji lekarskiej do spraw ekshumacji Polaków zamordowanych w czasie II wojny światowej. W 1948 r. został wiceprezesem Naczelnej Rady Kynologicznej w Warszawie, a w 1956 r. tworzył oddział chojnicki Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego. Jeszcze za życia otrzymał przydomek „mecenasa kultury polskiej na Pomorzu”, a w 1957 r. odznaczony został Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Zmarł 13 września w Chojnicach i w mieście tym został pochowany. Żonaty był z Marią Brochwicz-Donimirską. Posiadał liczne ordery, odznaczenia i wyróżnienia resortowe i branżowe. Jego spuścizna została podzielona między spadkobierców. Większość kolekcji przejęli synowie – Hipolit odziedziczył zbiory myśliwskie, a Henryk akta i pamiątki rodzinne. Na domu Łukowiczów przy ul. Piłsudskiego 41 umieszczono tablicę pamiątkową, a ulicę naprzeciwko budynku nazwano imieniem Jana Pawła Łukowicza.

ŁUKOWICZ Maksymilian Karol Marcelli (1856-1943) – lekarz, kolekcjoner i badacz kontynentu australijskiego. Urodził się 24 września w Niwach, gdzie znajdowały się dobra rodzinne Łukowiczów. Był synem ziemianina Jana Macieja i Katarzyny Strecker. Od 1867 r.

uczęszczał do gimnazjum chojnickiego, gdzie zdał w 1880 r. maturę. Dalej studiował medycynę na uniwersytetach we Wrocławiu, Halle i Berlinie. W tym ostatnim mieście ukończył studia i uzyskał w 1885 r. stopień naukowy doktora nauk medycznych. Praktyki lekarskie odbywał we wrocławskiej klinice chorób kobiecych oraz w Instytucie Patologii w Halle, a służbę wojskową w garnizonie poznańskim. W marcu 1888 r. wyjechał do Papui Nowej Gwinei, gdzie Niemcy uzyskały wówczas pewne terytoria kolonialne. W charakterze lekarza Kompanii Nowogwinejskiej 8 kwietnia zawiązał do miejscowości Finschhaven w zatoce Astrolabe. Pracując w Oceanii, spotkał się m.in. z podróżnikiem Janem Stanisławem Kubarym, który z pewnością wpłynął na jego zainteresowania etnografią i kulturoznawstwem. Uczestniczył także w wyprawach badawczych organizowanych w głąb wyspy przez Hugona Zöllera. Mimo podpisania 3-letniego kontraktu już w 1889 r. opuścił Papuę Nową Gwineę i odplłynął do Australii, znajdującej się wówczas pod zwierzchnictwem brytyjskim. Początkowo zamieszkał w Cookstown w północnym Queensland, a następnie praktykował w Cloncurry. Na miejscu zdał egzaminy i uzyskał aplikację lekarską, dzięki czemu mógł podjąć praktykę na terenie Australii. W kwietniu 1891 r. przeniósł się do Sydney, gdzie ożenił się z mającą irlandzkie korzenie Katharine Lacey. W listopadzie tego roku przeprowadził się do Adelajdy, gdzie mieszkał przez kolejne lata i gdzie przyjął w 1895 r. obywatelstwo brytyjskie. Na kontynencie australijskim dał się poznać jako osoba światła

i zaangażowana w życie społeczne. Był propagatorem lecznictwa otwartego, a także inicjatorem przychodni lekarskich i pogotowia ratunkowego. W tym ostatnim przedsięwzięciu był pionierem, ale nauka australijska często pomija jego zasługi. Jednocześnie dużo podróżował po Australii, wyprawiał się także w głąb kontynentu, a kontakty z tubylcami nacechowane były szacunkiem i wzajemnym zaufaniem. Jego kolekcjonerska pasja przerodziła się w tworzenie interesującej aborygeńskiej kolekcji etnograficznej, którą później przywiózł do Polski. Był także jedną z nielicznych osób, która została dopuszczona do udziału w aborygeńskich uroczystościach plemiennych. Podczas swych wypraw etnograficznych pisał pamiętniki, które zachowały się w języku polskim i niemieckim. W czerwcu 1911 r. wybrał się w kilkumiesięczną podróż do Europy, gdzie m.in. odwiedził rodzinę w powiecie chojnickim. W 1913 r. cesarz Wilhelm II mianował go honorowym wicekonsulem w Adelajdzie, której to funkcji zrzekł się po wybuchu I wojny światowej. W czerwcu 1921 r. ostatecznie opuścił Australię i przeniósł się na polskie Pomorze. W Sopocie zakupił wówczas willę, do której przywiózł bogate zbiory etnograficzne z Antypodów. Oszczędności, jakie przywiózł z Australii, pozwoliły mu na liczne podróże po Europie oraz całym Pomorzu, gdzie utrzymywał kontakty z rodziną. Zmarł 8 kwietnia w Berlinie. Jego zbiory etnograficzne, należące do największych w Polsce, w większości ocalały z zawieruchy wojennej. Po wojnie zostały przekazane przez rodzinę do Muzeum Narodowego

w Warszawie, gdzie do dzisiaj stanowią trzon działu Pacyfiku. Pozostałe znalazły się w posiadaniu rodziny w Chojnicach i Sopocie. Spośród jego córek Stefania Katarzyna wyszła za mąż za znanego malarza marynistę Mariana Mokwę, natomiast Maria Leokadia zmarła w młodym wieku i została pochowana na cmentarzu w Chojnicach.

ŁUKOWICZ Marcelli (1889-1979) – lekarz, kolekcjoner i działacz społeczny. Urodził się 16 sierpnia w Chojnicach jako syn lekarza Jana Karola i Bogumiły Antoniny Sikorskiej. Już w 1899 r. został przyjęty do chojnickiego gimnazjum, ale w 1901 r., w czasie procesu filomatów pomorskich, przeniesiono go do Ostródy. Tam dokończył naukę, uzyskując w 1908 r. maturę. Studia medyczne realizował następnie w Monachium i Rostoku, włączając się tam w rozwój ruchu polskiego i kaszubskiego. Stopień naukowy doktora nauk medycznych uzyskał w 1913 r. na Uniwersytecie Berlińskim. Praktykę lekarską odbył w Gdańsku, a po wybuchu I wojny światowej powołany został do wojska; znalazł się wówczas na froncie rosyjskim. Zwolniony z powodu choroby, pracował w Gdańsku, uzyskując tam specjalizację z wenerologii i dermatologii, a także w Słupsku, gdzie został ordynatorem szpitala garnizonowego. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do Chojnic, gdzie rozpoczął pracę w szpitalu. Wraz z braćmi organizował polską straż obywatelską, a także Tajną Organizację Wojskową Pomorza oraz oddział Polskiego Czerwonego Krzyża. Po włączeniu Chojnic w skład państwa polskiego jako ochotnik zgłosił się do

Wojska Polskiego. Występując w stopniu porucznika, pracował w Grudziądzu, Tucholi i Toruniu, gdzie przeszedł do rezerwy w 1922 r. W Toruniu zamieszkał na stałe, otwierając w stolicy województwa pomorskiego specjalistyczny gabinet dermatologiczny oraz pracując zawodowo w ubezpieczalni społecznej i na kolei. W czasie swego pobytu w Toruniu aktywnie uczestniczył w życiu organizacyjnym i społecznym miasta, a także politycznym województwa i kraju. Był działaczem Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Sekcji Balonowej Aeroklubu Pomorskiego, Ligi Morskiej i Rzecznej (później Ligi Morskiej i Kolonialnej), a także członkiem Pomorskiego Towarzystwa Łowieckiego w Toruniu. Należał do Związku Oficerów Rezerwy i Koła Weteranów Powstań Narodowych. Od 1929 r. był członkiem rady nadzorczej bezpartyjno-sanacyjnego „Dziennika Pomorza”, a w 1933 r. z listy Narodowego Bloku Gospodarczo-Społecznego wybrany został do Rady Miasta w Toruniu. Jako miłośnik Pomorza i Kaszub był także kolekcjonerem pamiątek, dokumentów i książek. Należał do lokalnych i regionalnych stowarzyszeń kulturalnych i naukowych. W okresie II wojny światowej znalazł się we Lwowie, skąd w 1946 r. wrócił do Torunia, pracując dalej w służbie zdrowia oraz udzielając się społecznie. Nadal też pasjonował się kolekcjonerstwem. Był kilkakrotnie odznaczony w czasie swej pracy zawodowej i społecznej. Zmarł 31 maja w Toruniu. Z związku małżeńskiego z Anną Koschembar-Łyskowską z Komorowa k. Brodnicy miał dwóch synów i córkę.

ŁUKOWICZ Stefan (1894-ok. 1941) – filomata pomorski, działacz harcerski i niepodległościowy. Urodził się 26 sierpnia w Dziemianach, na terenie powiatu kościerskiego, jako syn rolnika Jana i Józefiny z domu Bukowska. Kształcił się w gimnazjum chojnickim, gdzie stał się aktywnym członkiem tajnego Towarzystwa Tomasza Zana. Podczas letnich wakacji 1911 r. wziął udział w wycieczce do Małopolski organizowanej dla młodzieży z zaboru pruskiego przez poznańską „Straż”. Zapoznał się wówczas ze skautingiem oraz galicyjskim ruchem niepodległościowym. Przeszedł też przeszkolenie wojskowe w II kompanii Polskich Drużyn Strzeleckich. Po powrocie, już 5 września 1911 r. powołał do życia w chojnickim gimnazjum drużynę skautową i drużynę strzelecką, jako pierwszą tego rodzaju organizację niepodległościową w granicach ziem polskich zaboru pruskiego. Podczas I wojny światowej służył w niemieckim wojsku, po czym włączył się w nurt pracy niepodległościowej i wojskowej dla państwa polskiego. Tworzył polskie organizacje wojskowe

na terenie zaboru pruskiego, brał udział w powstaniu wielkopolskim w 1919 r., a także walczył w wojnie polsko-rosyjskiej 1920 r., gdzie został ranny. Z Wojskiem Polskim związał się też i po 1920 r., służąc w garnizonie grudziądzkim, a następnie toruńskim. W stan spoczynku przeszedł w 1935 r. i zamieszkał w Poznaniu, zajmując się pracą społeczną i kulturalną oraz pisząc artykuły poświęcone skautingowi i organizacjom strzeleckim. We wrześniu 1939 r. wziął udział w obronie Warszawy przed wojskami niemieckimi, po czym wrócił do Poznania i zajął się tworzeniem siatki konspiracyjnej. Został komendantem Okręgu Poznańskiego Związku Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w stopniu podpułkownika. W konspiracji używał pseudonimów: „Pomer”, „Stef” i „Her”. Został aresztowany przez poznańskie gestapo 10 września 1941 r., a jego dalsze losy nie są znane. Był kilkakrotnie odznaczony, w tym dwukrotnie orderem *Virtuti Militari* V klasy. Ze związku małżeńskiego z Zofią Wierbińską potomstwa nie pozostawił.

MAKOWSKI Albin Jan (1908-1982) – prawnik, kolekcjoner, regionalista i działacz społeczny. Urodził się 23 sierpnia w Berlinie w rodzinie polskich emigrantów Tomasza i Rozalii z domu Hapka. Tam też pobierał pierwsze nauki szkolne. Po zakończeniu działań wojennych rodzina jego wróciła na Pomorze, osiedlając się początkowo w Będźmierowicach nieopodal Czerska, a w 1921 r. zamieszkała w Chojnicach. W nowym miejscu uczęszczał do gimnazjum klasycznego, uzyskując w 1930 r. maturę. Następnie rozpoczął studia ekonomiczno-prawnicze na Uniwersytecie Poznańskim, przerwane jednak obowiązkiem służbą wojskową w Zambrowie i Wejherowie. Po powrocie do Chojnic pracował w regionalnych gazetach „Dzienniku Pomorskim” i „Ludzie Pomorskim” oraz jako referent prawny w Zarządzie Miejskim w Chojnicach. Jednocześnie dał się poznać jako organizator i propagator życia społeczno-kulturalnego miasta. M.in. z okazji 50-lecia Zakładu św. Karola Boromeusza opracował księgę pamiątkową tej instytucji. Po rozpoczęciu działań wojennych we wrześniu 1939 r. wziął udział w wojnie obronnej, uczestnicząc w obronie Warszawy. Po krótkiej niewoli wrócił do Chojnic, po czym związał się z pomorskim podziemiem. Aresztowany w listopadzie 1942 r., trafił do obozu koncentracyjnego w Stutthofie, gdzie doczekał „marszu śmierci” i końca wojny. Po powrocie do Chojnic kierował w mieście akcją pomocy społecznej dla miesz-

kańców. Jednocześnie podjął się kontynuacji studiów prawniczych, przerwanych w okresie międzywojennym. Magisterium z prawa uzyskał w 1948 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Odtąd pracował w kilku jednostkach gospodarczych miasta, a w latach 1966-1970 związał się z muzeum regionalnym w Chojnicach. Przez cały okres powojenny aktywnie uczestniczył w życiu społeczno-kulturalnym i organizacyjno-stowarzyszeniowym miasta. Działalność w kilkunastu stowarzyszeniach, m.in. w Chojnickim Towarzystwie Kulturalnym oraz Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim, swym autorytetem wywierając wpływ na ich funkcjonowanie. W okresie tym otrzymał kilkanaście odznaczeń państwowych i regionalnych, został także wpisany do księgi zasłużonych obywateli Chojnic. Od wczesnej młodości główną pasją Makowskiego stało się kolekcjonerstwo, któremu poświęcał się bez reszty do końca życia. Podstawową dziedziną jego zainteresowań kolekcjonerskich stały się same Chojnice i całe Pomorze, aczkolwiek można było w nim znaleźć ciekawostki także z innych obszarów. Efektem tej działalności stało się utworzenie znaczącej kolekcji historyczno-regionalnej, która w 1963 r. została oficjalnie uznana przez Ministerstwo Kultury i Sztuki za kolekcję muzealną. Ostatecznie liczyła ona ok. 4 tys. eksponatów, wśród których znaleźć można było zabytki archeologiczne, historyczne, etnograficzne, przyrodnicze i archiwalne. Cały nagromadzony dorobek, wraz z liczącą ok. 5 tys. tomów biblioteką zawierającą kilkadziesiąt starodruków, przekazał na rzecz Chojnic i samych chojniczan.

Zmarł w stanie bezzennym 5 sierpnia i pochowany został w Alei Zasłużonych na chojnickim cmentarzu komunalnym. W jego mieszkaniu przy ul. Drzymaly powstał oddział muzeum regionalnego. Jednej z chojnickich ulic nadano jego imię.

MAKOWSKI Bolesław (1880-1934) – ksiądz katolicki, filomata pomorski i historyk sztuki. Urodził się 30 grudnia w Pelplinie jako syn nauczyciela Michała i Marty Redner. Początkowo uczęszczał do miejscowego progimnazjum biskupiego, po czym do gimnazjum chełmińskiego, gdzie uzyskał w 1900 r. maturę. W okresie tym należał do towarzystwa filomatów, za co skazany został na 6 tygodni więzienia. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie w 1904 r. uzyskał święcenia kapłańskie. W charakterze wikarego pracował w Starych Szkotach w Gdańsku, a nieco później był kapłanem przy szpitalu NMP w tym samym miejscu. W 1919 r. działał na rzecz odrodzenia kaszubskiego i polskiego w Gdańsku. W 1920 r. został radcą ds. kościelnych w toruńskim Urzędzie Wojewódzkim, a w marcu 1922 r. mianowano go proboszczem w chojnickiej farze i na tym stanowisku pozostał do końca życia. Swoim zaangażowaniem przyczynił się do znacznego odrodzenia życia religijnego w parafii. Przeprowadził w 1924 r. kosztowny remont kościoła farnego, który groził zawaleniem, gdyż na ścianach, sklepieniu i wieży widoczne były liczne pęknięcia. W 1926 r. po usilnych staraniach odzyskał z rąk protestantów kościół w Krojantach. Poza typową działalno-

ścią duszpasterską B. Makowski zasiadał w gremiach kolegialnych świeckich i duchownych. Był kanonikiem honorowym kapituły chełmińskiej, członkiem Diecezjalnej Komisji Mieszanej dla Ochrony Zabytków oraz sekretarzem Towarzystwa Naukowego Toruńskiego. Z dużą ofiarnością pracował jako prezes Kuratorium Zakładu św. Karola Boromeusza. Szczególną troską obdarzał młodych ludzi, wspierając rozwój młodzieżowych stowarzyszeń w parafii. Był prezesem Związku Kapłanów „Unitas” Diecezji Chełmińskiej na okręg chojnicki. Istotną część jego zainteresowań pozazawodowych stanowiła kultura i sztuka, której poświęcał cały wolny czas. Należał do Mieszanej Komisji dla Spraw Sztuki Kościelnej w Pelplinie. Był także członkiem zarządu Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Publikował liczne opracowania z zakresu historii sztuki na Pomorzu, które przedstawiał w języku niemieckim i polskim. Przygotowanie i publikowanie największej liczby prac przypadło właśnie na chojnicki okres życia B. Makowskiego. Spośród regionalistów na uwagę zasługuje ostatnia praca autora: *Nieznane klejnoty barokowego malarstwa* („Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” 1932, nr 6/7), w której analizował m.in. obraz „Św. Kajetan”, znajdujący się w chojnickiej farze. Ukoronowaniem jego działalności naukowej stała się praca *Sztuka na Pomorzu* (Toruń 1932). Nie ominęły go także godności kościelne. Został członkiem honorowym Kapituły Katedralnej oraz pełnił obowiązki delegata biskupiego. Zmarł 25 października w Poznaniu, ale pochowany został na cmentarzu parafialnym w Chojnicach.

MARCHLEWSKI Paweł Piotr (1884-1939) – ksiądz katolicki i proboszcz chojnicki. Urodził się 15 stycznia w Grabowskich Górach na terenie powiatu świeckiego jako syn rolnika Piotra i Julianny Dąbrowskiej. Po wczesnej śmierci ojca rodzina zamieszkała w Bydgoszczy, gdzie też uzyskał podstawowe wykształcenie. Następnie uczył się Collegium Marianum w Pelplinie oraz gimnazjum chełmińskim, gdzie należał do tajnej organizacji filomackiej. W 1906 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie w marcu 1910 r. przyjął święcenia kapłańskie. Jako wikariusz pracował do 1919 r. na parafiach w Osiu, Lubawie, Papowie Biskupim i Toruniu. W okresie międzywojennym był z kolei katechetą w Żeńskim Seminarium Nauczycielskim w Toruniu, proboszczem w Łążyńcu oraz wizytatorem szkół rolniczych i handlowych na terenie diecezji chełmińskiej. W latach 1934-1936 pełnił obowiązki dziekana bierzgłowskiego. W czerwcu 1936 r. został desygnowany na proboszcza chojnickiej fary, a dwa lata później przejął także obowiązki dziekana dekanatu. W sierpniu 1936 r. rozpoczął budowę plebanii przy kościele oraz sali parafialnej, którą zakończył dwa lata później. Dokonał także niwelacji placu przy kościele, aby był bardziej dostępny dla parafian i otoczenia. Miejscami teren obniżono wówczas o jeden metr. W czerwcu 1939 r. przystąpił do renowacji wieży kościelnej, ale dzieła tego już nie dokończył z powodu wybuchu II wojny światowej. 26 października aresztowany przez hitlerowców, po krótkim pobycie w chojnickim więzieniu został zastrzelony w Dolinie Śmierci na

polach igielskich. Uehonorowany był kilkoma odznaczeniami, m.in. Złotym Krzyżem Zasługi i Odznaką Frontu Pomorskiego.

MASTALERZ Kazimierz Władysław (1894-1939) – wojskowy i dowódca szarży ułańskiej pod Krojantami. Urodził się 20 listopada w Sosnowcu w rodzinie kolejarza Jana i Zofii Dobke. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał do gimnazjum w Częstochowie. Już w okresie młodości dał się poznać jako osoba zaangażowana w sprawy narodowe. Należał do miejscowego skautingu, Organizacji Młodzieży Narodowej i Drużyn Strzeleckich. Przed rozpoczęciem I wojny światowej został aresztowany za działalność konspiracyjną. W tym okresie rozpoczął także studia politechniczne we Lwowie, które przerwał na skutek wydarzeń wojennych. Wstąpił do Legionów Polskich i walczył na terenie Królestwa Polskiego. Internowany przez władze niemieckie w ostatnim okresie wojny, przebywał m.in. w Szczypiornie, gdzie narodziła się wówczas piłka ręczna na ziemiach polskich. W listopadzie 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego. Służąc w pułkach szwoleżerów i pułkach ułańskich, awansował do stopni oficerskich. 1 sierpnia 1939 r. objął dowództwo nad 18. Pułkiem Ułanów Pomorskich stacjonującym w Grudziądzu. Wraz z nim dotarł jeszcze w sierpniu tego roku pod Chojnice, gdzie zajął pozycje obronne. Zginął pierwszego dnia wojny w godzinach popołudniowych, kiedy poprowadził dwa szwadrony swego pułku pod Krojantami do szarży przeciwko oddziałom niemieckim

z 20. Dywizji Piechoty Zmotoryzowanej, które forsownym marszem zamierzały okrążyć oddziały Grupy Operacyjnej „Czersk”. Miejsce jego pochówku nie jest znane. Ożeniony z Janiną Krępską, nie pozostawił potomstwa. W okresie życia i służby wojskowej otrzymał liczne odznaczenia, m.in. Krzyż *Virtuti Militari* V klasy, Krzyż *Walecznych*, *Złoty Krzyż Zasługi* i *Krzyż Niepodległości*. W celu uczczenia pamięci tej postaci, związanej z ziemią chojnicką tylko przez burzliwe wydarzenia wojenne, jedną z chojnickich ulic na osiedlu Kolejowym nazwano jego imieniem.

MATYSIK Maria (1892-1980) – nauczycielka, dyrektor szkoły i działaczka społeczna. Urodziła się 7 grudnia w Łączynie w granicach dawnego województwa stanisławowskiego jako córka Wiktora Woźniczki i Genowefy Saszewskiej. Początkowo kształciła się w gimnazjum w Przemyśle, gdzie zdała maturę. Następnie rozpoczęła studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na kierunku filologia polska, które przerwały działania związane z I wojną światową. Kontynuowała je później na Uniwersytecie Poznańskim. W 1914 r. wyszła za mąż za nauczyciela szkół średnich Józefa Matysika, z którym następnie pracowała w Jaśle, Trzemesznie i Gnieźnie. W 1930 r. przybyła do Chojnic, aby objąć obowiązki dyrektora nowo powołanego Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego. W nowym miejscu pracy zasłużyła się jako uzdolniona organizatorka oraz wychowawca pierwszych w Chojnicach pokoleń uczennic kształconych na poziomie średnim. Zasadą jej było wpro-

wadzenie do procesu dydaktycznego zajęć z zakresu wartości kultury duchowej na Pomorzu i Kaszubach. Nawiązywała jednocześnie rozległe kontakty zarówno z władzami publicznymi, jak i społecznościami lokalnymi, propagując krajoznawstwo, spotkania z młodzieżą szkolną i mieszkańcami wsi kaszubskiej. Z inicjatywy władz państwowych i publicznych organizowała liczne obozy dla młodzieży na pograniczu polsko-niemieckim w II RP, a za pośrednictwem inspektora szkół polskich w Niemczech Józefa Mozolewskiego nawiązała kontakty z Polonią mieszkającą w Zakrzewie, Radawnicy i Złotowie. Przygotowywała także grono nauczycieli szkolnych, którzy wyjeżdżali z referatami i pogadankami do Polaków mieszkających w Niemczech. Jednocześnie w latach 30. XX w. przystosowała do celów edukacyjnych obiekt byłego szpitala miejskiego przy ul. Sukienników (wówczas ul. Ramy), który władze publiczne przekazały na funkcjonowanie szkoły. W pierwszym okresie działania placówki redagowano w jej murach „*Jednodniówki*”, stanowiące do dzisiaj cenny materiał na temat życia społecznego Chojnic i okolic. Swą pracę społeczną realizowała także w Towarzystwie Miłośników Chojnic i Okolicy, a także pisząc drobne przyczynki do „*Zaborów*”. Po rozpoczęciu działań wojennych we wrześniu 1939 r. oraz po zamordowaniu w Dolinie Śmierci jej męża, który był nauczycielem w gimnazjum męskim, wyjechała do Jasła, unikając w ten sposób represji. Po zakończeniu wojny zamieszkała w Bydgoszczy, gdzie przyczyniła się do organizacji II Państwowego Gimnazjum Żeńskiego.

Kiedy została dyrektorką tej placówki, wykorzystywała w pracy zawodowej metody wypracowane jeszcze w Chojnicach. Po przejściu na emeryturę pozostała w Bydgoszczy, utrzymując liczne kontakty z wychowankami. Ostatnie lata życia spędziła u syna w Sopocie. Zmarła 5 października w Sopocie, gdzie została pochowana. Z małżeństwa z Józefem Matysikiem miała dwoje potomstwa – Stanisława i Janinę. Jej wnukiem, a synem córki Janiny, jest polityk Jan Krzysztof Bielecki, działacz opozycyjny i solidarnościowy oraz były premier rządu III RP. Na murach chojnickiej szkoły, której była organizatorką i dyrektorem, odsłonięto w 1983 r. tablicę upamiętniającą jej dzieło. Przed szkołą znajduje się także okazały kamień, przypominający wydarzenia z okresu międzywojennego.

MĘCZYKOWSKI [Menczykowski] Franciszek (1912-1994) – rzeźbiarz, instruktor artystyczny i wychowawca młodzieży. Urodził się 15 marca w Karsinie jako syn robotnika Jana i Anny Lepak. Po ukończeniu szkoły powszechnej oddany został na naukę rzemiosła do czerskiego stolarza. W 1932 r. wrócił do Karsina, gdzie zaczął rzeźbić. W okresie II wojny światowej został wysłany na przymusowe roboty do Bawarii i Danii. Po powrocie w rodzinne strony został zaangażowany przez Juliana Rydzkowskiego do zorganizowania Ośrodka Przemysłu Ludowego i Artystycznego w Karsinie w charakterze instruktora artystycznego. W 1947 r. został instruktorem i kierownikiem Domu Dziecka dla Chłopców w Białej Górze k. Żarnowca. Od 1949 r. pracował jako nauczyciel

zawodu w Państwowej Centrali Wykształcenia Zawodowego w Pile. W miejscach tych był opiekunem młodzieży, którą kształcił w duchu artystycznym. W 1952 r. wrócił do Karsina i ostatecznie do Czerska, gdzie z czasem założył warsztat i pracownię rzeźbiarską. Stopniowo zyskiwał zainteresowanie w otoczeniu. Przedstawiano go jako mistrza rzeźby kaszubskiej, a jego ekspozycje wzbogacały kolekcje muzealne i prywatne. Jego rzeźby stanowiły także wyposażenie kościołów i kaplic na Pomorzu. Znalazły swoje miejsce m.in. w Karsinie, Tucholi i Chojnicach. Niepowtarzalnym artystycznym wyróżnieniem były kryże i kapliczki przydrożne jego autorstwa. Należał do Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego oraz Stowarzyszenia Twórców Ludowych. W końcowym okresie życia zaczął spisywać wspomnienia i zapamiętane opowieści ludowe. Zmarł 25 grudnia w Czersku, a pochowany został w Karsinie. Uhonorowany był kilkoma odznaczeniami, m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Żonaty z Bronisławą Łącką, miał troje potomstwa.

MIKOŁAJ Jankowic z Powidza (poł. XIII w.-1299) – kasztelan szczycieński, wojewoda tczewski, pomorski i kaliski. Był czwartym synem znanego możnowładcy wielkopolskiego Janka z Jarocina, m.in. wojewody kaliskiego i poznańskiego. Wszyscy jego bracia zajmowali wysokie urzędy wielkopolskie, świeckie i religijne. On sam zaangażowany został na rzecz zbliżenia wielkopolsko-pomorskiego, stąd zaczęła wzrastać jego rola u boku księcia pomorskiego Mściwoja.

Jeszcze przed 13 września 1284 r. uzyskał awans na kasztelana szczycieńskiego i urząd ten prowadził do 22 kwietnia 1287 r. Jako kasztelan towarzyszył Mściwojowi w objazdach dzielnicy pomorskiej, jak też i poza granicami księstwa. Wkrótce potem awansował na urząd wojewody tczewskiego, towarzysząc księciu w najważniejszych spotkaniach politycznych i gospodarczych. W sierpniu 1291 r. uczestniczył w wielkim zjeździe możnych w Nakle, gdzie rycerstwo pomorskie złożyło przysięgę wierności na rzecz księcia wielkopolskiego Przemysława II. Stąd też po objęciu rządów na Pomorzu przez tegoż księcia w 1294 r. nadal odgrywał tam istotną rolę. Po zamordowaniu przez Brandenburczyków Przemysława II opowiedział się za Władysławem Łokietkiem, od którego otrzymał kilka wsi. Nadto pozyskał on sympatię z jego strony. Książę uczynił go w 1299 r. swym urzędnikiem na palacji kaliskiej oraz ponownie kasztelanem szczycieńskim, wraz z dochodami sądownymi i 30 garncami miodu w dystrykcie raciąskim, a także na palacji w ziemi zaborskiej. Posiadał spory majątek ziemski, do którego należeć miał zarówno Człuchów, jak i wieś Brody, przejęte w bliżej nieokreślonym czasie. Zmarł jeszcze w 1299 r. Z małżeństwa ze Stanisławą pozostawił syna Mikołaja z Powidza.

MILANOWSKI Władysław (1884-1977) – gawędziarz kaszubski. Urodził się 9 września w Przytarni w robotniczej rodzinie Franciszka i Julianny Dobek. Nauki początkowo pobierał w szkole powszechnej w Przytarni. Nie posiada-

jąc środków finansowych na kontynuowanie nauki, miał się różnych zawodów, m.in. wyjeżdżając do landów niemieckich w celu poszukiwania pracy zarobkowej. W 1911 r. zawarł w Berlinie związek małżeński. W okresie I wojny światowej zmobilizowany, trafił na front zachodni, gdzie dostał się w 1917 r. do niewoli. Po zakończeniu działań wojennych wrócił wraz z armią gen. Hallera na Pomorze i osiadł w Karsinie, gdzie zakupił połowę domu z ogrodem. Zajmował się wówczas rymarstwem, szewstwem i ogrodnictwem. W Karsinie propagował rzeźbiarstwo i gawędy kaszubskie, z czego słynął w społeczności lokalnej. Unikał jednak stowarzyszeń i organizacji, przez co pozostał mniej znanym twórcą regionalnym. Zmarł 20 grudnia w Karsinie i tam też został pochowany na cmentarzu parafialnym. Z małżeństwa z Martą Żalikowską miał ośmioro potomstwa.

MISZEWSKA Klara (1924-2001) – działaczka społeczno-kulturalna. Urodziła się 16 października w Lubni jako córka ziemianina Pawła i Weroniki Miszewskiej. W okresie międzywojennym uczyła się w szkole powszechnej. Po II wojnie światowej ukończyła kurs nauczycielski pod Łodzią. W 1947 r. przeniosiła się wraz z rodziną do Chojnic, gdzie rozpoczęła działalność społeczno-kulturalną. Pracowała jako instruktor w klubie „Kolejarz” i Powiatowym Domu Kultury. W 1964 r. została kierowniczką gminnej biblioteki w Charzykowach. W środowisku tym dbała o podniesienie czytelnictwa społeczności oraz zasłynęła jako organizatorka imprez kulturalnych. Była uważana za znawczynię folkloru kaszub-

skiego. Współorganizowała bądź nadzorowała zespoły ludowe z Czerska, Karsina i Dąbrówki. W 1978 r. objęła przy Chojnickim Domu Kultury zespół „Chojnice”, za pośrednictwem którego narodził się przegląd folklorystyczny o Złotego Tura. Wraz z Marią Wróblewską tworzyła zespół ziemi chojnickiej „Kaszuby”, pracowała też z dziecięcym zespołem „Bławatki”. Szans dla swojego rozwoju szukała także w choreografii, przygotowując prezentację folkloru kaszubskiego na ogólnokrajowych dożynkach w Warszawie, inscenizowała też wesele kaszubskie według wzorców sztuki *Hanka się żeni* B. Sychty. Zmarła 12 czerwca w Chojnicach i pochowana została na cmentarzu komunalnym.

MOLLIN Józef (1932-2005) – rzemieślnik i muzyk. Urodził się w Odrach 19 marca jako syn organisty Marcina i Anieli Dobek. Na miejscu ukończył szkołę powszechną, a po odbyciu służby wojskowej rozpoczął praktyczną naukę zawodu w Bydgoszczy w zakładzie Józefa Sobiechowskiego. Egzamin czeladniczy z zakresu instrumentów muzycznych zdał w Poznaniu w styczniu 1953 r. Pracując w zakładzie swego mistrza, współtworzył organy dla kilku kujawskich i pomorskich kościołów i klasztorów. Własny warsztat otworzył w Odrach w 1957 r., a egzamin mistrzowski zaliczył w listopadzie 1961 r. przed Izbą Rzemieślniczą w Bydgoszczy w zakresie budowy organów. Od tego czasu stał się członkiem chojnickiego Cechu Rzemiosł Różnych, za pośrednictwem którego tworzył instrumenty muzyczne na lokalne i regionalne potrzeby. W lipcu

1983 r. od Ministra Kultury i Sztuki otrzymał tytuł mistrza rzemiosła artystycznego, poświadczony w lipcu 1999 r. przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku. Był autorem ponad 50 nowych instrumentów wykonywanych dla różnych instytucji świeckich i religijnych. Tworzył nowe organy m.in. na potrzeby akademii i szkół muzycznych. Ponadto wykonał ponad 200 prac remontowych, dzięki czemu organy takie uzyskały dawny blask i brzmienie artystyczne. Zmarł 31 marca i został pochowany w Czersku. Żonaty był z Lilią Żywicką rodem z Wojtała.

MUCHOWSKI Antoni (1842-1915) – ksiądz katolicki, działacz społeczny i powstaniec styczniowy. Urodził się 24 kwietnia w Foshucie na terenie powiatu kościerskiego w rodzinie chłopskiej. Nauki pobierał początkowo w pelplińskim Collegium Marianum, po czym trafił do gimnazjum chojnickiego. Stamtąd udał się w marcu 1864 r. wraz z oddziałem Jana Fryderyka Wandla do powstania styczniowego. Oddział jego został rozbity wkrótce po przekroczeniu granicy z Królestwem Polskim, a on sam dostał się do niewoli rosyjskiej. Zesłany na Syberię, przez pięć lat przebywał pomiędzy rzekami Ob i Jenisej. Jego rodzina, po ustaleniu miejsca zesłania, interweniowała za pośrednictwem posła Juliana Łaszewskiego u premiera Bismarcka w celu jego uwolnienia. Z zesłania wracał 11 miesięcy. Po powrocie kształcił się w gimnazjum wejherowskim, gdzie powołał do życia tajne koło filomackie „Wiec”, mające na celu utrzymywanie i krzewienie polszczyzny na

Kaszubach. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie uzyskał w 1875 r. święcenia kapłańskie. Odtąd pracował jako nauczyciel gimnazjum w Kościerzynie, administrator probostwa w Okoninie i proboszcz w Ostródzie. Mimo podejmowanych przez władze pruskie akcji, czynnie angażował się w popieranie działalności polskich towarzystw i w narodowym ruchu wyborczym. Zmarł 3 lutego w Domu Chorych Panny Marii w Gdańsku, gdzie został pochowany przy kościele na Oksywiu.

MÜLLER Józef Zachariasz (1782-1844)

– nauczyciel i dyrektor gimnazjum. Urodził się 4 listopada w Ostritz na Łużycach. Naukę pobierał w miejscowej szkole parafialnej, gdzie kształcił się m.in. w dziedzinie śpiewu oraz gry na instrumentach. Po śmierci ojca w 1794 r. został oddany do rodziny na praktyczną naukę zawodu. Kształcił się jednak dalej, co spowodowało, że w 1798 r. trafił do Wrocławia, gdzie po kursach gimnazjalnych podjął, kilka lat później, studia filozoficzne na miejscowym uniwersytecie. W 1805 r. udał się do Halle, gdzie zamierzał studiować także filologię. Ostatecznie w dobie wojen napoleońskich ukończył studia filozoficzne w Halle, wieńcząc je doktoratem. W 1808 r. przyjął posadę nauczyciela domowego w Pradze, po czym został nauczycielem gimnazjalnym w Heiligenstadt. W 1810 r. wrócił do Pragi, gdzie podjął studia nad językami słowiańskimi pod kierunkiem znanego sławisty Jozefa Dobrovskiego. Okres ten wykorzystał m.in. na przelozienie na język niemiecki kilku słowiań-

skich tekstów źródłowych, m.in. *Słowo o wyprawie Igora* oraz *Powieść minionych lat*. Później wrócił do pracy pedagogicznej, przyjmując etat w gimnazjum w Braniewie. W 1819 r. został mianowany dyrektorem Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Chojnicach, które, powołane do życia cztery lata wcześniej, liczyło cztery klasy i 118 wychowanków. Jego osoba dała się poznać w środowisku chojnickim jako dobry organizator i administrator. Przede wszystkim doprowadził do skompletowania kadry pedagogicznej, która musiała być wyznania katolickiego. Nadto systematycznie wzbogacał księgozbiór gimnazjalny i bibliotekę uczniowską, oddając do jej dyspozycji własne, wcześniej zgromadzone książki oraz czasopisma. Z myślą o niezamożnych gimnazjalistach utworzył w 1826 r. Królewski Konwikt u św. Augustyna, w którym mogło mieszkać i korzystać z wyżywienia dziewięciu wychowanków. Poza nadzorowaniem pracy biblioteki w gimnazjum wykładał język niemiecki, grekę, łacinę oraz hebrajski. W okresie pracy w Chojnicach nie zaniedbywał też badań językoznawczych. Dla potrzeb gimnazjalnych sporządził słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski oraz napisał kilka podręczników. Przez cały czas interesował się historią placówki, którą kierował, czego owocem było napisanie dwóch artykułów problemowych, opublikowanych w corocznych sprawozdaniach szkolnych. Stanowią one cenne źródło do poznania dziejów tej ważnej dla środowiska pomorskiego placówki, jak również środowiska zakonnego w Chojnicach. W 1830 r. został przeniesiony, na własną prośbę, do

gimnazjum w Kłodzku, którym także kierował. W nowym miejscu pracy, poza administracją i wykładami, dalej angażował się w sprawy naukowe. Mimo odbytej kuracji zdrowotnej w Łądku-Zdroju zmarł po dłuższej chorobie 17 lutego w Kłodzku i tam też został pochowany.

MYŚLIBÓR Małowy (poł. XIII w.-ok. 1291) – rycerz ziemi chojnickiej. Jest to najstarsza, poświadczona w dokumentach pisanych osoba, która mieszkała w bliskim otoczeniu Chojnic. Wywodził się z Konarzyn, gdzie znajdowały się jego dobra rodowe. Był starszym synem bądź bliskim potomkiem Małowego [Małego] z Konarzyn, którymi później zarządzał jego brat bądź bliski krewny Stanoch. Myślībór w źródłach i przekazach pojawia się kilkakrotnie. W latach 1269-1274 pełnił ważną godność cześnika książęcego w Świeciu, który to ośrodek należał do najważniejszych pod względem organizacyjnym i militarnym na Pomorzu w tym okresie. Później jego rola jeszcze bardziej wzrosła, gdyż w latach 1287-1291 zawiadywał z nadania książęcego kasztelanią szczecińską. Stąd wnioskować można, że należał do grona bliskich i zaufanych współpracowników książąt pomorskich. W 1275 r., jako właściciel Jarcewa, wyznaczył m.in. posiadłości dla zakonu augustianów lokowanych przez księcia Mściwoja II w Swornegaciach. Nadanie to stało się aktualne przy okazji ślubu, jaki zawarł Mściwoj II w Świeciu z Eufrozyną, córką Kazimierza Opolskiego i wdową po Kazimierzu Kujawskim oraz matką m.in. Władysława Łokietka. Po raz ostatni

występował w źródłach w 1291 r., stąd można wnioskować, że zmarł w tym roku bądź krótko po nim. Prawdopodobnymi potomkami Myślībora byli późniejsi mieszkańcy Jarcewa – sędzia ziemski Dobiesław, sędzia ziemski Jakusz i jego syn Aleksander. Stąd w XIV w. Jarcewo określano mianem Jakuszowa Chojnica. Osoby te cieszyły się w XIV i XV w. znacznym autorytetem i wysoką pozycją społeczną, za czym przemawiało kryterium ich dziedziczenia w najbliższym regionie Chojnic, jak też sama osoba ich przodka. W 1975 r. z okazji jubileuszowych obchodów 700-lecia pierwszej wzmianki władze miejskie postanowiły nadać ulicze znajdującej się w centrum Chojnic przy kościele farnym miano Myśliboja (winno być Myślībora).

MYŚLIWEK Bernard (1909-1942) – harcmistrz i komendant Szarych Szeregów. Urodził się 11 marca w Grębocinie w powiecie toruńskim jako nieślubny syn Marii Myśliwek. Pierwsze lata życia spędził na terenie Niemiec, gdzie wyjechał z matką i ojczymem. W 1922 r. wrócił do kraju i zamieszkał w Toruniu, gdzie kontynuował naukę szkolną. Tam też zetknął się z harcerstwem. Początkowo pracował jako goniec w księgarni i urzędnik w elekirowni. W latach 30. XX w. odbył służbę wojskową i cykl szkoleń z przysposobienia wojskowego. Jednocześnie podjął pracę w dyrekcji okręgu Kolei Państwowych w Bydgoszczy. W tym czasie zdał eksternistyczną maturę oraz zajmował się prowadzeniem drużyn harcerskich w szkołach toruńskich. Prawdopodobnie w przededniu II wojny światowej został przeszkolony

do działań dywersyjnych. W sierpniu 1939 r. zmobilizowany, brał udział w wojnie obronnej i trafił do niewoli. Po zwolnieniu w październiku 1939 r. trafił do Chojnic, gdzie zamieszkał i zawarł związek małżeński. Na miejscu pracował jako zaopatrzeniowiec w wytwórni wódek i koniaków, co spowodowało, że jeszcze jesienią 1939 r. zetknął się z konspiracją i polskim podziemiem. Związał się wówczas ze Związkiem Walki Zbrojnej i Szarymi Szeregami. Organizował na Pomorzu drużyny harcerskie oraz utrzymywał kontakty z Generalnym Gubernatorstwem. Podtrzymywał łącz-

ność pomiędzy konspiracją pomorską a Armią Krajową. W 1942 r. gestapo kilkakrotnie podejmowano próby jego aresztowania, co spowodowało, że do Chojnic już nie wrócił i ukrywał się w kilku miejscach. Ostatecznie postrzelony i aresztowany został 29 września 1942 r., w wyniku czego osadzono go na Kamiennej Górze w Gdyni, gdzie poddany został torturom. Nie chcąc ujawnić tajemnic konspiracyjnych, popełnił samobójstwo w celi aresztu śledczego gestapo gdyńskiego 30 września. Żonaty był od grudnia 1939 r. z Jadwigą Łątkowską.

N

NAJSZ Stanisław (1921-2003) – bankowiec i działacz społeczno-polityczny. Urodził się 8 października w Gniewie jako syn policjanta Walentego. Wraz z rodzicami przeniósł się w 1932 r. do Chojnic, gdzie jego ojciec został komendantem posterunku policji, a po II wojnie światowej wójtem chojnickiej gminy wiejskiej. Kształcił się w Gimnazjum Kupieckim, a w okresie okupacji niemieckiej pracował jako robotnik rolny. Wcielony do wojska niemieckiego, walczył na froncie zachodnim, gdzie udało mu się zdezerterować i wstąpić do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Do kraju wrócił w 1947 r. Po zdaniu matury w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej pracował w spółdzielczości w Człuchowie, a od 1950 r. znalazł zatrudnienie w chojnickim oddziale Narodowego Banku Polskiego. Awansując, objął stanowisko kierownika działu kredytów. Jednocześnie angażował się w pracy społeczno-politycznej. Związany ze Stronnictwem Demokratycznym, aktywnie działał w jego strukturach miejskich i powiatowych. Z ramienia tego ugrupowania wchodził regularnie do rad narodowych w powiecie i mieście. Przez kilka kadencji pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego w Miejskiej Radzie Narodowej. Udzielał się też w Lidze Obrony Kraju, Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym i Chojnickim Towarzystwie Kulturalnym. Zmarł 6 marca w Chojnicach i został pochowany na cmentarzu parafialnym.

NAPIĄTEK Maksymilian (1881-1933)

– ksiądz redemptorysta, misjonarz i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 18 listopada w Brusach w rodzinie chłopskiej Jana i Marianny Lesmann. Początkowo kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum, po czym przez kilka miesięcy kontynuował naukę w gimnazjum w Berlinie, ale z powodu braku środków finansowych nie udało mu się skończyć szkół. W następstwie tej sytuacji wstąpił w 1899 r. do zgromadzenia ojców redemptorystów z prowincji galicyjskiej w Tuchowie. Tam też kontynuował naukę, uzyskując w 1907 r. święcenia kapłańskie. Odtąd pełnił obowiązki kronikarza domu odpowiednio w Tuchowie i Krakowie. Jednocześnie często wyjeżdżał na rekolekcje i misje krajowe do różnych środowisk i miejscowości, nawiązując m.in. kontakty o charakterze narodotwórczym. W okresie I wojny światowej działał na Pomorzu, prowadząc misje m.in. w Niezabyszewie, Brusach, Ugoszczy, Śliwicach, Czersku i Wielu. Po zakończeniu wojny uzyskał dyspensę od ślubów zakonnych i stał się kapłanem diecezjalnym. Jednocześnie jego działalność została ograniczona do Wielkopolski, gdzie objął probostwo w Margoninie. Zasłynął jako sprawny organizator i restaurator parafii. Patronował licznym stowarzyszeniom świeckim i religijnym na tym terenie. Był także cenionym rekolekcjonistą i kaznodzieją. Zmarł 21 kwietnia w szpitalu w Jarocinie, a pochowany został na cmentarzu parafialnym w Margoninie.

NARLOCH Rozalia (1892-1961) – nauczycielka i działaczka społeczna. Uro-

dziła się 9 lutego w Karsinie w rodzinie robotnika leśnego Marcina i Anny Dobek. Nauki pobierała początkowo na miejscu, gdzie też należała do stowarzyszeń lokalnych. Po 1918 r. organizowała ruch polski w Karsinie, po czym ukończyła kurs pedagogiczny w Toruniu i podjęła pracę nauczyciela w Wielu. Prowadziła tam działalność społeczną i wychowawczą. Związała się wówczas z otoczeniem ks. płk. Józefa Wryczy, dzięki czemu rozwijała także ruch religijny na południowych Kaszubach oraz związała się politycznie ze Stronnictwem Narodowym. Działalność ta spowodowała, że władze sanacyjne w 1931 r. skierowały ją do pracy w Kościerzynie, a w roku następnym w okolice Mielca. W 1933 r. zdecydowała się przejść na emeryturę i wróciła do Karsina, gdzie dalej propagowała rozwój kultury i sztuki ludowej. Organizowała kursy haftu kaszubskiego, prowadziła zespół ludowy, pisała też teksty kaszubskie. W okresie okupacji hitlerowskiej nie zaprzestała działalności, wiążąc się z ruchem oporu i prowadząc tajne nauczanie. Po wojnie podjęła jeszcze obowiązki nauczyciela w Karsinie, a w latach 1948-1958 pełniła obowiązki dyrektora szkoły w Wielu. Nadal czynnie włączała się w nurt pracy społeczno-organizacyjnej. Zmarła 2 maja w Karsinie i tam też została pochowana.

NIERZWICKI Arnold Albin Erich (1907-po 1945) – wojskowy i szef wywiadu. Urodził się 13 maja w Gdańsku jako syn Józefa i Joanny Szulc. W okresie międzywojennym był nauczycielem w szkole prowadzonej przez siostry zakonne przy Zakładzie św. Karola Boro-

meusza w Chojnicach. Prawdopodobnie w tym mieście został zwerbowany przez polski wywiad tworzący siatkę dywersyjno-wywiadowczą na wypadek wojny. We wrześniu 1939 r. jako kierownik jednej z toruńskich organizacji konspiracyjnych nie rozwinął szerszej działalności, gdyż po zajęciu Pomorza przez wojska niemieckie udał się do Warszawy. W latach okupacji otrzymał zadanie zorganizowania sieci wywiadu na Pomorze. Do pracy pozyskał wówczas Monikę Dymską, której mieszkanie toruńskie stanowiło punkt kontaktowy wywiadu Związku Jaszczurczego. Jako agent niemieckiej firmy dystrybuującej kawę miał możliwość nawiązywania licznych kontaktów na terenie Pomorza i innych ziem Rzeszy Niemieckiej. W połowie 1942 r. przebywał na Bałkanach, gdzie miał także przygotowywać siatkę wywiadowczą do kontaktów z krajem. Aresztowano go w sierpniu 1943 r. w Warszawie. Po licznych przesłuchaniach trafił do więzienia w Berlinie, a w listopadzie 1944 r. do obozu w Buchenwaldzie. W styczniu był jeszcze w więzieniu politycznym w Katowicach, skąd trafił do obozu w Mauthausen. Wyzwolony przez armię amerykańską w maju 1945 r., pozostał na Zachodzie. Początkowo służył w Narodowych Siłach Zbrojnych w Regensburgu. Zmarł po 1945 r. Był dwukrotnie żonaty. Najpierw w 1943 r. z Anną, która po zakończeniu działań wojennych mieszkała nadal w Chojnicach. Z drugiego małżeństwa zawartego po 1945 r. miał syna Krzysztofa.

NIEŻYCHOWSKA Irena (1896-1939) – ziemianka i działaczka społeczno-na-

rodowa. Urodziła się 5 listopada w Toruniu w rodzinie Wolszlegierów, która od kilku pokoleń związana była z ziemią chojnicką i mimo niemieckiego pochodzenia optowała za kulturą polską. Wychowywała się w domu przepełnionym patriotyzmem, a w rodzinie nie brakowało postaci aktywnie biorących udział w powstaniu kościuszkowskim, wojnach napoleońskich czy powstaniach listopadowym i styczniowym. Kształciła się w rodzinnym domu, początkowo w Toruniu, a następnie w Niezychowicach (wówczas: Szenfeld), dobrach rodzinnych. Prowadziła kursy języka polskiego wśród dzieci okolicznych chłopów i robotników rolnych z okolic Chojnic. Po 1918 r. zaangażowała się w działalność niepodległościową, a w roku następnym wzięła udział w powstaniu wielkopolskim, gdzie jako nieliczna z kobiet dosłużyła się oficerskiego stopnia porucznika. Wyszła też za mąż, zmieniając nazwisko. W okresie międzywojennym przebywała w Niezychowicach, które przejęła w 1926 r. po śmierci ojca Bolesława, doktora obojga praw. Poza działalnością gospodarczą udzielała się społecznie, kulturalnie i pedagogicznie. Uczestniczyła w powoływaniu pierwszych polskich instytucji w Chojnicach, wydaniu pierwszej polskiej książki, a także kształceniu dzieci i młodzieży. Próbowwała też twórczości literackiej, pisząc wiersze i drukując je na łamach lokalnej prasy. Przez cały okres międzywojenny pozostała wierna ideom wojskowym i narodowym, zakładając mundur powstańczy przy różnych okolicznościach. Po powołaniu Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego społecznie prowadziła szkolny hufiec przy-

sposobienia wojskowego wśród dziewcząt. Także 1 września 1939 r. w mundurze i z bronią znalazła się w Chojnicach, co też miało m.in. wpływ na jej aresztowanie przez hitlerowców w końcu tego miesiąca. 5 października została wywieziona w 30-osobowej grupie patriotów z ziemi chojnickiej w stronę Bydgoszczy i najprawdopodobniej rozstrzelana. Miejsce jej pochówku nie jest znane. Za mąż wyszła za Stanisława Niezychowskiego, z którym jednakże przez długie lata pozostawała w separacji, nie mając potomstwa. 2 marca 1949 r. Gminna Rada Narodowa w Chojnicach, uzyskując zgodę Komisji Nazewnictwa powołanej przy ówczesnym Ministerstwie Administracji Publicznej, podjęła decyzję o zmianie dotychczasowej, historycznej nazwy Szenfeld na Niezychowice, która występuje do chwili obecnej.

NIKLEWSKI Feliks (1888-1939) – ksiądz katolicki i wychowawca młodzieży. Urodził się 30 sierpnia w Piasecznie k. Gniewu jako syn rolnika Franciszka i Elżbiety Dłużewskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum i gimnazjum chełmińskim, gdzie należał do koła filomatów. Po maturze wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie w marcu 1914 r. uzyskał święcenia kapłańskie. Posługę wikarego sprawował w Goręczynie, Nowej Cerkwi k. Pelplina, Kamieniu, Borzyszkowach i Kościerzynie. Po zakończeniu I wojny światowej zabiegał o przyłączenie Brzeźna i okolic do odrodzonego państwa polskiego. W październiku 1924 r. mianowano go kuratorem Zakładu Popraw-

czego w Chojnicach. Trzy lata później został jego dyrektorem. Odtąd interesował się aspektami wychowania młodzieży, poszerzając swoją wiedzę z zakresu pedagogiki, psychologii i socjologii. W swej pracy zaczął wykorzystywać nowatorskie i autorskie metody wychowawcze, które zaczęły przynosić efekty. Wśród wychowanków zyskał szacunek i uznanie. Swoją pracę wśród chojnickiej młodzieży opisał w artykule pt. *Młodzież zaniedbana i wychowanie przymusowe* („Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” 1932). We wrześniu 1933 r. z 200 wychowankami, nauczycielami i wychowawcami został wraz z całym zakładem przeniesiony do Wejherowa, gdzie występował jako dyrektor Zakładów Wychowawczych Opieki Społecznej. Po rozpoczęciu II wojny światowej we wrześniu 1939 r. został aresztowany przez hitlerowców i następnie zamordowany w listopadzie tego roku w Piaśnicy k. Wejherowa.

NOWAK Stanisław (1928-2003) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-polityczny. Urodził się w Adamowie na terenie powiatu sępoleńskiego. Mieszkał jednak w Kurkowie (dawny Szyndorf) w gminie Czersk. Tam też został aresztowany przez NKWD w początku 1945 r. i poprzez obozy przejściowe deportowany w głąb Związku Radzieckiego. Przez kilkanaście miesięcy przebywał w łagrze i pracował na rzecz gospodarki tego kraju. Po powrocie do Polski zatrudnił się w przemyśle meblarskim Czerska i Chojnic. Kiedy związał się z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą, znalazł miejsce pracy w jej

strukturach powiatowych na początku lat 50. XX w. Od 1956 r. był zatrudniony jako sekretarz i dyrektor biura w Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. Po likwidacji powiatów przeszedł do pracy w strukturach miejskich, jako zastępca naczelnika miasta. W okresie swej pracy zawodowej aktywnie włączał się także w działalność społeczną. Jako myśliwy propagował przede wszystkim Polski Związek Łowiecki. Na emeryturę przeszedł w 1982 r. W nowej rzeczywistości politycznej po 1989 r. zakładał i przewodniczył chojnickiemu kołu Związku Sybiraków. Zmarł 9 stycznia. W swoim otoczeniu słynął jako kolekcjoner białej broni, a także akcesoriów i trofeów łowieckich.

NUSZKOWSKI Bernard Edmund (1913-1944?) – dziennikarz i regionalista pomorski. Urodził się 6 listopada w Bydgoszczy jako syn kolejarza Karola i Marii Głazik. W Bydgoszczy kształcił się, po czym rozpoczął studia w warszawskiej Wyższej Szkole Dziennikarskiej. W stolicy działał społecznie i kulturalnie, biorąc udział w spotkaniach stowarzyszeniowych i organizacyjnych. W latach 1934-1935 pracował w redakcjach pism chojnickich „Dziennika Pomorskiego”, „Ludu Pomorskiego” oraz dodatków do nich – „Rodziny” i „Zaborów”. Należał do grona głównych inicjatorów uruchomienia w grudniu 1934 r. tego ostatniego dodatku jako czasopiśma mającego charakter regionalny i wydawanego za pośrednictwem Towarzystwa Miłośników Chojnic i Okolicy. Podpisywał on „Zaborów” jako redaktor odpowiedzialny od stycznia do wrze-

śnia 1935 r. Później pracował w redakcjach kilku pism Warszawy, Bydgoszczy i Torunia. W początku 1937 r. związał się z bydgoskim studium Rozgłośni Pomorskiej w Toruniu, przyczyniając się do rozwoju życia społecznego i kulturalnego. Po wybuchu II wojny światowej schro-

nił się we Lwowie, podejmując pracę w „Bacan Fabrick” i angażując się w działalność konspiracyjną. Po zamordowaniu niemieckiego dyrektora fabryki aresztowany i wraz z innymi więźniami publicznie rozstrzelany na jednym z lwowskich placów miejskich na początku 1944 r.

OBERTYŃSKA Władysława (1893-1986) – ziemianka i działaczka społeczno-narodowa. Urodziła się w Cołdankach jako córka ziemianina Adama Wolszlegiera i Heleny z domu Pruszek. Wykształcenie uzyskała na miejscu, gdzie rodzice zatrudniali guwernantki dla swoich dzieci. Wychowywana w rodzinie o patriotycznych wartościach, jeszcze jako nastolatka zaczęła zajmować się nauczaniem języka polskiego, historii, literatury i śpiewu wśród dzieci polskich pracujących w majątku jej rodziców bądź na własny użytek. Jednocześnie wraz z bratem Adamem zaczęła się angażować na rzecz niesienia oświaty wśród dzieci chłopskich za pośrednictwem Towarzystwa Czytelni Ludowych. Dzięki tej inicjatywie prowadziła w majątku rodziców bibliotekę dla ludności polskiej, a ponadto urzędowała odczyty i wieczornice, mające na celu upamiętnienie ważnych wydarzeń historycznych związanych z państwem polskim. W czasie zaborów zaangażowała się w akcję kolportowania pelplińskiego „Pielgrzyma” i „Gazety Grudziądzkiej”, które to pisma często sama kupowała. Wraz z zakończeniem działań zbrojnych związanych z I wojną światową zaangażowała się w odrodzenie życia narodowego na terenie Chojnic. Organizowała z rodzeństwem wiece patriotyczne oraz włączyła się w nurt życia społeczno-politycznego. Aktywnie działała na forum Powiatowej Rady Ludowej, gdzie występowała jako pierwszy zastępca przewodniczącego.

Z jej ramienia wybrana została w grudniu 1918 r. delegatem na Zjazd Dzielnicowy do Poznania, gdzie weszła w skład Komisji ds. Oświaty i Szkolnictwa. W styczniu 1919 r. pełniła funkcję łączniczki ruchu narodowego kształtowanego na Pomorzu z Komendą Główną Powstania w Poznaniu. W marcu tego roku była główną inspiratorką powołania do życia polskiego Towarzystwa Muzycznego „Lutnia”, które kreowano jako chór kościelny, działający przy chojnickiej farze. Z myślą o polskich dzieciach zakupiła w Chojnicach dom, który przeznaczyła na ochronkę. W nim też bezpłatnie organizowała kursy języka polskiego dla społeczności lokalnej, w związku ze spodziewanym przekazaniem Chojnic w granice II RP. W okresie międzywojennym nie odgrywała już tak istotnej roli w miejscowym środowisku, gdyż w związku ze służbowym przeniesieniem męża wyjechała w 1920 r. na Kielecczynę, po czym osiedliła się w Warszawie. Podczas okupacji hitlerowskiej należała do konspiracji i ruchu oporu. W czasie powstania warszawskiego została aresztowana przez gestapo i przetrzymywana była w jej siedzibie przy al. Szucha. Po kapitulacji stolicy wywieziona do Pruszkowa wraz z dużą grupą powstańców. Po zakończeniu działań wojennych wróciła do Warszawy, gdzie po odbudowie miasta brała udział w życiu społecznym i organizacyjnym. Za swą niepodległościową działalność była kilkakrotnie odznaczona. Posiadała m.in. Srebrny Krzyż Zasługi, Medal Niepodległości, Wielkopolski Krzyż Powstańczy oraz Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. Zmarła 20 listopada w Warszawie. Pochowano

ją w kwaterze nr 220 na cmentarzu Powązkowskim.

OSOWICKI Józef (1910-1997) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-regionalny. Urodził się 11 marca w Essen, gdzie w poszukiwaniu pracy emigrowali jego rodzice, jako syn Piotra i Julianny Reszelskiej. Po zakończeniu I wojny światowej jego rodzina wróciła na Pomorze i osiedliła się w Chojnicach. Wykształcenie uzyskał w miejscowej szkole powszechnej i szkole średniej, gdzie zdał maturę w 1930 r. Później rozpoczął pracę zawodową jako pocztowiec w kilku placówkach pomorskich, m.in. w Chojnicach. W okresie okupacji hitlerowskiej pracował jako robotnik przymusowy na Mazurach oraz w Wolnym Mieście Gdańsku. Po zakończeniu działań zbrojnych na Pomorzu wrócił do Chojnic. 2 marca 1945 r. został mianowany naczelnikiem Obwodowego Urzędu Poczтового w Chojnicach. Nadzorował go nie tylko administracyjnie, ale także utworzył sieć placówek gminnych i wiejskich. Jednocześnie pomagał w organizacji Poczty Polskiej w powiatach sąsiadujących z chojnickim, które weszły w skład państwa polskiego w wyniku postanowień konferencji poczdamskiej. Doprowadził do odbudowy głównego gmachu poczty chojnickiej przy Starym Rynku, który został zniszczony w wyniku działań wojennych w początku 1945 r. W nowej rzeczywistości politycznej starał się angażować w sprawy społeczno-polityczne. Był sekretarzem społecznego komitetu odbudowy spalonego kościoła farnego, a jako członek Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej został wybrany

radnym i członkiem prezydium w Miejskiej Radzie Narodowej. Szykanowany przez władze z powodu przekonań religijnych, stopniowo był odsuwany na tor boczny życia gospodarczego i politycznego. Kiedy wystąpił z PZPR, rozstał się także z Poczta Polska i Miejską Radą Narodową. Jako główny księgowy został zatrudniony w Miejskim Zakładzie Budownictwa Mieszkaniowego, a następnie jako zastępca dyrektora w Przedsiębiorstwie Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej. Dorywczo pracował także w chojnickim Liceum Ekonomicznym, gdzie uczył przedmiotów zawodowych. Na emeryturę przeszedł w 1976 r. Przez całe dorosłe życie pozostał czynny społecznie i kulturalnie. Jeszcze w okresie międzywojennym należał do Stowarzyszenia „Stanica”. Po II wojnie światowej aktywnie włączył się na rzecz organizowania oddziału chojnickiego Zrzeszenia Kaszubskiego, a później Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, biorąc następnie udział w pracach jego zarządu. Był autorem programu popularyzacji kultury, twórczości ludowej i historii regionalnej. Poprzez ten projekt udzielał się w prasie codziennej oraz dwutygodniku „Kaszëbë”. Dzięki swemu zaangażowaniu wpływał na lokalne środowisko i młodszych członków Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego. Zmarł 20 września w Chojnicach i pochowany został na cmentarzu komunalnym. Z małżeństwa z Teodorą Dykier miał czworo potomstwa.

OSTROWSKI Józef (1877-1953) – działacz społeczny, gospodarczy i samorządowy. Urodził się 17 lipca w Wielkim Komorsku na terenie powiatu grudziądz-

kiego. W młodym wieku przyjechał do Czerska, gdzie w 1903 r. założył drogerię. W ostatnich latach zaboru pruskiego był w tej osadzie inicjatorem polskiego życia społecznego i gospodarczego. Wszedł także w skład zarządu czerskiego Związku Kupców Samodzielnych. Patriotycznie angażował się także w latach 1918-1920, kiedy ważyły się losy przynależności Czerska do państwa polskiego. W nagrodę został pierwszym polskim wójtem i sołtysem Czerska, który to urząd pełnił od stycznia do kwietnia 1920 r. Znalazł się też w składzie pierwszej rady gminnej, wybranej w marcu 1921 r. i pełnił rolę delegata do chojnickiego sejmiku powiatowego. W ciągu całego okresu międzywojennego łączył działalność społeczno-gospodarczą z polityczno-samorządową. Był wieloletnim radnym gminnym, powiatowym i woje-

wódzkim. W 1926 r. znalazł się w składzie Wydziału Powiatowego obok znamienitych osobowości ziemi chojnickiej. Do tego gremium był także regularnie desygnowany i w latach późniejszych. Z kolei jako właściciel drogerii był jednym z liderów czerskiego życia gospodarczego. W okresie II wojny światowej został przez hitlerowców wyrzucony z własnej posesji, a w początku 1945 r., w czasie działań zbrojnych, spłonął jego dom. Po zakończeniu wojny próbował jeszcze włączyć się do lokalnych struktur władzy samorządowej, ale bez większych rezultatów. Mając przedwojenną legitymację, nie mógł odegrać istotnej roli w systemie władzy ludowej. Zmarł 27 września i w Czersku został pochowany. Już pośmiertnie w czerwcu 1996 r. nadano mu tytuł Honorowego Obywatela Miasta Czerska.

P

PABICH Franciszek (1909-1989) – urzędnik państwowy, malarz, kolekcjoner i regionalista. Urodził się 14 sierpnia w Marksloch pod Duisburgiem, w rodzinie polskich emigrantów zarobkowych jako syn Franciszka i Marianny Berlińskiej. Po odrodzeniu państwa polskiego jego rodzina wróciła na Pomorze, gdzie od 1921 r. zamieszkała w Chojnicach. Wykształcenie zdobywał w chojnickim gimnazjum, po którym praktykę urzędniczą odbywał w magistracie miejskim. Od 1927 r. do przejścia na emeryturę w 1974 r. związany był zawodowo z chojnickim sądem. Początkowo pracował jako sekretarz, a później jako główny księgowy. Miłością jego życia było jednak malarstwo i przeszłość regionalna. Jeszcze na przełomie lat 20. i 30. XX w. studiował eksternistycznie rysunek i grafikę w berlińskiej Szkole Sztuk Pięknych. Od tego czasu w chwilach wolnych uprawiał malarstwo pejzażowe i portretowe, a ponadto rysunek i grafikę użytkową. Umiejętności swe rozwijał także i po II wojnie światowej, wielokrotnie organizując wystawy o charakterze lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym. Jego prace można było oglądać w Austrii, Niemczech i Francji. Szczególne miejsce w jego twórczości miała zawsze ziemia chojnicka. Dał temu wyraz w teczkach tematycznych pt. *Zabytki Chojnic*, które ukazywały się dzięki staraniom Muzeum Historyczno-Etnograficznego (Chojnice 1978, 1980, 1986, 2010). Należąc do inicjatorów powoła-

nia oddziału chojnickiego Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego oraz Chojnickiego Towarzystwa Kulturalnego, tworzył dla nich teksty o charakterze regionalnym, które umieszczał m.in. w „Pomeranii” czy „Zeszytach Chojnickich”. Materiały te dotyczyły zwłaszcza dziejów sztuki na Pomorzu. Szczególnym zainteresowaniem obdarzał filigrany, czyli znaki wodne umieszczane w przeszłości na papierze czerpanym. Jako kolekcjoner, do czego także wykorzystywał pracę w sądzie, zgromadził ich ok. 3000, z czego ok. 1200 pochodziło z różnych papierni istniejących na terenie Pomorza. Dzięki swej pasji stał się jednym z największych znawców filigranów zarówno w Polsce, jak i Europie. Kolekcję swoją gromadził oraz systematyzował pod względem tematyki, chronologii i geografii. Wyniki własnych zainteresowań ogłaszał także w czasopismach, m.in. na łamach „Przeglądu Papierniczego” czy „Polskiej Sztuki Ludowej”, a także w postaci książkowej: *Papiernie nad Zatoką Gdańską* (Gdańsk 1978). Utrzymywał liczne kontakty z placówkami naukowymi i uniwersyteckimi w kraju i za granicą, należąc jednocześnie do Międzynarodowego Stowarzyszenia Historyków Papiernictwa w Moguncji. Swoje zainteresowania najbliższym regionem wyraził z kolei w książce: *Mały leksykon chojnicki* (Chojnice 1987), która powiększyła jego zasługi dla miasta i powiatu. Zmarł 5 listopada w Chojnicach i pochowany został na miejscowym cmentarzu komunalnym.

PANSKE Piotr Paweł (1863-1936) – ksiądz katolicki oraz historyk Kościoła i Pomorza. Urodził się 28 czerwca

w Granowie pod Chojnicami jako syn rolnika Ignacego i Katarzyny Musolf. Należał do Kosznajdrów, katolickiej społeczności niemieckiej, zamieszkującej pogranicze powiatu chojnickiego i tucholskiego. Kształcił się w gimnazjum chojnickim w latach 1874-1881, gdzie zdał maturę. Później zdobył rozległą wiedzę filozoficzną, teologiczną i filologiczną, studiując na uniwersytetach w Würzburgu, Münster, Wrocławiu oraz Lipsku. W 1890 r. pomyślnie przeprowadził przewód doktorski z filozofii oraz zdał egzamin państwowy uprawniający do nauczania w szkołach średnich. 26 lipca 1891 r. otrzymał święcenia kapłańskie w Pelplinie. Pracując jako wikariusz w Zblewie i Nowem, nauczył się języka polskiego. Na lata 1893-1901 przypadł okres jego pracy w pelplińskim Collegium Marianum, po czym trafił jeszcze na probostwo w Bytowie. W okresie tym zainteresował się historią Kościoła i Pomorza, czego dowód dał w swych pierwszych pracach historiograficznych i źródłoznawczych. Dotyczyły one wizytacji archidiakonu kamieńskiego z 1653 r. i części archidiakonu pomorskiego z 1686 r. Ponadto opublikował zbiory przywilejów i spisy czynszowe dla komturstwa tucholskiego w zbiorze *Urkundenbuch der Komturei Tuchel* (Gdańsk 1911). W kwietniu 1914 r. przez biskupa chełmińskiego Augustyna Rosentretera powołany został na stanowisko profesora w Seminarium Duchownym w Pelplinie, gdzie wykładał historię Kościoła, prawo kanoniczne, teologię moralną oraz grekę. Obowiązki wykładowcy łączył też z godnościami religijnymi, będąc kolejno radcą du-

chownym, sędzią prosynodalnym i kanonikiem gremialnym kapituły katedralnej chełmińskiej. Wówczas opublikował też dwie ważne prace odnoszące się do powiatu człuchowskiego: *Handfesten der Komturei Schlochau* (Gdańsk 1921) i *Documenta Capitaneatus Slochoviensis 1471-1779* („Fontes” XXVIII). Ponadto skupił się na odtwarzaniu rodów pomorskich oraz zajął się rodzimą Kosznajderią, publikując siedem artykułów na ten temat. Chojnicom poświęcił kilka fragmentów swych badań, a w szczególności pracę: *Chojnice w czasach tzw. reformacji i przeciwreformacji* (Toruń 1925). W kwietniu 1928 r. został pierwszym dyrektorem Archiwum Diecezji Chełmińskiej, co niewątpliwie było dowodem wielkiego zaufania, jakim go obdarzano. Przyczynił się wówczas do uporządkowania akt z okresu staropolskiego. Należał do czołowych polskich i niemieckich towarzystw naukowych, prowadził także korespondencję i polemiki z wiodącymi badaczami kręgu polsko-niemieckiego. Zmarł 10 lutego w Pelplinie i pochowany został w tamtejszej katedrze. Pozostawił znaczną spuściznę rękopiśmienną, jednakże ta zaginęła w czasie II wojny światowej.

PAPENFUS Augustyn (1848-1920) – nauczyciel gimnazjum i wychowawca młodzieży. Urodził się 5 stycznia 1848 r. w Ogorzelinach jako syn rolnika Michała i Róży. Wykształcenie odbierał w miejscowej szkole powszechnej oraz w gimnazjum chojnickim, które ukończył w 1871 r., zdając maturę. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, ale przekonawszy się, że nie

nadaje się do wypełniania posługi duszpasterskiej, zapisał się na studia filozoficzne na Uniwersytecie Berlińskim. Kiedy przebywał w Berlinie, poza studiami, pełnił także obowiązki nauczyciela domowego w książęcej rodzinie Blücherów na Śląsku. W lipcu 1879 r. uzyskał uprawnienia uniwersyteckie do wykonywania zawodu nauczyciela łaciny, greki i języka niemieckiego. Posadę nauczyciela otrzymał w gimnazjum chojnickim, z którym związał się do końca życia. Społeczność gimnazjalna ceniła go za duże poczucie obowiązku i zainteresowanie przedmiotami, jakie wykładał. Jednocześnie uznawany był za wytrawnego psychologa, który nierzadko rozwiązywał problemy gimnazjalistów. Szczególnym zainteresowaniem obdarzał jednak uczniów wywodzących się z Kosznejderii, zarówno tych, którzy osiągnęli dobre i bardzo dobre wyniki w nauce, jak i tych, którzy należeli do stałych bywalców przydrożnych karczem. Był jednym z najbardziej wytrwałych i jednocześnie zasłużonych nauczycieli chojnickiego gimnazjum. Jako uczeń, a następnie nauczyciel, spędził w jego murach niemal pół wieku. Jeszcze w 1865 r. świętował wraz z rówieśnikami jubileusz 50-lecia Królewskiego Gimnazjum Katolickiego, a w 1915 r., już jako wykładowca, obchodził stulecie tej placówki. W 1919 r. przeszedł na emeryturę, a 28 maja kolejnego roku zmarł w Chojnicach. Pochowano go na cmentarzu parafialnym.

PAWŁOWSKI Mikołaj (1694-1782) – sędzia ziemski tucholski i człuchowski. Pochodził ze średniej szlachty osiadłej w powiatach tucholskim i tczewskim.

W młodości uczęszczał do jezuickiego gimnazjum w Chojnicach. Jeszcze przed 1733 r. uzyskał godność sędziego ziemskiego tucholskiego. Później jako stronnik Augusta III, mimo sprzeciwu części szlachty, uzyskał nominację na sędziego ziemskiego człuchowskiego. Następnie związał się z „familiją” Czartoryskich i działał na jej rzecz na terenie województwa pomorskiego. W 1764 r. popierał kandydaturę Stanisława Augusta Poniatowskiego do tronu polskiego. W dobie I rozbioru nie prowadził już aktywnej działalności politycznej. Skupił w swych rękach stosunkowo duże dobra ziemskie położone na terenie starostwa tucholskiego, m.in. Odry, gdzie wznosił kaplicę w 1739 r., oraz Miedzno i Mokre. Zmarł 24 grudnia i pochowany został w klasztorze bernardyńskim w Zamartem. Żonaty z Anną z Pruszków, miał synów Józefa i Michała.

PESTKA Teodor Marcin (1872-1917) – działacz społeczno-gospodarczy. Urodził się 6 listopada w Łęgu jako syn kupca bławatnego Piotra Antoniego i Juliany z domu Lica. Na miejscu ukończył szkołę powszechną, po której pomagał rodzicom w prowadzeniu działalności gospodarczej. Później wyjechał do brata na Powiśle oraz do Brodnicy i Czerska, gdzie uczył się zawodu kupieckiego. Następnie przejął działalność gospodarczą od rodziców w Łęgu, którą znacznie poszerzył. W końcu XIX w. dom jego stał się prawdziwą ostoją polskości – słynął on bowiem z otwartości i wrażliwości na ludzką krzywdę. W tym też czasie zaczął społecznie udzielać się w Towarzystwie Czytelni Ludowych, będąc jego

sekretarzem i bibliotekarzem. Należał także do aktywnych działaczy miejscowego Polsko-Katolickiego Towarzystwa „Oświata”, Towarzystwa Śpiewaczego św. Cecylii i Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Pełnił również funkcję naczelnika w miejscowej straży pożarnej. Uhonorowaniem jego działalności w okresie zaboru pruskiego stała się prezesura w Polskim Komitecie Wyborczym na powiat chojnicki. Zmarł 12 maja i pochowany został na cmentarzu parafialnym w Łęgu. Żonaty z Zuzanną Węgierską, miał z nią ośmioro potomstwa, ale pięcioro zmarło jeszcze w okresie dziecięcym.

PIECHOWSKI Mieczysław (1872-1942) – dziennikarz i redaktor. Urodził się 22 grudnia w Piechowicach na terenie parafii Wiele jako syn przedstawiciela drobnej szlachty pomorskiej Józefa i Albertyny Rybińskiej. W okresie młodości kształcił się w pelplińskim Collegium Marianum. Później pracował w redakcjach polskich czasopism zakładanych na terenie zaboru pruskiego. Podstawy dziennikarstwa zdobył, pracując w „Gazecie Olsztyńskiej” i „Gazecie Gdańskiej”, gdzie pełnił funkcję redaktora odpowiedzialnego. Następnie związał się z wydawnictwami Wiktora Kulerskiego, gdzie był redaktorem odpowiedzialnym, a także dziennikarzem publicystą. W związku z tym współpracował z pismami „Gazeta Grudziądzka”, „Dziennik Grudziądzki”, „Kraj”, „Głos Ludu” i ich dodatkami, jak „Przyjaciel Działwy”. Pełniąc swą funkcję, często wchodził w zatarg z władzami pruskimi, które przybrały kurs antypolski. Po włą-

czeniu Pomorza w skład państwa polskiego był w latach 1921-1922 redaktorem naczelnym w „Dzienniku Chojnickim”, skąd przeszedł do kierowania „Głosem Ludu”. W 1925 r. ponownie pracował w „Gazecie Chojnickiej”, a następnie w „Gazecie Tucholskiej” w okresie 1928-1930 oraz w „Głosie Drobnych Rolników i Osadników” w 1931 r. W latach międzywojennych związał się z ruchem agrarnym, będąc członkiem Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piaś”, a dalej Stronnictwa Ludowego. W okresie II wojny światowej przebywał w Czersku. Tam też został aresztowany 15 czerwca 1942 r. przez gestapo, co było formą represji za wykolejenie pociągu niemieckiego przez polską partyzantkę. Poprzez więzienie w Starogardzie trafił do obozu koncentracyjnego w Stutthofie, gdzie zakończył życie 28 października. Od 1925 r. żonaty był z Anną Kliczkowską, z którego to związku urodziła się córka Jadwiga.

PLĄSKOWSKI Kazimierz (1664-1725) – ksiądz jezuita i superior chojnicki. Urodził się 31 grudnia na terenie Prus Królewskich. Do zakonu jezuitów wstąpił we wrześniu 1685 r. w Krakowie, a święcenia kapłańskie otrzymał w 1696 r. w Poznaniu. W zgromadzeniu pełnił obowiązki prefekta drukarni w Poznaniu w latach 1694-1697, następnie był prefektem budowy kościoła w Krośnie (1704-1705) i prefektem szkół w Samborze (1711-1712). W tej ostatniej miejscowości pozostał na kolejne trzy lata jako superior domu zakonnego. Taką samą godność pełnił też w Chojnicach w latach 1715-1719. W trakcie jego urzędowania w tym mieście przygotowano

projekty oraz rozpoczęto budowę murewanego kościoła jezuickiego, którego sylwetka architektoniczna zachowała się do dnia dzisiejszego. Z Chojnic udał się na kolejną placówkę zakonną do Grudziądza, gdzie został profesorem teologii moralnej i prefektem szkół, na czas od 1720 do 1723 r. Stamtąd ponownie władze zakonne skierowały go do Chojnic, gdzie objął funkcję prefekta budowy i profesora teologii moralnej w latach 1723-1725. Tam też zmarł 24 września i najprawdopodobniej został pochowany. W zgromadzeniu zasłynął jako budowniczy, który położył fundamenty pod budowę kościołów jezuickich w Samborze i Chojnicach.

PLIŃSKI Teodor (1907-1951) – artysta rzeźbiarz. Urodził się 10 października w Czersku jako syn pracownika kolejowego Józefa i Józefiny Łosińskiej. Po śmierci ojca zamieszkał z matką w Wielu, gdzie pobierał nauki w szkole powszechnej. Tam też zapoznał się ze sztuką malarską, asystując przy tworzeniu polichromii w miejscowym kościele. Dzięki pomocy ks. Józefa Wryczy podjął następnie naukę w latach 1932-1936 w Państwowej Szkole Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Poznaniu, gdzie jako specjalność obrał rysunek z natury, zdobnictwo i rzeźbę. Pobyt w Wielkopolsce umożliwił mu kształtowanie swoich zainteresowań, a w okresie wakacyjnym pomagał we wznoszeniu kolejnych stacji wielewskiej drogi krzyżowej. Na okres ten przypadają też samodzielne projekty jego autorstwa, do których należy postawienie w 1935 r. kapliczki z figurą Najświętszego Serca Pana

Jezusa w Borsku. Rozwijając swoją twórczość ludową, nawiązywał znajomości i współpracę z innymi artystami i działaczami społecznymi Kaszub, do których należeli m.in. Kazimierz Jasnoch czy Wincenty Rogala. W 1937 r. podjął także studia na Wydziale Malarstwa i Rzeźby w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, które przerwała jednak wojna. W tym czasie zajmował się także działalnością artystyczną. Okres II wojny światowej spędził w okolicach Wielu, gdzie się ożenił i wykonywał drobne prace na rzecz budowli sakralnych. Po zakończeniu działań wojennych tworzył jeszcze samodzielne prace o tematyce religijnej i innej. Dziełem o największej wartości artystycznej, które wyszło spod jego ręki, była figura Madonny Morskiej. Sporadycznie uprawiał także malarstwo, m.in. portretował znane kaszubskie postacie. Uznany został za jednego z najzdolniejszych rzeźbiarzy kaszubskich. Zmarł 2 kwietnia w Wielu i pochowany został na miejscowym cmentarzu. Z małżeństwa z mistrzynią i instruktorką haftu Bronisławą z domu Wryczy miał dwie córki i syna.

POKRZYWNICKI Michał (1810-1855) – prawnik i poseł do sejmu pruskiego. Urodził się 26 września w rodzinie, która uległa germanizacji. Po otrzymaniu prawniczego wykształcenia objął w 1844 r. obowiązki syndyka pelplińskiej kurii biskupiej, kiedy diecezją zawiadywał biskup Anastazy Sedlag. W 1847 r. bronił przed sądem berlińskim mieszkańców Pomorza i Kujaw, których oskarżano o zdradę stanu. Proces ten przyczynił się w głównej mierze do wybrania

w roku następnym jego osoby do pruskiego Zgromadzenia Narodowego z okręgu wyborczego Starogard-Chojnice. Wybór ten spowodował jego ożywioną działalność społeczną i polityczną, prowadzoną nie tylko za pośrednictwem parlamentu, ale także i w poszczególnych powiatach zaboru pruskiego. Stał się rzecznikiem reprezentowania sprawy polskiej i pomorskiej na forum ogólnoniemieckim. Kilkakrotnie występował w sejmie jako poseł inicjator i sprawozdawca. 25 lipca 1848 r. zabrał głos w czasie debaty nad kwestiami transportowymi Kolei Wschodniej. Wystąpił z wnioskiem, aby infrastrukturę kolejową już wówczas poprowadzić traktem Chojnice-Tczew. Do końca życia wspierał sprawę narodową, działając w Lidze Polskiej i należąc do zwolenników pracy organicznej w zaborze pruskim. Zmarł w Pelplinie. Ze związku małżeńskiego z Karoliną Schmidt pozostawił kilkoro potomstwa.

POSPIESZYŁOWA Anastazja (1801-1878) – nauczycielka, publicystka i działaczka społeczna. Urodziła się w Starej Kiszewie jako Anastazja Czarlińska, córka Ignacego i Franciszki Łebińskiej. W domu wychowywano ją w poszanowaniu wartości narodowych i patriotycznych oraz zadbano o jej staranne wykształcenie. Jako kobieta podjęła się misji prowadzenia pracy oświatowej i wychowawczej wśród dziewcząt. Kiedy została nauczycielką, założyła w Chojnicach dobrze prosperujący pensjonat dla panien. Przez długie lata kształciła młode kobiety na wzorowe matki i Polki zarazem. Wyszła za mąż za Czecha Antoniego Pospieszyla, który w latach

Wielkiego Księstwa Warszawskiego przybył na ziemię polskie i prowadził zajęcia metodyczne w szkole kadetów w Chełmnie. Tam też udała się za mężem, otwierając nową pensję dla panien, którą z powodzeniem prowadziła. Pisywała także artykuły do prasy lokalnej i regionalnej dotyczące tematyki kobiet. Po śmierci męża wróciła do Kiszewy. Tam też zmarła 8 października i została pochowana.

PRAETORIUS Ignacy (1836-1908) – botanik, nauczyciel gimnazjum i archeolog-amator. Urodził się 11 września w Reszlu na Warmii. Uczył się w Dobrym Mieście w miejscowej szkole elementarnej, dokąd przeprowadzili się jego rodzice. Naukę kontynuował w Królewskim Katolickim Gimnazjum w Braniewie, gdzie złożył egzamin maturalny w 1858 r. Zamierzał wstąpić do Seminarium Duchownego w Braniewie, ale ostatecznie studia kontynuował na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie skończył fakultet z filozofii oraz obronił w 1863 r. rozprawę doktorską z fizyki. 3 lipca tego roku złożył egzamin przed Królewską Komisją Egzaminacyjną we Wrocławiu, dzięki czemu uzyskał uprawnienia do wykonywania praktyki nauczycielskiej. W stolicy Dolnego Śląska odbył także roczną praktykę w jednym z gimnazjów. W 1864 r. został powołany jako nauczyciel pomocniczy do Braniewa, ale z każdym rokiem awansował w hierarchii grona pedagogicznego, aż do 1 października 1868 r., kiedy to został powołany na stanowisko wyższego nauczyciela w Królewskim Gimnazjum Katolickim w Chojnicach. Odtąd z miastem tym

i miejscową szkołą związał się na okres 32 lat. W Chojnicach także uzyskał tytuł zawodowy profesora na podstawie patentu ministra, wystawionego w Berlinie 8 grudnia 1880 r. W okresie swej pracy w Chojnicach – poza działalnością dydaktyczną – prowadził badania naukowe. Do towarzystw naukowych przysyłał znalezione i odkryte przedmioty z okolic Chojnic. Był także autorem dwóch artykułów archeologicznych dotyczących znalezisk w PawłóWKu-Wybudowaniu i Chojnicach. Z zakresu dydaktyki szkolnej pozostawił trzy opracowania na temat trygonometrii, które ukazały się w gimnazjalnych sprawozdaniach rocznych. Istotą jego działalności oraz podjętych badań o charakterze regionalnym stała się biologia i w mniejszym stopniu zoologia. Ogłaszał w czasopiśmiennictwie naukowym artykuły z tego zakresu, które znajdowały oddźwięk w środowisku naukowym. Rośliny, które badał, przysyłał do Zachodniopruskiego Towarzystwa Botaniczno-Zoologicznego, którego był członkiem w latach 1878-1908, bądź do Ogrodu Botanicznego w Królewcu. 1 października 1900 r. na własną prośbę został przeniesiony służbowo do gimnazjum w Grudziądzu. Tam też zmarł, po dłuższej chorobie, 20 października i został pochowany. Był członkiem kilkunastu stowarzyszeń oraz organizacji o charakterze naukowym zlokalizowanych nie tylko na Pomorzu i w Prusach, ale i w innych miastach niemieckich. Istotne miejsce zajmował w królewieckim Zachodniopruskim Towarzystwie Botaniczno-Zoologicznym, gdzie występował nawet jako wiceprzewodniczący.

Żonaty był z Malwiną, która w krótkim czasie zmarła, oraz Jenny Hamilton. Ze związku małżeńskiego z drugą żoną przyszło na świat czterech synów, urodzonych w Chojnicach – Ernest, Adalbert, Ignacy i Gustaw. Wedle zachowanych przekazów był osobą ofiarną i sumiennie wykonującą swe obowiązki zawodowe, a ponadto przykładem nader skromnego życia.

PRĄDYŃSKI Juliusz (1818-1894) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 20 września w Objezierzu w rodzinie ziemiańskiej jako syn Rafała i Anny Lewald-Jezierskiej. Wykształcenie uzyskał w chojnickim gimnazjum klasycznym, gdzie w 1838 r. zdał maturę. Następnie odbywał studia teologiczne w Münster i Fryburgu Badeńskim oraz Seminarium Duchownym w Pelplinie. Tam też w 1844 r. uzyskał święcenia kapłańskie. W roku następnym odbywał studia uzupełniające w Münster. Po powrocie pracował jako duchowny w Oliwie oraz Kamieniu Krajeńskim. W 1846 r. odbył podróż do Rzymu, gdzie na prywatnej audyencji przyjął go papież Grzegorz XVI. W latach 1848-1854 pełnił obowiązki katechety w gimnazjum chojnickim. W okresie tym, przypadającym na Wiosnę Ludów, był jednym z autorów petycji duchowieństwa dekanatu chojnickiego do władz pruskich w Berlinie o uwzględnienie języka polskiego w nauczaniu podstawowym oraz gimnazjalnym. Ponadto wypowiadał się za możliwością zdawania egzaminu maturalnego z religii w języku polskim, a także założenia w gimnazjum chojnickim biblioteki z literaturą polską. Póź-

niej objął probostwo w Nowem n. Wisłą oraz pełnił obowiązki inspektora szkół ludowych. W 1855 r. został ustanowiony kanonikiem kapituły katedralnej w Pelplinie. W 1861 r. doprowadził też do utworzenia Zakładu NMP Anielskiej w Kościerzynie, przeznaczonego dla córek szlacheckich i mieszczańskich. W tym celu sprowadził do miasta siostry urszulanki z Poznania. Środki na jego funkcjonowanie czerpał ze sprzedaży majątku rodzinnego. Z okazji 50-lecia kapłaństwa papież Leon XIII obdarzył go godnością protonotariusza apostolskiego i prałata domowego. Zmarł 11 grudnia w Pelplinie i tam też został pochowany w kościele katedralnym. Posiadał honorowe obywatelstwo miasta Kościerzyny oraz doktorat honoris causa akademii w Münster. Został także odznaczony pruskim Orderem Orła Czerwonego.

PRZEWOSKI Stefan (1867-1920) – urzędnik bankowy i działacz społeczny. Urodził się 20 lutego w Czarnowie jako syn zamożnego rolnika Józefa i Amalii

Bonin. Na miejscu ukończył szkołę powszechną, a następnie szkołę handlową. Po śmierci ojca w 1888 r. powrócił w rodzinne strony, aby przejąć gospodarstwo rolne, które po kilku latach sprzedał, gdyż nie miał zamiłowania do ziemi. Wówczas został kontrolerem w zarządzie Banku Ludowego w Brusach. W 1898 r. objął funkcję podskarbiego w nowo powstałej spółce handlowej „Kupiec” w Brusach, a po kilku latach posadę dyrektora bruskiego banku. W 1912 r. był współzałożycielem spółki powołującej „Gazetę Chojnicką”. Działał także społecznie, należąc do Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i Kółka Śpiewaczego w Brusach. W latach 1918-1920 zaangażował się na rzecz włączenia Pomorza do odrodzonego państwa polskiego. Zmarł 16 lutego na czarną ospę i pochowany został na cmentarzu w Brusach. Żonaty z Eufemią Wróblewską, przedstawicielką kupiecko-przemysłowej rodziny z Brus, miał z nią sześcioro potomstwa. Cztery synowie uzyskali staranne wykształcenie i cenione posady na Kujawach i Pomorzu.

RADZIEJEWSKI Tadeusz (1934-1983)

– nauczyciel, dyrektor szkoły i działacz harcerski. Urodził się 29 stycznia w Tczewie. W okresie okupacji hitlerowskiej jego rodzina została wysiedlona, dzięki czemu trafił do Wiela. Tam ukończył szkołę powszechną, a później kształcił się w Liceum Ogólnokształcącym w Chojnicach. Szkołę kończył w klasie pedagogicznej, dzięki czemu jako jej absolwent podjął pracę w szkołach wiejskich rozlokowanych na terenie powiatu człuchowskiego, a następnie także w Domu Dziecka w Wierzchowie, Zakładzie Wychowawczym w Chojnicach i w szkole w Łęgu. Jednocześnie uzupełniał wykształcenie, studiując pedagogikę na Uniwersytecie Warszawskim. W dekadzie lat 60. XX w. objął komendanturę hufca Związku Harcerstwa Polskiego w Chojnicach. Dzięki swemu zaangażowaniu rozwijał struktury Związku oraz przyczynił się do jego popularyzacji w środowisku chojnickim i kaszubskim, które dotychczas niechętnie patrzyło na tego typu instytucje sympatyzujące z reżimem komunistycznym. Jego praca i osiągnięte efekty zostały docenione także w Kuratorium Oświaty, gdyż w 1970 r. został oddelegowany do Szkoły Podstawowej nr 5 w Chojnicach, gdzie przez kolejne 13 lat pełnił obowiązki dyrektora placówki. W jednostce tej dbał nie tylko o odpowiedni poziom organizacyjny, ale także rozwijał zajęcia pozaszkolne oraz popierał rozwój harcerstwa na terenie placówki. Był powszechnie lubiany oraz

szanowany przez środowisko, zarówno pedagogiczne, jak i społeczne czy polityczne. Zmarł nagle 26 maja w Chojnicach i pochowany został na cmentarzu komunalnym. W jego pogrzebie wzięli udział uczniowie szkoły i grono pedagogiczne, liczne delegacje harcerskie oraz przedstawiciele władz miejskich i oświatowych.

RIEBAND Brunon (1911-1979)

– ksiądz katolicki i administrator chojnickiej fary. Urodził się w Rumi-Zagórzku jako syn młynarza Jana i Marty Rutkowskiej. Kształcił się w wejherowskim gimnazjum, po którego ukończeniu wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Jako wikariusz na parafii chojnicką trafił w grudniu 1933 r., a poza działalnością duszpasterską od 1935 r. prowadził lekcje religii w Miejskim Gimnazjum Żeńskim. Na parafii chojnickiej pozostał także po wrześniu 1939 r. Kiedy Niemcy aresztowali bądź wymordowali wszystkich polskich księży katolickich z chojnickiej fary, przejął obowiązki administratora tej placówki. Mimo częstych rewizji przeprowadzanych przez gestapo na plebanii, dwukrotnego aresztowania oraz szykan i zastraszania, przebywał w parafii do końca wojny. Wspierał także w tym czasie Pomorski Komitet Opieki Społecznej. Po zakończeniu działań zbrojnych pozostał na chojnickiej parafii, będąc nie tylko kapłanem, ale także prefektem gimnazjum i liceum w Chojnicach oraz kapłanem hufca ZHP. W okresie stalinizmu był inwigilowany przez Urząd Bezpieczeństwa i uznawany za osobę niepewną ideologicznie. Po wojnie uzyskał godność ka-

nonika honorowego kapituły kolegiackiej w Chełmży. Od 1955 r. pełnił obowiązki proboszcza w Kuźnicy na Półwyspie Helskim, a od 1964 r. także dziekana puckiego. Z Kaszubami północnymi był związany do śmierci.

RIEMER Jan (1876-1941) – filomata pomorski, nauczyciel i miłośnik zielarstwa. Urodził się 13 września w Dębnicy na terenie powiatu człuchowskiego jako syn zamożnego rolnika Hermana i Teresy Labenz. Wykształcenie w latach 1887-1897 odbierał w gimnazjum chojnickim, gdzie spędził wiele lata swego młodego życia. Aktywnie działał w tajnym kole filomackim „Mickiewicz”, pełniąc jednocześnie funkcje bibliotekarza i kasjera. Po złożeniu egzaminu dojrzałości przez dwa lata pracował w handlu na terenie południowej Rosji. Następnie podjął studia teologiczne w Pelplinie, a później w Münster, gdzie zrezygnował z tego kierunku na rzecz ekonomii. Studiował jeszcze chemię na Uniwersytecie Wrocławskim. Studia te zwińczył doktoratem w marcu 1907 r., przygotowując wówczas pragmatyczną pracę z zakresu powstawania i eksploatacji złóż naftowych. Jeszcze w czasie swych pelplińskich peregrynacji powołał do życia wspólnie ze Stanisławem Czapiewskim koło seniorów filomatów chojnickich, które wykazywało znaczną aktywność. Jego członkowie odbywali zjazdy, uczestniczyli w zebraniach, przyjeżdżali do Chojnic, gdzie spotykali się w mieszkaniu dra Hipolita Lniskiego, a także zopatrzywali w książki swych młodszych kolegów z gimnazjum. Podczas studiów w stolicy Dolnego Śląska opiekował się

nadal chojnickimi filomatami, pracując w tajnym akademickim Związku Młodzieży Polskiej „Zet”. W 1909 r. podjął pracę w szkolnictwie, prowadząc zajęcia z języka niemieckiego w gimnazjum plockim, a dalej w Mławie oraz w szkołach średnich Warszawy. W latach 1914-1915, jako poddany pruski, służył w armii państw centralnych na frontach I wojny światowej. Po zwolnieniu z wojska nadal pracował jako nauczyciel w szkołach warszawskich, m.in. w Gimnazjum im. Stefana Batorego. W okresie II RP organizował struktury szkolnictwa jako wizytator na terenie województwa pomorskiego, a następnie kurator w Toruniu, Krakowie i Lwowie. Do pracy pedagogicznej powrócił w 1928 r., zostając lektorem języka niemieckiego w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Odbywał też podróże naukowe do Niemiec i Austrii. W pierwszych latach II wojny światowej przebywał w Warszawie, gdzie jako germanista pracował w szkole Zgromadzenia Kupców. Tam też zmarł na atak serca 13 listopada i pochowany został na cmentarzu Powązkowskim. Należał do znakomitych znawców polskiej flory, co udokumentował w postaci 28-tomowego zielnika, będącego owocem jego licznych podróży i studiów. Zgromadził także bogaty księgozbiór krajoznawczy. Materiały należące do spuścizny po nim zostały przekazane Uniwersytetowi Mikołaja Kopernika w Toruniu, o którego powstanie zabiegał jeszcze w okresie międzywojennym.

RINGWELSKI Franciszek (1901-1980) – filomata pomorski, ksiądz katolicki

i kapelan wojskowy. Urodził się 28 listopada w Czerskiej Strudze jako syn urzędnika państwowego Antoniego i Karoliny Cherek. Wykształcenie uzyskał w szkole powszechnej oraz gimnazjum chojnickim, gdzie kształcił się w okresie I wojny światowej, należąc jednocześnie do patriotycznego Towarzystwa Tomasza Zana. W 1920 r., jako ochotnik, uczestniczył w wojnie polsko-rosyjskiej, a po powrocie zdał maturę, dzięki czemu wstąpił do pelplińskiego seminarium duchownego. Po uzyskaniu święceń w 1926 r. skierowano go do duszpasterstwa wojskowego. Był opiekunem duchowym kadetów, junaków i żołnierzy w kilku jednostkach. Jednocześnie podjął studia magisterskie na Uniwersytecie Warszawskim i Uniwersytecie Lwowskim. Punktem jego zainteresowań badawczych stali się biskupi chełmińscy. Wraz z wybuchem II wojny światowej dostał nominację na dziekana I Korpusu. Z wojskiem przekroczył granicę państwa z Rumunią, przebywał w obozach oficerskich, gdzie dalej prowadził służbę duszpasterską. Tam też uzyskał nominację na kapelana prezydenta RP Władysława Raczkiewicza, którą ostatecznie cofnięto ze względu na brak możliwości dotarcia do Londynu. Wiosną 1940 r. udało mu się przedostać do Francji, a po jej kapitulacji przez Półwysep Iberyjski na Wyspy Brytyjskie. Tam nadal prowadził duszpasterstwo wojskowe, a bp Józef Gawlina mianował go kanonikiem honorowym. Po zakończeniu działań wojennych w 1946 r. wrócił do kraju w stopniu ppłka. Przez kilkanaście lat pełnił obowiązki proboszcza parafialnego w Toruniu, po czym w latach 1960-1964 ponownie

przebywał na Pomorzu, zostając proboszczem w Leśnie. Tam też rezydował i po zakończeniu obowiązków duszpasterskich oraz uzyskał w 1969 r. nominację na płka. W okresie swego życia zajmował się także pracą naukową, przygotowując do druku sylwetki biskupów chełmińskich, a także pisząc wspomnienia z okresu II wojny światowej. Zmarł 14 lutego w Leśnie i tam został pochowany na cmentarzu przykościelnym. Posiadał kilka odznaczeń, a wśród nich był Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski.

RINK Józef (1878-1945) – ksiądz katolicki i badacz Kosznejderii. Urodził się 18 stycznia w Moszczenicy w rodzinie chłopskiej Johanna i Tekli Senske. Kształcił się w gimnazjum chojnickim w okresie 1889-1898, a po uzyskaniu matury wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Kiedy otrzymał w 1902 r. święcenia kapłańskie, pracował w duszpasterstwie kilku miejscowości pomorskich, m.in. w Gdańsku. Tam też był nauczycielem w prywatnej szkole dla dziewcząt oraz duszpasterzem głuchoniemych. Jednocześnie podjął dalsze studia w gdańskiej Wyższej Szkole Technicznej oraz na uniwersytetach – wrocławskim i we Fryburgu Badeńskim. W tym ostatnim miejscu uzyskał także doktorat z nauk teologicznych w 1911 r. W tym też czasie złożył przed komisją w Królewcu egzamin państwowy uprawniający go do nauczania w szkolnictwie średnim. W okresie do 1943 r., występując w randze radcy szkolnego i profesora, był prefektem Gimnazjum Królewskiego w Gdańsku. W okresach wakacyjnych

odbywał liczne podróże, także o charakterze poznawczym. Wybuch I wojny światowej zastał go w Hiszpanii, stąd okres wojny spędził w obozie dla internowanych na Korsyce. Poza duszpasterstwem gimnazjalnym zajmował się też Kosznajderią, grupą etniczną, z której sam się wywodził, rozmieszczoną na pograniczu ówczesnego powiatu chojnickiego i tucholskiego. Na ten temat opublikował ponad 20 prac obrazujących ludzi, oświatę, religię, folklor oraz historię tego obszaru w cyklu tematycznym pt. „Koschneider-Bücher”. W diecezji gdańskiej pełnił obowiązki cenzora książek religijnych. W 1945 r., po zajęciu Gdańska przez Rosjan, był więziony, a w lipcu zmuszony do wyjazdu w kierunku zachodnim. Wyjechał wraz z transportem przesiedleńców niemieckich, ale trudów podróży nie zdołał przeżywać. Zmarł 30 lipca na dworcu kolejowym w Kostrzynie nad Odrą i tam też został pochowany.

RINK Tekla (1856-1919) – inicjatorka życia kulturalnego. Urodziła się 28 marca w miejscowości Lichnowy w rodzinie kosznajderskiej Senske. Jak większość ówczesnych kobiet nie uzyskała wykształcenia, gdyż przygotowywano ją do podjęcia obowiązków pani domu, matki i opiekunki dzieci. Kiedy w lutym 1877 r. wyszła za mąż, zamieszkała wraz z mężem w Moszczenicy, gdzie nowożeńcy otrzymali część starego, zniszczonego i zaniedbanego domu męża. Ówczesny posag panny młodej został przeznaczony na wykupienie zadłużonego gospodarstwa, w którym zamieszkała. Całe życie ciężko pracowała w gospodarstwie,

starając się podnieść jego standard oraz zapewnić utrzymanie i przyszłość potomstwu. Dążąc do budowy nowego domu, zainicjowała w Moszczenicy spotkania kobiet kosznajderskich, które przy krośnie i kołowrotku, a następnie przy długim stole przygotowywały tkaniny na pościel, koszule, suknie i obrusy. Część z tych wyrobów pozostawiano do użytku własnego, a pozostałą część sprzedawano w okolicznych miastach na targowiskach. Jednocześnie przy takich spotkaniach opowiadano historie regionalne, przysłowia, legendy i bajki. Poza wymianą doświadczeń, krzewiono w ten sposób edukację wśród dziewczynek, przygotowywano je do późniejszych zadań, czyli podtrzymywania tożsamości społecznej i religijnej Kosznajdrów. W życiu osobistym i rodzinnym T. Rink cieszyła się szacunkiem. Była uznawana za wzorową żonę i matkę, typową przedstawicielkę żeńskiej społeczności kosznajderskiej. W 1893 r., po wielu trudach i wyrzeczeniach, wraz z rodziną wprowadziła się do nowego domu w Moszczenicy, o którym tak bardzo marzyła. Zmarła 25 grudnia w Moszczenicy, gdzie także została pochowana. Ze związku małżeńskiego z Johannem Rinkiem przyszło na świat siedmioro potomstwa, w tym dwóch chłopców.

ROPELL Karol (1807-1887) – prawnik, urzędnik państwowy, działacz społeczno-polityczny, regionalista i wydawca. Urodził się 1 marca w Gdańsku w rodzinie prawniczej jako Carl Roepell. Kształcił się w gimnazjach Królewca i Gdańska, a po uzyskaniu matury w 1826 r. podjął studia prawnicze w Kró-

lewcu i Berlinie. Po ich zakończeniu został zatrudniony w wymiarze sprawiedliwości, w którym osiągał kolejne stanowiska. W 1831 r. osiadł w Chojnicach, gdzie objął funkcję sędziego patrymonialnego. Sądownictwo to przysługiwało wówczas właścicielom dóbr rycerskich w stosunku do obywateli tam mieszkających. Poza wypełnianiem typowych obowiązków zawodowych szybko włączył się w nurt życia społecznego miasta. Został wybrany na członka magistratu miejskiego, a wraz z tym stał się inicjatorem kilku przedsięwzięć gospodarczych. Należał do grona współzałożycieli spółki akcyjnej powołanej w celu budowy i utrzymania drogi z Chojnic do Nakła przez Sępólno, pierwszej kasy oszczędnościowej w Chojnicach, pierwszego w powiecie stowarzyszenia rolniczego, gdzie był sekretarzem i skarbnikiem, a później także przewodniczącym. Dla życia powiatu szczególnie cenna okazała się ta ostatnia inicjatywa, która skupiała ziemian z ziemi chojnickiej i krain sąsiadujących. Jednocześnie zaczęła ona propagować uprawę roślin wysokogatunkowych, hodowlę zwierząt odpowiednich ras, wprowadzała edukację na wieś i wspierała meliorację gruntów rolnych, co w dużej mierze doprowadziło do większego unowocześnienia produkcji rolnej. W okresie swej pracy w Chojnicach natrafił także na podatny grunt w zakresie kształtowania środowiska intelektualnego, gdyż z miastem tym były związane autorytety moralne, naukowe i wychowawcze, skupione w istniejącym od 1830 r. towarzystwie popularnonaukowym „Montagesgesellschaft” (Towarzystwo Poniedziałkowe). Członkiem tego

stowarzyszenia stał się i K. Roepell, który odpowiadał w nim za sprawy gospodarczo-ekonomiczne. Owocem tych zainteresowań był pierwszy niemiecki opis statystyczny powiatu, wydany własnym nakładem autora. Nosił on tytuł *Statistik des Conitzer Kreises nebst einem Ortschafts-Verzeichnisse* (Conitz 1846). Treść tego dzieła oparta została na danych statystycznych pozyskanych przez chojnicką landraturę w 1843 r., na którą złożyły się cztery działy – ziemia, lud, kultura duchowa i materialna oraz administracja. Oddzielnie zamieszczono w nim wykaz miejscowości powiatu z podaniem liczby domów i mieszkańców, a w przypadku dóbr prywatnych jego właściciela. Do działalności wydawniczej włączył się także i w 1848 r., kiedy Berlin i inne miasta pruskie zostały objęte wystąpieniami związanymi z Wiosną Ludów. Początkowo od kwietnia 1848 r. zakładał w Chojnicach „Die Versammlung der Vaterlands-Freunde” (Zgromadzenie Przyjaciół Ojczyzny), które szybko stało się platformą myśli liberalnej w mieście, propagując idee napływające z dużych miast pruskich. To z jego inicjatywy stowarzyszenie zaczęło wydawać „Conitzer Mittheilungen”, który miał charakter tygodnika życia publicznego powiatu chojnickiego i powiatów sąsiednich. Ukazywał się on do końca 1848 r. Istotnym założeniem tego czasopisma było kreowanie wolnych myśli oraz kształtowanie monarchii demokratyczno-konstytucyjnej. Na jego łamach występował za równością praw i obowiązków wszystkich obywateli państwa, zabiegał o ich współdziałanie w zarządzaniu państwem, optował też za

równomiernymi podatkami oraz swobodą przemieszczania się w zakresie pozyskiwania pracy. W 1849 r. likwidacji uległo sadownictwo patrymonialne, co spowodowało, że był jego w Chojnicach był zagrożony. Przeniósł się wówczas do Gdańska, gdzie został prokuratorem i notariuszem. W nowym miejscu pobytu podtrzymywał idee wyniesione z Chojnic, gdyż w krótkim czasie doprowadził do założenia z kilkoma osobami „Danziger Zeitung”, będącego platformą ruchu liberalnego na Wybrzeżu. W 1852 r. został członkiem gdańskiej rady miejskiej, a w latach 1862-1865 nawet jej przewodniczącym. W dalszym ciągu interesował się też sprawami gospodarczymi, ekonomicznymi i finansowymi, które propagował m.in. w łonie powołanego do życia „Volkswirtschaftliche Gesellschaft für Ost- und Westpreussen”. Bankowości i finansom poświęcił też odrębne prace, które ukazały się drukiem. Z ramienia gdańskiego okręgu wyborczego został wybrany trzykrotnie w latach 1862-1867 na deputowanego do sejmiku pruskiego, gdzie odgrywał istotną rolę w skrzydle liberalnym, ale też i w życiu państwa pruskiego. Pod koniec lat 60. XIX w. wycofał się z życia samorządowego i politycznego Gdańska, poświęcając cały swój wolny czas na sprawy bankowo-finansowe. Mimo zaawansowanego wieku doprowadził do powstania „Danziger Hypotheken-Verein”, którego był pierwszym dyrektorem. Zmarł 8 czerwca w Gdańsku i w mieście swych rodzin został także pochowany. Na jego pogrzebie zgromadziło się liczne grono propagatorów liberalizmu, przedstawicieli środowiska prawniczego i banko-

wego oraz władze samorządowe i polityczne Gdańska. Synem jego był Richard Roepell, ceniony historyk XIX w., profesor i rektor Uniwersytetu Wrocławskiego, autor m.in. monografii historii Polski.

ROGAŁA Tomasz (1860-1951) – działacz społeczny. Urodził się 21 grudnia w Wielu w rodzinie chłopskiej Piotra i Joanny Osowskiej. W domu wychowany został w duchu polskim. Uczył się w miejscowej szkole powszechnej, a służbę wojskową odbył w Berlinie. Po powrocie do domu objął rodzinne gospodarstwo, które jednak musiał spłacić rodzeństwu. Zadłużony, udał się w poszukiwaniu pracy do bogatszych regionów Niemiec. W Berlinie aktywnie uczestniczył w życiu organizacyjnym Polonii. Tam też poznał i poślubił Franciszkę Knebównę pochodzącą ze Starej Kiszewy. Wraz z nią wrócił na Pomorze, gdzie w Kościerzynie otworzył własny warsztat, a z czasem sklep galanteryjny. Później wspólnie z braćmi założył nad jeziorem Osuszyno jeden z pierwszych pensjonatów na Kaszubach. Jednocześnie należał do grona najaktywniejszych działaczy kaszubskich. Włączał się w nurt działalności patriotycznej i narodowej, pracował na rzecz towarzystw ludowych i polskich komitetów wyborczych, współtworzył spółki handlowe z kapitałem polskim. Jeszcze przed I wojną światową rozpoczął pracę konspiracyjną, a w latach 1918-1920 pełnił funkcję wiceprezesa Powiatowej Rady Ludowej w Kościerzynie. W 1919 r. był jednym z delegatów kaszubskich, którzy wybrali się do Wersalu celem skłonienia

mojarstw europejskich do włączenia Pomorza w skład państwa polskiego. Na Pomorze wrócił wraz z armią gen. Józefa Hallera. W okresie międzywojennym związał się ze Stronnictwem Narodowym, a za jego pośrednictwem uczestniczył w posiedzeniach Rady Miejskiej w Kościerzynie, zostając w 1931 r. jej przewodniczącym. We wrześniu 1939 r. został aresztowany przez Niemców, a później wywieziony do Generalnej Guberni, gdzie zmarła jego żona. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do Kościerzyny, gdzie udzielał się jeszcze w życiu publicznym miasta i okolicy. Zmarł 1 czerwca w Kościerzynie i tam też został pochowany. Odznaczony był m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Jego imieniem nazwano ulice w kaszubskich i pomorskich miejscowościach.

ROGAŁA Wincenty (1871-1958) – działacz społeczny i narodowy. Urodził się 9 kwietnia w Wielu w rodzinie chłopskiej jako syn Piotra i Joanny Osowskiej. Wychowany został w domu o tradycjach narodowych i patriotycznych, które wywarły duży wpływ na jego późniejszą działalność. Uczył się w szkole powszechnej, aczkolwiek największy rozwój intelektualny zyskał dzięki samokształceniu. W okresie młodości uczył się kupiectwa w Starej Kiszewie, Czersku i Brusach, a w Chojnicach ogrodnictwa. Ok. 1894 r. w poszukiwaniu pracy wyruszył do bardziej uprzemysłowionych okręgów Niemiec, poświęcając się także działalności społecznej oraz kulturalnej wśród tamtejszej Polonii. Po powrocie na Pomorze w 1902 r. założył z rodzeń-

stwem jeden z pierwszych pensjonatów pod Kościerzyną, a z czasem także sklep drogerijny w Wielu. Aktywnie włączał się także w nurt życia społecznego i kulturalnego wśród społeczności kaszubskiej. Należał do Spółki Wydawniczej „Gryf” założonej przez Aleksandra Majkowskiego, propagował polskie komitety wyborcze w zaborze pruskim, a także zakładał chóry kościelne w Wielu i Karsinie. W okresie I wojny światowej zmobilizowany został do armii niemieckiej w charakterze sanitariusza. Po jej zakończeniu powrócił w rodzinne strony i ożenił się z Józefiną Januszewską z Karsina, która wkrótce zmarła. Swą obecność zaznaczył także w Powiatowej Radzie Ludowej, w której optował za włączeniem Pomorza w skład odrodzonego państwa polskiego. W okresie międzywojennym nadal prowadził pracę społeczną i kulturalną. Za pośrednictwem chóru, którym kierował, upowszechniał poezję i prozę kaszubską. Nadto pisał wiersze i reżyserował przedstawienia teatralne. Działalność społeczną i kulturalną starał się także prowadzić i w okresie II wojny światowej, ale spotkały się one z szykanami ze strony władz niemieckich. W 1944 r. został aresztowany i następnie wywieziony do obozu w Potulicach. Po zakończeniu działań wojennych wrócił w rodzinne strony, gdzie po raz kolejny starał się o odtworzenie życia kaszubskiego w Wielu. Dostrzeżony przez środki masowego przekazu, zyskał dużą popularność na całym Kaszubach jako gawędziarz i pieśniarz. Nazywany był „Druhem Wickiem” oraz „Kaszubskim Sabałą”. W końcowym okresie życia, korzystając z prze-

mian politycznych w państwie polskim po 1956 r., przyczynił się do odbudowy pomnika Hieronima Derdowskiego, którego popiersie ukrywał w latach okupacji. Jego odsłonięcie nastąpiło w Wielu latem 1957 r., stając się okazją do zaprezentowania łączności z regionem kaszubskim. Zmarł 18 stycznia i został pochowany na cmentarzu w Wielu. Przed szkołą w jego rodzinnej miejscowości wystawiono mu w 1982 r. pomnik. W uznaniu jego zasług dla rozwoju kaszubszczyzny w licznych miejscowościach Pomorza ustanowiono go patronem ulic. Jedną z nich, prowadzącą do Szkoły Podstawowej nr 5, można także znaleźć w Chojnicach.

ROGGE Jan [Roge, Rogk Johannes] (2. poł. XIV w.-1418) – ksiądz katolicki, doktor medycyny, proboszcz chojnicki i rektor uniwersytetu. Wywodził się najpewniej z rodu patrycjuszowskiego Hamburga. Już ok. 1399 r. występował w otoczeniu zakonu krzyżackiego. Późniejsze wydarzenia świadczyłyby, iż ukończył on studia teologiczne i medyczne. W państwie zakonnym utrzymywał bliskie kontakty z komturem elbląskim, gdzie mieściła się główna apteka. W latach 1400-1405 występował już jako osobisty lekarz wielkiego mistrza Konrada v. Jungingena. Leczył także innych dostojników krzyżackich, m.in. komtura tucholskiego. Później kształcił się na fakultecie sztuk wyzwolonych. W początku 1406 r. został przyjęty na jeden z najstarszych europejskich uniwersytetów w Paryżu, gdzie uzyskał tytuł licencjata. Stamtąd udał się w 1408 r. na studia do Kolonii, gdzie uzyskał ma-

gisterium. W kwietniu 1409 r. praktykował ponownie w Malborku. Jako osoba duchowna i wszechstronnie wykształcona został oddelegowany do Chojnic, najpewniej jeszcze w okresie przygotowań Zakonu do wielkiej wojny z wojskami polskimi i litewskimi. Jako medyk opiekował się zaciężnymi przybywającymi z zachodu Europy do państwa zakonnego. Będąc duchownym, zawiadywał też chojnicką farą. Jego nominacja sugerowała, iż Zakon chciał mieć w grodzie chojnickim osobę zaufaną i jednocześnie wspierającą komtura człuchowskiego. Pełnił również funkcję dziekana, a także stał na czele dekanatu chojnickiego. W końcu września 1415 r., na prośbę uniwersytetu paryskiego i za zgodą arcybiskupa gnieźnieńskiego, miał udać się do Konstancji, aby wziąć udział w soborze. Było to jedno z ważniejszych wydarzeń w życiu Kościoła, w którym występowało wówczas aż trzech papieży. Planowano tam uregulowanie wszystkich pilnych dla tej instytucji kwestii. Do Konstancji jednak nie dotarł, gdyż w listopadzie tego roku został immatrykulowany na uniwersytecie w Wiedniu jako doktor medycyny. Nieco później stał się członkiem fakultetu medycyny uniwersytetu w Wiedniu, co dawało mu możliwość praktykowania w zawodzie medyka na terenie całego miasta. Jednocześnie mógł on prowadzić zajęcia uniwersyteckie z żakami oraz uczestniczyć w dysputach i konsyliach medycznych. 4 marca 1416 r. został wybrany do komisji międzyuczelnianej, która miała radzić nad tym, w jaki sposób zwalczać ruch husycki w Europie Środkowej. Ponadto od 13 października

1416 r. do 13 kwietnia 1417 r., czyli na semestr zimowy, został wybrany na rektora uniwersytetu w Wiedniu. W księgach uniwersyteckich został zapisany jako: *Mag. Johannes Rogk magister sztuk wyzwolonych i doktor medycyny Rektor 1416 semestr zimowy*. W maju 1417 r. został wezwany przez wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Michaela Kuchmeistera do powrotu na wakującą parafię chojnicką. Mimo wezwania pozostał dalej na miejscu, przez co utracił parafię chojnicką; być może przyczyną tego był pogarszający się stan zdrowia. Zmarł ok. 20 maja w Wiedniu i tam też został pochowany. Jego śmierć odnotowano w aktach ogólnych uniwersytetu. Ostatecznie wszystkie księgi i pisma, zgromadzone i napisane przez niego, trafiły do biblioteki uniwersytetu wiedeńskiego, który powołany został do życia kilkadziesiąt lat wcześniej. W archiwum tegoż uniwersytetu zachował się jego traktat o zatruciu przez zarazę.

ROLBIECKI Stanisław (1906-1996) – urzędnik państwowy, burmistrz Czerska i Chojnic. Urodził się 12 listopada w Zalesiu k. Brus. Na miejscu uzyskał także zawód rzemieślnika w zakresie kowalstwa. W latach 30. XX w. pracował w Gdyni jako robotnik portowy. We wrześniu 1939 r. wziął udział w obronie polskiego Wybrzeża, przez co trafił do obozu jenieckiego, w którym przebywał do grudnia 1942 r. Później pracował w przetwórnicy grzybów w Brusach. Z powodu pomocy udzielanej partyzantom ukrywał się w ostatnim okresie wojny. Po zakończeniu działań zbrojnych związał się z ruchem lewicowym, dzięki czemu

15 września 1945 r. został desygnowany na stanowisko burmistrza Czerska, mimo iż nie posiadał stosownego wykształcenia ani też doświadczenia w pracy administracyjnej. Był członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej, a po tzw. zjednoczeniu ruchu lewicowego pełnił społecznie funkcję I sekretarza Komitetu Powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W Czersku pozostał do czerwca 1950 r., przyczyniając się do odbudowy miasta ze zniszczeń wojennych. 15 czerwca 1950 r. został wybrany przez Miejską Radę Narodową w Chojnicach na przewodniczącego prezydium. Na stanowisku tym pozostawał do grudnia 1973 r., kiedy przeszedł na emeryturę. Dla dziejów miasta zapisał się jako propagator gospodarki komunalnej, budownictwa mieszkaniowego oraz uprzemysłowienia. To dzięki jego zaangażowaniu w pracy doszło do skutku uruchomienie kilku inwestycji chojnickich, takich jak budowa „Mostostalu” czy „Zrembu”. Wykazywał też dużo zrozumienia dla działań społecznych i kulturalnych. Angażował się w sprawy Zrzeszenia Kaszubskiego, a następnie Kaszubsko-Pomorskiego, będąc jednym z inicjatorów jego powstania i prezesem oddziału chojnickiego. Doprowadził do reaktywowania Muzeum Regionalnego w Chojnicach w 1960 r. Wspierał też inne stowarzyszenia czy inicjatywy społeczne. To w okresie, kiedy zajmował stanowisko burmistrza Chojnic, doszło do wydania pierwszego numeru „Zeszytów Chojnickich”, regionalnego periodyku poświęconego przeszłości ziemi chojnickiej. Po zmianach ustrojowych w kraju, ze względu na zaawansowany wiek, nie przejawiał już

większej aktywności społecznej. Zmarł w Chojnicach 2 stycznia i pochowany został na cmentarzu komunalnym.

RYDZKOWSKI Julian (1891-1978) – kupiec, działacz społeczny i kulturalny, założyciel i kustosz muzeum. Urodził się 13 lutego w Bydgoszczy w rodzinie restauratora Augustyna i Moniki Ściesieńskiej. Kształcił się w miejscowej szkole powszechnej i następnie w szkole handlowej. Praktyki w zawodzie kupieckim odbywał w kilku miastach pruskich i niemieckich, m.in. w Chojnicach, gdzie zaczął pracę jako ekspedient i dekorator. W czasie I wojny światowej zmobilizowany, jako pielęgniarz w szpitalu polowym przebywał na froncie wschodnim i zachodnim. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do Chojnic, gdzie podjął pracę u W.J. Schreibera. Włączył się także w nurt pracy społeczno-kulturalnej, należąc do Organizacji Wojskowej Pomorza, współtworząc Towarzystwo Śpiewu „Lutnia” i Towarzystwo Handlowców oraz prowadząc amatorski zespół teatralny. W 1920 r. współorganizował uroczystości związane z przejściem Chojnic przez odrodzone państwo polskie. W okresie międzywojennym prowadził nadal aktywną działalność społeczną i kulturalną. Zainteresowania te łączył z pracą zawodową w handlu. Od 1930 r. uczestniczył także z wyboru w posiedzeniach Rady Miejskiej w Chojnicach. W tym roku był także współzałożycielem oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a za jego pośrednictwem wydawał jednodniówkę „Turysta w Chojnicach”. W 1932 r. doprowadził do utworzenia w ratuszu Muzeum Re-

gionalnego, na rzecz którego przeznaczył swoje liczne zbiory gromadzone latami na południowych Kaszubach. Ekspozycje te uległy następnie zniszczeniu we wrześniu 1939 r. Dzięki tej inicjatywie doprowadził w 1934 r. do założenia Towarzystwa Miłośników Miasta Chojnice i Okolicy, co zaowocowało rozpoczęciem wydawania ciekawego i poczytnego dodatku prasowego pt. „Zabory”, ukazującego się w latach 1935-1939. W czasopiśmie tym ogłaszał także swoje artykuły. W 1936 r. przez krótki czas redagował również „Gazetę Chojnicką”, współpracując jednocześnie z innymi periodykami ukazującymi się na ziemi chojnickiej. Jeszcze przed wojną zainicjował akcję społeczno-kulturalną pn. Dni Chojnic, która propagowała ten ośrodek miejski wśród innych miast pomorskich. W 1938 r. zmienił miejsce zamieszkania na podkieleckie Pionki, gdzie otworzył Dom Konfekcyjny, stając się jednocześnie konkurentem dla diaspory żydowskiej, i powołał do życia Stowarzyszenie Kupców Chrześcijańskich, którego został prezesem. W miejscu tym spędził czas okupacji. Kiedy stracił majątek, przejęty przez władze niemieckie, pracował jako ekspedient, a następnie urzędnik w administracji gminnej. Po zakończeniu działań wojennych wrócił na Pomorze, gdzie już wiosną 1945 r. objął kierownictwo referatu kulturalnego w chojnickim starostwie. Później przejął prowadzenie Domu Wypoczynkowego PTTK oraz objął stanowisko inspektora regionalnego w chojnickim Powiatowym Domu Kultury. W latach 1955-1975 regularnie wybierany był do Miejskiej Rady Naro-

dowej, w której dalej propagował potrzebę aktywizacji społeczno-kulturalnej. Z jego m.in. inicjatywy tworzono oddział Zrzeszenia Kaszubskiego (później Kaszubsko-Pomorskiego), działał aktywnie w Chojnickim Towarzystwie Kulturalnym i Stowarzyszeniu „PAX”. W 1960 r. po raz drugi udało mu się zainteresować władze miejskie inicjatywą powołania Muzeum Regionalnego, na którego cel ponownie przeznaczył dalsze zbiory historyczno-etnograficzne. Został jego pierwszym kierownikiem i kustoszem zarazem, które to obowiązki wypełniał do 1972 r. Jako radny inicjował przedsięwzięcia miejskie o znaczeniu lokalnym – budowę amfiteatru, założenie parku 1000-lecia, ufundowanie pomnika Mikołaja Kopernika oraz tablic upamiętniających dawnych chojniczan czy miejskie zabytki architektoniczne. Utrzymywał też bliskie kontakty z periodykami regionalnymi, najdłużej z „Gazetą Pomorską”, w której publikował lokalne ciekawostki. Był także propagatorem idei zainicjowania czasopisma popularnonaukowego, którego redakcja mieściłaby się w Chojnicach. W ten sposób inspirował w 1964 r. wydawnictwo „Zeszyty Chojnickie” oraz muzealną „Basztę” w 1974 r. Obie formy ukazywały się w wersji do użytku wewnętrznego i stanowiły cenną inicjatywę poszerzenia wiedzy o regionie. Sama postać J. Rydzkowskiego była z kolei bohaterem licznych reportaży i audycji radiowych tudzież opowiadań oraz powieści. Jeszcze w okresie życia został wpisany do księgi honorowych obywateli miasta, a także towarzystw, którym patronował. Nadto członkowie Klubu „Pomorania”

nadali mu Medal Stolema. Zmarł 10 lipca w Chojnicach i pochowany został w Alei Zasłużonych na cmentarzu komunalnym. Wyróżniony był licznymi odznaczeniami, m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Imieniem jego nazwano Muzeum Regionalne, a także Szkołę Podstawową nr 1 w Chojnicach. Ponadto jego imię nosi jedna z chojnickich ulic oraz oddział Stowarzyszenia „PAX”. W stulecie urodzin odsłonięto także tablicę pamiątkową na domu, w którym mieszkał, przy placu Jagiellońskim 8.

RZEŃNIEWIECKI Tadeusz (1912-1981) – urzędnik państwowy i starosta chojnicki. Urodził się 3 marca w miejscowości Gwoździec na terenie powiatu kołomyjskiego znajdującego się na Kresach Wschodnich. Na Kresach także uzyskał wykształcenie, m.in. studiując prawo na Uniwersytecie Lwowskim. W okresie międzywojennym rozpoczął też pracę zawodową w lwowskim Urzędzie Wojewódzkim. Wówczas też związał się z ruchem ludowym. W okresie II wojny światowej dosłużył się stopnia oficerskiego porucznika w Ludowym Wojsku Polskim. 28 lutego 1945 r. uzyskał nominację z Ministerstwa Administracji Publicznej do objęcia stanowiska starosty chojnickiego. Do miasta przybył wraz z grupą przedstawicieli ruchu lewicowego. W trudnych warunkach powojennych podjął starania dotyczące zorganizowania administracji terenowej, a wraz z tym zapewnienia niezbędnej aprowizacji dla mieszkańców, stworzenia podstaw szkolnictwa, pomocy społecznej i służby zdrowia. Jednocześnie

w pierwszych miesiącach sprawowania urzędu został zasypyany dziesiątkami listów od rodzin osób aresztowanych przez radzieckie NKWD i polskie UB z prośbą o interwencję. Część tych osób została deportowana w głąb Związku Radzieckiego. Z prośbą o ich uwolnienie występował do władz wojewódzkich. Po ustabilizowaniu życia społeczno-gospodarczego w Chojnicach organizował też administrację polską w powiecie człuchowskim, gdyż do 1946 r. powiat ten wchodził w skład województwa bydgoskiego. W 1949 r. uczestniczył w rozmowach mających na celu tzw. zjednoczenie ruchu ludowego. Starostą chojnickim pozostał do czerwca 1950 r., kiedy nastąpiły w państwie polskim daleko idące zmiany w strukturach regionalnych, któ-

re miały na celu likwidację autonomii w samorządzie terytorialnym. W pamięci chojniczan zapisał się jako mądry gospodarz, aczkolwiek posądzano go też o malwersacje gospodarcze. Później mianowany został przewodniczącym Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Bydgoszczy, a po odwilży październikowej z 1956 r. przez trzy kadencje wybierany był na posła na Sejm z ramienia Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Następnie był przewodniczącym Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Toruniu. Zmarł 23 listopada na skutek obrażeń doznanych w wyniku wypadku samochodowego w Toruniu. Był odznaczony kilkoma medalami, m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

SABINIARZ Otton (1897-1939) – działacz społeczno-narodowy i wydawca. Urodził się 2 października w Czersku jako syn robotnika Augustyna i Augustyny Kosiedowskiej. Wykształcenie pobierał w miejscowej szkole powszechnej, m.in. w okresie, w którym wystąpił strajk uczniów polskich 1906/1907 r. Po jej ukończeniu pracował oraz rozpoczął praktyczną naukę zawodu w czerskiej drukarni Szmidta, którą zakończył w latach I wojny światowej uzyskaniem dyplomu zecera. Po 1916 r. zarabkował w kilku miastach niemieckich i pruskich, po czym został wcielony do wojska niemieckiego. Na Pomorze wrócił po wrzeniu rewolucyjnym, jakie objęło Rzeszę w związku z przegraną wojną. W Czersku związał się wówczas ze Strażą Obywatelską i Organizacją Wojskową Pomorza, a później uczestniczył w przejmowaniu urzędów gminnych przez polską administrację. W 1920 r. ochotniczo wstąpił do Wojska Polskiego, aby wziąć udział w wojnie z bolszewikami. W warunkach II RP funkcjonował jako czerski drukarz i wydawca, a także aktywny działacz społeczno-regionalny. Działał w Towarzystwie Śpiewu „Lutnia”, Towarzystwie Kupców oraz Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”. Aktywność jego wzrosła po uzyskaniu praw miejskich przez Czersk, co miało miejsce w 1926 r. Założył wówczas własną drukarnię i księgarnię, co zaowocowało wydawaniem w następnych latach regionalnego czasopisma „Echo Borów

Tucholskich”, w którym skupił grono oddanych regionalistów i osób zainteresowanych przeszłością Czerska i okolic. Od 1932 r. periodyk nosił nazwę „Gazeta Czerska – Gazeta Tucholska”, a ciekawą formą popularyzowania wiedzy były załączane dodatki: „Echo Borów Tucholskich. Bezpłatny dodatek ilustrowany”, „Echo Kobięc”, „Echo Niedzielne”, „Echo Powszechne”, „Echo Rolnicze” i „Rozporządzenia Urzędowe”. W redakcji znaleźli zatrudnienie zawodowi dziennikarze, co spowodowało, że jego pisma stały na wysokim poziomie językowym, merytorycznym i artystycznym. Powiązany był ze środowiskiem Chrześcijańskiej i Narodowej Demokracji, nieobce były mu więc teksty i materiały dotyczące życia narodowego i patriotycznego Pomorza. To też powodowało, że miały one niekiedy wymiar antysanacyjny i antyniemiecki. W pierwszych dniach II wojny światowej po raz kolejny włączył się w nurt życia politycznego i wojskowego. Wchodząc w skład Straży Obywatelskiej Czerska, jeszcze bardziej naraził się hitlerowcom. W połowie września 1939 r. aresztowany wraz z grupą czerskiej inteligencji i działaczy społecznych, został przewieziony do Chojnic i zamordowany w Dolinie Śmierci 25 października.

SCHROETER [Schreter] Szymon (ok. 1570-1634) – ksiądz jezuita i superior chojnicki. Urodził się w Reszlu na terenie Prus Książęcych. Do zakonu jezuitów wstąpił w marcu 1591 r. w Rydze, a na kapłana został wyświęcony w lipcu 1601 r. w Poznaniu. W zgromadzeniu pełnił obowiązki profesora retoryki

w Lublinie w latach 1602-1603 i 1608-1609, następnie w Jarosławiu (1607-1608) oraz Kaliszu (1609-1610). Dalej wypełniał obowiązki prefekta Seminarium Diecezjalnego w Poznaniu (1610-1611) oraz superiora w Gdańsku (1611-1614). Przez władze zakonne został wytypowany do objęcia świeżo powołanej placówki jezuickiej w Chojnicach. Jako pierwszy superior przybył na ziemię chojnicką w 1620 r. i pozostał na miejscu do 1622 r. Po tym okresie trafił jeszcze w charakterze superiora do Malborka, gdzie przebywał w latach 1622-1626. Zmarł 19 kwietnia w Gdańsku, gdzie z pewnością został pochowany.

SCHULTZ Franz (1854-1919) – rolnik i działacz społeczny. Urodził się 9 października w Ostrowitem jako syn Andrzeja – rolnika oraz byłego żołnierza służącego pod rozkazami Fryderyka Wilhelma III. Na miejscu uzyskał podstawowe wykształcenie, które następnie uzupełniał w gimnazjum chojnickim. Po zakończeniu edukacji rozpoczął naukę jako urzędnik w Starostwie Powiatowym w Chojnicach. Odbywał też służbę wojskową w 3. Regimentzie im. Królowej Elżbiety w Spandau. Później przejął gospodarstwo rolne po ojcu w Ostrowitem. Wraz z tym faktem przystąpił do jego unowocześniania, przede wszystkim poprzez zastosowanie nowych upraw, przeprowadzenie pierwszych melioracji gruntów oraz zastosowanie sztucznego nawożenia. W ciągu kilku lat wpłynęło to na istotne podniesienie jakości użytków rolnych, a tym samym zwiększenie plonów i dochodów rodzinnych. Wzorem innych gospodarzy zaangażował się

w organizację ruchu społecznego i ekonomicznego w regionie. Występując w obronie interesów gospodarzy i rolników, powołał do życia w Ostrowitem i Doręgowicach związek „Reiffeisen-Vereins”, w którym pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego. Dzięki piastowanemu stanowisku cieszył się dużym szacunkiem i zaufaniem ze strony miejscowej społeczności kosznajderskiej. W uznaniu dla jego działań powołano go na skarbnika Spółdzielni Mleczarskiej w Silnie, a w międzyczasie pełnił także obowiązki sołtysa Ostrowitego, Sławęcina i Ciechocina. Kiedy rząd pruski zaczął się wycofywać z kulturkampf, został także powołany na pierwszego katolickiego nauczyciela na obszarze Kosznajderii. Obowiązki pedagogiczne wypełniał w szkołach powszechnych w Silnie i Zamarciem, a czasowo także w Ogorzelnach i Lichnowach. Jednocześnie został powołany na radnego sejmiku powiatowego w Chojnicach, gdzie reprezentował interesy rolników z południowej części powiatu. Uważał się za dobrego katolika, wspierającego instytucje duchowne oraz budowę sakralne w terenie. Chcąc zadbać o biednych i potrzebujących, włączył się do komitetu mającego na celu powołanie do życia domu zakonnego sióstr franciszkanek w Chojnicach. Zmarł 26 listopada w Chojnicach. Był ojcem dwóch synów i trzech córek, z których jedna odziedziczyła zamiłowanie do pedagogiki oraz przejęła obowiązki nauczyciela w szkołach kosznajderskich.

SCHULZ Alfons Waclaw (1872-1940) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy i senator RP. Urodził się

5 marca w Tymawie pod Gniewem jako syn rolnika Jakuba i Marii Binerowskiej. Wykształcenie odbierał w pelplińskim Collegium Marianum oraz gimnazjum starogardzkim, gdzie uzyskał w 1893 r. maturę. Później wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie w 1898 r. przyjął święcenia kapłańskie. Jako wikary pracował w kilku pomorskich i kujawskich parafiach, m.in. w okresie 1902-1906 w Chojnicach. We wszystkich parafiach brał czynny udział w życiu społeczno-narodowym, uczestnicząc w stowarzyszeniach i spotkaniach okolicznej ludności. W Chojnicach aktywnie działał w Stowarzyszeniu „Straż”. Od 1906 r. przebywał na probostwie w Konarzynach, gdzie w 1909 r. założył Kółko Rolnicze, którym następnie kierował. Prezesował kołom śpiewaczym na okręg czerski. Nieobca była mu także działalność polityczna. W 1912 r. jako prezes komitetu wyborczego na powiat człuchowski został z jego ramienia delegatem do Prowincjonalnego Komitetu Wyborczego na Prusy Zachodnie. Działał też w Towarzystwie Czytelni Ludowych, pełniąc obowiązki prezesa na powiat człuchowski. Istotne miejsce w życiu społeczno-narodowym zajął w burzliwym okresie 1918-1920. Jeszcze w listopadzie 1918 r. na wiecu ludności polskiej w Konarzynach wybrano go delegatem na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu, który odbył się na początku grudnia. W tym samym czasie ukonstytuowała się w Konarzynach Rada Ludowa na powiat człuchowski, której został przewodniczącym. Z powodu swej działalności stał się obiektem szykan ze strony władz pruskich. W kościele i na plebanii w sty-

czniu 1919 r. przeprowadzono rewizję, na skutek której został uwięziony w Człuchowie. W jego obronie występowały organizacje polskie z całego Pomorza. Po uprawomocnieniu się traktatu wersalskiego wszedł z początkiem 1920 r. w skład komisji granicznej, która miała ustalić, jakie miejscowości znajdą się w granicach odrodzonego państwa polskiego. Głównie za sprawą jego działań trzy wsie kaszubskie (Ciecholewy, Konarzyny i Żychce) Międzynarodowa Komisja Graniczna przyznała Polsce wraz z drogą, która do nich prowadziła. Po 1920 r. został przedstawicielem lokalnych Kaszubów w sejmiku powiatowym, a ten uczynił go swoim reprezentantem w Pomorskiej Izbie Rolniczej. Nie ominęły go także nobilitacje kościelne. W latach 1924-1931 pełnił obowiązki wicedziekana, a następnie dziekana chojnickiego. W listopadzie 1930 r. został wybrany z listy Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem do Senatu RP. Stał się wówczas obiektem krytyki ze strony prasy Stronnictwa Narodowego. We wrześniu 1931 r. objął, jako proboszcz, parafię w Subkowach. Po zajęciu Pomorza przez Niemców w pierwszych dniach września 1939 r. został aresztowany, aczkolwiek po kilku tygodniach go zwolniono. Ponownie aresztowany w lutym 1940 r. i osadzony w obozie koncentracyjnym w Stutthofie, zginął tam 25 czerwca. Początkowo pochowano go na gdańskim cmentarzu na Zaspie, ale w 1946 r. ekshumowano jego szczątki i przeniesiono na cmentarz parafialny w Subkowach. Uehonorowany został kilkoma odznaczeniami, m.in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski.

SEMRAU Józef (1833-1904) – ksiądz katolicki i działacz społeczny. Urodził się 12 marca w Krępku pod Człuchowem w niemieckiej rodzinie rolniczej Karola i Huldy. Nauki pobierał w gimnazjum chojnickim, po którego ukończeniu wstąpił do pelplińskiego seminarium duchownego. Po otrzymaniu święceń kapłańskich w 1862 r. pracował jako wikariusz i administrator w Golubiu. W 1870 r. został proboszczem parafii Osie pod Świeciem. Od młodości zainteresowany muzyką oraz śpiewem religijnym, tworzył w parafiach muzyczny ruch świecki. W Osiu w 1880 r. doprowadził do założenia Towarzystwa Śpiewaczego św. Cecylii, a także warsztatów dla organistów. W parafii uczył dzieci języka polskiego, historii i śpiewu. Urządzał także religijne festyny dla ludności polskiej. Był przeciwnikiem germanizacji, wyznając zasadę, że wszystkie narody pochodzą od Boga. W 1892 r. był inicjatorem wiecu, na którym oficjalnie zaprotestowano przeciwko wyrugowaniu języka polskiego z religii. Troszczył się także o życie religijne emigrantów zarobkowych z jego parafii, zachęcając ich zarazem do powrotu w rodzinne strony. Dał się poznać jako sprawny administrator, dbając o rozbudowę miejscowego kościoła, plebanii i organistówki. W 1897 r. był autorem petycji do sejmu pruskiego mówiącej o potrzebie budowy linii kolejowej łączącej Skórcz z Laskowicami. Dzięki jego zabiegom doszło do wybudowania linii kolejowej łączącej Czersk z Laskowicami, co w dużym stopniu przyczyniło się do rozwoju gospodarczego gminy czerskiej. Był członkiem towarzystw naukowych, z którymi

utrzymywał kontakty i którym przesyłał zgromadzone materiały. Zmarł na raka gardła 5 września w gdańskim szpitalu, a pochowany został na cmentarzu parafialnym w Osiu. W miejscowości tej jego imię nosi główna ulica.

SĘDZICKI Franciszek (1882-1957) – dziennikarz, publicysta i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 11 marca w Rotembarku k. Kościerzyny jako syn rolnika Jana i Elżbiety Kropidłowskiej. Uczył się w Sarnowach i Kościerzynie. W tej ostatniej miejscowości uczęszczał także do progimnazjum. Z powodów finansowych musiał przerwać naukę, którą później kontynuował metodą korespondencyjną. Po odbyciu służby wojskowej w Kostrzynie w latach 1902-1904 był zatrudniony jako pracownik rolny. Utrzymywał jednakże kontakt z czasopiśmiennictwem regionalnym. Jako poeta debiutował w 1905 r. na łamach „Gazety Gdańskiej”. Od 1906 r. mieszkał w Kościerzynie, gdzie związał się z licznymi stowarzyszeniami społeczno-kulturalnymi i gospodarczymi. Przez cały czas utrzymywał ścisły kontakt z czasopismami polskimi i kaszubskimi, współpracując jednocześnie ze znanymi postaciami myśli kaszubskiej. Zaczął też współredagować „Gryfa”, publikując na jego łamach swoje utwory. W 1910 r. brał udział w Zjeździe Pisarzy Kaszubskich, poświęconemu ujednoczeniu pisowni kaszubskiej. Po rozstaniu z A. Majkowskim związał się w okresie 1912-1914 z wydawnictwami W. Kulerskiego, zostając współpracownikiem „Gazety Grudziądzkiej” i jej dodatków. W 1913 r. przeniósł się do Berlina, gdzie w cha-

rakterze literata pracował dla wydawnictwa Bartelsa. I wojnę światową spędził w Berlinie oraz Warszawie, gdzie od 1916 r. pracował w Urzędzie Prasowym władz okupacyjnych, redagując oficjalny biuletyn rządowy. Po zakończeniu wojny mieszkał najpierw w Gdańsku, a później w Starogardzie Gdańskim i Toruniu. We wszystkich tych miastach utrzymywał ścisły kontakt ze środowiskiem publicystycznym i literackim. Z Torunia przeniósł się do Chojnic, gdzie w 1926 r. stanął na czele redakcji pisma endeckiego „Dziennik Pomorski”, a następnie „Lud Pomorski” z dodatkiem literackim „Niwa Pomorska”. Mieszkając w Chojnicach, opublikował kilka nowel i szkiców dramatycznych, w tym *Widmo*, oparte na motywach z przeszłości Pomorza. Pod koniec 1926 r. wrócił do Gdańska, gdzie związał się z Marianem Mokwą, wydawcą pisma literacko-artystycznego „Fala”. Na pewien czas przejął też redagowanie „Gońca Pomorskiego” wydawanego w Tczewie. Podczas swego pobytu w Wolnym Mieście Gdańsku utrzymywał ściśle kontakty z miejscową Polonią, organizując ją oraz aktywizując pod względem społecznym i kulturalnym. W okresie tym publikował także dalsze utwory. Lata II wojny światowej spędził w okolicach Kościerzyny, gdzie się ukrywał i pracował dla miejscowych gospodarzy. Utrzymywał też kontakty ze środowiskiem konspiracyjnym, głównie „Gryfem Pomorskim”. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do Gdańska, gdzie został pracownikiem biblioteki miejskiej. Był związany ze środowiskiem społecznym i kulturalnym Kaszub i Pomorza. Zmarł 19 kwietnia w Gdańsku

i tam został pochowany na cmentarzu Srebrzysko. Za życia uhonorowany został kilkoma odznaczeniami. Jako osoba bardzo popularna w środowisku kaszubskim jest patronem ulic i skwerów w kilkunastu miastach i miejscowościach pomorskich, a także bibliotek publicznych. Ufundowano także pomnik i tablicę upamiętniające jego osobę. Jego imię nosi jedna z chojnickich ulic.

SIKORSKI Kazimierz (1860-1912) – ziemianin, działacz społeczno-gospodarczy i fundator stypendiów. Urodził się 20 stycznia w Wielkich Chelmach k. Brus w rodzinie ziemiańskiej Stefana i Marii Dekowskiej. Uczył się w gimnazjum chojnickim, gdzie przejawiał zainteresowania naukowe i regionalne. W 1887 r. w wyniku podziału majątku rodzinnego został dziedzicem części wsi Małe Chelmy, określanych Antoninem. Jednocześnie stał się udziałowcem czerskiej inicjatywy gospodarczej „Bonin i Spółka” oraz spółek bruskich „Kupiec” i „Bazar”. Ponadto był członkiem banków ludowych w Brusach i Czersku oraz czerskiej fabryki „Victoria”. W ten sposób wspierał polską akcję gospodarczą na ziemi chojnickiej i Pomorza. W 1912 r. należał do akcjonariuszy i założycieli „Gazety Chojnickiej”. Z Chojnicami był zresztą związany, gdyż spędzał w nich okresy zimowe, a w okresie letnim przenosił się do Antonina. W środowisku regionalnym uchodził za samotnika, wręcz dziwaka. Żył skromnie, interesował się nauką i młodzieżą pragnącą się kształcić. W chwilach wolnych dużo czytał, interesował się też haftem i tkaniem gobelinów, które miały znaczną wartość

artystyczną i regionalną. Zmarł, nie założywszy rodziny, 16 grudnia w Chojnicach i pochowany został na miejscowym cmentarzu parafialnym. W testamencie cały swój majątek ziemski, ruchomy, bankowy i finansowy, wynoszący ok. 1 mln marek, przeznaczył na rzecz Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Młodzieży Polskiej Prus Zachodnich. Na tle tego zapisu doszło do zatargu między Towarzystwem a rodziną, która uznawała, że nie posiada ono osobowości prawnej i nie powinno dziedziczyć majątku. Sprawę tę szeroko komentowała prasa lokalna i regionalna, najczęściej niechętnie ustosunkowana do rodziny Sikorskich, która nie chciała uszanować woli zmarłego. Ostatecznie do ugody doszło 16 maja 1918 r. Jako bezpośrednich spadkobierców uznano siedmiu członków jego rodziny, a ósmym stało się Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Młodzieży Polskiej Prus Zachodnich. W zapisie uwzględniono także dalszych członków rodziny. Nadto część rodziny zrzekła się spadku na rzecz Towarzystwa. Ostatecznie całość majątku ziemskiego K. Sikorskiego przejęło Towarzystwo, spłacając pozostałych spadkobierców. W okresie międzywojennym dochody z tego majątku miały wpływ na aktywność naukową i stypendialną Towarzystwa. Po II wojnie światowej majątek ten przejął Skarb Państwa.

SIKORSKI Stanisław (1855-1929) – ziemianin, działacz gospodarczy i społeczno-narodowy, poseł do sejmu pruskiego oraz starosta chojnicki. Urodził się 9 lutego w Wielkich Chełmach k. Brus jako syn ziemianina Stefana i Marii De-

kowskiej. Wykształcenie odbierał w gimnazjum chojnickim. Miało to miejsce w czasie, kiedy w placówce kwitła działalność filomacka, a w murach szkoły kształcił się kwiat młodzieży pomorskiej. Po zdaniu matury studiował w kilku niemieckich ośrodkach politechnicznych. Ostatecznie w Berlinie uzyskał dyplom inżynierski ze specjalnością budowniczego mostów. W związku z prowadzoną działalnością narodową nie otrzymał posady urzędniczej, co spowodowało, że zajął się drenowaniem majątku Niezuchowo. Nieco później przeprowadzał regulację Noteci. W związku z nagłą śmiercią brata Bolesława, przygotowywanego do przejęcia rodzinnego majątku, wrócił do Wielkich Chełmów. Odbył dwa staże i praktyki rolnicze w majątkach ziemiańskich, po czym wiosną 1883 r. przejął zarząd dóbr Wielkie Chełmy, które w 1887 r. otrzymał na własność. Jeszcze w 1883 r. został wybrany na prezesa Rady Nadzorczej będącego w rozkładzie organizacyjnym i finansowym Banku Ludowego w Brusach, który w ciągu następnych lat stał się przykładem dobrze zarządzanej spółki i inicjatywy lokalnej. Wspólnie z ks. Feliksem Boltem doprowadził w 1898 r. do założenia kolejnej inicjatywy bruskiej pod nazwą „Kupiec”, której celem było podjęcie rywalizacji z kupcami niemieckimi i żydowskimi, którzy zdominowali okoliczny handel, powodując przez to ubożenie ludności polskiej i kaszubskiej. Kilka lat później jego staraniem powstała też, jako towarzystwo akcyjne, spółka „Bazar”. Jeszcze w 1913 r. wspólnie z ks. F. Boltem powołał do życia w Brusach spółkę „Ceres”. Przedsięwzię-

cia bruskie stały się następnie wzorem do zakładania podobnych placówek wśród ludności polskiej na Kaszubach i Pomorzu. Nowoczesne gospodarowanie, umiejętność pozyskiwania środków finansowych i trafne inwestycje w przemyśle oraz handlu przyczyniły się do poszerzenia jego dóbr, natomiast pewne niepowodzenia handlowe jego i akcjonariuszy spowodowały, że ostatecznie środki finansowe lokował w ziemi. Na przełomie XIX i XX w. zakupił majątek Mileszewy oraz Rakowice, którymi w jego imieniu zarządzał Antoni Owsiany. Wkrótce stał się jednym z najzamożniejszych ziemian na Kaszubach. Dalsze ziemskie inwestycje poczynił w latach 1918-1920, kiedy część niemieckich ziemian zaczęła opuszczać Pomorze, udając się do Republiki Weimarskiej. Jego celem było w tym okresie zapewnienie każdemu z liczego potomstwa własnego majątku, aby nie musiało dojść do podzielenia rodowych Wielkich Chełmów. Jego działalność prowadzona na niwie gospodarki i handlu została dość szybko dostrzeżona przez postępową część społeczeństwa polskiego występującego pod zaborem pruskim. Jako czołowy ziemianin i znamienita postać powiatu chojnickiego był zapraszany na różnego typu spotkania o charakterze społecznym, charytatywnym i narodowym. Był silnie związany nie tylko z ziemią kaszubską i pomorską, ale także kujawską i wielkopolską, gdyż regiony te oddziaływały na siebie już od okresu średniowiecza. Nic też dziwnego, że w 1900 r. włączył się w nurt propagujący powołanie do życia Związku Ziemian w Poznaniu, obejmującego Wielkopol-

skę i Prusy Zachodnie. Z czasem był w stowarzyszeniu tym uznawany za reprezentanta całych Kaszub. Ponadto działał jako członek Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Polsko-Katolickiego Towarzystwa Ludowego w Brusach, Kuratorium Towarzystwa Przyjaciół Kaszub w Sopocie, Towarzystwa Czytelni Ludowych czy Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Młodzieży Polskiej Prus Zachodnich oraz spółki wydawniczej „Pielgrzym” z siedzibą w Pelplinie. Liczne kontakty o charakterze zarówno osobisto-rodzinnym, jak i społeczno-gospodarczym łączyły jego osobę ze środowiskiem kościelnym. Poprzez współpracę lokalną i regionalną stał się też cenioną osobistością w kręgach diecezjalnych. Za wkład w propagowanie katolicyzmu na Kaszubach i Pomorzu otrzymał w 1913 r. honorowy tytuł szambelana papieskiego nadany mu przez Piusa X. Jego pracowitość, autorytet majątkowy i moralny, umiejętność nawiązywania kontaktów i porozumienia wpłynęły także na zaangażowanie się S. Sikorskiego w działalność polityczną. W 1903 r. wszedł jako członek do Centralnego Komitetu Wyborczego na Prusy Zachodnie i Warmię, w którym następnie sprawował funkcje sekretarza i kasjera. Dzięki tej inicjatywie w 1908 r. wybrany został z okręgu lubawskiego posłem do sejmu pruskiego. Jego postawa z okresu I wojny światowej także wpłynęła na ugruntowanie pozycji w społeczeństwie pomorskim, stąd też w 1918 r. z ramienia Powiatowej Rady Ludowej mianowany został delegatem przy landracie chojnickim, a kiedy przyłączenie Pomorza Wschodniego do Polski stało

się faktem, także komisarycznym starostą. Oficjalnie urząd ten objął po przejęciu ziemi chojnickiej przez oddziały polskie i w trudnych warunkach społecznych, gospodarczych i politycznych kształtował podwaliny administracji i zarządzania strukturami powiatowymi, dostosowując je do realiów II RP. Jeszcze w 1922 r. odznaczony został orderem Polonia Restituta, ale już w następnym roku odszedł ze stanowiska, poświęcając się pracy społecznej. W okresie międzywojennym przebudowany i zmodernizowany przez niego dwór ziemiański, przypominający swą architekturą i kubaturą pałac, był miejscem licznych spotkań, wizyt i odwiedzin. W Wielkich Chęłmach gościli m.in. Roman Dmowski i gen. Józef Haller, a także przedstawiciele życia kulturalnego i naukowego, jak prof. Kazimierz Nitsch czy kompozytor Feliks Nowowiejski. Do końca swoich dni starał się być aktywny, szczególnie w dziedzinie społeczno-gospodarczej. Zmarł 29 czerwca w Wielkich Chęłmach, a pochowany został w grobowcu rodzinnym w Brusach przy tamtejszym kościele parafialnym. S. Sikorski patronuje licznym ulicom na Kaszubach, w tym jedna z nich, na osiedlu Regionalistów znajduje się w Chojnicach. W warunkach reaktywowania struktur powiatowych w III RP w gmachu starostwa powiatowego ufundowano tablicę pamiątkową podkreślającą jego zasługi dla powiatu. Ze związku małżeńskiego z Anną Łyskowską, zawartego w Mogilnie w 1888 r., na świat przyszło dziesięcioro potomstwa. Spośród nich Wanda wyszła za mąż za polskiego działacza na Powiślu Witolda Donimirskiego, a syn

Jan zajął się działalnością gospodarczą m.in. w marokańskim Tangerze i szwajcarskiej Genewie.

SKWIERAWSKI Antoni (1900-1993)

– rolnik, instruktor muzyki i działacz społeczny. Urodził się 27 maja w Wielu jako syn rolnika Jana i Marii Durajewskiej. Uczył się w miejscowej szkole powszechnej, w której duży wpływ na jego późniejsze zainteresowania muzyczne wywarł nauczyciel muzyki Jan Masłowski, po którym przejął kierowanie chórem „Cecylia”. Z grupą tą występował następnie na różnych spotkaniach lokalnych i regionalnych. W latach 1920-1923 odbywał służbę wojskową w Płocku, gdzie był członkiem orkiestry 8. Pułku Artylerii Lekkiej. Po powrocie do Wielu zajmował się gospodarstwem rolnym oraz pracą społeczną. Nadal dyrygował chórem „Cecylia”, był także instruktorem w zespole muzycznym „Arion” oraz śpiewał w chórze „Żaba”, kierowanym przez Wincentego Rogalę. Okres II wojny światowej spędził w rodzinnej wsi. Po zakończeniu działań zbrojnych wrócił do swej pasji muzycznej, prowadząc m.in. szkolny zespół muzyczny. W 1972 r. chojnickie władze oświatowe rozwiązały z nim umowę o pracę, przez co musiał zarabiać na życie w inny sposób, m.in. w Spółdzielni Kółek Rolniczych w Wielu. Po otwarciu w 1976 r. Gminnego Ośrodka Kultury w Wielu wrócił jeszcze do pracy społeczno-kulturalnej. Przy tej placówce zorganizował zespoły muzyczne „Wielanki” i „Kolorowe nutki”. Zmarł 2 stycznia w Wielu i na miejscu został pochowany. Do końca pozostał samotny, oddany jedynie muzyce, foto-

grafii, wychowaniu młodzieży i pszczelarstwu, które stanowiło jego pasję. Uonorowany był kilkoma wyróżnieniami lokalnymi i regionalnymi.

SŁOMIŃSKI Józef (1885-1939) – nauczyciel, działacz społeczno-narodowy i wójt gminy. Urodził się 31 maja w osadzie Bagna, położonej w pobliżu Czerska, jako syn zamożnego rolnika Piotra i Ewy Dahlman. Wykształcenie odbierał w tucholskim Seminarium Nauczycielskim, po którego ukończeniu uzyskał pracę dydaktyka w miejscowości Pastwiska położonej na terenie powiatu świeckiego. W 1911 r. został przeniesiony na pogranicze powiatów człuchowskiego i chojnickiego. Odtąd związał się z Gliśnem, gdzie dał się poznać jako dydaktyk, a następnie administrator gminy, organizator życia społecznego i rzecznik interesów miejscowej ludności kaszubskiej. Jeszcze w latach 1918-1920 zabiegał o włączenie tej części Gochów do odrodzonego państwa polskiego. Po 1920 r. włączył się w nurt pracy lokalnej, co spowodowało, że mimo obowiązków szkolnych został też powołany do pełnienia funkcji wójta Borzyszków i Lipnicy. W ten sposób został administratorem całej ludności zamieszkującej obszar Gochów. Dążąc do zapewnienia rozwoju gospodarczego gminy położonej w sąsiedztwie granicy państwowej z Niemcami, zabiegał o drogi i połączenia komunikacyjne, a także rozwój oświaty i zdrowia, które mogły zapewnić większy udział społeczności kaszubskiej w życiu powiatu. Interesy mieszkańców reprezentował, zasiadając w chojnickim sejmiku powiatowym. Z jego to inicja-

tywy doszło do uruchomienia linii autobusowej łączącej Chojnicę z Lipnicą oraz innymi miejscowościami Gochów, najbardziej oddalonymi od centrum powiatu. Poprzez zainicjowanie czynu społecznego oraz przy pomocy władz powiatowych wybudowano drogę bitą łączącą Borzyszkowy z Lipnicą, co ułatwiło komunikację oraz umożliwiło docieranie z płodami rolnymi i leśnymi oraz wyrobami miejscowego rękodziela do Chojnic. Był także rzecznikiem powołania ośrodka zdrowia w tej części powiatu, gdyż okoliczna ludność miała ograniczony do niego dostęp. Zamierzenie to udało się zrealizować ostatecznie w 1930 r., kiedy to władze powiatowe zakupiły w Lipnicy odpowiedni budynek i dostosowały go na potrzeby przychodni lekarskiej. Jako członek toruńskiej Okręgowej Rady Szkolnej czynił starania na rzecz poszerzenia szkolnictwa wśród mieszkańców Gochów. W tym zakresie poświęcał wiele uwagi oświacie pozaszkolnej. Jako wykształcony dydaktyk dużo czasu przeznaczal na spotkania, uroczystości i wiece, na których popisywał się erudycją i przygotowanymi przekazami słownymi, nawiązującymi do tematyki patriotyzmu i wychowania w obronie polskości. Dzięki temu stał się liderem społeczności lokalnej, ale także był obserwowany przez ludność niemiecką. Jako mieszkaniec polsko-niemieckiego pogranicza utrzymywał stałe kontakty z ludnością kaszubską zamieszkującą pobliski powiat bytowski. Po rozpoczęciu II wojny światowej został aresztowany na początku września i przewieziony do chojnickiego więzienia. Pracował w majątku Jarcewo zloka-

lizowanym w bliskiej odległości od miasta. Na początku października 1939 r. został w czasie prac polowych brutalnie pobity motyką, na skutek czego zmarł. Został pochowany przez miejscową ludność, natomiast w 1946 r. ekshumowano jego zwłoki i złożono na cmentarzu w Borzyszkowach. W okresie PRL w Gliśnie odsłonięto tablicę pamiątkową ku jego czci, a w 1981 r. z inicjatywy Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskiego jego imię nadano ośrodkowi zdrowia w Lipnicy.

SOBIERAJCZYK Alojzy (1870-1934)

– lekarz, działacz społeczno-narodowy i burmistrz Chojnic. Urodził się 7 kwietnia w Złotowie, w rodzinie kupieckiej, jako syn kupca Antoniego oraz Pauliny Ograbiszewskiej. Wychowywał się w rodzinie o tradycjach narodowych, w której przodkowie należeli do działaczy społecznych i samorządowych. Wykształcenie odebrał w gimnazjum w Gnieźnie. Po uzyskaniu matury studiował na uniwersytetach niemieckich medycynę, wieńcząc ją uzyskaniem doktoratu w Berlinie. W okresie studiów należał do organizacji polonijnych oraz prezesował Towarzystwu Naukowemu Studentów Polskich. Przez kilka lat praktykował w stolicy Niemiec, pogłębiając kontakty z miejscową Polonią. W 1903 r. wrócił jednak na Krajnę i prowadził praktykę lekarską w Złotowie. Podobnie jak jego przodkowie, włączył się tam w nurt życia społeczno-narodowego. W 1906 r. miał udział w powstaniu polskiej spółdzielni „Rolnik”. Zakładał też kółka rolnicze we wsiach powiatu złotowskiego. Kiedy władze pruskie odmówiły mu licencji na leczenie chorych w powiecie,

zmuszony został do wyjazdu do Wrocławia, skąd w 1914 r. został powołany do służby wojskowej jako lekarz frontowy. Po zakończeniu wojny wrócił na Krajnę, gdzie optował na rzecz włączenia Złotowszczyzny w skład odrodzonego państwa polskiego. W 1918 r. współtworzył tam Straż Ludową i Powiatową Radę Ludową, z której ramienia był delegatem na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu. W związku z tym, iż Złotowszczyzna ostatecznie pozostała w granicach Republiki Weimarskiej, przeniósł się na krótko do Więcborka. Tam też otrzymał nominację z Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej na komisarycznego burmistrza Chojnic. Władzę w nowym mieście przejął 1 lutego 1920 r. na uroczystym posiedzeniu Rady Miejskiej. Dał się poznać chojniczanom jako osoba rozważna i konsekwentna. Bez większych konfliktów przejął urząd miejski i zakłady komunalne z rąk administracji pruskiej. W trudnym okresie historycznym, kiedy ludność niemiecka miasta wyjeżdżała na Zachód, potrafił w sposób harmonijny zastępować ją ludnością polską i kaszubską. Dzięki temu miasto mogło pełnić swe ponadlokalne funkcje. Wspierał także stowarzyszenia i organizacje promujące polskość, co wynikało z faktu położenia miasta w sąsiedztwie granicy z Niemcami. Z jego inicjatywy zawiązano spółdzielnię mającą na celu kształtowanie ogródków działkowych, która otrzymała tereny przy ul. Bytowskiej. W okresie tym sprzyjał takim inicjatywom, jak powstanie osiedla domków jednorodzinnych na Nowej Ameryce oraz przy ul. Strzeleckiej. Swoje zasługi położył także na polu edukacji i kultury,

co doprowadziło do powstania Gimnazjum Kupieckiego, Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego, Muzeum Regionalnego, chojnickiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego czy Klubu Sportowego „Chojniczanka”. Wraz z powstaniem tych placówek pomagał także w rozwijaniu propagowanych przez nie inicjatyw, a wśród nich wyróżnić można budowę stadionu miejskiego. Mimo że nie pochodził z ziemi chojnickiej, poprzez liczne dokonania organizacyjne i logistyczne stał się swoistym autorytetem, a mieszkańcy darzyli go zaufaniem. Należał także do grona współautorów powołania do życia Koła Miast Pomorskich oraz Banku Komunalnego w Poznaniu. W 1934 r. przeszedł na emeryturę, a wraz z nią zapadł na zdrowiu. Zmarł 28 kwietnia w Chojnicach i pochowany został na cmentarzu parafialnym. Ze związku małżeńskiego z Bronisławą Kwiatkowską z Torunia miał syna Witolda. W 1990 r. chojnicka Rada Miasta nadała jednej z ulic jego imię, natomiast 31 stycznia 2009 r. odsłonięto w chojnickim ratuszu tablicę pamiątkową jemu poświęconą.

SPRENGEL Kazimierz (1878-1938) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 2 marca w Dużej Cerkwicy na terenie powiatu sępoleńskiego jako syn rolnika Jana i Tekli Weilandt. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w gimnazjum chojnickim oraz brodnickim. W 1900 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie cztery lata później uzyskał święcenia kapłańskie. Jako wikary pracował na parafiach w Skarszewach, Czarsku

i Gdańsku. W kwietniu 1911 r. uzyskał nominację na probostwo w Czarsku, gdzie kontynuował budowę kościoła parafialnego, którego konsekracja nastąpiła w kwietniu 1913 r. Na potrzeby nowej budowli sprowadził trzy duże dzwony z Lubeki. W parafii założył też Sodalicję Mariańską Matek w 1916 r., do której z czasem wstąpiło 1500 kobiet. Sukces ten doprowadził do założenia Sodalicji dla mężczyzn i dla dziewcząt. Po zakończeniu działań zbrojnych związanych z I wojną światową optował za polską sprawą narodową. W latach 1918-1920 brał udział w wiecach ludności polskiej, na których domagał się równouprawnienia w zakresie czytania i pisania. W okresie międzywojennym zakupił dom parafialny, który przeznaczył na zebrania dla członków stowarzyszeń religijnych. Był prezesem miejscowego Kółka Rolniczego, w którego strukturach powołał do życia Towarzystwo Pszczelarzy. W latach 1929-1938 pełnił obowiązki proboszcza-konsultora oraz dziekana czarskiego. Nie ominęły go także inne godności kościelne, gdyż w 1933 r. mianowany został szambelanem papieskim. Zmarł po krótkiej chorobie 22 sierpnia.

STAMM Roman (1879-1939) – kupiec, działacz społeczno-gospodarczy i poseł na Sejm. Urodził się 28 lutego w Koszarnowie na terenie powiatu śmigieńskiego. W okresie międzywojennym w Chojnicach zajmował się działalnością gospodarczą. Był prezesem Towarzystwa Kupców Samodzielnych, reprezentował też powiat chojnicki jako radca w Izbie Przemysłowo-Handlowej w Gdyni. Ak-

tywnie działał na rzecz samorządu miejskiego. Przez kolejne lata pozostawał radnym miejskim i wiceburmistrzem miasta Chojnice. W 1935 r. został zgłoszony z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem jako kandydat do wyborów z okręgu chojnickiego. Wygrywając je, otrzymał mandat posła na Sejm. Po rozpoczęciu działań zbrojnych we wrześniu 1939 r. był prześladowany przez hitlerowców. Został aresztowany i w październiku rozstrzelany na polach należących do gospodarza Daleckiego w Chojnicach.

STEINKE Zbigniew (1928-2006) – ekonomista oraz działacz społeczny i regionalny. Urodził się 12 czerwca w Chojnicach jako syn kolejarza Andrzeja i Kornelii Knitter. Z miastem tym pozostał związany przez całe życie. Ukończył w nim szkołę powszechną w okresie międzywojennym. Podczas wojny pracował jako goniec w fabryce maszyn rolniczych Carla Schulza. Po wojnie ukończył Liceum Spółdzielcze. Od 1948 r. zawodowo związał się z Powiatową Komunalną Kasą Oszczędności, a następnie z Bankiem Ludowym. Po odbyciu zasadniczej służby wojskowej pracował w kilku chojnickich przedsiębiorstwach, pełniąc w nich odpowiedzialne funkcje gospodarcze – głównego księgowego i zastępcy dyrektora ds. ekonomicznych. Przez cały okres pozostał aktywny społecznie, kulturalnie i instytucjonalnie. W młodości związał się z klubem „Chojniczanka”, gdzie był czynnym zawodnikiem, a później działaczem. Przez długie lata związany był ze Zrzeszeniem Kaszubsko-Pomorskim,

współtworząc jego zarząd. Blisko współpracował także z innymi stowarzyszeniami i związkami kulturalnymi. W latach 80. XX w. dwukrotnie wybierany był do Miejskiej Rady Narodowej w Chojnicach. Na emeryturę odszedł w 1987 r., a już w 1990 r. współtworzył pierwszą niezależną w mieście „Gazetę Chojnicką”. Odpowiadał w niej za sprawy finansowe, ale jednocześnie pisał teksty. Słynął jako komentator życia publicznego. Współpracował także z redakcją „Zeszytów Chojnickich” oraz tłumaczył teksty z języka niemieckiego. W 1998 r. założył Stowarzyszenie Byłych Żołnierzy Batalionów Budowlanych w Chojnicach i był jego prezesem. Zmarł 6 listopada w Chojnicach i pochowany został na cmentarzu parafialnym. Z małżeństwa z Urszulą Słomińską z Brus miał dwie córki – Marię i Ewę.

STĘPSKI [Stempski] Paweł (1714-po 1780) – ksiądz jezuita oraz rektor kolegium i gimnazjum. Urodził się 20 stycznia na terenie Prus. Do zakonu jezuitów wstąpił w sierpniu 1731 r. w Krakowie, a na kapłana został wyświęcony w czerwcu 1742 r. w Poznaniu. W zgromadzeniu pełnił obowiązki profesora filozofii i prefekta szkół w Rawie w latach 1747-1749. Następnie był profesorem teologii moralnej i prefektem drukarni w Poznaniu, gdzie spędził lata 1749-1751. Jako profesor teologii przebywał w Gdańsku (1751-1752 i 1752-1754) oraz Poznaniu (1754-1756). Był także profesorem teologii polemicznej w Toruniu (1756-1767) i Poznaniu (1757-1759), gdzie występował ponadto jako prefekt drukarni (1758-1759). Następnie pełnił funkcję

profesora teologii scholastycznej w Kaliszu (1759-1761) i Toruniu (1764-1767). W tym ostatnim mieście był również prefektem szkół i biblioteki w latach 1762-1770. W okresie 1771-1773 jako rektor kolegium przebywał w Chojnicach, gdzie zastała go wiadomość o kasacie zakonu jezuitskiego. Po likwidacji zgromadzenia został rektorem katolickiego gimnazjum w tym mieście. Funkcję swą sprawował do czasu zniesienia zakonu w zaborze pruskim, co nastąpiło w 1780 r. Wówczas to opuścił mury gimnazjum i wyjechał do Gdańska. Jego dalsze losy nie są znane.

SZABLEWSKA Franciszka (1892-1980)

– nauczycielka, działaczka społeczna i organizator tajnego nauczania. Urodziła się 3 maja w Łęgu jako córka rolnika Franciszka i Elżbiety Ufnowskiej. Na miejscu ukończyła szkołę powszechną. Później przebywając na stacji, kształciła się w Poznaniu. Naukę jednak przerwała ze względu na śmierć ojca. W następstwie tego wydarzenia utrzymywała się z prowadzenia gospodarstwa domowego w wielkopolskim majątku Taczanowo. Począwszy od 1920 r. poświęciła się nauczaniu w szkołach powszechnych, najpierw jako pomoc dydaktyczna, a następnie jako samodzielna nauczycielka. Nauczycielskie kwalifikacje zawodowe zdobywała na kursach pedagogicznych organizowanych przez władze województwa pomorskiego. Od włączenia Pomorza w struktury II RP pracowała w Rytlu, skąd w 1922 r. przeniosła się do Chojnic. W 1928 r. została pełnoetatowym nauczycielem w Szkole Powszechnej nr 2, której została dyrektorem po

odejściu Anny Wycech. W drodze konkursu objęła na rok przed rozpoczęciem działań wojennych także kierownictwo w Szkole Powszechnej nr 3, do której wróciła także i po 1945 r. W okresie II wojny światowej, m.in. z inspiracji Czesława Wycecha, organizowała tajne nauczanie dla dzieci polskich i kaszubskich w powiecie chojnickim oraz na terenach sąsiednich. Od 1940 r. aktywnie uczestniczyła także w Pomorskim Komitecie Tajnej Opieki Społecznej nad jeńcami, więźniami obozów, ich rodzinami i sierotami po zamordowanych Polakach. Po zakończeniu działań wojennych wróciła do pracy w szkole, jednakże w okresie stalinizacji polskiego życia społeczno-politycznego stała się osobą niepewną i niewygodną dla grupy rządzącej. W 1954 r. zmuszono ją do odejścia z pracy, przyspieszając jednocześnie jej przejście na emeryturę. Po wydarzeniach polskiego Października 1956 r. zrehabilitowana, powróciła do czynnego udziału w życiu szkolnym. W 1964 r. ostatecznie przeszła na emeryturę. Przez cały czas swej pracy zawodowej blisko powiązana była ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego oraz innymi organizacjami społecznymi. Uhonorowano ją kilkoma odznaczeniami, m.in. Srebrnym Krzyżem Zasługi i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Została także wpisana do księgi honorowej zasłużonych obywateli miasta Chojnic, a pośmiertnie przyznano jej Medal Komisji Edukacji Narodowej. Zmarła 27 października w Chojnicach i została pochowana na cmentarzu komunalnym. Jedna z chojnickich ulic nosi jej imię.

SZALEWSKI Jan Kazimierz (1914-1988) – nauczyciel i dowódca oddziału partyzanckiego. Urodził się 31 maja w Czersku jako syn rolnika Józefa i Franciszki Lipskiej. Wykształcenie odebrał w miejscowej szkole powszechnej oraz w gimnazjum chojnickim, gdzie w 1935 r. uzyskał maturę. Po ukończeniu szkoły średniej uczęszczał do Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty w Zambrowie i jednocześnie ukończył Seminarium Nauczycielskie w Grudziądzu. W 1937 r. objął posadę urzędniczą w Zarządzie Gminy Czersk-Wieś. Z kolei po ukończeniu Instytutu Komunalnego w Warszawie został zatrudniony jako sekretarz w Urzędzie Gminy w Konarzynach. Związany był z Polskim Związkiem Zachodnim, a także z wywiadem Straży Granicznej. W grudniu 1938 r. przeszedł na podobne stanowisko do pracy w Kościerzynie-Wsi. W okresie tym odbył prawdopodobnie przeszkolenie w zakresie dywersji przyfrontowej. Zmobilizowany w sierpniu 1939 r., wziął udział w wojnie obronnej jako dowódca plutonu w Batalionie Obrony Narodowej „Kościerzyna”. Walczył w Borach Tucholskich, a po jego rozproszeniu przedostał się do Warszawy, gdzie brał udział w obronie stolicy. Po zakończeniu walk mianowano go podporucznikiem. Zbiegł z miejsca tymczasowego internowania w Laskowicach Pomorskich i dotarł do Czerska. Początkowo ukrywał się w Podługu, a wiosną 1940 r. udał się w Bory Tucholskie, gdzie skupił wokół siebie grupę ukrywających się Polaków, którą przekształcił w oddział partyzancki. Wiosną 1942 r. dzięki inicjatywie Józefa Gierszewskiego został wprowadzony do

TOW „Gryf Pomorski”. Otrzymał wówczas stopień porucznika i pseud. Soból, a także komendanturę na powiat kościerski. W czerwcu 1942 r. przeprowadził wspólnie z S. Lesikowskim dwie akcje wykolejenia pociągów niemieckich na trasie Tczew-Chojnice. W listopadzie 1943 r. został z oddziałem włączony do Armii Krajowej. W tym czasie rozbudował swój oddział, zostając zastępcą komendanta, a po aresztowaniu S. Lesikowskiego komendantem Obwodu Kościerskiego AK. W 1944 r. stoczył kilka potyczek z obławami niemieckimi. Podczas jednej z nich 29 czerwca 1944 r. został ciężko ranny pod Trawicami. W listopadzie 1944 r. przejął funkcję komendanta podinspektoratu tczewskiego AK. Podczas zajmowania przez oddziały radzieckie Czerska został ranny, a po rekonwalescencji rozpoczął pracę jako nauczyciel w Liceum Ogólnokształcącym w Kościerzynie. Wkrótce jednak aresztowany przez aparat bezpieczeństwa, trafił na roczne śledztwo do Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Gdańsku. Mimo zwolnienia jeszcze wielokrotnie nękanym był przez funkcjonariuszy UB. Załamany psychicznie, trafił do szpitala w Kocborowie. Po wyleczeniu pracował w szkolnictwie średnim Kościerzyny, Starogardu i Słupska. W 1949 r. na UMK w Toruniu uzyskał magisterium z historii, a w 1966 r. obronił rozprawę doktorską traktującą o polityce osadniczej Rzeszy na Pomorzu Gdańskim w latach II wojny światowej. Po przejściu na emeryturę w 1974 r. zamieszkał w Gdańsku. Angażował się w sprawy kombatanłów oraz pisał wspomnienia z okresu walk partyzanckich. Zginął tragicznie 4 marca

w Gdańsku, a pochowany został na cmentarzu w Starogardzie. Ożeniony z wdową po komendancie S. Lesikowskim, Stefanią z domu Szeffler, miał z nią dwie córki, Lidię i Teresę.

SZCZEPAŃSKI Klemens (1937-1989)

– nauczyciel i działacz społeczno-kulturalny. Urodził się 23 stycznia w Rytle w rodzinie robotniczej. Na miejscu uzyskał podstawowe wykształcenie, a dalej kształcił się w Liceum Pedagogicznym w Tucholi, dzięki czemu rozpoczął pracę zawodową jako nauczyciel w Gryficach w województwie szczecińskim. Następnie edukację propagował w rodzinnych stronach – Kruszcze oraz Rytle. Po odbyciu służby wojskowej został kierownikiem szkoły w Ostrowitem, nieco później podinspektorem oświaty w Chojnicach, a od 1975 r. objął posadę dyrektora w Szkole Podstawowej w Charzykowach. Jednocześnie z pracą zawodową uzupełniał wykształcenie, kończąc studia filologiczne na Uniwersytecie Gdańskim, a następnie podyplomowe studia z organizacji i kierowania w bydgoskiej WSP. Uzyskał też III stopień specjalizacji w zakresie nauczania języka polskiego. Na co dzień pozostawał także czynnym działaczem społecznym, kulturalnym i politycznym. Należał do aktywistów Związku Nauczycielstwa Polskiego, ponadto działał w Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim oddział w Chojnicach, gdzie pełnił obowiązki członka zarządu i wiceprezesa oddziału. Pasjonowało go nie tylko językoznawstwo, ale i historia. Gromadził materiały do nazewnictwa, folkloru literackiego i legend o regionie. Spisywał także relacje świadków,

w szczególności uczestników wojny oraz konspiracji, a także ułanów, którzy stoczyli 1 września 1939 r. bój pod Krojantami. Materiały te wykorzystywał do publikacji popularnych i naukowych. Z jednej strony pisał do czasopism pedagogicznych, a z drugiej do periodyków lokalnych i regionalnych, jak „Pomernia” i „Bazuny”. W 1980 r., w stosunkowo trudnym okresie, przejął kierowanie sekcją wydawniczą w Chojnickim Towarzystwie Kulturalnym. Objął wówczas redakcję „Zeszytów Chojnickich”. Dzięki temu dużo materiałów sygnowanych jego nazwiskiem znalazło swe miejsce właśnie na łamach tego periodyku. To dzięki jego inicjatywie „Zeszyty” jeszcze przez kilka lat ukazywały się na rynku regionalnym. Szczególnie cennym materiałem opublikowanym tamże, do chwili obecnej wykorzystywanym przez badaczy, stały się *Nazwy geograficzne regionu Chojnic* (1981/1983, nr 11). Ponadto był on autorem publikacji samodzielnych. Wśród nich na uwagę zasługują: *Chojnicki wrzesień. Wspomnienia z 1939 roku* (Chojnice 1981); *Krojanty. Szlak bojowy 18. Pułku Ułanów Pomorskich we wrześniu 1939 r.* (Chojnice 1984); *W mroku nocy. Z lat okupacji na ziemi chojnickiej 1939-1945* (Chojnice 1986). Zmarł nagle 3 lutego w konsekwencji wypadku samochodowego, a pochowany został na cmentarzu w Charzykowach. Był uhonorowany kilkoma odznaczeniami, m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i Medalem Komisji Edukacji Narodowej.

SZCZEPAŃSKI Mieczysław (1891-1973) – nauczyciel, działacz społeczny

i propagator kultury fizycznej. Urodził się 22 grudnia w Dębieniu na terenie powiatu lubawskiego jako syn rolnika Józefa i Katarzyny Rutkowskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczył się w progimnazjum w Lubawie, a dalej w Seminarium Nauczycielskim w Gdańsku Wrzeszczu. Po uzyskaniu matury w 1913 r. rozpoczął naukę w szkole elementarnej, ale wkrótce został zmobilizowany w związku z rozpoczęciem I wojny światowej. Po jej zakończeniu został oddelegowany do pracy w szkole w Lubawie, którą następnie przejmował z rąk niemieckich w styczniu 1920 r. Jeszcze w tym samym roku trafił do progimnazjum w Toruniu, gdzie poza pracą dydaktyka angażował się także w sprawy społeczne. Brał udział w polskiej akcji plebiscytowej na Powiślu, został też wybrany do Rady Miejskiej Torunia. W roku szkolnym 1922/1923 uzupełniał swoje wykształcenie w Centralnej Wojskowej Szkole Gimnastyki i Sportów w Poznaniu. Dzięki temu został skierowany do pracy w Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Chojnicach, gdzie uczył do wybuchu II wojny światowej. W 1926 r. zdał ponadto egzamin kwalifikacyjny na nauczyciela szkół średnich w Poznaniu, co ugruntowało jego pozycję w nowym miejscu pracy. W Chojnicach zainicjował budowę gimnazjalnego boiska sportowego i założył prężnie działające Koło Sportowe „Grom”. Ponadto w latach 1925-1929 prowadził trzy kursy szkoleniowe w zakresie wychowania fizycznego dla nauczycieli z Chojnic, Czerska i Brus. Był także stałym członkiem Komitetu Powiatowego Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojsko-

wego, a także członkiem komitetu wychowawczego przy Radzie Miejskiej. Ponadto pełnił również funkcję prezesa „Sokoła” na okręg Chojnice, Tuchola i Sępólno. Po rozpoczęciu działań wojennych udało mu się uniknąć aresztowania i wyjechać do Generalnej Guberni, gdzie podjął pracę w niemieckiej firmie budowlanej w Radomiu. Po zakończeniu działań zbrojnych na Pomorzu wrócił pieszo do Chojnic. Organizował wówczas w mieście gimnazjum i liceum oraz gimnazjum kupieckie. Jeszcze w 1945 r. został przez władze przeniesiony do Sopotu, gdzie podjął obowiązki nauczyciela w liceum. Zamieszkał w Gdyni, organizując tam życie społeczne i kulturalne oraz wspierając je swym doświadczeniem i zaangażowaniem. Z ramienia miejscowego kuratorium był organizatorem i kierownikiem licznych okręgowych zawodów sportowych, a także kursów, obozów i konferencji metodycznych dla nauczycieli wychowania fizycznego. Zmarł 29 marca w Gdyni i pochowany został na cmentarzu Witomino. Uehonorowany był licznymi odznaczeniami, w szczególności branżowymi oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Z małżeństwa z Wandą Kopicką z Gdyni miał dwoje potomstwa – córkę i syna.

SZPRĘGA Augustyn (1896-1949) – przedsiębiorca, działacz społeczno-narodowy i urzędnik państwowy. Urodził się 9 kwietnia w Czersku jako syn rolnika Jana i Marii Niemczyk. W miejscowej szkole kształcił się, stając się równocześnie aktywnym uczestnikiem tamtejszego strajku szkolnego 1906/1907 r. Później

podjął praktyczną naukę zawodu budowlanica, uczęszczając w okresie 1912-1914 do Szkoły Budowlanej w Stuttgarcie. Podczas I wojny światowej wcielony do wojska, służył w oddziałach techniczno-pomiarowych. Po fali rewolucji, jaka przeszła przez Niemcy w 1918 r., wrócił na Pomorze i stał się aktywnym działaczem Organizacji Wojskowej Pomorza. Z jej ramienia powierzono mu funkcję komendanta okręgu kaszubskiego i powiatu puckiego. Po 1920 r. organizował w regionie administrację polską oraz dbał o zadania budowlano-drogowe. W 1925 r. odpowiadał za nadzór budowlany w starostwie sępoleńskim, a w 1928 r. przejął jedno z przedsiębiorstw budowlanych w Czersku. Był wówczas aktywnym działaczem Towarzystwa Powstańców i Wojaków oraz towarzystwa powstałego do badania ruchu niepodległościowego na Pomorzu. Poprzez współpracę z działaczami regionalnymi doprowadził także do wydania popularnonaukowego czasopisma „Dzieje Pomorza”, na łamach którego ogłaszano teksty regionalistów, m.in. dotyczące przeszłości Pomorza, Chojnic i Czerska. W 1935 r. przeszedł do pracy w Polskich Kolejach Państwowych z angażem na urzędnika administracji w Tczewie. W 1937 r. należał do organizatorów rocznicowego zjazdu dawnych uczestników strajku szkolnego na Pomorzu, jaki miał miejsce 30 lat wstecz. Spotkanie to odbyło się w Czersku w historycznych dniach 2 i 3 maja, a towarzyszyli mu urzędnicy administracji państwowej z całego Pomorza. Był on wówczas nie tylko organizatorem tego przedsięwzięcia, ale i autorem publikacji dokumen-

tującej te wydarzenia. W okresie II wojny światowej aresztowany i prześladowany przez Niemców, przebywał w kilku więzieniach i ostatecznie wydalony został do Generalnego Gubernatorstwa. Po wojnie wrócił na Pomorze, gdzie już w kwietniu 1945 r. mianowano go starostą malborskim. Urząd ten złożył jednak we wrześniu, nie mogąc zgodzić się z ówczesnym stylem prowadzonej działalności partyjnej i politycznej w państwie. Zmarł 13 maja w Malborku, gdzie został pochowany. Uehonorowany był kilkoma odznaczeniami, wśród których na uwagę zasługują Srebrny Krzyż Zasługi oraz Order Virtuti Militari. Z małżeństwa z Jadwigą Marmułowicz miał córkę i syna.

SZUCA Józef (1898-1975) – działacz społeczny i polityczny. Urodził się 7 lutego w Dębowcu na terenie powiatu chojnickiego. Nauki pobierał w szkole powszechnej w Karsinie w okresie, kiedy doszło do organizacji strajku uczniowskiego przypadającego na 1906/1907 r. W młodości pracował w charakterze robotnika leśnego na terenie powiatu chojnickiego. Podczas I wojny światowej wcielony został do armii niemieckiej. Walczył m.in. na froncie zachodnim, gdzie też po wrzeniu rewolucyjnym w Niemczech przypadającym na koniec 1918 r. związał się z błękitną armią gen. Józefa Hallera. Wraz z nią wrócił na Pomorze z początkiem 1920 r. W okresie międzywojennym wstąpił do Polskiej Marynarki Wojennej, w której służył jako podoficer. We wrześniu 1939 r. wraz z polską flotą bronił Wybrzeża, m.in. Półwyspu Helskiego, przed atakiem armii

niemieckiej. Po kapitulacji Helu przebywał w obozach jenieckich do zakończenia działań wojennych. Po powrocie na Pomorze został pierwszym wójtem gminy Karsin. Związał się z Polską Partią Robotniczą, pełnił w latach 1948-1950 obowiązki przewodniczącego Powiatowej Rady Narodowej w Chojnicach, skąd został oddelegowany do Czerska, gdzie przez dwanaście lat sprawował funkcję zastępcy przewodniczącego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Zawodowo związał się ze Spółdzielnią Przemysłu Ludowego i Artystycznego „Meblostyl”, w której pełnił funkcję prezesa. W Czersku dał się poznać jako aktywny działacz społeczny i gospodarczy. Był rzecznikiem utworzenia Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Społem” w tym mieście. W 1968 r. przeszedł na emeryturę, uczestnicząc nadal w licznych akcjach społecznych. Zmarł 18 stycznia w Czersku, gdzie też został pochowany. Był uhonorowany kilkoma odznaczeniami, m.in. Krzyżem Orderu Odrodzenia Polski.

SZYDZIK Józef (1871-1939) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy i inicjator kalwarii wielewskiej. Urodził się 18 października w Mikołajkach na terenie powiatu lubawskiego jako syn nauczyciela Franciszka i Anastazji Rościńskiej. Kształcił się w Nowym Mieście Lubawskim i Brodnicy, gdzie związał się z gimnazjalnym ruchem filomackim. Po maturze wstąpił w 1891 r. do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie pięć lat później uzyskał święcenia kapłańskie. Jako wikariusz obowiązki swe pełnił na parafiach w Oliwie i Chojni-

cach. W tych ostatnich zajmował się w latach 1899-1902 także młodzieżą, która trafiała do tamtejszego Zakładu Wychowawczego z terenu całych Prus. Później przez krótki okres był proboszczem w Ostródzie. W 1905 r. objął parafię w Wielu, gdzie dokończył dzieło ks. J. Fethke dotyczące budowy nowego kościoła. Od początku swego pobytu na południowych krańcach Kaszub czynnie zaangażował się w życie społeczne, gospodarcze i narodowe. Początkowo został członkiem Towarzystwa „Straż”. Dalej występował w Towarzystwie Czytelni Ludowych jako delegat na powiat chojnicki. Patronował Towarzystwu Ludowemu i Kółku Rolniczemu, w których to instytucjach propagowano nie tylko nowoczesny charakter gospodarowania, ale także rozwijano wartości chrześcijańskie i narodowe. W 1906 r. należał do grona współzałożycieli Banku Ludowego w Wielu, którego został dyrektorem. Angażował się w polski ruch narodowy, a dzięki kontaktom z ziemiaństwem propagował kandydatów do sejmu pruskiego i parlamentu niemieckiego. W zakresie odnowy duchowej do największych jego zasług należało rozpropagowanie kultu Matki Bożej Pocieszenia, o co zabiegał poprzez słowo mówione i pisane. Dał temu wyraz m.in. w broszurce *Jak powstał odpust Pocieszenia Matki Boskiej we Wielu* (Chojnice 1913). Jako wielewski proboszcz dał się poznać jako uzdolniony zarządca i organizator życia parafialnego. Zainicjował akcję gromadzenia środków pieniężnych na budowę zespołu kaplic drogi krzyżowej na Białej Górze i nad Jez. Wielewskim. Przedsięwzięcie to realizował sumptem nie tylko para-

fian, ale także i katolików z ówczesnej diecezji chełmińskiej oraz rodaków spoza kraju, wśród których także propagował tę akcję. Uroczysta inauguracja kalwarii wielewskiej, o odpowiedniej oprawie, miała miejsce w 1916 r. Działalność narodową i patriotyczną propagował po 1918 r., kiedy to Rzesza Niemiecka doznała osłabienia zewnętrznego i wewnętrznego. Wybrano go wówczas przewodniczącym Rady Robotniczo-Chłopskiej w Wielu oraz delegatem na Polski Sejm Dzielnicowy w Poznaniu. Pełnił także obowiązki przewodniczącego Powiatowej Rady Ludowej w Chojnicach. Jednocześnie, w okresie tym, wraz z ks. W. Wojciechowskim, redagował i wydawał „Gazetę Parafialną”. Patronował też Towarzystwu Młodzieży w Wielu. Wraz z ks. B. Grüningiem doprowadził do powstania placówki sióstr zmartwychwstańek w Brusach, na którego czele stanęła s. Kazimiera Szydzik z Schenectady w USA. Doprowadził także do budowy filialnego kościoła w Dziemianach. Jego działania i odnoszone sukcesy w życiu społeczno-narodowym i organizacyjnym zostały także dostrzeżone w kurii biskupiej. Toteż w 1924 r. otrzymał on

nominację na prestiżowe wówczas probostwo w Chełmży, blisko niegdyś powiązane z biskupami chełmińskimi. Występował tam w charakterze tajnego szambelana papieskiego, pełnił urząd dziekana i delegata biskupiego. W nowych warunkach doprowadził do odnowienia katedry chełmżyńskiej, a w dawnej szkole zorganizował Dom Katolicki. W parafii doprowadził też do budowy kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej, która poświęcona została ofiarom I wojny światowej. Zadbął także o to, aby na miejscu dawnej pustelni w Bielczynach stanęła kaplica p.w. błogosławionej Juty, dzięki czemu odnowił kult tej osoby w diecezji. W formie gazety parafialnej wydawał też „Wiadomości Kościelne”. W 1938 r. na własną prośbę został skierowany na parafię do podbydgoskiego Fordonu. Tam też we wrześniu 1939 r. został aresztowany przez hitlerowców i osadzony w bydgoskim więzieniu. Zmarł w jego murach 20 lub 29 września po podaniu mu śmiertelnego zastrzyku. Za swą działalność uhonorowany był kilkoma odznaczeniami, m.in. Srebrnym Krzyżem Zasługi i Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta.

ŚWINKA Jerzy (1927-1993) – ksiądz katolicki i organizator życia religijnego. Urodził się 22 stycznia w Brusach jako syn mistrza szewskiego Ludwika i Łucji Bruskiej. Kształcił się w miejscowej szkole powszechnej, a w czasie okupacji pracował w tamtejszej mleczarni. Po zakończeniu działań wojennych uczęszczał do Państwowego Gimnazjum Handlowego w Chojnicach, a od 1948 r. do Państwowego Liceum dla Dorosłych w Gdańsku, gdzie uzyskał w roku następnym maturę. Jeszcze w 1948 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie przyjął sześć lat później święcenia kapłańskie. Na pierwszą swą parafię trafił do Chojnic, gdzie jako wikary pracował w latach 1954-1961. Przyczynił się wówczas do powstania ośrodka duszpasterskiego w Charzykowach, gdyż miejscowość ta w okresie letnim przyjmowała coraz więcej wczasowiczów oraz turnusów harcerskich i kolonijnych. Od 1961 r. podjął dalsze studia na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL, które zwińczył uzyskaniem magisterium. W 1965 r. zamieszkał w Pelplinie, gdzie pełnił różne funkcje w kurii diecezjalnej. Był tam wikariuszem katedralnym, obrońcą węzła małżeńskiego i święceń kapłańskich

w Sądzie Duchownym, referentem ds. duszpasterstwa maryjnego i zakonów żeńskich, diecezjalnym dyrektorem Unii Apostolskiej Kleru oraz dyrektorem Wydziałowej Formacji Duchownej i ojcem duchownym księży w diecezji. W latach 1969-1988 wypełniał obowiązki ojca duchownego w seminarium pelplińskim, a także prowadził zajęcia z klerykami z zakresu teologii życia wewnętrznego i kierownictwa duchowego. Później wykładał też w punktach konsultacyjnych Akademii Teologii Katolickiej w Gdyni oraz Tczewie. W 1984 r. powołano go do Komisji Episkopatu ds. Powołań Duchownych. Starał się także być aktywny i w czasopiśmiennictwie naukowym, publikując artykuły w języku polskim i włoskim z teologii życia wewnętrznego oraz homiletyki. W latach 1992-1993 współorganizował w Chojnicach kursy katechetyczne dla Polaków z krajów byłego Związku Radzieckiego. Podczas jednej z regionalnych wizyt zginął tragicznie pod Chojnicami 13 września w wypadku samochodowym. Pochowany został na cmentarzu parafialnym w Pelplinie. W okresie sprawowania swych funkcji był także wyróżniony kilkoma godnościami kościelnymi – kanonikatem honorowym kapituły kolegiackiej w Kamieniu Krajeńskim, papieską prałaturą honorową oraz kanonikatem gremialnym kapituły kamieńskiej.

TITIUS [Tietz] Jan Daniel (1729-1796)

– nauczyciel akademicki, badacz nauk ścisłych i historyk. Urodził się 2 stycznia w Chojnicach jako syn bogatego kupca i rajcy miejskiego Jakuba oraz Doroty Hanow, siostry znanego profesora filozofii w gimnazjum gdańskim. Początkowo nauki pobierał z pewnością w miejscowej szkole ewangelickiej. Po śmierci ojca wyjechał jednak do Gdańska, gdzie naukę kontynuował w miejscowym gimnazjum, pod opieką i kierunkiem wuja Michała Hanowa. W 1748 r. zapisał się na studia na Uniwersytecie Lipskim, gdzie siedem lat później uzyskał magisterium. Już w 1756 r. powołano go na stanowisko profesora matematyki na Uniwersytecie w Wittenberdze, natomiast w 1768 r. na rektora tejże uczelni. Wykładał tam matematykę, fizykę, filozofię, historię naturalną oraz teologię. W dziedzinie astronomii zdobył sławę po tym, jak sformułował prawo empiryczne, ujmujące odległość między Słońcem a planetami. Głównymi obszarami jego zainteresowań stały się jednak fizyka i biologia, wśród których najwięcej czasu poświęcił na termometrię. W 1768 r. otrzymał I nagrodę w konkursie Gdańskiego Towarzystwa Przyrodniczego za pracę omawiającą metody odnowy wydm Wybrzeża Gdańskiego. Z Pomorzem i Chojnicami utrzymywał stałe związki, na co wskazywała m.in. jego publikacja z 1766 r. omawiająca 300. rocznicę włączenia Pomorza w skład państwa polskiego po wojnie z zakonem krzyżackim.

W 1763 r. wydał w Lipsku biografie 25 wybitnych, jego zdaniem, chojniczan. Publikacji tej nadał tytuł *Nachrichten von den Gelehrten, welche aus der Stadt Conitz des Polnischen Preussens herkommen*. Miał także wkład w propagowanie i popularyzowanie szczególnie nauk ścisłych, poprzez wydanie sześciu czasopism z zakresu nauk przyrodniczych. Należał do kilku znamienitych i renomowanych towarzystw naukowych z siedzibami w Gdańsku, Lipsku i Berlinie. Mimo że miał propozycje podjęcia pracy zawodowej w innych gimnazjach oraz objęcia katedr uniwersyteckich, całe życie naukowe spędził w Wittenberdze, gdzie zmarł 16 grudnia.

TRZEBIATOWSKI Józef (1901-1989)

– działacz społeczny i urzędnik państwowy. Urodził się 23 września w Czersku jako syn robotnika Błażeja i Dominiki. Na miejscu uzyskał podstawowe wykształcenie, a w latach I wojny światowej pracował w czerskim tartaku. Po włączeniu Pomorza w skład państwa polskiego został pracownikiem chojnickiego magistratu. Regularnie dokształcał się w Chojnicach, a po oddelegowaniu go w latach 1922-1924 do pracy w Ministerstwie Spraw Wojskowych w Warszawie, objął stanowisko chojnickiego sekretarza miasta. Jednocześnie należał do najbliższych współpracowników burmistrza A. Sobierajczyka, nadzorując działalność zakładów komunalnych. Podczas II wojny światowej był więźniem hitlerowskich obozów koncentracyjnych – Stutthofu, Sachsenhausen, Oranienburga i Mauthausen-Gosen. Po zakończeniu działań zbrojnych wrócił

do Chojnic, gdzie ponownie objął stanowisko sekretarza miasta. W okresie stalinizacji polskiego życia społecznego i politycznego nie wyraził zgody na wstąpienie do PZPR, przez co odwołano go ze stanowiska z końcem marca 1953 r. Rehabilitacji doczekał się po polskim Październiku 1956 r., kiedy ponownie przyjęto go do pracy w chojnickim magistracie. Na emeryturę odszedł w 1968 r. i jednocześnie wyjechał do Krakowa, gdzie osiedlili się po studiach jego potomkowie. Tam też zmarł 21 października i został pochowany.

TUCHOŁKA Józef (1694-1742) – ksiądz jezuita i superior chojnicki. Urodził się w grudniu 1694 r. na terenie Prus. Do zakonu jezuitów wstąpił w październiku 1709 r. w Krakowie. Kilka lat później został wyświęcony na kapłana. Po studiach filozoficznych odbytych w placówkach polskich władze zakonne zdecydowały o jego wyjeździe do Włoch. Tam w latach 1721-1723 studiował teologię w Rzymie. Po powrocie pełnił funkcję profesora filozofii i matematyki w Poznaniu (1724-1726) oraz Kaliszu (1726-1729), a także profesora teologii scholastycznej i prefekta szkół w Toruniu (1729-1732). Później był również rektorem i prefektem budowy w Kaliszu (1733-1737) i Lublinie (1737-1738). Po tym okresie przybył do Chojnic, aby przejąć obowiązki superiora placówki zakonnej i jednocześnie prefekta budowy kościoła w Chojnicach w latach 1738-1742. Zmarł 31 lipca w Chojnicach i najprawdopodobniej został pochowany w podziemiach kościoła, którego budowa była wówczas w toku.

TUCHOŁKA Piotr (ok. 1700-1764) – podkomorzy malborski i fundator kościoła w Konarzynach. Wywodził się ze średnio zamożnej szlachty pomorskiej – jego dziadek nabył z czasem kilka wsi zlokalizowanych na północ od Chojnic – Konarzyny, Konarzynki, Giemły, Sąpolno, Płaszczycy, Zapceń, Gwiazdę i Kokoszkę. Był synem kasztelana gdańskiego Kazimierza Stanisława i Mariany Czapskiej. W 1730 r. występował jako poseł na Sejm ze starostwa tczewskiego. Trzy lata później popierał na tron Polski Stanisława Leszczyńskiego. W związku z wyborem Augusta III Sasa na króla wycofał się z aktywnego życia politycznego. Kiedy król powierzył mu podkomorstwo malborskie na lata 1738-1764, pojednał się ze stronnictwem saskim. W 1763 r. optował jeszcze za kandydatem saskim do tronu polskiego, ale już w roku następnym przeszedł na stronę „familii” Czartoryskich, uczestnicząc w elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego. Posiadał znaczne dobra ziemskie, w skład których wchodziło ok. 20 osad rozmieszczonych na terenie starostwa człuchowskiego i województwa chełmińskiego. Jako właściciel Konarzyn doprowadził do budowy w latach 1731-1744 kościoła p.w. św. Piotra i Pawła w tej miejscowości, gdyż poprzedni, drewniany kościół, pochodzący z 1653 r., spłonął w wyniku pożaru w początku XVIII w. Był to kościół murowany na kamiennych fundamentach, wzniesiony w stylu barokowym. Przy swym dworze w Gieślach ufundował po 1744 r. kaplicę. W 1764 r. dobra swe zlokalizowane na terenie starostwa człuchowskiego, zwane kluczem giemelskim, odsprzedał hr. Michałowi

Skórzewskiemu, podkomorzemu poznańskiemu. Osiadł wówczas na krótko w swych dobrach zlokalizowanych na ziemi chełmińskiej. Z pierwszego małżeństwa z Ludwiką Marią Kczewską miał czworo potomstwa – syna i trzy córki, a z drugiego, z Anną Zielińską z Zawiszów, nie miał potomków. Zmarł przed 16 grudnia 1764 r.

TYBORSKA Wanda (1933-2003) – nauczycielka, działaczka społeczno-kulturalna i dyrektor muzeum. Urodziła się 26 lutego w Chojnicach, jako córka kolejarza Bernarda Fotty. Ukończyła miejscową szkołę powszechną, a po niej Liceum Pedagogiczne w Kościerzynie i podjęła od 1951 r. pracę zawodową jako nauczycielka. Uczyła w szkołach podstawowych w Kruszcze, a następnie w Okręgliku i Zarmartem. W miejscowościach tych przez 20 lat opiekowała się amatorskim ruchem teatralnym dzieci i młodzieży. W 1971 r. uzyskała dyplom Państwowego Zaocznego Studium Oświaty i Kultury w Bydgoszczy, dzięki czemu w marcu następnego roku objęła funkcję kierownika powołanego do życia Miejskiego Domu Kultury w Kamieniu Krajeńskim. W końcu 1972 r. została zatrudniona na stanowisku zastępcy inspektora szkolnego do spraw kultury w chojnickiej Powiatowej Radzie Narodowej. Dwa lata później uzyskała magisterium z pedagogiki po ukończeniu Wydziału Filozoficzno-Historycznego na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 1975 r., kiedy likwidowano w Polsce strukturę powiatów, powierzono jej obowiązki kierownika chojnickiego muzeum, mającego w tym czasie status jednostki re-

gionalnej. Jednocześnie uzupełniała swe kwalifikacje muzealne, kończąc w 1977 r. Podyplomowe Studium Muzeologiczne zorganizowane na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Środowisko muzealne stało się nie tylko jej pracą zawodową, ale i swoistą pasją życiową, którą była pochłonięta bez reszty. Okazała się znakomitym administratorem i jednocześnie menedżerem potrafiącym pozyskiwać środki do realizacji zamierzonych celów. Często wypowiadała w najbliższym otoczeniu, w tym również i do autora biogramu, słowa: „kiedy wyrzucano mnie jednymi drzwiami, ja wchodziłam drugimi”. W ten sposób osiągała wymierne efekty swojej pracy. Kiedy obejmowała nadzór nad muzeum regionalnym, które często traktowano w środowisku politycznym i samorządowym jako „zło konieczne”, warunki pracy były stosunkowo trudne. W dwóch obiektach – Bramie Człuchowskiej i Baszcie Wroniej – zatrudniano kilka osób przebywających bez światła dziennego w niewielkich pomieszczeniach, pracujących przy jednym biurku pod przeciekającym dachem. Wówczas też powstała myśl, aby dla potrzeb muzeum wykorzystać stare mury obronne, znajdujące się wówczas w ruinie, grożące zawaleniem i straszące zarówno mieszkańców, jak i przyjeżdżających gości. Powoli, ale sukcesywnie, myśl tę realizowała, dbając nie tylko o chojnickie dobra kultury, ale zapewniając im właściwe wyeksponowanie. W ciągu kilku lat zreorganizowała podlegającą jej placówkę, jednocześnie przyczyniając się do podniesienia jej rangi, wraz ze zmianą nazwy na Muzeum Hi-

storyczno-Etnograficzne, którego została dyrektorem. To dzięki jej inicjatywie w Baszcie Szewskiej ulokowano bibliotekę muzealną, z której korzystać może młodzież studencka i regionaliści chojniccy do chwili obecnej. Z kolei w Kurzej Stopie miejsce znalazła galeria współczesnej sztuki polskiej, na którą złożyły się dary twórców z całego kraju. Dużym jej sukcesem okazało się ożywienie regionalnego i ludowego środowiska twórców, dla którego organizowała wystawy, konkursy, a także różnego typu kursy i szkolenia. Do jej inicjatyw należało także uruchomienie działalności wydawniczej, niedozownej dla tego typu placówek. Na emeryturę odeszła z końcem 1991 r., pozostała jednak czynna społecznie i kulturalnie do końca swoich dni. W nowej rzeczywistości polityczno-us-

trojowej zaangażowała się w reaktywowanie Bractwa Kurkowego, była prezesem Chojnickiego Towarzystwa Kulturalnego, należała też do Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego. Kiedy w 1998 r. tworzono zrębny Chojnickiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, stała się jego serdecznym rzecznikiem, przypominając, że jeszcze w latach 80. XX w. podejmowała próby jego uruchomienia w ówczesnych realiach. Zmarła 12 lipca 2003 r. w Chojnicach, a została pochowana na cmentarzu w Zamartem. W środowisku lokalnym znana była z nienagannego stylu i wyglądu zewnętrznego, wyróżniając się przy rozmaitych okazjach wyszukany i oryginalnym strojem. W uznaniu jej zasług władze miejskie Chojnic, na wniosek Chojnickiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, jednej z ulic nadały jej imię.

U

ULANDOWSKI Antoni (1879-1939)

– urzędnik państwowy i działacz społeczno-niepodległościowy. Urodził się 29 marca w Witosławiu na terenie powiatu wyrzyskiego jako syn Stanisława i Weroniki Nowickiej. Uzyskał wykształcenie prawnicze, co spowodowało, że w życiu zawodowym związał się z wymiarem sprawiedliwości. Pracował w prokuraturze w Grudziądzu, skąd w 1912 r. przeniesiono go do Chojnic, gdzie objął stanowisko sekretarza prokuratury i tłumacza języka polskiego. W okresie I wojny światowej został zmobilizowany i służył w armii niemieckiej. Po powrocie z frontu zaangażował się w polskie życie narodowe. W grudniu 1918 r. wybrany został na sekretarza Powiatowej Rady Ludowej w Chojnicach. W lipcu 1919 r. współorganizował Towarzystwo Ludowe. Z kolei w sierpniu 1919 r., po korzystnych dla ziemi chojnickiej rozstrzygnięciach podjętych na konferencji w Wersalu, został komendantem Straży Ludowej na powiat chojnicki. W związku z tym przygotowywał plan zapewnienia bezpieczeństwa w regionie, który opuścić miały wojska i administracja niemiecka. Był też komendantem powiatowym Tajnej Organizacji Wojskowej Pomorza. Jako komisaryczny zarządca przejmował 31 stycznia 1920 r. z rąk niemieckich chojnicką prokuraturę oraz spółdzielnię mieszkaniową. W następstwie tworzenia życia polskiego w regionie został wybrany w skład pierwszej Rady Miejskiej, która w styczniu powie-

rzyła mu obowiązki nieetatowego wiceburmistrza Chojnic, którą to funkcję pełnił następne półtora roku. Przez cały okres międzywojenny pozostawał radnym miejskim z ramienia chadecji. W lipcu 1922 r. Rada Nadzorcza Urzędniczej Spółdzielni Mieszkaniowej wybrała go na prezesa zarządu, którą to funkcję pełnił do 1939 r. Jednocześnie pozostawał aktywny w wymiarze sprawiedliwości, pełniąc do 1933 r., kiedy odszedł na emeryturę, obowiązki naczelnego sekretarza prokuratury okręgowej. W okresie międzywojennym czynnie włączał się także w nurt życia społecznego i organizacyjnego. Był prezesem Towarzystwa Pszczelarzy i Ogródków Działkowych, aktywnym działaczem Polskiego Związku Zachodniego i Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, należał też do ścisłego grona współzałożycieli chóru „Lutnia”. Po zakończeniu wojny obronnej we wrześniu 1939 r. wrócił z rodziną do Chojnic, oczekując na dalszy rozwój wypadków. 23 października 1939 r. został wraz z synem Leonem, studentem Akademii Handlowej w Krakowie, aresztowany przez gestapo, po czym wywieziono ich do Doliny Śmierci i rozstrzelano. Posiadał kilka odznaczeń państwowych i samorządowych, m.in. Srebrny Krzyż Zasługi. Ożeniony z Marią Łosińską z Łobzenicy, miał z nią córkę Wandę i syna Leona.

UPPENKAMP Augustyn Henryk (1824-1909) – nauczyciel i dyrektor chojnickiego gimnazjum. Urodził się 23 lipca 1824 r. w miejscowości Nienborg na terenie powiatu Ahaus, w pobliżu granicy niemiecko-holenderskiej,

jako piąte dziecko producenta sukna Bernarda Josepha i Marii Elisabeth Depenbrock. Kształcił się w miejscowej szkole powszechnej, po czym uczęszczał do szkoły rektorskiej w Burgsteinfurt lub Rheine. W 1838 r. został przyjęty do Gimnazjum Paulinum w westfalskim Münster, w którym uzyskał trzy lata później maturę. W klasie uczył się z Witoldem Adamem Czartoryskim, synem twórcy Hotelu Lambert oraz kreatorem polskiego życia politycznego na emigracji. W 1841 r. został immatrykulowany w münsterskiej Akademii Teologiczno-Filozoficznej, w której słuchał wykładów z filozofii, teologii, a także historii. W 1845 r. został przyjęty na Królewsko-Pruski Uniwersytet Fryderyka Wilhelma w Bonn. W kwietniu 1847 r. pozytywnie przeprowadził w Münster przewód doktorski, dzięki czemu otrzymał stopień naukowy doktora filologii. W miesiącu kolejnym zdał egzamin końcowy i mógł rozpocząć pracę w szkolnictwie średnim. Prowadził wykłady w Trewirze, Kolonii i Düsseldorfie. Kiedy we wrześniu 1866 r. otrzymał od króla pruskiego nominację na dyrektora gimnazjum, władze szkolne skierowały go do Chojnic, gdzie miał nadzorować miejscowe gimnazjum. W mieście tym ożenił się w listopadzie 1867 r. W okresie pełnienia przez niego funkcji dyrektora dookończono budowę przestronnej auli, powiększono plac do ćwiczeń gimnastycznych oraz doposażono gabinety szkolne. W 1873 r., w wyniku złożonego protestu u władz ministerialnych, przywrócono w gimnazjum naukę religii w języku polskim. W tym samym roku wydał na 66 stronach historię miasta, do

którego przybył: *Geschichte der Stadt Konitz* (Konitz 1873). W celu jej napisania korzystał z dokumentów miejskich oraz materiałów przygotowanych przez jego poprzednich – I.G. Goedtkego oraz N. Benwitza. W tym samym też roku dostał od władz ministerialnych przeniesienie na tożsame stanowisko do Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu. Była to zapewne odpowiedź władz zdominowanych przez kulturkampf na jego list skierowany w obronie nauczania religii w języku polskim. W Poznaniu przebywał przez pięć kolejnych lat, po czym na własną prośbę objął posadę dyrektora w gimnazjum w Düren, położonym na zachód od Kolonii. Pracował tam w latach 1878-1884, a poza tym wydał kilka podręczników i tłumaczeń z języka łacińskiego. W 1884 r. na własną prośbę przeszedł do elitarnego Hohenzollern Gymnasium w Düsseldorfie, gdzie także objął funkcję dyrektora. W uznaniu zasług dla jego dotychczasowej pracy pedagogicznej został odznaczony w 1885 r. Krzyżem Honorowym III klasy. Z kolei król pruski i jednocześnie cesarz niemiecki Wilhelm II w styczniu 1891 r. uhonorował go tytułem rycerza domu królewskiego. Jednym z uczniów tego gimnazjum był Ferdinand von Hohenzollern-Sigmaringen, późniejszy król Rumunii. W Düsseldorfie znalazł też odpowiedni klimat do pisania rozpraw filologicznych, które ogłaszał później w gimnazjalnych sprawozdaniach rocznych. Na emeryturę przeszedł we wrześniu 1897 r., mając za sobą 50 lat pracy pedagogicznej i ponad 30 lat prowadzenia placówek gimnazjalnych. Jednocześnie otrzymał od cesarza

niemieckiego honorowy tytuł Tajnego Radcy Rządowego. Zmarł 4 stycznia na zapalenie płuc w Münster i tam też został pochowany. W jego dorobku znalazło się kilkanaście rozpraw, głównie

o charakterze filologicznym, a jedyną historyczną książkę poświęcił Chojnicom. Z małżeństwa z Erdmuthe von Podiaska miał sześcioro potomstwa – pięć córek i syna, który zmarł w 5. roku życia.

W

WAGNER Leon (1888-1939) – muzyk i nauczyciel. Urodził się 21 kwietnia w Toruniu. Tam też uzyskał podstawowe wykształcenie, z kolei seminarium nauczycielskie ukończył w 1909 r. w Grudziądzu. Dzięki temu podjął pracę w szkolnictwie, ucząc w szkole powszechnej w Sierosławiu, a później w szkole powszechnej i progimnazjum w Debrznie. Po włączeniu Pomorza w skład odrodzonego państwa polskiego przeniósł się do Chojnic, gdzie dostał propozycję objęcia posady nauczyciela w Państwowym Gimnazjum Klasycznym. Z miastem tym związał się do wybuchu II wojny światowej. Po zdaniu w 1921 r. odpowiedniego egzaminu nauczał śpiewu i muzyki w szkołach średnich. Poza Gimnazjum Klasycznym prowadził także zajęcia w Szkole Handlowej (późniejszym Gimnazjum Kupieckim), a także Miejskim Gimnazjum Żeńskim. Był powszechnie lubianym nauczycielem ze względu na swoje zaangażowanie w pracę szkoły i zajęcia pozaszkolne. Poświęcał młodzieży dużo czasu po zajęciach szkolnych, co sprawiało, że skupiał wokół siebie zawsze oddane grono wychowanków. W Gimnazjum Klasycznym prowadził chór i orkiestrę symfoniczną, z którą ćwiczył ambitny repertuar muzyczny. Na jej potrzeby także sam komponował utwory i przygotowywał dla młodzieży gimnazjalnej. Wraz z nią organizował występy szkolne, przy okazji świąt tej placówki, jak również dawał koncerty dla publiczności Chojnic oraz innych

miejsowości w powiecie. Włączał się także w nurt pracy społecznej, co spowodowało jego wybór na członka Rady Miejskiej w Chojnicach. Po rozpoczęciu działań wojennych został 19 października 1939 r. aresztowany przez hitlerowców i osadzony w Zakładzie Poprawczym, a stamtąd wyprowadzony 24 listopada do Doliny Śmierci i rozstrzelany w masowej egzekucji.

WEILAND Otton Leon (1887-1966) – rzemieślnik, działacz społeczny i pionier żeglarstwa śródlądowego. Urodził się 2 października w Chojnicach jako syn krawca Franciszka i matki z domu Klaman. Wykształcenie uzyskał w swoim rodzinnym mieście. W zakładzie ojca zdobył też umiejętności rzemieślnicze i zdał egzamin na czeladnika. Chcąc uzyskać uprawnienia mistrzowskie, wedle zwyczaju cechowego, musiał praktykować u innych specjalistów w zakresie krawiectwa. Stąd też udał się po 1904 r. na zachód Europy, gdzie pracował i uczył się zawodu. Ostatecznie wyspecjalizował się w kuśnierstwie. W czasie swego pobytu w Holandii oraz Wielkiej Brytanii zetknął się z rozwiniętą tam formą żeglarstwa, które było wykorzystywane nie tylko dla działalności gospodarczej, ale także społecznej, w tym sportowej. W wolnych chwilach zapoznawał się z jego tajnikami, które to zainteresowanie przeniósł na grunt lokalny. Po powrocie do Chojnic w 1913 r. wspólnie z bratem Oskarem założył pracownię kuśnierską. W momencie tym po jeziorze Łukomie (Charzykowskie) pływały już pierwsze łódki należące do co bardziej znamienitych chojnickich osobi-

stości, które przywożono z zachodnich landów niemieckich. Jeszcze przed I wojną światową w warunkach chojnickich O. Weiland zaczął sam konstruować żaglówki, czym wzbudził zainteresowanie wśród młodych mieszkańców miasta. Nie zdołał jednak szerzej rozwinąć wówczas swojej pasji ze względu na wybuch I wojny światowej. W okresie 1914-1918 zmobilizowany, walczył na froncie zachodnim. Po powrocie do Chojnic w 1919 r. doskonalili umiejętności żeglarskie. Początkowo związany był ze stowarzyszeniem żeglarskim, które skupiało jedynie majątniejszych przedstawicieli społeczności niemieckiej. Kiedy jednak ci zaczęli masowo wyjeżdżać z Chojnic do Republiki Weimarskiej, nawiązał kontakty także z żeglarzami narodowości polskiej, którzy również coraz aktywniej włączali się w ruch żeglarski. Wspólnymi siłami doprowadzili oni do powołania w marcu 1922 r. Towarzystwa Sportów Wodnych Chojnice (od 1923 r. Klubu Żeglarskiego w Chojnicach). Była to pierwsza tego typu inicjatywa na ziemiach odrodzonej Rzeczypospolitej, stąd fakt ten uznawany jest za początek zorganizowanego żeglarstwa śródlądowego na ziemiach polskich. W swojej działalności O. Weiland zajmował w chojnickim klubie ważne miejsce, sprawując w latach 1923-1937 funkcję prezesa. W 1924 r. z inicjatywy działaczy chojnickich doszło do powołania w Tczewie Polskiego Związku Żeglarskiego, gdzie pełnił obowiązki wiceprezesa. Należał także do grona pionierów żeglarstwa lodowego. W styczniu 1928 r. był organizatorem pierwszych w Polsce regat bojerowych. Dzięki tej inicjatywie

zgłoszono także akces do Europejskiej Unii Żeglarstwa Lodowego. W okresie prowadzonej działalności nabył duże doświadczenie skutnicze. Zaczął sam budować zarówno żaglówki, jak i bojery. Jego konstrukcje były wykorzystywane później, już po II wojnie światowej, do produkcji masowej przez chojnicką Stocznice Jachtową. Uzyskały oficjalnie nazwę „Monotyp 8”, a potocznie określano je mianem „weilandówek”. Uczestniczył w wielu regatach i zawodach o charakterze lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym jako zawodnik, a następnie sędzia i ekspert. Był powszechnie szanowany w środowisku. Skupiał wokół siebie żeglarzy, działaczy i młodzież, wśród której propagował ideały sportowe. W latach 20. XX w. zakupił grunt w Charzykowach i wybudował pensjonat „Bellevue”, który udostępniał na rzecz Klubu Żeglarskiego. W jego sąsiedztwie składowano także na okres zimowy łódki i żaglówki, a na okres letni bojery. Tym samym przyczynił się do rozwoju działalności letniskowej w tym miejscu, gdyż idąc jego śladem, coraz więcej żeglarzy interesowało się zakupem gruntu i budową domu lub daczki nad Jez. Charzykowskim. Wraz z tym doprowadzono w okresie międzywojennym do budowy drogi łączącej Chojnice z Charzykowami, co dodatkowo uatrakcyjniło to miejsce. W czasie II wojny światowej nie przyjął, mimo zaleceń, niemieckiej grupy narodowościowej, przez co dotknęły go represje okupanta, m.in. w postaci wywózki na roboty przymusowe. Po zakończeniu wojny, pozytywnie zweryfikowany przez władze państwowe, ponownie związał się

z Chojnicami. Zarzucano mu jedynie posługiwanie się w mowie i piśmie głównie językiem niemieckim. Po 1945 r., aby zapewnić sobie egzystencję, trudnił się kuśnierstwem. Najchętniej jednak oddawał się żeglarsztwu i sportom boje rowym na jeziorze Łukomie, którym poświęcał cały swój wolny czas. Zmarł 29 grudnia w Chojnicach i pochowany został na cmentarzu komunalnym. Z małżeństwa z Różą Jażdżewską, pochodzącą z Zalesia pod Brusami, nie pozostawił potomstwa. Uznaniem cieszył się jeszcze za życia, natomiast uhonorowany lokalnie i regionalnie został po śmierci. Jedna z chojnickich ulic nosi jego miano, a w Charzykowie jego pamięci poświęcony został obelisk. Jego imieniem nazwano również charzykowie rondo.

WELKE Janusz (1912-1979) – działacz społeczno-kulturalny i propagator żeglarsztwa. Urodził się 17 maja w Langendreer na terenie Niemiec, gdzie jego rodzice wyemigrowali w poszukiwaniu pracy. Po włączeniu Pomorza do odrodzonego państwa polskiego jego rodzina przeniosła się na Pomorze i zamieszkała początkowo w powiecie kościerskim, a później w Chojnicach. W odrodzonej Polsce kształcił się, kończąc szkołę powszechną, a następnie gimnazjum w Chojnicach, gdzie w 1932 r. uzyskał maturę. Później trafił do podchorążówki przez co związał się z Wojskiem Polskim. We wrześniu 1939 r. walczył w rejonie Chojnic jako dowódca plutonu czołgów. Później walczył jeszcze w szeregach II Armii Wojska Polskiego, z którą doszedł do Budziszyna. Po wojnie

nadal pozostawał związany z wojskiem, służąc w jednostce w Chełmnie, lecz wkrótce został zdemobilizowany i wrócił do Chojnic. W nowych warunkach organizował oddział PKS, w którym następnie pracował. W 1964 r. stał się pracownikiem Zakładów Rybnych. W 1976 r. przeszedł na emeryturę. Obowiązki zawodowe dzielił przez cały czas ze swoimi pasjami. Jeszcze w okresie międzywojennym działał na rzecz żeglarsztwa chojnicko-charzykowskiego, któremu wierny pozostał do końca. Był w nim instruktorem i wychowawcą młodzieży. Drugą jego pasją był teatr amatorski. Jako instruktor Powiatowego Domu Kultury organizował i reżyserował widowiska i sztuki teatralne. W życiu społecznym należał do organizatorów oddziału Zrzeszenia Kaszubskiego, później Kaszubsko-Pomorskiego, w Chojnicach, z którym był związany do końca życia. Zmarł 10 listopada w Chojnicach i pochowany został na cmentarzu komunalnym.

WELLER Johann Michael (1704-1786) – cynownik i konwisarz chojnicki. Urodził się 3 listopada w mieście Butzbach w ziemi Wetterau na terenie dzisiejszej Hesji jako syn krawca Nikolausa. Do Chojnic trafił przed 1733 r., a w 1736 r., po złożeniu przysięgi przed Radą Miejską, uzyskał pełne prawa, stając się mieszczaninem. Jednocześnie z wpisem do chojnickiej księgi Prawa Miejskiego wynikało, że był on mistrzem konwisarskim i cynownikiem. Już kilkanaście lat później należał do elity miejskiej, skoro jego posesja znajdowała się w samym centrum miasta przy rynku od strony zachodniej. Zajmował się wytwarzaniem

różnego typu naczyń do zwykłego użytku domowego oraz do celów reprezentacyjnych, w tym religijnych. W okresie międzywojennym chojnickie Muzeum Regionalne posiadało kilka naczyń cynowych wytworzonych przez warsztat J.M. Wellera, m.in. komplet przyborów do pisania z podstawką oraz puchary dla cechów chojnickich. Kilka jego wyrobów przechowuje też współczesne Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach. Warsztat ten produkował także naczynia i dla innych miejscowości, o czym zaświadcniają historyczne źródła. Były one, bądź są, przechowywane w muzeach na terenie Pomorza i Śląska. Zmarł w Chojnicach 28 czerwca i w mieście tym został z pewnością pochowany. Miał syna Johanna Geoga, urodzonego w 1733 r. w Chojnicach, który przejął warsztat i rzemiosło uprawiane przez ojca.

WĘCLEWSKI Stanisław (1820-1893)

– nauczyciel, historyk literatury polskiej i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 10 listopada w Międzyrzeczu na terenie Wielkopolski jako syn sekretarza sądowego Sylwestra i Tekli z Zakęskich. Kształcił się w miejscowej szkole powszechnej, a później ukończył jedno z gimnazjów poznańskich. Wraz z uzyskaniem matury w 1841 r. podjął studia filologiczne w Bonn, Berlinie i Wrocławiu, co spowodowało u niego zainteresowanie się literaturą polską. W 1848 r. wziął udział w wydarzeniach Wiosny Ludów na terenie Wielkopolski i został nawet ranny pod Miłosławiem. We wrześniu 1849 r. podjął obowiązki nauczyciela w gimnazjum chełmińskim.

Zyskał uznanie młodzieży, szczególnie polskiej, jako zdolny pedagog i osoba potrafiąca zainteresować swoją wiedzą. Poza pracą zawodową udzielał się też w pracy społecznej, popularyzując przy okazji literaturę i kulturę polską. Stał się cenionym kolekcjonerem i bibliofilem w zakresie pozyskiwania i gromadzenia arcydzieł polskiej literatury historycznej. Ogłaszane przez niego materiały na łamach prasy, m.in. w „Nadwiślaninie”, przyniosły mu rozgłos na Pomorzu i Kujawach. Podejmowana przez niego praca społeczno-kulturalna z czasem wywołała zainteresowanie i nadzór władz pruskich, które w dobie kulturkampfu zaczęły intensywniej oddziaływać na środowisko pomorskie. Zdecydowały one o przeniesieniu go w 1874 r. do Chojnic, gdzie też w roku następnym otrzymał stanowisko profesora gimnazjalnego. W nowych warunkach wykładał on język polski i francuski oraz grekę i łacinę. Dalej starał się także oddziaływać na młodzież gimnazjalną, ale w związku z tym, iż placówka ta miała bardziej zgermanizowany charakter, efekty jego pracy były dużo skromniejsze. Sukcesem zakończyło się przygotowywanie dla młodzieży wieczorów literackich, którymi inspirował najbliższe otoczenie oraz zyskał powszechny szacunek. W okresie pracy chojnickiej nie zaniedbywał także dawnych kontaktów społecznych, pozostając aktywnym członkiem Pomorskiego Towarzystwa Pomocy Naukowej. W Chojnicach przebywał do formalnego przejścia na emeryturę, co nastąpiło w 1887 r. Wówczas to przeniósł się do Wrocławia, gdzie też zmarł 3 kwietnia i na miejscu został pochowany.

WILM Albert (1867-1937) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-polityczny. Urodził się 12 kwietnia w Łęgowie k. Gdańska jako syn rolnika Adolfa i Elżbiety Neumann. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w latach 1880-1887 w gimnazjum chojnickim. Po uzyskaniu matury wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Po święceniach pracował jako wikary w Kamieniu, Chełmży i Tczewie oraz był kuratusem w Suszu. W czerwcu 1901 r. uzyskał nominację na probostwo w Ostrowitem, będąc jednocześnie lokalnym inspektorem szkół ludowych na terenie Kosznejderii. W okresie międzywojennym został powołany przez katolicką ludność niemiecką do Sejmiku Powiatowego w Chojnicach, gdzie bronił głównie interesów mniejszości niemieckiej, w szczególności katolickiej. W 1926 r. występował nawet jako mąż zaufania byłego Deutschtumsbundu, a w 1933 r. Konsulatu Niemieckiego w Toruniu na terenie powiatu. W 1934 r. doprowadził o odnowienia kościoła parafialnego w Ostrowitem, a bp S.W. Okoniewski mianował go radcą duchownym. Zmarł w Ostrowitem 4 grudnia.

WITKOWSKI Augustyn (1922-1979) – lekarz, dyrektor ZOZ i działacz społeczno-polityczny. Urodził się 28 sierpnia w Bydgoszczy. Wykształcenie odbierał w Gdyni, dokąd przenieśli się jego rodzice. W okresie okupacji hitlerowskiej był aresztowany i osadzony w obozie, a następnie pracował jako robotnik. Po zakończeniu działań wojennych zdał maturę i podjął studia medyczne w Gdańsku, gdzie też uzyskał dyplom lekarski

w 1950 r. Praktykę zawodową rozpoczął w Gdyni, a dalej pełnił obowiązki kierownika ośrodka zdrowia w Brusach w latach 1952-1954. Stamtąd został powołany na kierownika przychodni w Chojnicach, a w 1956 r. został kierownikiem powiatowego Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej. Po dokonaniu reorganizacji w służbie zdrowia w dekadzie E. Gierka objął funkcję dyrektora Zespołu Opieki Zdrowotnej w Chojnicach, którą pełnił do swej śmierci. Wraz z przybyciem do Chojnic udzielał się społecznie i politycznie. Jako członek Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej wchodził w skład Powiatowej Rady Narodowej, a następnie Miejskiej Rady Narodowej. Z ramienia branży medycznej organizował Międzyzakładowy Klub „Medyk” i rozwijał za jego pośrednictwem poszczególne sekcje, w tym brydża sportowego. W środowisku społecznym zyskał sobie ogólną sympatię wśród mieszkańców, był osobą powszechnie znaną i lubianą. Zmarł nagle 24 września w Bydgoszczy, a pochowany został na cmentarzu komunalnym w Chojnicach, tłumnie żegnany przez mieszkańców miasta, którym ofiarował zaangażowanie społeczne i zawodowe. Był uhonorowany licznymi odznaczeniami i medalami, zarówno państwowymi, jak i branżowymi. Został także wpisany do honorowej księgi zasłużonych obywateli miasta Chojnic.

WOLSZLEGIER Adam (1885-1943) – ziemianin i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 6 listopada 1885 r. w Coddankach jako syn ziemianina Adama i Heleny Pruszek. Kształcony był początkowo w domu rodzinnym przez

guwernantki, po czym ukończył średnią szkołę rolniczą w Szamotułach oraz Akademię Rolniczą w Berlinie. Jeszcze podczas studiów angażował się w życie organizacyjne i społeczne, należąc do Akademii Bratniej Pomocy i Związku Młodych Ziemian. Po odbyciu odpowiednich praktyk wrócił, aby przejąć w 1908 r. rodzinny majątek i prowadzić go według najnowszych wówczas osiągnięć technologicznych. Zdając sobie sprawę z przemian zachodzących w rolnictwie w epoce kapitalistycznej, dążył do integracji polskiego środowiska zawodowego i intelektualnego, które miało wówczas duże problemy, aby sprostać niemieckiej i żydowskiej konkurencji. Do jego inicjatyw należało powołanie do życia Kółka Rolniczego w Kamieniu Krajeńskim, któremu prezesował przez długie lata, a do którego mogli zgłosić akces tylko rolnicy polscy. Był także współzałożycielem Banku Ludowego w Sępólnie Krajeńskiej i członkiem jego Rady Nadzorczej. Przez cały czas optował za polską sprawą narodową, co w sposób bardziej adekwatny mógł wyrazić w ostatnich miesiącach I wojny światowej. Dzięki kontaktom utrzymywanym ze Stefanem Łaszewskim, późniejszym wojewodą pomorskim i prezesem Sądu Najwyższego, włączył się w nurt działalności Tajnej Organizacji Wojskowej Pomorza, utworzonej w celu wyrażenia poparcia dla ruchu powstańczego na terenie Wielkopolski. Utrzymując ściśle kontakty z Janem Kaletką, podjął współpracę z Tajnym Komitetem Obywatelskim, którego celem była organizacja ludności polskiej w Chojnicach i najbliższej okolicy. Działalność jego stała

się przedmiotem zainteresowania władz pruskich, które kilkakrotnie przeprowadzały rewizję w jego dobrach i przejściowo go aresztowały w styczniu 1919 r. Z więzienia chojnickiego został on następnie przewieziony do Kostrzyna oraz berlińskiego więzienia politycznego w Moabicie, gdzie wytoczono mu proces o zdradę stanu Rzeszy Niemieckiej. Warunkowo zwolniony w lipcu 1919 r. na fali dokonujących się przemian w państwie niemieckim po podpisaniu traktatu wersalskiego oraz w związku z wpłaconą kaucją w wysokości 100 tys. marek, wrócił w rodzinne strony, gdzie już w sierpniu tego roku współzakładał stowarzyszenie „Sokół” w Chojnicach. Po przejściu Pomorza przez odrodzoną Rzeczpospolitą był nadal aktywny społecznie i politycznie, ale skupiał się bardziej na sprawach organizacyjnych. Przez długie lata pozostawał członkiem Rady Powiatowej oraz Wydziału Powiatowego w Chojnicach. Dalej zajmował się działalnością gospodarczą, prowadząc majątek ziemski w Coldankach. Po rozpoczęciu II wojny światowej prześladowany przez Niemców, został aresztowany i wraz z rodziną wywieziony do obozu w Potulicach. Tam też zmarł 1 listopada. W okresie międzywojennym odznaczony został za działalność niepodległościową i społeczną kilkoma odznaczeniami, m.in. Medalem Niepodległości i Krzyżem Walecznych.

WOLSZLEGIER Antoni (1853-1922)

– ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy, poseł do parlamentu niemieckiego i marszałek do sejmiku wojewódzkiego w II RP. Urodził się 14 marca

w Niezychowicach (ówczesny Szenfeld) jako syn właściciela ziemskiego Józefa i Patrycji Deręgowskiej. Wykształcenie odebrał w chojnickim gimnazjum, gdzie aktywnie włączał się w nurt życia patriotycznego. Wraz z Zenonem Frydrychowiczem doprowadził do odrodzenia w tej placówce związku filomackiego pod nazwą „Mickiewicz”. W latach nauki, która przypadała w trudnym dla ludności polskiej okresie jednoczenia Niemiec i wielkiego zwycięstwa odniesionego na Francuzach, starał się aktywizować młodzież polską i kaszubską. Po uzyskaniu matury w 1874 r. wstąpił do pelplińskiego seminarium duchownego. Za zgodą przełożonych udał się na studia do Wrocławia, a później także do Innsbrucka, Monachium i Würzburga. Naukę zakończył święceniami kapłańskimi oraz uzyskaniem stopnia naukowego doktora z teologii w 1879 r. Po powrocie do kraju przez krótki czas pracował w kurii biskupiej. Następnie administrował parafią czerską. Na okres 1884-1892 przypada w jego życiorysie zarządzanie zakładem dla księży emerytów w Zamartem, które to obowiązki łączył z pracą duszpasterską w najbliższym otoczeniu. Innym zakresem jego działalności stały się sprawy społeczno-narodowe. W okresie kulturkampfu bronił prawa do używania języka polskiego oraz nauczania w nim na lekcjach religii. W 1891 r. należał do organizatorów wiecu katolickiego w Toruniu, a trzy lata później także w Poznaniu. Jego aktywna postawa wzbudziła zaniepokojenie ze strony władz pruskich, stąd też w 1892 r. został oddelegowany na Mazury, gdzie był m.in. dziekanem pome-

zańskim. Na ten czas przypadł kolejny etap w jego działalności polegający na obronie polskości na Warmii i Mazurach. Włączył się też w nurt życia politycznego, co przyniosło w 1893 r. mandat do parlamentu niemieckiego z okręgu reszelsko-olsztyńskiego. W 1900 r. przeniesiono go na parafię w Pieniążkowie w powiecie kwidzyńskim, w której obowiązki pełnił do przejścia na emeryturę w 1921 r. i gdzie dalej organizował życie społeczno-narodowe. Należał do osób oświeconych, które potrafiły w okresie zaborów odwoływać się do takich metod i środków, które wybiegały poza swą epokę. Tym samym, doceniając rolę prasy jako środka masowego przekazu, współfinansował takie wydawnictwa, jak „Gazeta Toruńska”, „Gazeta Gdańska” i „Gazeta Ludowa” w Elku. Przez kolejne lata był prezesem rady nadzorczej spółki wydawniczej czasopisma „Pielgrzym”. Z jego pomocą wydawana była „Gazeta Olsztyńska”. Jeszcze w 1917 r., mimo niesprzyjającej sytuacji politycznej, zaangażował się w obchody 100. rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki. Pod koniec życia na kilka miesięcy osiadł w Niezychowicach, rodzinnych dobrach Wolszlegierów. Jeszcze w okresie 1918-1920, mimo zaawansowanego wieku i pogarszającego się stanu zdrowia, czynnie włączał się do życia politycznego i narodowego. Nie tylko wspierał funkcjonowanie Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, ale także został jej wiceprzewodniczącym. Jako znawca problemów narodowościowych i etnicznych na Warmii i Mazurach włączył się także do akcji plebiscytowych na tym obszarze, które jednakże zamierzonych sukcesów

przynieść nie mogli. Po włączeniu Pomorza do odrodzonego państwa polskiego wyróżniono go jeszcze zaszczytną funkcją marszałka województwa z siedzibą w Toruniu. Zmarł 5 stycznia 1922 r. w Zakładzie im. św. Karola Boromeusza w Chojnicach. W mieście tym został też, na własne życzenie, skromnie pochowany na cmentarzu parafialnym. Do końca swych dni zachował aktywną postawę społeczno-narodową. W ocenie osób z nim związanych uchodził za człowieka impulsywnego, wiedzącego, co chce osiągnąć, związanego ze słuszną dla społeczeństwa sprawą. Stosunkowo często popadał w konflikty zarówno z przedstawicielami życia społecznego i politycznego, jak i religijnego, co też powodowało, że nie osiągnął znaczących godności kościelnych. Znany był też z „ciętego języka”, co nie przysparzało mu przyjaciół. Dla sprawy narodowej Pomorza, Warmii i Mazur czy Wielkopolski uczynił jednak dużo, stając się niekwestionowanym autorytetem moralnym, duchowym i politycznym. Postać jego uhonorowano nazwaniem jego imieniem ulic w kilku miejscowościach.

WOLSZLEGIER [Wollschläger] Józef (ok. 1750-1822?) – działacz narodowy i landrat chojnicki. Urodził się w poł. XVIII w. jako syn pisarza ziemskiego pomorskiego Michała i Marianny Pawłowskiej. Należał do grona średniej szlachty osiadłej w powiecie człuchowskim, z którymi związana była miejscowość Cołdanki. Po przejściu Pomorza przez państwo pruskie został ok. 1787 r. deputowanym sejmiku powiatowego chojnickiego, który obejmował ziemie: człu-

chowską, chojnicką, tucholską i świecką. Jego pozycja społeczna i polityczna wzrosła, kiedy w 1791 r. przejął po ojcu dobra w Niezychowicach (ówczesnym Szenfeldzie). Jeszcze w 1793 r. został wybrany na landrata chojnickiego, który to urząd przejął najpóźniej w sierpniu 1794 r. Od 1798 r. pełnił funkcję jednego z trzech tzw. landesdyrektorów, czyli starszych landratów, w prowincji Prusy Zachodnie. Jego zadaniem było pośredniczenie w załatwianiu spraw urzędowych i administracyjnych między miejscową szlachtą a organami prowincjalnymi i państwowymi. W 1801 r. wszedł też w posiadanie drugiego majątku ziemskiego w Przybrdzie (ówczesny Efersfeld). W początku XIX w. silnie związany był ze sprawą polską, skoro po wejściu na Pomorze wojsk francuskich i oddziałów polskich gen. J.H. Dąbrowskiego zarekomendowany został na stanowisko komisarza. Jako zaufany w sprawach regionalnych organizował aprowizację dla oddziałów gen. A. Koscińskiego i gen. J.H. Dąbrowskiego. Kiedy w wyniku postanowień traktatu tylżyckiego z lipca 1807 r. powiat chojnicki miał pozostać w granicach państwa pruskiego, wycofał się z dalszej działalności na rzecz Księstwa Warszawskiego. To też zapewne spowodowało, że w 1809 r. ponownie wrócił na stanowisko landrata powiatu chojnickiego i powołany został na landesdyrektora. Zmarł na terenie powiatu chojnickiego ok. 1822 r.

WOLSZLEGIER Władysław (1849-1919) – ziemianin, działacz społeczno-narodowy i poseł do parlamentu niemieckiego. Urodził się 7 września w Niezy-

chowicach (ówczesny Szenfeld) jako syn ziemianina Józefa i Patrycji Deręgowskiej. Wykształcenie odbierał w gimnazjum chojnickim, gdzie związany był z patriotyczną młodzieżą polską należącą do stowarzyszenia filomatów. Kiedy władze pruskie wykryły podobną organizację w Chełmnie, wówczas chojnicką biblioteczkę filomacką wywieziono do majątku należącego do jego rodziców, który znajdował się w bliskim sąsiedztwie Chojnic. Po zakończeniu nauki gospodarował w rodzinnym majątku, przejętym po rodzicach. Przez cały czas pozostawał jednak czynny w życiu społeczno-narodowym, wspierając ruch patriotyczny, a szczególnie polską akcję wyborczą. Od lat 70. XIX w. był członkiem Towarzystwa Moralnych Interesów z siedzibą w Toruniu oraz Towarzystwa Naukowego Toruńskiego, a następnie długoletnim członkiem chojnickiego sejmiku powiatowego i współzałożycielem Kółka Rolniczego w Kamieniu Krajeńskim. Jego postawa, zamożność oraz akceptacja miejscowego środowiska spowodowały, że reprezentował on interesy miejscowego społeczeństwa z okręgu chojnicko-tucholskiego w okresie 1884-1887 i 1890-1903 oraz z okręgu kościersko-starogardzko-tczewskiego w latach 1903-1907. W swoich przemówieniach, głoszonych na wiecach wyborczych, jak również i w komisjach parlamentarnych, występował w obronie ludności polskiej i kaszubskiej, piętnował germanizację i przejmowanie polskiej własności ziemskiej przez Niemców, wspierał ruch społeczno-narodowy i występował w obronie religii i Kościoła katolickiego. Jego aktywność była dostrzegana nie

tylko przez ludność polską, ale także i pruską administrację, która niechętnie się do niego odnosiła. Za tzw. działalność antypaństwową stawał przez pruskimi sądami, jak też usunięty został dyscyplinarnie ze stanowiska wójta Szenfeldu. Jeszcze przed rozpoczęciem I wojny światowej włączył się, w charakterze współzałożyciela spółki wydawniczej, do akcji promującej czasopismo katolicko-polskie o nazwie „Gazeta Chojnicka”. W 1912 r. wybrano go także w skład Kuratorium Zakładu św. Karola Boromeusza w Chojnicach. Aktywnie wspierał sprawę narodową w latach I wojny światowej, co też spowodowało, że mimo podeszłego wieku uczestniczył w dniach od 3 do 5 grudnia 1918 r. w obradach Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu. Zmarł, nie założywszy rodziny, 5 maja.

WORZAŁA Augustyn (1836-1905) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy i bard kaszubski. Urodził się 7 lipca w Łubianie pod Kościerzyną w rodzinie chłopskiej. Dzięki stypendium rozpoczął naukę w gimnazjum chojnickim, którą następnie kontynuował w Trzemesznie. Po uzyskaniu matury wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, które skończył, uzyskując święcenia kapłańskie w 1866 r. W charakterze wikariusza trafił wówczas do Czerska, gdzie rozpoczął działalność społeczno-narodową. Związał się wtedy z Towarzystwem Rolniczym Ziemi Południowo-Pomorskiej. Później duszpaństwo prowadził jeszcze w Radomnie, Lubawie i Borzyszkowach, gdzie pracował w okresie 1870-1881 u boku ks. Jana Sucharskiego. We wszystkich parafiach

dał się poznać jako idealny towarzysz biesiad i spotkań sąsiedzkich, tworząc dobry humor kaszubski i gawędy regionalne. W 1882 r. otrzymał probostwo w Łęgu, gdzie propagował życie społeczne i katolickie wśród parafian. Ze względu na kulturkampf parafia ta nie miała od kilku lat proboszczowskiej obsady. Na miejscu zainicjował budowę nowego kościoła, który przy udziale wiernych poświęcono w 1887 r. Odbudował także budynki parafialne. W miejscowości tej aktywizował życie społeczne i narodowe, m.in. poprzez popularyzację polskiej książki oraz czasopism. Wspierał Polsko-Katolickie Towarzystwo „Oświata”, które przekształcono w Towarzystwo Ludowe „Oświata i Oszczędność”, a także tamtejszy Bank Ludowy oraz pomagał w kształceniu młodzieży, która, tak jak niegdyś on, mimo uzdolnień nie mogła podjąć nauki gimnazjalnej czy studiów. W celu realizacji swych założeń utrzymywał ściśle kontakty z polskim ziemiaństwem z okolic Czerska. Wśród nich wyróżnić należy Ignacego Klińskiego z Kłodni. Był powszechnie lubiany zarówno wśród parafian, jak i wśród towarzystwa, z jakim się spotykał. Jego gawędy i dobry humor stały się przyczyną uwiecznienia jego postaci jako bohatera twórczości literackiej wśród młodokaszubów, m.in. u Jana Karnowskiego. Zmarł 21 maja w Łęgu i pochowany został na tamtejszym cmentarzu.

WRYCZA Józef (1884-1961) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy, kapelan Wojska Polskiego i duchowy przywódca ruchu oporu na Pomorzu.

Urodził się 4 lutego w Zblewie na Kocieniu jako syn piekarza Franciszka z rodziny Wrycza-Rekowskich i Franciszki Trocha. Wykształcenie uzyskał w pelplińskim Collegium Marianum oraz gimnazjum chełmińskim, w którym należał do stowarzyszenia filomackiego. Po podjęciu przez władze pruskie akcji antyfilomackiej przeniósł się do gimnazjum wejherowskiego, gdzie zdał maturę. Dalej wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Po uzyskaniu święceń kapłańskich w 1908 r. jako wikary pracował w kilku parafiach pomorskich, m.in. w Borzyszkowach i Śliwicach, gdzie związał się z ks. S. Sychowskim. Poza sprawami duszpasterstwa angażował się także w życie społeczne i narodowe. W Borzyszkowach m.in. współzakładał w 1908 r. Bank Ludowy. Największą sympatią jednak darzył sprawy kaszubskie, co sprawiło, że został członkiem Kaszubskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Kartuzach, a także współpracownikiem A. Majkowskiego. W 1909 r. współzakładał Spółkę Wydawniczą „Gryf” z siedzibą w Sopocie, a trzy lata później Towarzystwo Młodokaszubów w Gdańsku. W latach I wojny światowej, poza Śliwicami, pracował na Wybrzeżu oraz w Chełmży, gdzie założył Tajne Towarzystwo Młodzieży Polskiej, mające na celu przygotowywanie do czynu zbrojnego. Odegrał też swoją rolę w dynamicznym okresie 1918 r. jako członek chełmżyńskiej Straży Ludowej, członek Powiatowej Rady Ludowej w Toruniu oraz reprezentant na Polskim Sejmie Dzielnicowym w Poznaniu. W 1919 r. zdołał wziąć udział w powstaniu wielkopolskim, początkowo jako sanitariusz,

a następnie jako kapelan pułku i kapelan garnizonu toruńskiego. W tym ostatnim charakterze występował także u boku gen. J. Hellera przejmującego Pomorze dla odrodzonej Rzeczypospolitej. 10 lutego 1920 r. wygłosił słynne kazanie w Pucku przepelnione myślą patriotyczną i narodową w trakcie uroczystości zaślubin Polski z Bałtykiem. W okresie 1920-1924 patronował, jako kapelan, w kilku garnizonach na wschodzie kraju. Po rezygnacji ze służby wojskowej w randze podpułkownika trafił ponownie na Pomorze, zostając proboszczem w Wielu. Poza działalnością duszpasterską nadal udzielał się społecznie i organizacyjnie. Po swym poprzedniku na parafii wielewskiej przejął dzieło budowy kalwarii. Patronował też licznym organizacjom kościelnym i świeckim, wśród których na pierwsze miejsce wysuwały się Bank Ludowy i Kółko Rolnicze. Troską obdarzał też młodszych parafian, namawiając ich do uczestnictwa w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży Męskiej i Żeńskiej. W środowisku lokalnym i regionalnym uchodził za rzecznika interesów Narodowej Demokracji, co też spowodowało, że po 1926 r. popadł w konflikt z władzami sanacyjnymi. Kiedy w 1929 r. otwierano bibliotekę i świetlicę parafialną, uzyskała ona imię Romana Dmowskiego. W roku następnym zadbał także o uhonorowanie postaci literata Hieronima Derdowskiego, którego postument stanął przy cmentarzu, a ufundowany został dzięki składkom samych parafian. W środowisku występował też jako prezes powiatowych struktur Stronnictwa Narodowego oraz kierownika miejscowego ośrodka Obozu Wielkiej Polski.

Z jego inicjatywy powołano także do życia, mający antysanacyjny charakter, Związek Towarzystw Powstańców i Wójaków na Pomorzu. W 1933 r. na tle politycznym był inicjatorem strajku szkolnego w wielewskiej placówce, za co skazany został na więzienie. Po rozpoczęciu II wojny światowej przeżył wraz z ludnością miejscową exodus ewakuacji przygranicznej. Po powrocie do parafii został jeszcze we wrześniu 1939 r. wezwany na posterunek żandarmerii niemieckiej w Czersku i tam aresztowany. Dzięki życzliwości pilnującego go Niemca zbiegł i następnie ukrywał się w okolicach Wielu, korzystając z gościny oddanych mu ludzi. W okresie wojny zaangażował się w pracę konspiracyjną i partyzantkę pomorską, przyjmując pseudonim Rawycz. Od 1941 r. włączył się do inicjatywy powołanej jako Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Kaszubski”, wkrótce przemianowanej na TOW „Gryf Pomorski”. Nie zapobiegł jednak rozbiciu organizacji, a po tragicznym w skutkach konflikcie na linii Dambek – Gierszewski, odsunął się od sprawy. Po zakończeniu działań wojennych wrócił do parafii w Wielu, gdzie współzakładał Powszechną Spółdzielnię Spożywców „Nadzieja”. Pozostając niezłomnym Kaszubą, nie ugiął się przed kolejnym totalitaryzmem, występując niekiedy i na ambonie przeciwko władzom komunistycznym. Powodowało to konflikty i napięcia w parafii. W lipcu 1948 r. na własną prośbę został skierowany do pełnienia obowiązków proboszcza parafii w Tucholi. W nowym miejscu dbał nie tylko o obowiązki duszpasterskie, ale także o zabudowania kościelne, prowa-

dził akcje charytatywne, propagował cele Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Starał się też utrzymywać kontakty z ruchem kaszubskim oraz zaprzyjaźnionymi parafianami z Wiela i okolic. Po wojnie otrzymał też kilka godności kościelnych. Został dziekanem czerskim, także kanonikiem honorowym kapituły katedralnej chełmińskiej, później dziekanem tucholskim. Na emeryturę przeszedł w 1958 r., a zmarł 4 grudnia w Tucholi, gdzie został uroczystie pochowany na tamtejszym cmentarzu. Co prawda był osobą kontrowersyjną, ale też bardzo popularną w środowisku kaszubskim i pomorskim, co też spowodowało, że już za życia stał się prawdziwą legendą. Dzięki temu służby bezpieczeństwa, które przez cały powojenny okres nim się interesowały, nie odważyły się na poważniejszą akcję przeciwko jego osobie. Od lat 80. XX w. jego osoba patronuje ulicom i skwerom pomorskim, jak również fundowano tablice upamiętniającego jego działalność. Patronem ulic jest także w Brusach, Chojnicach i Czersku. Za życia uhonorowany został kilkudziesięcioma odznaczeniami.

WYCECH Czesław (1899-1977) – nauczyciel, pedagog, działacz polityczny i partyjny, minister oświaty, poseł na Sejm i marszałek Sejmu oraz członek Rady Państwa. Urodził się 20 lipca w Wilczogębach na terenie powiatu węgrowskiego w rodzinie chłopskiej. Kształcił się początkowo na Lubelszczyźnie, a następnie – w latach I wojny światowej – ukończył seminarium nauczycielskie w Warszawie. Po zakończeniu nauki, już w okresie II RP, podjął

pracę nauczyciela w rodzimym powiecie, także i w miejscowości, w której przyszedł na świat. Politycznie związał się z Polskim Stronnictwem Ludowym „Wyzwolenie”, w którym w latach 1918-1931 aktywnie działał głównie na rzecz szerzenia oświaty w środowisku wiejskim. W latach 20. XX w. podjął w Warszawie studia pedagogiczne w Państwowym Instytucie Nauczycielskim, co spowodowało nie tylko rozwój jego wiedzy, ale także nawiązanie kontaktów społecznych i politycznych, dzięki czemu stał się osobą rozpoznawalną w środowisku. Po ich ukończeniu wrócił na Lubelszczyznę, gdzie został aktywnym działaczem Związku Nauczycielstwa Polskiego. W latach 30. XX w. związany ze Stronnictwem Ludowym, które miało bardziej lewicowy charakter, stał się przeciwnikiem władz sanacyjnych, które nie darzyły go zaufaniem. Po konflikcie z biskupem lubelskim został przez ówczesne władze oświatowe przeniesiony z Lubelszczyzny do nowego miejsca pracy, jakim stały się Chojnice. W latach 1932-1937 kierował Szkołą Podstawową nr 4, która po reorganizacji została przemianowana na nr 1. Swoją sytuację z tego okresu opisał później we *Wspomnieniach* (Warszawa 1969, s. 221-259), gdzie przedstawił ciekawe spektrum życia społeczno-politycznego Chojnic z lat 30. XX w. Z okresu swej pracy i pobytu w Chojnicach pozostawił nie tylko podpisy na licznych dokumentach oświatowych, ale także miłe wspomnienia osób z nim pracujących. Dla miejscowego środowiska napisał pierwszą w języku polskim monografię ziemi chojnickiej: *Powiat chojnicki: ziemia – ludzie* –

przeszłość. *Życie gospodarcze i społeczne* (Chojnice 1936). Oparta na literaturze przedmiotu, a także na dokumentach i danych statystycznych, praca do dzisiaj służy badaczom zajmującym się szczególnie międzywojennym okresem dziejów na Pomorzu. Podczas swego pobytu w Chojnicach pisał także teksty o tematyce pedagogicznej, które zamieszczał w „Głosie Nauczycielskim”, a na tematy regionalizmu w miejscowym dodatku do prasy codziennej pt. „Zabory”. Po 1937 r. został zaangażowany do pracy we władzach naczelnych Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie. Po zakończeniu działań zbrojnych z września 1939 r. wraz z lewicowym środowiskiem doprowadził do utworzenia Tajnej Organizacji Nauczycielskiej, która swym zasięgiem i autorytetem zaczęła oddziaływać na inne niezależne inicjatywy w kraju. To też spowodowało, że jako działacz lewicowy stanął w charakterze dyrektora na czele Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj, organizując za jego pośrednictwem tajne nauczanie. W okresie okupacji hitlerowskiej odtworzył także swe kontakty z Chojnicami i Pomorzem, gdzie udało mu się stworzyć aktywną w działaniach grupę nauczycieli, prowadzącą pracę pedagogiczną i wychowawczą z młodzieżą polską i kaszubską. Po zakończeniu działań zbrojnych został prezesem Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego. Był posłem do Krajowej Rady Narodowej, a później posłem na Sejm. Jednocześnie powołano go w 1945 r. do składu Rządu Jedności Narodowej w charakterze ministra oświaty. W trudnych warunkach powo-

jennych organizował za pośrednictwem kadr, które zostały mu przyporządkowane, podstawy edukacyjne na ziemiach polskich. W latach 1956-1957 był zastępcą przewodniczącego Rady Państwa, a w latach 1957-1971 marszałkiem Sejmu PRL. Jednocześnie przez cały czas pozostawał aktywny w środowisku partyjnym. W latach 1945-1947 był członkiem Rady Naczelnej Polskiego Stronnictwa Ludowego, a od 1947 r. współtworzył Centralny Komitet Lewicy PSL, co w konsekwencji doprowadziło w 1949 r. do tzw. zjednoczenia ruchu ludowego, czyli połączenia Polskiego Stronnictwa Ludowego ze Stronnictwem Ludowym. W nowych warunkach był członkiem Rady Naczelnej Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, występując jako jego wiceprezes i prezes. Podczas całego okresu powojennego pozostawał też czynny naukowo i publicystycznie. Udzielał się jako nauczyciel akademicki, dużo publikował na temat historii wychowania, historii ruchu ludowego, oświaty i edukacji. Jest współautorem (w większości) lub autorem ok. 70 opracowań książkowych. W okresie powojennym utrzymywał także związki z Chojnicami i ziemią chojnicką. Stanął na czele honorowego prezydium Komitetu Odbudowy Pomnika Jana Hieronima Derdowskiego oraz dokonał aktu jego odsłonięcia w Wielu, co miało miejsce 18 sierpnia 1957 r., przy tej okazji wygłaszając okolicznościowe przemówienie. Udzielał także władzom miejskim i powiatowym wsparcia przy realizacji inwestycji państwowych, dotyczących m.in. utworzenia komunikacji miejskiej czy umiejscowienia na tym terenie zakładów przemysłowych. W uz-

naniu jego zasług wniesionych dla społeczności lokalnej i regionalnej chojnicka Miejska Rada Narodowa podjęła 16 października 1960 r. decyzję o nadaniu mu honorowego obywatelstwa. Zmarł w Warszawie 26 maja i w mieście tym został także pochowany. Uehonorowany był kilkudziesięcioma odznaczeniami państwowymi, resortowymi i regionalnymi. Miał dwoje dzieci, córkę i syna, oboje byli profesorami Polskiej Akademii Nauk.

WYSOCKI Józef (1853-1911) – ksiądz katolicki i proboszcz czerski. Urodził się 26 kwietnia w Nowej Wsi k. Grudziądza jako syn rolnika Józefa i Pauliny Szturmowskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w gimnazjum chełmińskim, a po zdaniu matury w 1874 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Poza Pelplinem studia odbywał także w Münster, gdzie

w 1879 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Po wyświęceniu pracował jako wikary na terenie Bawarii, gdyż w Prusach kreowano wówczas politykę kulturkampf. Po jej złagodzeniu wrócił na Pomorze i został wikarym w Gniewie. Później pracował jeszcze jako proboszcz w Krajence, gdzie dbał o krzewienie polskiego życia narodowego. W październiku 1901 r. powołany został na proboszcza w Czersku, gdzie cztery lata później został także dziekanem tucholskim. W nowym miejscu pracy przysłużył się do budowy nowego kościoła parafialnego, gdyż dotychczasowy okazał się zbyt mały na tak duże zagęszczenie katolików w terenie. W 1910 r. rozebrano poprzednią świątynię, wybudowano tymczasową kaplicę oraz poświęcono kamień węgielny pod budowę nowego obiektu sakralnego. Zakończenia budowy nie doczekał, gdyż zmarł 26 stycznia w Czersku.

ZEMBOWSKI [Zębowski] Andrzej (1704-1770) – ksiądz jezuita i superior chojnicki. Urodził się 24 listopada na terenie Prus. Do zakonu jezuitów wstąpił w sierpniu 1720 r. w Krakowie, a na kapłana wyświęcono go w czerwcu 1733 r. w Poznaniu. W zgromadzeniu początkowo był prokuratorem w Michowie w latach 1738-1739, a dalej występował jako minister i kaznodzieja w języku polskim na ziemi chojnickiej. W mieście tym przebywał od 1739 do 1745 r., kontynuując jednocześnie prace nad dokończeniem budowy kościoła. W czasie swego pobytu w Chojnicach pełnił też obowiązki profesora teologii moralnej w latach 1740-1741. Następnie był ministrem i prefektem szkół w Krośnie (1745-1747) oraz socjuszem mistrza nowicjatu w Krakowie (1747-1748). Po tym okresie ponownie wrócił do Chojnic, gdzie został superiorem placówki w latach 1748-1749, a na lata 1749-1752 powołano go do pełnienia funkcji rektora kolegium. Z miasta tego trafił do Grudziądza, gdzie był profesorem teologii moralnej (1752-1755). Później występował jako ojciec duchowny w Piotrkowie (1755-1756 i 1759-1760). W latach 1756-1757 pracował też w kościele św. Szczepana w Krakowie, a następnie na placówkach w Grudziądzu (1757-1759) i Bydgoszczy (1760-1762). W ostatnim okresie życia był jeszcze misjonarzem dworskim (1762-1768). Zmarł 13 lipca w Bydgoszczy i tam, zgodnie z jezuickim zwyczajem, został pochowany.

ZENKER Jan (1908-1968) – nauczyciel i dyrektor szkoły. Urodził się 10 kwietnia w miejscowości Chromiec na terenie powiatu jarocińskiego w Wielkopolsce. W miejscu urodzenia uzyskał wykształcenie w szkole powszechnej, a w Jarocieniu ukończył gimnazjum klasyczne. Służbę wojskową odbywał w szkole podchorążych w Śremie oraz w pułku piechoty w Pleszewie. Następnie studiował w poznańskiej Wyższej Szkole Handlowej, w której ukończył także kurs pedagogiczny. W okresie międzywojennym podjął zatrudnienie w handlu gdyńskim, a w 1936 r. uzyskał posadę nauczyciela w bydgoskim Gimnazjum Handlowym. W końcu sierpnia 1939 r. został zmobilizowany i walczył w stopniu porucznika z wojskami niemieckimi. Ciężko ranny, dostał się do niewoli i w obozach jenieckich na terenie Niemiec spędził cały okres wojny. Po zakończeniu działań zbrojnych wrócił na Kujawy i do swej wcześniejszej profesji. Początkowo jako zastępca dyrektora pracował w Gimnazjum Handlowym w Bydgoszczy, a od 1 września 1947 r. objął obowiązki dyrektora w Gimnazjum Handlowym i Liceum Spółdzielczym w Chojnicach. To dzięki jego postawie doszło do gruntownych zmian organizacyjnych i dydaktycznych w tej placówce. Przede wszystkim należyce przygotowano budynek szkolny do funkcjonowania w nim placówki dydaktycznej. Głównie z jego inicjatywy doszło do uruchomienia w tej jednostce nowych kierunków i profili kształcenia, które miały wyjść naprzeciw zmianom, jakie następowały w gospodarce państwowej. Wśród nich wyróżnić można Liceum

Administracyjno-Handlowe, Technikum Administracyjno-Gospodarcze, Technikum Finansowe, Technikum Rachunkowości Rolnej, dwuzimową Szkołę Rolniczą dla chłopców, a także Szkołę Rolniczo-Gospodarczą dla dziewcząt. W celu ich uruchomienia przygotowano także internat szkolny, aby młodzież dojeżdżająca ze znacznych odległości mogła mieszkać na miejscu. Początkowo pokoje dla uczniów wyznaczono w gmachu szkoły, a następnie wygospodarowano boczne skrzydło w budynku bursy szkolnej na rogu ulic Żwirki i Wigury oraz Świętopelka. Dzięki tym inicjatywom cieszył się dużym uznaniem w swoim środowisku. Zmarł tragicznie 3 października.

ZIELIŃSKI Bronisław (1854-1944) – lekarz i działacz społeczno-narodowy. Urodził się 29 listopada w Małym Łącku pod Koronowem jako syn nauczyciela Pawła i Michaliny Margowskiej. Wykształcenie odebrał w gimnazjach chojnickim i chełmińskim. W Chojnicach przewodniczył Kołu Literackiemu, które skupiało uczniów klas niższych. Po uzyskaniu matury udał się na studia do Greifswaldu, które ukończył w 1884 r. Po odbyciu służby wojskowej osiadł w roku następnym w Czersku, która to miejscowość zaczęła się rozwijać na skutek uruchomienia przemysłu drzewnego. W nowym miejscu osiedlenia, poza pracą zawodową, zaczął działać także na gruncie społeczno-narodowym i gospodarczym. W okresie zaborów został włączony do Rady Gminnej i Parafialnej oraz Rady Szkolnej, mimo sprzeciwu władz pruskich. Należał do grona współ-

założycieli firmy bławatnej „Bonin i sp.,” która podjęła rywalizację z handlem niemiecko-żydowskim. Wchodził też w skład zarządu powstałego z inicjatywy A. Janty-Połczyńskiego z Wysokiej Towarzystwa Rolniczego. Wspólnie z ks. A. Kowalkowskim i I. Klińskim powołał do życia Towarzystwo Ludowe. Był długoletnim prezesem tego towarzystwa, z ramienia którego organizował odczyty, przedstawienia teatralne, spotkania i wycieczki poznawcze. Przewodniczył też przez kolejne lata Radzie Nadzorczej Banku Ludowego w Czersku, a także zakładał w 1898 r. Spółkę Koszykarską „Labor” oraz w 1904 r. fabrykę maszyn rolniczych i odlewni żelaza „Victoria”. Na zakupionych pod Czerskiem dobrach zorganizował też przedsiębiorstwo „Łubianka” produkujące papę i wyroby cementowe, gdzie zatrudniał robotników polskich. Będąc osobą wykształconą i majątną, angażował się w sprawy polityczne, należąc do Komitetu Wyborczego na okręg chojnicki. W 1906 r. był inicjatorem petycji w obronie nauczania religii w języku polskim, którą przesłano do kurii biskupiej. Tym samym opowiedział się za inicjatorami strajku szkolnego w tej miejscowości, w którym brało udział 207 uczniów. Aktywnie wspierał Towarzystwo Czytelnictwa Ludowych oraz Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Młodzieży Prus Zachodnich. W okresie I wojny światowej występował głównie w charakterze lekarza naczelnego w obozie dla jeńców rosyjskich, jaki powstał wówczas w okolicach Czerska. W ostatnich miesiącach wojny czynnie włączył się w nurt spraw dotyczących odrodzenia Polski. W latach

1918-1920 należał do Powiatowej Rady Ludowej oraz Rady Robotniczo-Żołnierskiej w Czersku. W okresie międzywojennym nie zaprzestał działalności społecznej, uczestnicząc nadal w różnych jej formach i odmianach, mimo starszego już wieku. Jako zwolennik Narodowej Demokracji współpracował z Towarzystwem Powstańców i Wojaków. Za swą aktywność został wyróżniony w 50-lecie pracy zawodowej Złotym Krzyżem Zasługi oraz dyplomem doktora honoris causa, jaki nadany mu został przez Uniwersytet Poznański. Rada Miasta Czerska wpisała go do księgi honorowego obywatelstwa. Po rozpoczęciu II wojny światowej, kiedy władzę w Czersku przejęli naziści, stał się obiektem szykan. Został wyrzucony z własnego domu, przejęto też jego działalność gospodarczą. Zmarł w Czersku 13 marca i pochowany został na tamtejszym cmentarzu. Za życia uhonorowano go wieloma odznaczeniami, dyplomami i listami laudacyjnymi. Utrzymywały z nim kontakt liczne organizacje społeczne, branżowe i naukowe. Ożeniony z Marią Cichocką z Brus, miał córkę Marię, która po śmierci żony stała się najbliższą mu osobą i powiernikiem.

ZIELIŃSKI Juliusz (1854-po 1903) – nauczyciel i wychowawca młodzieży. Urodził się 10 lutego w Rożentalu na terenie powiatu starogardzkiego w rodzinie zamożnego rolnika. Wykształcenie odebrał w pelplińskim Collegium Marianum oraz, dzięki uzyskanemu stypendium, w gimnazjum chełmińskim. W tym okresie należał do tajnego koła filomackiego „Tomasz Zan”. Po uzyskaniu matury studiował filologię we Wrocławiu, gdzie związał się z Towarzystwem Literacko-Słowiańskim. Studia kontynuował w Królewcu, współzakładając tam Polskie Kółko Towarzyskie. Po studiach w latach 1881-1901 nauczał języka polskiego w gimnazjum chojnickim. Dał się poznać jako wytrawny pedagog i opiekun duchowy młodzieży. Naukę prowadził na wysokim poziomie, o czym świadczą wypracowania jego wychowanków wysyłane na różnego typu konkursy. Opiekował się także biblioteką uczniowską, w której gromadzone były dzieła polskich mistrzów. W 1903 r. został przeniesiony przez władze pruskie do gimnazjum w Coesfeld pod Münster. Dalsze jego losy nie są znane. Ożeniony ze Stefanią Strahl, miał sześcioro potomstwa.

ŻMUDA-TRZEBIATOWSKI Klemens (1913-1984) – pedagog i nauczyciel akademicki. Urodził się 15 stycznia w Łąkiem na terenie powiatu chojnickiego w rodzinie rolniczej Marcina i Cecylii Żmuda Trzebiatowskiej. Wykształcenie uzyskał za pośrednictwem Seminarium Nauczycielskiego w Kościerzynie, które umożliwiło mu podjęcie pracy zawodowej w szkolnictwie. W okresie międzywojennym związał się ze szkolnictwem zawodowym i średnim Chojnic. Od 1937 r. podjął studia pedagogiczne w Wolnej Wszechnicy Polskiej i jednocześnie przeniósł się na teren powiatu pińskiego. Okres II wojny światowej przeżył na Mazowszu, gdzie uczestniczył w tajnym nauczaniu na terenie powiatu grójeckiego. Tam też związał się z ruchem oporu, będąc pełnomocnikiem Armii Krajowej do akcji zrzutów oraz do celów wywiadowczych. W 1944 r. wziął udział w powstaniu warszawskim. Po zakończeniu działań wojennych otrzymał dyplom ukończenia studiów i wrócił do Chojnic, gdzie pełnił funkcję inspektora szkolnego. Później był także dyrektorem Liceum Pedagogicznego w Bytowie i Słupsku. Stąd w 1952 r. powołano go na stanowisko docenta kontraktowego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku. W latach 1955-1958 pełnił obowiązki kuratora okręgu szkolnego koszalińskiego. Po uzyskaniu w 1960 r. stopnia naukowego doktora na stałe związał się ze szkolnictwem wyższym – początkowo jako

adiunkt, a później docent. W 1971 r. uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego nadany mu przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 1977 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego i w takim charakterze do końca pracował w strukturach Uniwersytetu Gdańskiego. Na uczelni tej pełnił różne funkcje – dyrektora Instytutu Pedagogiki, prodziekana Wydziału Humanistycznego i kierownika Zakładu Historii Oświaty i Wychowania. Opublikował ponad sto prac, w tym kilkanaście książek, z zakresu historii oświaty i wychowania oraz organizacji szkolnictwa. Był członkiem licznych towarzystw naukowych krajowych i zagranicznych. Zmarł 30 kwietnia w Gdańsku i pochowany został na cmentarzu Łostowice. Uhonorowany był Medalem Komisji Edukacji Narodowej oraz kilkoma odznaczeniami, m.in. Złotym Krzyżem Zasługi i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Z małżeństwa z Gertrudą Prądzyńską miał troje potomstwa.

ŻYNDĄ Franciszek (1892-1939) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-religijny. Urodził się 10 października w Owśnicy na terenie powiatu kościerskiego jako syn rolnika Leopolda i Wiktorii Muchowskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej kształcił się w progimnazjum kościerskim oraz gimnazjum chojnickim w latach 1909-1914. Należał wówczas do tajnego koła filomatów, pełniąc w nim obowiązki bibliotekarza. W okresie 1913-1914 był także komendantem tajnej drużyny skautowej. Po uzyskaniu matury wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie, gdzie

cztery lata później uzyskał święcenia kapłańskie. Jako wikary pracował w Gdańsku i Łęgu. W tym ostatnim mieście wszedł w skład Powiatowej Rady Ludowej w Chojnicach, a z jej ramienia został desygnowany na delegata na Polski Sejm Dzielnicowy do Poznania obradujący w początku 1918 r. Następnie przeniesiony do Wiela, podjął się tam organizacji kaszubskiego zespołu teatralnego, z którym wystawiał sztuki regionalne. Później pracował jeszcze w Chełmnie i Wąbrzeźnie. W 1926 r. został sekreta-

rzem generalnym Katolickiego Związku Młodzieży Polskiej na Diecezję Chełmińską oraz redaktorem kwartalnika organizacyjnego „Młodzież Pomorska”. Od kwietnia 1935 r. występował jako proboszcz w Chełmnie i przejął obowiązki dziekana dekanatu chełmińskiego. Po rozpoczęciu II wojny światowej aresztowany przez Niemców w październiku 1939 r., został zamordowany w Klamrach k. Chełmna 1 listopada. Był odznaczony Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi.

Wykorzystana bibliografia

Źródła

Źródła niepublikowane

- Archivum Romanum Societatis Iesu w Rzymie, zespół: Polonia
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespoły: Akta ZHP; Ministerstwo Spraw Zagranicznych
- Archiwum Diecezjalne w Pelplinie: Księga uczniów Collegium Marianum 1858-1920; Parafialne księgi metrykalne; Spuścizny księży Franciszka Janka i Henryka Mrossa
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: Inwentarze starostwa tucholskiego z lat 1545, 1569, 1603, 1632, 1767
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, zespoły: Akta miasta Chojnic 1356-1945; Archiwum Podworskie Sikorskich z Wielkich Chelmów; Inspektorat Szkolny w Chojnicach; Komitet Miejski PZPR w Chojnicach; Komitet Powiatowy PPR w Chojnicach; Komitet Powiatowy PZPR w Chojnicach; Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu 1920-1939; Landratsamt Konitz 1771-1920; Landratsamt Konitz 1939-1945; Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Chojnicach 1945-1950; Miejska Rada Narodowa w Chojnicach 1950-1975 i 1975-1990; Prezydium MRN w Chojnicach; Starostwo Powiatowe Chojnickie 1945-1950; Starostwo Powiatowe w Chojnicach 1920-1939; Wydział Powiatowy powiatu chojnickiego
- Archiwum Państwowe w Gdańsku: Korespondencja miasta Chojnic z władzami Gdańska
- Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie: Kartoteki księży i braci zakonnych
- Bazylika p.w. św. Jana Chrzciciela w Chojnicach: Parafialne księgi metrykalne; Regestra dóbr gemelskich ab anno 1765-1766...; Regestrum ecclesiae parochialis Konarzynensis... ab anno 1664...
- Biblioteka PAN w Gdańsku, Dział Rękopisów: spuścizny K. Bączkowskiego, M. Ichnowskiego i J. Karnowskiego

- Biblioteka Pedagogiczna im. Stefana Bieszka w Chojnicach: prace magisterskie i dyplomowe dotyczące Chojnic i powiatu
- Muzeum – Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydzach: spuścizna T. i I. Gulgowskich
- Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach, Biblioteka Muzealna: Materiały rękopiśmienne i spuścizny rodzinne, m.in. A. Makowskiego, W. Looka, F. Pabicha, J. Osowickiego i in.; Kronika powiatu chojnickiego za okres od roku 1945; Księga honorowa zasłużonych obywateli powiatu chojnickiego; *Liber Memorialium a Visitoribus et Provincialibus Residentiae Choinecensi Velictorum* [...]
- Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie: spuścizny J. Rydzkowskiego, M. Łukowicza, M. Ichnowskiego, A. Majkowskiego, F. Sędzickiego i in.
- Urząd Miasta w Chojnicach: Kroniki miasta Chojnic; Księga honorowa zasłużonych obywateli Chojnic
- Zbiory własne: Dokumenty i materiały dotyczącego żeglarstwa udostępnione przez Czesława Gierszewskiego; Machel A., *Żeglarstwo lodowe na Pomorzu w latach 1919-1939*, mps 1960; Kądziała J., *Kronika. 50 lat kolebki żeglarskiej w Polsce. Chojnice-Charzykowy*, mps, Chojnice 1972; Szreder F.I. CSP, *Prowincja Polska Maryi Wspomożenia Wiernych. Kongregacja Sióstr Franciszkanek od Pokuty i Miłości Chrześcijańskiej*, Pelplin 1998; Walczyk M., *Otton Weiland i jego rola w środowisku żeglarskim Chojnic*, mps 1992
- Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 3 w Chojnicach: Kronika Publicznej Średniej Szkoły Zawodowej w Chojnicach 1945-1954; Kronika Zespołu Szkół Zawodowych nr 3

Dokumenty i materiały publikowane

- Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, wyd. M. Toeppen, Leipzig 1874 i n., t. 1-4
- Adressbuch der Stadt und des Kreises Konitz nach dem Stande vom 1. August 1908*, b.m.r.w.
- Adresy miasta Chojnic i Czarska*, Grudziądz 1924
- Biskup M., Tomczak A., *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI wieku*, Toruń 1955
- Czwarta jednodniówka na zakończenie pięciolecia Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Chojnicach 1934/1935*, Chojnice 1935
- Documenta Capitaneatus Slochoviensis (1471-1770)*, wyd. P. Panske, Toruń 1935
- Dokumenty księcia Mściwoja II dla klasztoru augustianów w Swornegaciach z 1275 r.*, oprac. A. Szweda, „Zeszyty Chojnickie” 2005, nr 20
- Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu w grudniu 1918*, Poznań 1918

- Fuhrmann W., *Statistische Darstellung des Kreises Konitz*, Konitz 1871
- Handfesten der Komturei Schlochau*, oprac. P. Panske, Danzig 1913
- Historia Residentiae Conecensis Societatis Jesu*, oprac. P. Panske, „*Fontes TNT*” 1910, t. 14; toż: *Historia rezydencji Jezuitów w Chojnicach*, oprac. L. Stoltmann, Bielefeld 2006
- Ilustrowana Jednodniówka Pamiątkowa* wydana pod redakcją Ludwika Łydka z okazji przyjazdu Prezydenta Rzeczypospolitej Stanisława Wojciechowskiego, Chojnice 1923
- Kalendarz nauczycielski na rok 1925*, Tuchola 1924
- Jachresbericht über das Königliche Katholische Gymnasium in Konitz*, Konitz 1821/1822-1914/1915, t. 1-94
- Jednodniówka na zakończenie pierwszego roku szkolnego Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Chojnicach 1930/1931*, Chojnice 1931
- Jednodniówka za zakończenie roku szkolnego 1931/1932 Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Chojnicach*, Chojnice 1932
- Klima L., Mróz K., *Powiat chojnicki w świetle cyfr*, Chojnice 1938
- Kloss E., *Das Bürgerbuch der Stadt Konitz von 1550-1850*, Danzig 1927
- Kratochwil Z., *Inwentarz rejestrow – streszczeń akt chojnickich opracowanych przez Maksymiliana Ichnowskiego*, Gdańsk 1991
- Kronika Międzyzakładowego Klubu Sportowego „Chojniczanka” 1930-1980*, oprac. A. Elas, Z. Łasicki, W. Menard i A. Szlanga, Chojnice 1980
- Książka adresowa miasta Chojnic 1937, z uwzględnieniem administracji powiatu chojnickiego*, oprac. L. Posłuszny, Chojnice 1937
- Księga adresowa gospodarstw rolnych województwa pomorskiego*, red. S. Manthey, Toruń 1929
- Księga pamiątkowa Zakładu św. Boromeusza w Chojnicach 1885-1935*, Chojnice 1935
- Liber Regestrorum... proventus ecclesiae parochialis conecensis tum quoque fructus praepositum eiusdem ecclesiae... anno domini 1738...*, oprac. A. Szweda, Chojnice 2001
- Look W., *Inwentarz archiwum miasta Chojnic 1356-1772-1801*, Warszawa 1975
- Okręg Pomorze Armii Krajowej w dokumentach 1939-1945*, Toruń 1991
- Pamiętnik Bractwa Kurkowego w Chojnicach, wydany z okazji 550-let. jubileuszu*, Chojnice 1938
- Pobudka wyborcza*, oprac. K. Rzepecki, Poznań 1907
- Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 12: *Prusy Królewskie*, wyd. J.T. Baranowski, Warszawa 1911
- Pomorze Gdańskie 1807-1850. Wybór źródeł*, oprac. A. Bukowski, Wrocław 1958
- Pommerellisches Urkundenbuch*, wyd. M. Perlbach, Danzig 1882
- Preussisches Urkundenbuch*, wyd. M. Hein i E. Maschke, Königsberg 1932, Bd. 2; wyd. H. Koepen, Marburg 1958-1960, Bd. 3-4

- Sejm Rzeczypospolitej o Pomorzu w 1920 roku. Sprawozdanie Komisji Pomorskiej*, oprac. J. Borzyszkowski i P. Hauser, Gdańsk 1985
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji chełmińskiej* 1969, Pelplin 1968
- Sprawozdanie administracyjne chojnickiego Wydziału Powiatowego za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1924 r.*, Chojnice b.r.w.
- Sprawozdanie administracyjne Wydziału Powiatowego powiatu chojnickiego na rok 1922-1923*, Chojnice b.r.w.
- Sprawozdanie Chojnickiego Wydziału Powiatowego z Administracji Chojnickiego Powiatowego Związku Komunalnego za czas od 1 kwietnia 1930 r. do 31 marca 1931 r.*, Chojnice 1931
- Sprawozdanie dyrekcji Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Chojnicach za rok szkolny 1925/1926*, Chojnice 1926
- Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Prus Zachodnich*, Chełmno 1868
- Urkunden der Komturei Tuchel. Handfesten und Zinsbuch*, wyd. P. Panske, Danzig 1911
- Źródła wojskowe do dziejów Pomorza w czasach Księstwa Warszawskiego*, cz. 1: *Zajęcie Pomorza 1806/1807 r.*, oprac. J. Staszewski, „Fontes” 1933, nr 26

Pamiętniki, relacje i wspomnienia

- Bartkiewiczówna J., *Pod żaglami „Grażyny”. Relacje i wspomnienia*, oprac. M. Apelt, Poznań 1997
- Chojnicki wrzesień. Wspomnienia z 1939 roku*, oprac. K. Szczepański, Chojnice 1981
- Cysewski E., *Był taki czas, kiedy las był moim domem*, oprac. K. Ciechanowski, Gdańsk 1972
- Dembieński J., *Radości mało – goryczy dużo. Pamiętnik Pomorzanina z lat 1879-1920*, oprac. A. Bukowski, Warszawa 1985
- Gierszewski Cz., *Charzykowy – moja żeglarska mała ojczyzna*, Bydgoszcz-Chojnice 2008
- Jutrzenka-Trzebiatowski Z., *Trzebiatowscy i Wysoka Zaborska w moich wspomnieniach*, Gdańsk 2004
- Karnowski J., *Moja droga kaszubska*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1981
- Knopek J., *Wspomnienia deportowanych z ziemi chojnickiej do Związku Radzieckiego w 1945 roku*, [w:] *Bydgoszcz jako ośrodek administracyjny na przestrzeni wieków*, red. Z. Biegański i W. Jastrzębski, Bydgoszcz 1998
- Knut J., *Wspomnienia dowódcy grupy Knutów*, oprac. E. Sadowski, „Zeszyty Chojnickie” 1969, nr 4
- Łajming A., *Od dziś do jutra*, Gdańsk 1997
- Łajming A., *Wspomnienia*, wyd. 2, Gdańsk 1997
- Pabich F., *Fragmenty wspomnień sekretarza sądowego*, „Zeszyty Chojnickie” 1978, nr 9

- Sędzicki F., *Jestem Kaszubą*, Warszawa 1956
 Sikorski J., *Ziemianin bez kompleksów*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1990
 Tomaszewski W., *Pamiętnik Banku Związku Spółek Zarobkowych 1886-1910*, Poznań 1911
W mroku nocy. Z lat okupacji na ziemi chojnickiej 1939-1945, oprac. K. Szczepański, Chojnice 1986
 Węclewski S., *Pamiętnik*, Poznań 1933
 Wycech Cz., *Wspomnienia 1905-1939*, Warszawa 1969
Z dziennika hitlerowskiego propagandyisty. Zapiski Wernera Kocha z Cztuchowa z lat 1936-1941, oprac. A. Czarnik, Słupsk 1998
Zakład św. Boromeusza w Chojnicach 1885-1935. Księga pamiątkowa z okazji 50-lecia założenia, Chojnice 1935

Prasa i wydawnictwa nieperiodyczne

- „Biuletyn Pomorski” 1937-1939
 „Biuletyn Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego i Pomerania” 1963-2009
 „Czas Chojnic” 1997-2009
 „Dziennik Bałtycki” 1963, 1966, 1982, 1984, 1996
 „Dziennik Bydgoski” 1936
 „Dziennik Pomorski” 1921-1939 (do 1923 r. jako „Dziennik Chojnicki”)
 „Dziennik Poznański” 1900, 1916
 „Gazeta Chojnicka”, jednodniówka, 1989-1990
 „Gazeta Chojnicka”, miesięcznik, 1990-2005
 „Gazeta Gdańska” 1920
 „Gazeta Grudziądzka” 1903, 1913
 „Gazeta Pomorska” 1966-2009
 „Gazeta Toruńska” 1878, 1886, 1893, 1894, 1895, 1911, 1983
 „Głos Ludu” 1924
 „Goniec Chojnicki” 1991-1992
 „Gościniec” 1980
 „Jantarowe Szlaki” 1972, 1975, 1979
 „Kaszëbë” 1957-1961
 „Konitzer Zeitung” 1872-1882
 „Kreisblatt des Kgl. Preussischen Landratsamtes zu Konitz” 1848
 „Kurier Bydgoski” 1938
 „Kurier Chojnicki” 1999-2000
 „Kurier Polski” 1978, 1982
 „Kurier Poznański” 1933
 „Lud Pomorski” 1923-1939
 „Mestwin” 1926

- „Nadwiślanin” 1854, 1857
„Neue Konitzer Zeitung” 1881-1939
„Niwa Pomorska”, dodatek do „Ludu Pomorskiego”, 1926-1927
„Orędownik Powiatowy Starostwa Chojnickiego” 1920-1939
„Panorama Północy” 1958
„Pielgrzym” 1878, 1882, 1887, 1891, 1892, 1893, 1894, 1896 1897, 1898, 1905, 1918, 1922, 1994
„Pomerania” 1971, 1972, 1974, 1978, 1979, 1980, 1983, 1984, 1985, 1988, 1993, 1996, 1997
„Pomorze” 1989
„Słowo Pomorskie” 1925, 1933, 1938
„Teki Pomorska” 1937
„Tygodnik Chojnicki” 1993
„Tygodnik Powszechny” 1978
„W Rodzinie” 1994-2009
„Wieści z Ratusza” 1992
„Zabory”, dodatek do „Dziennika Pomorskiego”, 1935-1939
„Życie Chojnic” 1953-1956

Literatura piękna

- Bieszk S., *Tobie Ojczyzno. Dramat w sześciu odsłonach*, Chojnice 1937
Derdowski H., *O Panu Czôrlińscim co do Pucka po sece jachół*, Toruń 1880
Florczak Z., *Opowieść o osiedlu trędowatych w Ugandzie*, Poznań 1994
Karnowski J., *Nowotne spiéwë i wiersze*, oprac. L. Roppel, Gdynia 1958
Karnowski J., *Pisma*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1981-1983, t. 1-2
Karnowski J., *Sowizdrzół u Krëbanów*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1983
Karnowski J., *Wiersze pierwotne*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1978
Majkowski A., *Žëce i przigodë Remusa*, Toruń 1938
Mędelski S., *Chojnicka opowieść o przemianach*, Chojnice 1954

Informacje, materiały domowe i wywiady

- Belzerowska Urszula – absolwentka Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Chojnicach
Gierszewski Czesław – regionalista, instruktor żeglarstwa i wychowawca młodzieży
Grzebień Ludwik – historyk zgromadzenia jezuitów
Koperski Marek – nauczyciel i działacz sportowy
Lewandowski Roman – ksiądz katolicki i proboszcz chojnicki
Łukowicz Zofia – nauczycielka i przedstawicielka rodu Łukowiczów
Stasiak Mieczysław – deportowany w głąb Związku Radzieckiego w 1945 r.
Steinke Ludwik – kawaler Virtuti Militari

Steinke Zbigniew – regionalista chojnicki
 Stoltmann Leon – historyk i regionalista chojnicki
 Tyborska Wanda – działaczka kulturalna i dyrektor muzeum
 Wycech Maria – członek PAN
 Żłób Leonard – kawaler Virtuti Militari

Literatura

Monografie i opracowania

- Achremowicz E., Żabski T., *Towarzystwo Literacko-Słowiańskie we Wrocławiu 1836-1886*, Wrocław 1973
- Armia Krajowa na Pomorzu*, red. E. Zawadzka i M. Wojciechowski, Toruń 1993
- Bagiński H., *U podstaw organizacji Wojska Polskiego 1908-1914*, Warszawa 1935
- Benyskiewicz J., *Posłowie polscy w Berlinie w latach 1866-1890*, Zielona Góra 1976
- Bibliografia czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie*, red. H. Baranowski, Toruń 1960
- Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1939*, oprac. i red. Z. Zieliński, Lublin 1981
- Biskup M., *Trzynastoletnia wojna z zakonem krzyżackim 1454-1466*, Warszawa 1967
- Biskup M., *Wojny Polski z zakonem krzyżackim*, Gdańsk 1993
- Biskup M., Labuda G., *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1986
- Bitwa pod Chojnicami 18 IX 1454 r. w tradycji historycznej i regionalnej*, red. J. Knopek i B. Kuffel, Chojnice 2004; toż: wyd. 2 popr., Chojnice 2006
- Błaszowski W., *Haft kaszubski*, Gdańsk 1965
- Bolduan R., *Mecenas kultury polskiej na Pomorzu*, Gdańsk 1959
- Borowka B., *Aus Sage und Geschichte von Konitz*, Konitz 1905
- Borzyszkowscy i Borzyszkowy*, red. J. Borzyszkowski, Tuchomie-Gdańsk-Lipusz 1999
- Borzyszkowski J., *Aleksander Majkowski (1876-1938). Biografia historyczna*, Gdańsk-Wejherowo 2002
- Borzyszkowski J., *Inteligenca polska w Prusach Zachodnich 1848-1920*, Gdańsk 1986
- Borzyszkowski J., *Istota ruchu kaszubskiego i jego przemiany od poł. XIX w. po współczesność*, Gdańsk 1982
- Borzyszkowski J., *Kościół w Brusach. Historia i współczesność*, Gdańsk 1988
- Borzyszkowski J., *O Kaszubach w Kanadzie. Kaszubsko-kanadyjskie losy i dziedzictwo kultury*, Gdańsk-Elbląg 2004
- Borzyszkowski J., *Tam gdzie Kaszëb kuńc. Monografia wsi Karsin*, Gdańsk 1973
- Borzyszkowski J., *Tam gdzie Kaszëb początk. Dzieje i współczesność wsi gminy Karsin*, Gdańsk-Karsin 2003

- Borzyszkowski J., *Wielewskie Góry. Dzieje Wiela i jego kalwarii*, Gdańsk 1986
- Borzyszkowski J., *Z dziejów Kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX wieku*, Gdańsk-Pelplin 2000
- Borzyszkowski J., *Z dziejów pracy organicznej na Pomorzu. Działalność gospodarza Stanisława Sikorskiego w okresie zaboru pruskiego*, Gdańsk 1979
- Borzyszkowski J., Obracht-Prondzyński C., *Ludzie Czerska i okolicy XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa z okazji 80-lecia nadania praw miejskich*, Gdańsk-Czersk 2007
- Bömelburg H.J., *Zwischen polnischer Ständegesellschaft und preussischen Obrigkeitsstaat*, München 1995
- Böning P., *Die nationalpolnische Bewegung in Westpreussen 1815-1871*, Marburg-Lahn 1973
- Breza E., *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*, Gdańsk 2000, t. 1; Gdańsk 2002, t. 2
- Breza E., *Pochodzenie przydomków szlachty pomorskiej*, Gdańsk 1986
- Bruski K., *Lokalne elity rycerstwa na Pomorzu Gdańskim w okresie panowania zakonu krzyżackiego. Studium prozopograficzne*, Gdańsk 2002
- Bukowski A., *Pomorze Gdańskie w powstaniu styczniowym*, Gdańsk 1964
- Bukowski A., *Regionalizm kaszubski. Ruch naukowy, literacki i kulturalny*, Poznań 1950
- Bydgoszcz 1920-1970, Bydgoszcz 1972
- Chojnice. *Dzieje miasta i powiatu*, red. S. Gierszewski, Wrocław 1971
- Chojnice w latach 1939-1945, oprac. W. Buchholz, Chojnice b.r.w.
- Chrzanowski B., *Związek Jaszczurczy i Narodowe Siły Zbrojne na Pomorzu 1939-1947*, Toruń 1997
- Chrzanowski B., Gąsiorowski A., Steyer K., *Polska podziemna na Pomorzu w l. 1939-1945*, Gdańsk 2005
- Chudański W., *Ruch ludowy w woj. pomorskich 1920-1939*, Warszawa 1970
- Cichosz T., *Zarys dziejów Gochów*, wyd. 2, Gdańsk 2003
- Ciechanowscy K. i K., *Tajna działalność kulturalno-oświatowa na Pomorzu w latach 1939-1945*, Gdańsk 1975
- Ciechanowski K., *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939-1945*, Warszawa 1972
- Ciechanowski K., *TOW Gryf Pomorski*, Gdańsk 1972
- Ciechanowski K., *Życie i śmierć bohatera*, Gdańsk 1980
- Czapiewski P., *Collegium Marianum 1836-1936*, Pelplin 1936
- Czaplewski P., *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454-1772*, Toruń 1921
- Czarnowski-Wika A., *Historia rodu Wika-Czarnowskich*, Gdańsk 1930
- Czersk. *Przeszłość i terażniejszość*, red. S. Kalembka, Bydgoszcz 1989
- Człuchów. *Zarys dziejów*, red. T. Gasztold i W. Zybajło, Człuchów 1998
- Dąbrowski K., *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975

- Dembiński J., *Radości mało, goryczy dużo*, oprac. A. Bukowski, Warszawa 1985
- Drost W., *Danziger Malerei vom Mittelalter bis zum ende des Barok*, Berlin 1938
- Dygdała J., *Adam Stanisław Grabowski (1698-1766) – biskup, polityk, mecenas*, Olsztyn 1994
- Dzieje Brus i okolicy*, red. J. Borzyszkowski, Chojnice-Gdańsk 1984
- Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2003
- Dzieje Pomorza Nadwiślańskiego od VII wieku do 1945 roku*, red. W. Odyniec, Gdańsk 1978
- Edukacja i wychowanie a żeglarstwo w warunkach regionalnych*, red. J. Knopek, Ł. Popławski i E. Rudnik, Toruń 2009
- Filomaci pomorscy. Księga pamiątkowa sesji naukowej oraz Zjazdu Filomatów w Wejherowie w dniu 20 maja 1972 roku*, oprac. J. Szews, Gdańsk 1975
- Florczak Z., *Dokta*, Oborniki Wlkp. 1993
- Gach Z., *Jeden z Wielu*, Gdynia 1991
- Gdańsk, jego dzieje i kultura*, Warszawa 1969
- Gašiorowski A., *Polska Armia Powstania. Największa tajemnica konspiracji pomorskiej*, Toruń 1997
- Gašiorowski A., *Szare Szeregi na Pomorzu 1939-1945*, Toruń 1998
- Gierszewski Cz., *Z kart historii żeglarstwa chojnicko-charzykowskiego (1912-1995)*, Gdańsk 1996
- Gierszewski Cz., *Z kart historii żeglarstwa chojnicko-charzykowskiego (1912-2002)*, Gdańsk 2002
- Goedtke I.G., *Geschichte der Stadt Konitz, Danzig 1724*; toż: Goedtke I.G., *Historia miasta Chojnic*, tłum. L. Stoltmann i in., Chojnice 1991
- Goralewski J., *50 lat żeglarstwa pomorskiego*, Bydgoszcz 1969
- Grot Z., *Działalność posłów polskich w sejmie pruskim (1848-1850)*, Poznań 1961
- Grzybowska T., *Złoty wiek malarstwa gdańskiego na tle kultury artystycznej miasta 1520-1620*, Warszawa 1990
- Gulczyński A., *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (1919-1922)*, Poznań 1995
- Gulgowski L., *Kaszubi*, Kraków 1924
- Hamerska-Rymarz R., Hamerski H., *Rodowód Hamerskich. Potomstwo Wawrzyńca Hamerskiego z Gieldona koło Brus oraz zarys spokrewnionych rodów Cysewskich, Czarnowskich, Kolińskich, Ostrowskich, Prądzynskich i Leliwa Pruszków*, Pelplin 1998
- Hauser R., *Mniejszość niemiecka na Pomorzu w okresie międzywojennym*, Poznań 1998
- Hauser P., *Mniejszość niemiecka w województwie pomorskim w latach 1920-1939*, Wrocław 1981
- Hemmerling Z., *Posłowie polscy z parlamencie Rzeszy Niemieckiej i w sejmie pruskim 1907-1914*, Warszawa 1968

- Historia astronomii w Polsce*, Wrocław 1983, t. 2
- Historia Brus i okolicy*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk-Brusy 2006
- Hoffmann B., *Z historii Gimnazjum Państwowego w Chojnicach*, Chojnice 1935
- Ichnowska K., *Maksymilian Ichnowski. Życie, twórczość, działalność regionalna i genealogiczna*, Chojnice 2009
- Institucje porządku publicznego na terenie powiatu chojnickiego w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Knopek, Chojnice 2005
- Jacewicz W., Woś J., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, Warszawa 1977
- Jankowski J., *Harcerstwo Pomorza Gdańskiego i Kujaw 1911-1945*, Warszawa 1987
- Jastrzębski W., *Leon Janta Polczyński (1867-1961) – minister i senator z Borów Tucholskich*, Toruń 2001
- Jastrzębski W., Sziling J., *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939-1945*, Gdańsk 1979
- Jaszowski T., *Walka gestapo z ruchem oporu nad Wisłą i Brdą*, Bydgoszcz 1985
- Julian Rydzkowski 1891-1978. W 100. rocznicę urodzin, red. J. Cherek i K. Lemańczyk, Chojnice 1991
- Karnowski J., *Filomaci pomorscy*, Toruń 1926, cz. 1
- Karnowski J., *Dr Florian Ceynowa*, oprac. J. Treder, Gdańsk 1997
- Każmierczak J., *Ks. Józef Mańkowski i jego parafia*, Chojnice b.r.w.
- Knopek J., *Migracje Polaków do Afryki Północnej w XX wieku*, Bydgoszcz 2001
- Knopek J., *Polacy w Grecji. Historia i współczesność*, Bydgoszcz 1997
- Komierowski R., *Koła Polskie w Berlinie 1847-1860*, Poznań 1910
- Kontynuacja dobrej tradycji. Z okazji 50-lecia Średnich Szkół Zawodowych w Chojnicach*, oprac. S. Wartecki, Chojnice 1974
- Kościierzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, red. M. Kallas, Toruń 1994
- Kotewicz P., *Oni stąd wyszli*, Pelplin 2000
- Kotewicz P., *Oni swój ślad zostawili*, Brusy 1998
- Kowalkowski K., *Rytel. W stulecie parafii*, Rytel 1999
- Kozłowski P., *Jeden z wyklętych. Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko” 1910-1951*, Warszawa 2004
- Kozłowski R., *Partie polityczne w województwie pomorskim (1945-1950)*, Toruń 1991
- Kreja B., *Księga nazwisk ziemi gdańskiej*, Gdańsk 1998
- Krótki zarys historii Czerska i jego kościoła katolickiego*, Czersk 1913
- Kruszelnicki Z., *Historiografia sztuki Gdańska i Pomorza*, Wrocław 1980
- Księga pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza*, Toruń 1930
- Labuda G., *Kaszubi i ich dzieje*, Gdańsk 1996
- Lemańczyk M., *Lipusz. Przeszłość wsi w pamięci jej mieszkańców*, Gdańsk 1989
- Liceum Ogólnokształcące im. Filomatów Chojnickich*, oprac. P. Boczek i B. Kuffel, Chojnice b.r.w.

- Lipusz – *Dziemiany. Monografia*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1994
- Look W., *Chojnice a zakon krzyżacki w dobie Związku Pruskiego i wojny trzynastoletniej*, Bydgoszcz 1964
- Look W., Ostrowski K., *Chojnice. Kronika dziejów miasta 1275-1975*, Bydgoszcz 1976
- Łada H., *Historia rodu Schedlin-Czarlińskich*, Inowrocław 1985
- Łydko L., Sobociński L., *Z dziejów prasy pomorskiej*, Grudziądz 1925
- Martyrologia mieszkańców gminy Brusy*, oprac. M. Jutrzenka Trzebiatowski, Chojnice 2009
- Między średniowieczem a nowożytnością. Echa wojny trzynastoletniej na ziemi chojnickiej*, red. J. Knopek i B. Kuffel, Chojnice 2006
- Michalski R., *Polskie duchowieństwo katolickie pod panowaniem pruskim wobec sprawy narodowej w latach 1870-1920*, Toruń 1998
- Mikulski K., *Osadnictwo województwa pomorskiego od połowy XVI do końca XVII wieku*, Toruń 1994
- Milewski J., *Czersk i okolice. Z pogranicza Borów, Kaszub i Kociewia*, Gdańsk 1988
- Milewski J., *Polscy parlamentarzyści Kociewia w państwie pruskim i polskim 1848-1945*, Starogard Gd. 1997
- Myśluborski-Wołowski S., *Udział Prus Zachodnich w powstaniu styczniowym*, Warszawa 1968
- Neureiter F., *Historia literatury kaszubskiej*, Gdańsk 1982
- O Julianie Rydzkowskim to i owo*, oprac. B. Kuffel i Z. Stromski, Chojnice 2008
- Obracht-Prondzyński C., *Jan Karnowski (1886-1939). Pisarz, polityk i kaszubsko-pomorski działacz regionalny*, Gdańsk 1999
- Obracht-Prondzyński C., *Kaszubi – między dyskryminacją a regionalną podmiotowością*, Gdańsk 2002
- Oddany Bogu i sztuce. W 70. rocznicę śmierci ks. Bolesława Makowskiego*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2004
- Odziemkowski J., Spychała B., *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987
- Osmólska-Piskorska B., *Pomorskie Towarzystwo Pomocy Naukowej. Pół wieku istnienia i działalności 1848-1898*, Toruń 1948
- Ostrowski K., *Pieśniarz z ziemi jezior. O Wincentym Rogali z Wiela*, Gdańsk 1977
- Ostrowski K., *Z kaszubskiej gleby. O Janie Karnowskim*, Gdańsk 1974
- Pasierb J.S., *Malarz gdański Herman Han*, Warszawa 1974
- Paszkowski L., *Polacy w Australii i Oceanii 1790-1940*, Londyn 1962
- Patoleta B., *Kościół katolicki w powiecie sępoleńskim w okresie II wojny światowej*, Pelplin 1994
- Pepliński W., *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920-1939. System funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej*, Gdańsk 1987

- Poczet filomatów chojnickich*, red. K. Jaruszewski, Chojnice 2005
- Polityka regionalna a historyczna i obronna świadomość Polaków. W 80. rocznicę przyłączenia Chojnic do Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Knopek i A. Marcinkowski, Bydgoszcz 2001
- Pomorscy patroni ulic Trójmiasta*, red. S. Gierszewski, Wrocław 1977
- Porożyński H., *Szkolnictwo średnie Chojnic w latach 1920-1939*, Słupsk 1985
- Porożyński H., *Z dziejów Liceum Ogólnokształcącego im. Filomatów Chojnickich (1623-2002)*, Słupsk 2004
- Porożyński H., *Zakład Poprawczy w Chojnicach w latach 1885-1985*, Słupsk 1991
- Potocki S., *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918-1939*, Gdańsk 1969
- Prasa chojnicka wczoraj i dziś (1912-2005)*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2005
- Pro memoria. Anna Łajming (1904-2003)*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2004
- Pro memoria. Józef Bruski (1908-1974) i Robaczkowo*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2003
- Pro memoria. Józef Ceynowa (1905-1991)*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2005
- Przeszłość i teraźniejszość powiatu chojnickiego*, red. J. Knopek i B. Kuffel, Chojnice 2005
- Reszka B., *Ewangelicy na Gochach*, Borowy Młyn-Rumia 2008
- Reszka B., *Ich losy. Z życia kaszubskich Gochów 1939-1948*, Rumia-Borowy Młyn 2005
- Rola i znaczenie granicy polsko-niemieckiej na odcinku chojnickim w II RP*, red. J. Knopek, Chojnice 2007
- Rola starosty w administracji zespolonej na przykładzie powiatu chojnickiego*, red. J. Knopek, Chojnice 2006
- Rosentreter B., *Saga rodziny Rosentreter*, b.r.m.w.
- Ruch niepodległościowy na Pomorzu*, red. T. Pietrykowski, Toruń 1935
- Rys dziejów szpitala im. Jana Karola Macieja Łukowicza w Chojnicach 1886-1986*, oprac. K. Ostrowski i L. Chojnacki, Chojnice 1986
- Sadkowski T., *Drewniana architektura sakralna na Pomorzu Gdańskim w XVIII-XX wieku*, Gdańsk 1997
- Sadkowski T., *Leśno, Brzeźno Szlacheckie, Borzyszkowy. Trzy kaszubskie kościoły drewniane*, Gdynia 1991
- Scheffs A., *Parafialny kościół pojezuicki p.w. Zwiastowania NMP w Chojnicach*, Chojnice 1994
- 75 lat Średniej Szkoły Zawodowej w Chojnicach przy ul. Dworcowej 1-5...*, oprac. Z. Modrzejewski, Chojnice 1999
- Sikorski Z.A., *Jan Kazimierz Szalewski. Dzieje pomorskiego patrioty*, Gdańsk 1996
- Skóra W., *Placówka w Chojnicach. Z działalności wywiadu polskiego na Pomorzu Zachodnim w dwudziestoleciu międzywojennym*, Słupsk-Chojnice 2006

- Ślabczyński W., *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa 1988
- Smereka J., *Polacy na studiach lekarskich we Wrocławiu w latach 1811-1918*, Wrocław 1979
- Spors J., *Podziały administracyjne Pomorza Gdańskiego i Sławięńsko-Słupskiego od XII do początku XIV w.*, Słupsk 1983
- Steffen F., *Joseph Rink. Studie in seinem 60. Geburtstag*, Danzig 1938
- Steyer D., *Eksterminacja ludności polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1939-1945*, Gdynia 1967
- Stoltmann L., *Ostrowite. Zarys dziejów parafii*, Ostrowite 2002
- Stoltmann L., *Ród pomorsko-kaszubski Stoltmann/Stolpmann (1377-1890). Zarys historyczno-genealogiczny*, Bielefeld 2004
- Stulecie koła filomatów przy Państwowym Gimnazjum w Chojnicach*, Chojnice 1937
- Sychta B., *Kultura materialna Borów Tucholskich*, Gdańsk-Pelplin 1998
- Szczepański K., *Krojanty. Szlak bojowy 18 Pułku Ułanów Pomorskich we wrześniu 1939 r.*, Chojnice 1984
- Szews J., *Filomaci pomorscy. Tajne związki młodzieży polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1830-1920*, Warszawa 1992
- Szews J., *Język polski w szkolnictwie średnim Pomorza Gdańskiego w latach 1815-1920*, Gdańsk 1975
- Szwankowski J., *Powiat tucholski w latach 1875-1920: administracja – ludność – gospodarka – kultura*, Tuchola 2005
- Śladami Stefana Bieszka w Chojnicach*, red. K. Jaruszewski, Chojnice 2004
- Śliwiński, B., *Rola polityczna możnowładztwa na Pomorzu Gdańskim w czasach Mściwoja II*, Gdańsk 1987
- Tomaszewski W., *Pół wieku polskich spółek zarobkowych i gospodarczych w Wielkopolskim Księstwie Poznańskim, Prusach Zachodnich i na Górnym Śląsku. Ich powstanie, organizacja i rozwój od 1861-1910*, Poznań 1912, t. 1-2
- Trzebiatowski K., *Oświata i szkolnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim w pierwszej połowie XX wieku (1900-1939)*, Poznań 1961
- Trzebiatowski K., *Szkolnictwo w województwie pomorskim w latach 1920-1939*, Gdańsk 1985
- 30-lecie strajku szkolnego na Pomorzu 1906-1907*, red. A. Szpręga, Grudziądz 1937
- Tuchola. Zarys monograficzny*, red. J. Wojtowicz, Toruń 1962
- Uppenkamp A., *Geschichte der Stadt Konitz*, Konitz 1873
- Walka podziemna na Pomorzu w l. 1939-1945*, red. J. Sziling, Toruń 1990
- Walkusz J., *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992
- Wapiński R., *Działalność Narodowej Partii Robotniczej na terenie województwa pomorskiego w latach 1920-1930*, Gdańsk 1960
- Wapiński R., *Endecja na Pomorzu 1920-1939*, Gdańsk 1966
- Wapiński R., *Życie polityczne Pomorza w latach 1920-1939*, Warszawa 1983
- Wardacka A., *Ziemianstwo polskie powiatu chojnickiego do 1939 r.*, Chojnice 2009

- Weltrowski J., *Drukarnia w Borach Tucholskich z lat 1941-1943*, Tczew 1995
- Wielewska A., 150. rocznica urodzin ks. dr. Antoniego Wolszlegiera, „Zeszyty Chojnickie” 2003, nr 18
- Wierzchosławski S., *Polski ruch narodowy w Prusach Zachodnich w latach 1860-1914*, Wrocław 1980
- Wierzchosławski S., *Elity polskiego ruchu narodowego w Poznańskim i w Prusach Zachodnich w latach 1850-1914*, Toruń 1992
- Wika-Czarnowski A., *Historia rodu Wika-Czarnowskich*, Kościerzyna 1930
- Witold Look (1929-1976), oprac. B. Kuffel i Z. Stromski, Chojnice 2007
- Wojciechowski M., *Powrót Pomorza do Polski 1918-1920*, Toruń 1981
- Wróblewski J., *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843-1939*, Olsztyn 1975
- Wycech Cz., *Powiat chojnicki. Ziemia – ludzie – przeszłość. Życie gospodarcze i społeczne*, Chojnice 1936
- Z dziejów gimnazjum chojnickiego 1920-1939*, red. K. Ostrowski, Chojnice 1985
- Z dziejów ziemi człuchowskiej*, red. K. Ślaski, Poznań-Słupsk 1967
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, Lwów-Kraków 1900-1906, t. 1-5
- Związki Chojnic i Człuchowa na przestrzeni dziejów*, red. J. Knopek, Chojnice 2008
- Związki Chojnic i Człuchowa na przestrzeni dziejów*, red. W. Zybajło, Człuchów 2009
- Żagiel z lilijką. 60 lat harcerskiego Ośrodka Wodnego w Funce*, red. U. Sobkowiak, Bydgoszcz 1996

Rozprawy i artykuły

- Benwitz N.G., *Kirchengeschichte der Stadt Konitz*, „Preussische Provinzial-Blätter” 1837-1838, t. 18-19
- Białkowski L., *Lewaltowie-Jezierscy herbu Rogala*, „Zapiski Historyczne” 1930, nr 7
- Błachowiak W., *Powstanie w Czersku dnia 6 stycznia 1919*, „Zeszyty Chojnickie” 1975/1976, nr 7/8
- Borzyszkowski J., *Kroniki Józefa Jutrzenki Trzebiatowskiego*, „Pomerania” 1985, nr 4
- Borzyszkowski J., *Ród Łukowiczów*, „Bazuny” 1982, nr 7
- Borzyszkowski J., *Stefan Bieszk (1895-1964) – działacz i poeta kaszubski*, „Pomerania” 1985, nr 5
- Borzyszkowski J., *Wspomnienia Anny Łajming a kronika szkolna w Przymuszewie*, „Zeszyty Chojnickie” 1998, nr 16
- Borzyszkowski J., *Życie i dzieło kaszubskiego malarza Kazimierza Jasnocha*, „Pomerania” 1986, nr 8
- Brillowski A., *Geschichte der Stadt Conitz In Westpreussen*, „Preussische Provinzial-Blätter” 1829-1830, t. 1-3

- Cherek J., *Wanda Tyborska (1933-2003)*, „Zeszyty Chojnickie” 2003, nr 18
- Ciechanowski K., *Walki pod Chojnicami 1 IX 1939*, „Zapiski Historyczne” 1962, nr 2
- Czacharowski A., *Paweł Antoni Czaplewski 1877-1963*, [w:] *Działacze Towarzystwa Naukowego w Toruniu (1875-1975)*, Warszawa 1975
- Czaplewski P., *Ks. senator Feliks Bolt*, „Wiadomości Duszpasterskie” 1946, nr 1
- Elas A., *Z dziejów Powiatowej Komunalnej Kasy Oszczędnościowej w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie” 1987, nr 14
- Gierszewski Cz., *Charzykowy – moja żeglarska Ojczyzna*, [w:] *Edukacja i wychowanie a żeglarstwo w warunkach regionalnych*, red. J. Knopek, Ł. Popławski i E. Rudnik, Toruń 2009
- Gierszewski S., *Mysł naukowa w Chojnicach (do 1939 r.)*, „Zeszyty Chojnickie” 1987, nr 14
- Goedtke I.G., *Kirchengeschichte der Stadt Conitz*, „Preussische Provinzial-Blätter” 1845, N.F., t. 1
- Grabosz H., *Geneza budowy schronu „Zielony Pałac” koło Męcikała i powstanie oddziału samoobrony nr 3 TOW „Gryf Pomorski”*, „Zeszyty Chojnickie” 1986, nr 13
- Hoffmannowa H., *Kilka kart z dziejów chojnickiej fary*, „Zabory” 1937, nr 7-9
- Hoffmannowa H., *Teksty polskie w pamiętniku Goedtkego*, „Zabory” 1936, nr 7
- Hojan M., *Jak rosła harcerska Funka*, „W harcerskim kręgu” 1994, nr 25
- Ichnowska K., *Wkład Maksymiliana Ichnowskiego w propagowanie miasta Chojnice i kultury kaszubskiej*, „Zeszyty Chojnickie” 2008, nr 23
- Ichnowski M., *Dr med. ks. Jan Rogge, pleban i dziekan chojnicki z początku XV w.*, „Baszta” 1974, nr 1
- Jaruszewski K., *Chojnicko-charzykowski ośrodek sportów wodnych (okres międzywojenny)*, [w:] *Polityka regionalna a historyczna i obronna świadomość Polaków. W 80. rocznicę przyłączenia Chojnic do Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Knopek i A. Marcinkowski, Bydgoszcz 2001
- Jaruszewski K., *Mecenas chojnickich filomatów. W 150. rocznicę urodzin Hipolita Ostoi-Lniskiego (1853-1931)*, „Zeszyty Chojnickie” 2003, nr 18
- Jaruszewski K., *Niesiony charzykowskim wiatrem. Wspomnienie o Łucjanie Gierszewskim (1934-1960)*, „Zeszyty Chojnickie” 1999, nr 17
- Kania A., *Pomorzanie na studiach we Wrocławiu w XIX wieku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 2
- Katafiasz T., *Harcerstwo pomorskie w walce o niepodległość i granice Rzeczypospolitej 1911-1921 (z uwzględnieniem środowiska chojnickiego)*, [w:] *Polityka regionalna a historyczna i obronna świadomość Polaków. W 80. rocznicę przyłączenia Chojnic do Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Knopek i A. Marcinkowski, Bydgoszcz 2001
- Kloskowski J., *Zasłużeni Polacy ziemi człuchowskiej (XVIII-XX w.)*, [w:] *Z dziejów ziemi człuchowskiej*, red. K. Ślaski, Poznań 1967

- Knopek D., *Z dziejów Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego i Zespołu Szkół Zawodowych nr 3 w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie” 1997, nr 15
- Knopek J., *Chojnice miastem polsko-niemieckiego pogranicza w okresie międzywojennym*, [w:] *Rola i znaczenie granicy polsko-niemieckiej na odcinku chojnickim w II RP*, red. J. Knopek, Chojnice 2007
- Knopek J., *Chojnice w okresie pracy gimnazjalnej Stefana Bieszka (1920-1934)*, [w:] *Śladami Stefana Bieszka w Chojnicach*, red. K. Jaruszewski, Chojnice 2004
- Knopek J., *Jan Gierszewski (1885-1955). Krzewiciel żeglarstwa chojnicko-charzykowskiego*, [w:] *Edukacja i wychowanie a żeglarstwo w warunkach regionalnych*, red. J. Knopek, Ł. Popławski i E. Rudnik, Toruń 2009
- Knopek J., *Kawalerowie Virtuti Militari z ziemi chojnickiej*, [w:] *Kawalerowie Virtuti Militari (1792-1945)*, red. B. Polak, Koszalin 1993; wyd. 2, Koszalin 1994
- Knopek J., *Kawalerowie orderu Virtuti Militari z ziemi chojnickiej*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1995, z. 1
- Knopek J., *Miejsce instytucji porządku publicznego w kształtowaniu ładu regionalnego ziemi chojnickiej (1920-1939)*, [w:] *Instytucje porządku publicznego na terenie powiatu chojnickiego w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Knopek, Chojnice 2005
- Knopek J., *O polskich podróżnikach po starożytnym świecie*, „Wiedza i Życie” 1997, nr 7
- Knopek J., *Panorama Chojnic, miasta polskiego pogranicza, w okresie międzywojennym 1920-1939*, „Szkice Człuchowskie” 1997/1998, t. 3, z. 7-8
- Knopek J., *Polskie wychodźstwo w Algierii do początku XX w.*, „Przegląd Orientalystyczny” 1999, nr 3/4, s. 163-176
- Knopek J., *Powiązania administracyjno-terytorialne pogranicza chojnicko-człuchowskiego do początku XX wieku*, [w:] *Związki Chojnic i Człuchowa na przestrzeni dziejów*, red. J. Knopek, Chojnice 2008
- Knopek J., *Przyłączenie Chojnic i ziemi chojnickiej do Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polityka regionalna a historyczna i obronna świadomość Polaków. W 80. rocznicę przyłączenia Chojnic do Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Knopek i A. Marcinkowski, Bydgoszcz 2001
- Knopek J., *Referendum ludowe 1946 r. na ziemi chojnickiej*, „Zeszyty Chojnickie” 2003, nr 18, s. 78-80
- Knopek J., *Stan i potrzeby badań nad dziejami ziemi chojnickiej*, [w:] *Historiograficzna prognoza 2000. Stan i potrzeby badań nad dziejami regionów kujawsko-pomorskiego i sąsiednich*, red. M. Grzegorz, Bydgoszcz 2000
- Knopek J., *Środowisko rodzinne biskupa chełmińskiego Augustyna Rosentretera*, [w:] *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, red. A. Chodubski i A.K. Waśkiewicz, Gdańsk 2007
- Knopek J., *W stronę centralizacji. Powiat i region chojnicki po II wojnie światowej*, [w:] *Przeszłość i teraźniejszość powiatu chojnickiego*, red. J. Knopek i B. Kuffel, Chojnice 2005

- Knopek J., *Z dziejów podziałów administracyjnych na ziemi chojnickiej do 2. połowy XVIII wieku*, [w:] *Przeszłość i teraźniejszość powiatu chojnickiego*, red. J. Knopek i B. Kuffel, Chojnice 2005
- Knopek J., *Z ziemi chojnickiej na Antypody. Z życia Maksymiliana Karola Marcelego Łukowicza*, „Zeszyty Chojnickie” 2005, nr 20
- Knopek J., *Znaczące osobowości Kosznejderii w XIX i I połowie XX wieku*, [w:] *Kosznejderia – kraina i ludzie między Chojnicami a Tucholą (XV-XX w.)*, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz-Tuchola 2003
- Knoppek K., *Jan Kłosowski (1898-1973). Zasłużony komornik chojnicki*, „Zeszyty Chojnickie” 2007, nr 22
- Koperska J., *Józef Miszewski (1930-2000). Twórca chojnickiego WOPR*, [w:] *Edukacja i wychowanie a żeglarsstwo w warunkach regionalnych*, red. J. Knopek, Ł. Popławski i E. Rudnik, Toruń 2009
- Kowalkowski K., *Ksiądz Antoni Ignacy Kowalkowski. Duszpasterz – budowniczy – pieśniarz*, „Zeszyty Chojnickie” 2003, nr 18
- Kowalski M.A., *Władysław Malinowski – poeta z Karsina*, „Pomerania” 1968, nr 4
- Kratochwil Z., *Augustianie w Chojnicach (1356-1819)*, „Rocznik Gdański” 1989, z. 1
- Krocakowa S., *Towarzystwo „Ognisko” w Gdańsku w świetle nowych źródeł*, „Rocznik Gdański” 1968, z. 27
- Kuczyński A., *Z dziejów polskiej oceanistyki*, „Lud” 1993
- Kukliński S., *Wspomnienie o ojcu Czesławie Kuklińskim (1931-2008)*, „Zeszyty Chojnickie” 2008, nr 23
- Kutta J., *Glossa do sylwetki Jana Karnowskiego (w związku z setną rocznicą urodzin)*, „Zeszyty Chojnickie” 1986, nr 13
- Kutta J., *Rys biograficzny Władysława Horwatha (1899-?) – ostatniego starosty chojnickiego w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Chojnickie” 2006, nr 21
- Lepak S., *Biografie dyrektorów Zakładu Poprawczego w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie” 1985, nr 12
- Liedtke A., *Tradycje naukowe Pelplina*, „Studia Pelplińskie” 1969, nr 1
- Łukowicz J.P., *Zestawienie mej pracy nad historią rodu Łukowiczów*, „Bazuny” 1982, nr 7
- Martin A., *Czterdzieści lat minęło... Z dziejów Szkoły Podstawowej nr 5 w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie” 1998, nr 16
- Matysikowa M., *Z dziejów Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie” 1975/1976, nr 7/8
- Muszyńska J., *Uczestnicy insurekcji 1794 r. w zaborze pruskim*, „Roczniki Historyczne” 1937, t. 13
- Nadolny A., *Śp. ks. Jerzy Świnka*, „Miesięcznik Diecezji Pelplińskiej” 1993, nr 11
- Ostrowska R., Trojanowska I., *Kochał piękno ludzkiego ciała. O Teodorze Plińskim*, „Kaszëbë” 1960, nr 19/20
- Ostrowski K., *Alfons Lahn (1907-2003)*, „Zeszyty Chojnickie” 2003, nr 18

- Ostrowski K., *Dr Alojzy Sobierajczyk – w 50 rocznicę zgonu*, „Bazuny” 1984, nr 9
- Ostrowski K., *Klemens Szczepański – redaktor „Zeszytów Chojnickich”*, „Zeszyty Chojnickie” 1997, nr 15
- Ostrowski K., *Narodziny i początki sportu w Chojnicach w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Zeszyty Chojnickie” 1978, nr 9
- Ostrowski K., *Towarzystwo Miłośników Chojnic i Okolicy i czasopismo „Zabory”*, „Bazuny” 1984, nr 10
- Ostrowski K., *Udział Jana Karnowskiego w redagowaniu „Zaborów”*, „Zeszyty Chojnickie” 1967, nr 3
- Ostrowski K., *Wincenty Rogala – bard kaszubski*, „Zeszyty Chojnickie” 1973, nr 6
- Ostrowski K., *Witold Look – twórca „Zeszytów Chojnickich”*, „Zeszyty Chojnickie” 1975/1976, nr 7/8
- Ostrowski K., *Wspomnienie o Julianie Rydzkowskim*, „Zeszyty Chojnickie” 1978, nr 9
- Ostrowski K., *„Zeszyty Chojnickie” z perspektywy*, „Zeszyty Chojnickie” 1997, nr 15
- Pabich F., *Wędrowki po dziejach chojnickiej plastyki*, „Zeszyty Chojnickie” 1967, nr 3
- Pabich F., *Życie i twórczość Franciszka Ksawerego Haeflichy*, „Zeszyty Chojnickie” 1973, nr 6
- Paluszkiewicz M., *Polskie „Gaudeamus” – pieśń filomatów chojnickich*, „Zeszyty Chojnickie” 1981/1983, nr 11
- Perlińska A., *Archiwum Sikorskich z Wielkich Chelmów*, „Zapiski Historyczne” 1956
- Poklewski J., *Kościół i klasztor pobernardyński w Zamartem koło Chojnic*, „Teki Komisji Historii Sztuki TNT” 1968, t. 4
- Porożyński H., *Ferdynand Józef Bieszk (1854-1925)*, „Pomerania” 1980, nr 7
- Porożyński H., *Hipolit Lniski – lekarz, działacz społeczno-narodowy*, „Słupskie Prace Humanistyczne” 1985, nr 5
- Porożyński H., Rafiński S., *Wybitni nauczyciele języka polskiego gimnazjum chojnickiego i chełmińskiego w latach zaboru*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1979, nr 26
- Rogański J., *Zasłużeni mieszkańcy Czerska. Bronisław Zieliński*, „Bazuny” 1981, nr 1
- Rydzkowski J., *Jan Daniel Tietz – przyczynek do biografii*, „Zeszyty Chojnickie” 1964, nr 1
- Stoltmann L., *August Uppenkamp – humanista, profesor i dyrektor gimnazjalny (1824-1909)*, „Zeszyty Chojnickie” 2009, nr 24
- Stoltmann L., *Der Geschichtsschreiber Isaac Gottfryd Goedtke. Sein Lebenswerk und seine Vorfahren (1568-1765)*, „Heimat-Kalender für Stadt und Kreis Uelzen” 1993
- Stoltmann L., *Doktor medycyny oraz proboszcz i dziekan chojnicki – Johannes Rogge*, „Zeszyty Chojnickie” 2006, nr 21
- Stoltmann L., *Izaak Gotfryd Goedtke i jego przodkowie (1578-1765). Przyczynek do badań genealogicznych*, „Zeszyty Chojnickie” 2007, nr 22

- Stoltmann L., *Prof. dr Ignacy Praetorius*, „Zeszyty Chojnickie” 2004, nr 19
- Stoltmann L., *Z dziejów badań nad florą w Chojnicach i okolicy w XIX wieku*, „Zeszyty Chojnickie” 2004, nr 19
- Stoltmann L., *Z dziejów chojnickiego rzemiosła. Cynownik – konwisarz Johann Michael Weller (1704-1786)*, „Zeszyty Chojnickie” 1998, nr 16
- Stromski Z., *Partyzancki bój pod Męcikalem*, „Zeszyty Chojnickie” 1976, nr 7-8
- 100-lecie Zakładu Poprawczego w Chojnicach, „Zeszyty Chojnickie” 1985, nr 12
- Szczepański K., *Jan Paweł Łukowicz. W stulecie urodzin*, „Zeszyty Chojnickie” 1986, nr 13
- Szczepański K., *Wojciech Buchholz (1915-1981)*, „Zeszyty Chojnickie” 1981/1983, nr 11
- Szczęsny B., *Organizacje ruchu oporu w powiecie chojnickim w latach 1939-1945*, „Zeszyty Chojnickie” 1967, nr 3
- Szews J., *Filomaci chojniccy*, „Zeszyty Chojnickie” 1981/1983, nr 11
- Szews J., *Język polski w szkolnictwie średnim Pomorza Gdańskiego w latach 1815-1920*, Gdańsk 1975
- Szews J., *Konspiracyjne organizacje młodzieży polskiej w gimnazjach Pomorza Gdańskiego w latach 1837-1919 i ich kontakty z ośrodkami ruchu młodzieżowego w Wielkopolsce*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego UG” 1982, nr 13
- Szwankowski J., *Carl Roepell (1807-1887) i jego „Conitzer Mittheilungen”. Z dziejów niemieckiej myśli liberalno-demokratycznej w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie” 2008, nr 23
- Szwankowski J., *Dr Joseph Müller (1782-1844) – dyrektor Królewskiego Katolickiego Gimnazjum w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie” 2006, nr 21
- Ścisłowicz S., *Franciszek Gierszewski (1894-1981)*, „Zeszyty Naukowe AM w Gdańsku” 1991, nr 47
- Ścisłowicz S., *W 60 rocznicę powstania „Lutni”*, „Bazuny” 1979, nr 2
- Śliwiński B., *Mikołaj Janowic, Mikołaj Przedpełkovic i palacja kaliska w 1299 roku*, „Roczniki Historyczne” 1989/1990, t. 55/56
- Talewski Z., *Wspomnienie o Annie Łajming*, „Zeszyty Chojnickie” 2003, nr 18
- Thomaszewski R., *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Conitz sei seiner Neubegründung im Jahre 1815*, „Jahresbericht über das Königliche Katholische Gymnasium in Konitz” 1886, r. 65
- Tyborska W., *Testament Albina Jana Makowskiego*, „Zeszyty Chojnickie” 1986, nr 13
- Tync S., *Jan Riemer (1876-1941)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1949
- Wrzesiński W., *Antoni Wolszlegier 1853-1922*, „Warmia i Mazury” 1958, nr 7
- Z żałobnej karty: Wojciech Buchholz, Albin Jan Makowski, Teodor Janicki*, „Zeszyty Chojnickie” 1981/1983, nr 11
- Zakrzewski T., *Dr med. Marceli Łukowicz – toruński lekarz i działacz społeczny (1883-1979)*, „Roczniki TNT” 1988, t. 18

Encyklopedie, katalogi, leksykony, przewodniki i słowniki

- Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1907, Bd. 53
- Bilski S., *Słownik biograficzny regionu brodnickiego*, Brodnica-Toruń 1991
- Biuletyn Informacyjny Urzędu Miejskiego w Chojnicach*, Chojnice 1997, nr 1
- Bolduan T., *Nowy bedeker kaszubski*, Gdańsk 1997
- Bona J., *Legion pomorski czyli wykaz działaczy polskich na terenie Pomorza przed wojną wszechświatową*, M. Tarpno-Grudziądz 1924
- Boniecki A., *Herbarz polski*, Warszawa 1899-1913, t. 1-17
- Bydgoski słownik biograficzny*, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1994
- Chojnice, Czernik i okolice. Katalog zabytków sztuki w Polsce*, Warszawa 1979, t. 11, z. 3
- Długosz J., *Słownik dziennikarzy regionu pomorsko-kujawskiego*, Bydgoszcz 1988
- Ellwart J., *Kaszuby. Przewodnik turystyczny*, wyd. 6, Gdynia 2000
- Ellwart J., *Zabory i ziemia chojnicka*, Gdynia 2004
- Encyklopedia katolicka*, Lublin 1973 i nn., t. 1 i nn.
- Encyklopedia kościelna*, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1873-1933, t. 1-39
- Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, Toruń 2003-2005, t. 1-5
- Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Orgelbrand, Warszawa 1859-1868, t. 1-28
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień i in., Kraków 1996
- Fros H., *Święci i błogosławieni Towarzystwa Jezusowego*, Kraków 1992
- Grzegorz M., *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chojnickiej w granicach komturstwa człuchowskiego*, Chojnice 2005
- Haunfelder B., *Biographisches Handbuch für das Preussische Abgeordnetenhaus 1849-1867*, Düsseldorf 1994
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11: *Dawne województwo bydgoskie*, z. 5: *Chojnice, Czernik i okolice*, oprac. P. Pałamarz i J.T. Petrus, Warszawa 1979
- Knopek J., *Poczet jezuitów chojnickich*, Chojnice 2006
- Komorowski K., *Konspiracja pomorska 1939-1947. Leksykon*, Gdańsk 1993
- Kowalkowski A., *Przewodnik dla użytku zwiedzających Kalwarię we Wielu Pr. Zach.*, Mikołów 1916
- Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas i in., Warszawa 1984, t. 1-2
- Mamuszka F., *Bedeker sopocki*, Gdańsk 1981
- Męczeństwo duchowieństwa pomorskiego 1939-1945. Straty wojenne diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1947
- Mross H., *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1994
- Niesiecki K., *Herbarz polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839-1846, t. 1-10
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1997, t. 1-7

- Nowicki T., *Słownik rządców parafii archidiaconatu pomorskiego w XVIII wieku*, Lublin 2003
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla od połowy XV w. do 1945 roku*, Warszawa 1963
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX w. (do 1945 roku)*, Warszawa 1983
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, Olsztyn 1984, t. 1
- Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po województwie pomorskim*, Lwów-Warszawa 1924
- Ostrowska R., Trojanowska I., *Bedeker kaszubski*, Gdańsk 1974
- Ostrowski K., *Bedeker chojnicki*, Chojnice 2009
- Ostrowski K., *Malarstwo Franciszka Pabicha. Katalog wystawy*, Chojnice 1976
- Pabich F., *Mały leksykon chojnicki*, Chojnice 1987
- Paluszkiewicz M., *Słownik członków tajnych towarzystw samokształceniowych młodzieży gimnazjalnej na terenie b. W. Księstwa Poznańskiego...*, Poznań 1982
- Pobłocki G., *Krótkie żywoty kilku świętobliwych i zasłużonych kapłanów diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1911
- Podgóreczny J., *Niepospolici ludzie Kujaw i Pomorza*, Bydgoszcz 1967
- Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński, E. Rostworowski i in., Kraków-Wrocław 1935 i nn., t. 1 i nn.
- Popłatek J., Paszenda J., *Słownik jezuitów artystów*, Kraków 1972
- Przez wieki w służbie Bożej. Bazylika chojnicka p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela*, oprac. K. Ostrowski, Bydgoszcz 2000
- Rastawiecki E., *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, Warszawa 1857
- Rocznik Diecezji Pelplińskiej 1995. Spis parafii i duchowieństwa*, Pelplin 1995
- Rydzkowski J., *Chojnice i okolice*, Bydgoszcz 1969
- Słabczyńscy W. i T., *Słownik podróżników polskich*, Warszawa 1992
- Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze – rzeźbiarze – graficy*, Wrocław 1971-1993, t. 1-5
- Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Starnawski, Lublin 1994
- Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939-1945*, red. E. Zawacka i in., Toruń 1994-2004, cz. 1-6
- Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski i in., Gdańsk 1992-1998, t. 1-4 + suplementy
- Słownik biograficzny prekursorów turystyki oraz działaczy PTT, PTK i PTTK*, Warszawa 1988
- Słownik biograficzny teatru polskiego 1765-1965*, Warszawa 1973
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1880-1902, t. 1-15

- Słownik katolicyzmu społecznego w Polsce*, Lublin 1994
- Słownik muzyków polskich*, red. J. Chomiński, Kraków 1964-1967, t. 1-2
- Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981-1983, t. 1-4; red. L. Grzebień, Warszawa 1983-1984, t. 5-7
- Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972-1986, t. 1-2
- Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939-1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1988
- Słownik współczesnych pisarzy polskich*, red. E. Korzeniewska i in., Warszawa 1963-1966, t. 1-4
- Stromski Z., *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275-1980*, Bydgoszcz 1986
- Szarejko P., *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, Warszawa 1991, t. 1
- Targosz K., *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Wrocław 1991
- Uruski S., Kosiński A.A., Włodarski A., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa 1904-1938, t. 1-21
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Wrocław-Kórnik 1985-1992, t. 1-10
- Urzędnicy Pomorza Wschodniego do 1309 roku. Spisy*, oprac. B. Śliwiński, Wrocław 1989
- Urzędnicy Prus Królewskich XV-XVIII wieku*, oprac. K. Mikulski, Wrocław 1990
- Wielka encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1962-1970, t. 1-13
- Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski i in., Warszawa-Poznań 1981; wyd. 2, Warszawa 1983
- Zasłużeni ludzie Pomorza Nadwiślańskiego z okresu zaboru pruskiego. Szkice biograficzne*, Gdańsk 1979
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, Poznań 1879-1908, t. 1-31

Artykuły prasowe

- Gieź M., *Ród Łukowiczów*, „Dziennik Bałtycki” 1996, nr 191
- Kaletta J., *Historyczne chwile Chojnic*, „Dziennik Pomorski” 1935, nr 28
- Knopek J., *Augustianie w Swornychgaciach*, „Nasze Gochy” 2002, nr 5
- Knopek J., *Maksymilian Łukowicz – Polak na Antypodach*, „Express Wieczorny” (Sydney) z 27 II 2005
- Knopek J., *Osada Swornegacie*, „Nasze Gochy” 2002, nr 4
- Knopek J., *Poczet chojnickich jezuitów*, „Czas Chojnic” 1999-2001, kolejne numery czasopisma
- Knopek J., *Polacy w Afryce Północnej. Fragmenty dotyczące Egiptu*, „Polonez” (Kair) 2001, nr 38
- Liszewska M., *Łucek Gierszewski*, „Biuletyn Polskiego Związku Żeglarskiego” 1960

Stuletni jubileusz fabryki A. Kaźmierskiego w Chojnicach, „Lud Pomorski” 1936, nr 114

Śp. Ks. prob. Maksymilian Napiątek, „Kurier Poznański” 1933, nr 185

Zakrzewska A., Janina Bartkiewicz (1912-1975), działaczka społeczna, organizatorka pomorskiego żeglarstwa harcerskiego, opiekunka trędowatych w Afryce, „Nowości” 1994, nr 196

Netografia

www.chojnice.com

www.chojnice.pl

www.chojnice24.pl

ADLER Filip (ok. 1565-1630) – protektor reformator i kronikarz systemów oświaty	21
ANDRZEJ Sandberg (pocz. XV w. - zm. 1457) – biskup diecezji chełmińskiej	22
ANDRZBJEWSKI Pasiecznik Salenty (1837-1911) – nauczyciel gimnazjalny	23
BARTKIEWICZOWNA Janina (1912-1975) – działaczka społeczna, organizatorka żeglarstwa harcerskiego, inżynier i długoletnia kierowniczka Ośrodka Żeglarskiego ZMO w Pucku, opiekunka trędowatych w Afryce	23
BĄCZKOWSKI Bernard (1881-1979) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-religijny i wydawca kalendarzy kościelnych	24
BĄCZKOWSKI Konstanty (1906-1977) – urzędnik administracji państwowej, działacz społeczny i publicysta	24
BĄCZKOWSKI Stanisław (1893-1986) – kapieł i działacz społeczno- gospodarczy	25
BEHRENDT Augustyna (1875-1987) – ksiądz katolicki i wydawca spinala oraz założyciel diecezjalnego	25
BEHRENDT Józef (1879-1896) – mianik i działacz społeczny	25
BEHRENDT Józef Antoni (1851-1927) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-religijny	26
BENWITZ Nataniel Bogumił (1781-1846) – kupiec, bibliofil i organizator chorych	27
BIBLIŃSKI Herman (1835-1905) – ksiądz katolicki, nauczyciel i działacz społeczno-narodowy	27

- Wojcik W. *Współczesność*. Warszawa 1984.
- Słownik muzyków polskich, red. J. Chomański, Kraków 1964-1967, t. 1-3: 1-311 m.
- Słownik polski 1957-1961, Warszawa 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025.
- Słownik uczestników walk o niepodległość Polski 1918-1919, Warszawa 1984.
- Słownik współczesnych pisarzy polski, red. B. Krawczyńska i in., Warszawa 1963-1966, t. 1-4.
- Strużki Z. *Powrót podziemia*. Cytometr słownik biograficzny 1275-1980, Warszawa 1986.
- Starecki P. *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Warszawa 1991.
- Targosz K. *Jan III Sobieski wojewodą wojskiem i cesarzem*, Wrocław 1994.
- Uruski S., Kociński A.A., Włodarski A., Rodzime. *Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa 1904-1918, t. 1-21.
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spis, red. A. Gąsiorowski, Wrocław-Koźnik 1985-1992, t. 1-16.
- Urzędnicy Pomorza Wschodniego do 1709 roku. Spis, oprac. B. Siewiński, Wrocław 1980.
- Urzędnicy Prus Książęcych XV-XVIII wieku, oprac. K. Mikulski, Wrocław 1990.
- Wielka encyklopedia powszechna PWN, Warszawa 1962-1970, t. 1-43.
- Wielkopolski słownik biograficzny, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski i in., Warszawa-Poznań 1981; wyd. 2, Warszawa 1987.
- Zakładnik Ignacy Pomorski Nadwornikowski o obrzędach zboru prądkiego. Składek biograficzne, Gdańsk 1979.
- Zochłowski T. *Złoty wiek szlachty polskiej*, Poznań 1879-1908, t. 1-41.

Artykuły prasowe

- Gieda M. *Abd al-Kawadir*, „Dziennik Bałtycki” 1996, nr 191.
- Kalenski L. *Historia powstania Chocim*, „Dziennik Pomorski” 1935, nr 25.
- Knapik J. *Anglicyści w Szwajcarii*, „Nasze Głosy” 2002, nr 5.
- Knapik J. *Mokrychów i okolice – Północna Antypoda*, „Express Wschodni” (Gdańsk) 12 II 2005.
- Knapik J. *Ordele Szwajcarów*, „Nasze Głosy” 2001, nr 4.
- Knapik J. *Początek wojny trzydziestoletniej*, „Dziś Chocim” 1999-2001, 1-3 i inne numery czasopisma.
- Knapik J. *Polacy w Afryce Północnej. Fragmenty dorzecza Egiptu*, „Polonica” (Kair) 2001, nr 36.
- Ławrowski M. *Liść Głuchowski*, „Złoty Polskiemu Związek Zeglarski” 1960.

Spis postaci

- ABRAMOWICZ Piotr (1619-1697)** – ksiądz jezuita, kaznodzieja i erudyta
oraz superior chojnicki 21
- ADLER Filip (ok. 1565-1630)** – przeor, reformator i kronikarz
cystersów oliwskich 21
- ANDRZEJ Sandberg (pocz. XV w.-zm. 1457)** – biskup elekt
chełmiński 22
- ANDRZEJEWSKI Franciszek Salezy (1827-1911)** – nauczyciel
gimnazjalny 22
- BARTKIEWICZÓWNA Janina (1912-1975)** – działaczka społeczna,
organizatorka żeglarstwa harcerskiego, inicjator i długoletnia
komendantka Ośrodka Żeglarskiego ZHP w Funce,
opiekunka trędowatych w Afryce 23
- BĄCZKOWSKI Bernard (1884-1939)** – ksiądz katolicki, działacz
społeczno-religijny i wydawca kalendarzy kościelnych 24
- BĄCZKOWSKI Konstanty (1906-1977)** – urzędnik administracji
państwowej, działacz społeczny i publicysta 24
- BĄCZKOWSKI Stanisław (1893-1986)** – kupiec i działacz społeczno-
gospodarczy 25
- BEHRENDT Augustyn (1825-1887)** – ksiądz katolicki i współzałożyciel
szpitala oraz zakładu dla sierot 25
- BEHRENDT Józef (1820-1896)** – rolnik i działacz społeczny 25
- BEHRENDT Józef Antoni (1851-1927)** – ksiądz katolicki i działacz
społeczno-religijny 26
- BENWITZ Nataniel Bogumił (1781-1846)** – kupiec, bibliofil
i regionalista chojnicki 27
- BIELICKI Herman (1833-1905)** – ksiądz katolicki, nauczyciel
i działacz społeczno-narodowy 27

BIESZK Ferdynand Józef (1854-1925) – filomata pomorski, nauczyciel i działacz narodowy	28
BIESZK Stefan (1895-1964) – nauczyciel, wychowawca młodzieży, poeta i działacz kaszubski	28
BISKUPSKI Leon (1848-1893) – nauczyciel, wychowawca młodzieży i kaszubolog	30
BOENIG Leon (1846-1922) – ksiądz katolicki i proboszcz chojnicki	30
BOLT Feliks (1864-1940) – ksiądz katolicki, działacz spółdzielczy i społeczno-narodowy, poseł i senator II RP oraz przywódca obozu narodowego na Pomorzu	31
BONIN Franciszek (1803-1876) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-religijny	32
BONIN Franciszek (1843-1864) – filomata chojnicki i uczestnik powstania styczniowego	32
BONIN Narcyz (1890-1971) – kupiec, działacz społeczny i kronikarz	33
BORCK [Bork] Jan Gotfryd (1717-1772) – ksiądz katolicki, dziejopis i kolekcjoner	33
BORZYSZKOWSKI Jan (1910-1988) – prawnik i prezes Sądu Powiatowego	34
BREITKOPF [Laticephalus] Grzegorz (ok. 1472-1529) – humanista, logik i rektor uniwersytetu	34
BRILLOWSKI [Bryłowski] Antoni (1799-po 1870) – nauczyciel, historyk i regionalista	34
BRUSKI Alojzy (1914-1946) – oficer Armii Krajowej i dowódca oddziału partyzanckiego	35
BRUSKI Jan (1883-1942) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	35
BRUSKI Józef (1908-1974) – lekarz, działacz społeczny i propagator kaszubszczyzny	36
BRZEZIŃSKI Leonard (1904-1984) – nauczyciel, kolekcjoner i twórca ludowy	37
BUCHHOLZ Wojciech (1915-1981) – nauczyciel, historyk i regionalista	37
BUDZINSKI Robert (1874-1955) – nauczyciel, literat i artysta grafik	38
CEYNOWA [Cejnowa, Cenôwa] Florian Stanisław (1817-1881) – lekarz, folklorysta, językoznawca i działacz kaszubski	40

CEYNOWA Józef (1905-1991) – nauczyciel, działacz społeczny, pisarz i poeta kaszubski	40
CHMIELEWSKI Alfons (1849-1934) – sędzia, propagator kultury kaszubskiej, działacz społeczno-narodowy i gospodarczy	41
CHMIELEWSKI Bonifacy (1885-1933) – dziennikarz, redaktor i poeta	42
COSCHWITZ [Koszwic] Jerzy Daniel (1644-1694) – lekarz miejski	42
CZAPIEWSKI Józef (1885-1940) – ksiądz katolicki i proboszcz Swornegaci	43
CZAPIEWSKI Tadeusz (1922-2000) – nauczyciel i działacz społeczno-polityczny	43
CZAPLEWSKI Paweł Antoni (1877-1963) – ksiądz katolicki i historyk Kościoła	44
CZAPLIŃSKI Bernard (1908-1980) – ksiądz katolicki i biskup chełmiński	45
CZARLIŃSKI Leon (1835-1918) – prawnik, działacz społeczno-polityczny i poseł	45
CZARNOWSKI-WIKA Augustyn (1809-1876) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	46
ĆWIOK Alfred (1931-2001) – nauczyciel i działacz społeczno-polityczny	47
DEMBIŃSKI [Dembiński] Józef (1879-1962) – ksiądz katolicki, działacz społeczny i narodowy, redaktor oraz pamiętnikarz	48
DEMBIŃSKI Wincenty (1846-1921) – wojskowy i działacz społeczny	48
DERC Klemens (1900-1977) – nauczyciel, działacz społeczno-regionalny i literat	49
DERDOWSKI Hieronim (1852-1902) – poeta kaszubski, dziennikarz i działacz polonijny	49
DONNER Jerzy (ok. 1493-1544) – ksiądz katolicki	50
DORĘGOWSKI [Derengowski] Jan (przed 1590-1627) – ksiądz katolicki i proboszcz chojnicki	50
DRAPIEWSKI Franciszek (1869-1929) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	51
DROST Franciszek (1884-1972) – ksiądz katolicki i proboszcz czerski	52
DUNAJSKI Piotr (1869-1938) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy i poseł	52

DURAJ Jan (1919-2001) – malarz i nauczyciel wychowania plastycznego	53
ELAS Aleksander (1913-1990) – urzędnik państwowy, działacz harcerski i sportowy	54
FALKOWSKI Kazimierz (1909-1994) – artysta malarz	55
FERENS Piotr (1939-1999) – działacz gospodarczy i samorządowy	55
FETHKE Jan (1845-1905) – ksiądz katolicki i działacz społeczno- -religijny	56
FRYDRYCHOWICZ Zenon (1851-1929) – prawnik, sędzia i działacz społeczny	56
FUHRMANN Marcin (ok. 1450-1503 lub 1508) – wykładowca i rektor uniwersytetu	57
GAJEWSKI Sebastian (1706-1761) – ksiądz jezuita i superior chojnicki ...	58
GAŁŁA Edmund (1909-1997) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-polityczny	58
GESCHKAU [Geschke] Kasper (ok. 1520-1584) – opat oliwski i dyplomata	58
GIERSZEWSKI Franciszek (1894-1981) – działacz społeczny, organista i muzyk kościelny	59
GIERSZEWSKI Jan (1885-1955) – restaurator, działacz społeczno- -narodowy i propagator żeglarstwa charzykowskiego	60
GIERSZEWSKI Józef (1900-1943) – nauczyciel, działacz niepodległościowy oraz komendant „Gryfa Pomorskiego”	61
GIERSZEWSKI Łucjan (1934-1960) – żeglarz i mistrz Polski	62
GIERSZEWSKI Stanisław (1929-1993) – historyk nowożytny i regionalista	63
GLINIECKI Jakub (1849-1932) – kupiec i działacz społeczno- -narodowy	64
GŁÓWCZEWSKI-KOSSAK Teodor (1861-1940) – nauczyciel, kronikarz i działacz społeczny	65
GOCKOWSKI Jan Ernest (1710-1775) – przemysłowiec i kolekcjoner dzieł sztuki	65
GOEDTKE Izaak Gotfryd (1691-1765) – chojnicki burmistrz i dziejopis	66
GONZAGA Maria Ludwika (1611-1667) – królowa Polski i starościna tucholska	67

GÓRALSKI Juliusz (1806-1866) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	67
GRABOWSKI Jan Michał (ok. 1703-1770) – kasztelan i fundator kościoła	68
GRADUSZEWSKI Antoni (1840-1892) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	68
GRÜNING Bernard (1869-1956) – ksiądz katolicki, proboszcz bruski i działacz społeczno-religijny	69
GULGOWSKA Teodora (1860-1951) – pionierka haftu ludowego i kustosz muzealny	70
HACKI [Hacke, Hagi] Jan Franciszek (1637-1696) – ksiądz jezuita i teolog zakonny	71
HACKI [Hacke] Michał Antoni (ok. 1630-1703) – opat oliwski i sekretarz królewski	71
HAEFLICH Franciszek Ksawery (1714-1756) – artysta malarz	72
HAMERSKI Jan (1880-1939) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	72
HAN [Haan, Hahn] Herman (1574-ok. 1627) – artysta malarz	73
HAUB Ferdynand Piotr (1804-1867) – botanik i nauczyciel gimnazjalny ...	74
HENSIL z Osowa (1. poł. XIV-po 1383) – sędzia ziemski	74
HOFFMANN Bogumił Adolf (1890-1945) – filomata pomorski, nauczyciel i historyk	74
HOFFMANNOWA Helena (1895-1940) – nauczyciel i historyk	75
HOPPE Krzysztof (1625-1678) – humanista i burmistrz Chojnic	75
HORWATH Władysław (1899-po 1940) – oficer, urzędnik państwowy i starosta chojnicki	76
ICHNOWSKI Maksymilian (1909-1974) – nauczyciel, działacz społeczno-kulturalny i regionalista chojnicki	77
JAN [Janusz] (przed 1309-po 1338) – sędzia ziemski	79
JANICKI Teodor (1915-1983) – lekarz i dyrektor szpitala	79
JASNOCH Kazimierz (1886-1966) – artysta malarz i działacz narodowy	80
JEZIERSKI Michał Lewald (ok. 1724-ok. 1785) – wicewojewoda i chorąży pomorski	81
JÓŹWIK Józef (1885-1967) – działacz ludowy	81
KALETTA Jan (1879-1942) – adwokat i działacz społeczno-narodowy	83

KALISZAN Henryk (1898-1977) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-polityczny	83
KALLAS Konrad (1880-1957) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	84
KARASIEWICZ Kazimierz (1862-1926) – lekarz, działacz społeczny i propagator turystyki	85
KARNOWSKI Jan (1886-1939) – sędzia, działacz młodokaszubski i regionalista	85
KARPUS Stanisław (1904-1990) – nauczyciel i działacz społeczno-polityczny	86
KAWCZYŃSKI Piotr (1824-1882) – nauczyciel i lektor języka polskiego ...	87
KAŻMIERSKI Antoni (1894-1945) – przemysłowiec, kupiec i działacz społeczny	87
KELLER Szczepan (1827-1872) – ksiądz katolicki, redaktor „Pielgrzyma” i publicysta	89
KIEŁBRATOWSKI Bolesław (1867-1917) – dziennikarz, drukarz i wydawca	89
KIRSTEIN Paweł (1883-1939) – ksiądz katolicki, nauczyciel i wychowawca młodzieży	89
KLAMAN Jan Zenon (1911-1980) – nauczyciel, działacz społeczny i dowódca oddziału partyzanckiego	90
KLATECKI Ignacy (1861-1892) – filomata pomorski, publicysta i etnograf	91
KLIŃSKI Junosza Ignacy (1862-1926) – ziemianin i działacz społeczny ...	92
KŁOSOWSKI Jan (1898-1973) – urzędnik państwowy i komornik	92
KONITZER Franciszek (1882-1952) – malarz, grafik i nauczyciel	93
KOPERSKI Franciszek (1930-2006) – organista i dyrygent chórów	93
KOPICKI Feliks (1882-1949) – filomata pomorski, adwokat i działacz społeczny	94
KOSSOWSKI Hiacenty Ferdynand Jan Ignacy (1797-1846) – ziemianin, landrat chojnicki, działacz narodowy i uczestnik powstania listopadowego	95
KOWALKOWSKI Antoni Ignacy Marian (1866-1932) – ksiądz katolicki, budowniczy i autor pieśni kościelnych	95
KOZUBSKI Henryk (1886-1936) – nauczyciel i dyrektor szkoły	96
KRĘCKI Augustyn (1832-1919) – ksiądz katolicki i działacz społeczny ...	97

KRUSZYŃSKI Antoni h. Prawdzic (1764 - po 1812) – wojskowy, powstaniec kościuszkowski i żołnierz napoleoński	97
KUKLIŃSKI Czesław (1931-2008) – kolejarz oraz działacz społeczny i sportowy	97
KULAS Jan (1908-1983) – nauczyciel, działacz społeczno-polityczny i poseł na Sejm	98
LAHN Alfons (1907-2003) – prawnik, działacz społeczny i żeglarz	100
LANGE Wanda (1908-1976) – działaczka harcerska i nauczycielka	100
LARISCH Franciszek Jerzy (1797-1865) – ksiądz katolicki, nauczyciel i wychowawca młodzieży	101
LESIKOWSKA-SZALEWSKA Stefania (1912-1990) – komendantka Wojskowej Służby Kobiet	101
LESIKOWSKI Stanisław (1906-1944) – oficer Wojska Polskiego i żołnierz Armii Krajowej	102
LEW-KIEDROWSKI Augustyn (1873-1939) – wójt gminy i działacz społeczno-narodowy	103
LICZNERSKI Alojzy (1897-1960) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	103
LIPSKI Jan (1823-1883) – ksiądz katolicki i działacz społeczno- -narodowy	104
LISS Arkadiusz (1908-1974) – ksiądz katolicki i działacz społeczno- -religijny	104
LNISKI Hipolit [h. Ostoja] (1853-1931) – filomata pomorski, lekarz i działacz społeczny	105
LNISKI Michał Władysław (1723-1777) – sędzia ziemski i konfederat barski	106
LOOK Witold (1929-1976) – historyk, archiwista i regionalista chojnicki ...	107
LÜDTKE Klemens Marcin (1841-1909) – ksiądz katolicki, historyk Kościoła, działacz społeczno-religijny i nauczyciel	108
ŁAJMING Anna (1904-2003) – pisarka i działaczka społeczno- -kulturalna	110
ŁANGOWSKI Antoni (1911-1988) – artysta rzeźbiarz	111
ŁUKOWICZ Jan Karol Maciej (1854-1918) – lekarz, dyrektor szpitala, działacz społeczny i kolekcjoner	111
ŁUKOWICZ Jan Paweł (1886-1957) – lekarz, dyrektor szpitala, działacz społeczny i kulturalny, bibliofil oraz kolekcjoner	112

ŁUKOWICZ Maksymilian Karol Marcelli (1856-1943) – lekarz, kolekcjoner i badacz kontynentu australijskiego	113
ŁUKOWICZ Marcelli (1889-1979) – lekarz, kolekcjoner i działacz społeczny	115
ŁUKOWICZ Stefan (1894 – ok. 1941) – filomata pomorski, działacz harcerski i niepodległościowy	116
MAKOWSKI Albin Jan (1908-1982) – prawnik, kolekcjoner, regionalista i działacz społeczny	117
MAKOWSKI Bolesław (1880-1934) – ksiądz katolicki, filomata pomorski i historyk sztuki	118
MARCHLEWSKI Paweł Piotr (1884-1939) – ksiądz katolicki i proboszcz chojnicki	119
MASTALERZ Kazimierz Władysław (1894-1939) – wojskowy i dowódca szarży ułańskiej pod Krojantami	119
MATYSIK Maria (1892-1980) – nauczycielka, dyrektor szkoły i działaczka społeczna	120
MĘCZYKOWSKI [Menczykowski] Franciszek (1912-1994) – rzeźbiarz, instruktor artystyczny i wychowawca młodzieży	121
MIKOŁAJ Jankowic z Powidza (poł. XIII w.-1299) – kasztelan szczycieński, wojewoda tczewski, pomorski i kaliski	121
MILANOWSKI Władysław (1884-1977) – gawędziarz kaszubski	122
MISZEWSKA Klara (1924-2001) – działaczka społeczno-kulturalna	122
MOLLIN Józef (1932-2005) – rzemieślnik i muzyk	123
MUCHOWSKI Antoni (1842-1915) – ksiądz katolicki, działacz społeczny i powstaniec styczniowy	123
MÜLLER Józef Zachariasz (1782-1844) – nauczyciel i dyrektor gimnazjum	124
MYŚLIBÓR Małowy (poł. XIII w.-ok. 1291) – rycerz ziemi chojnickiej	125
MYŚLIWEK Bernard (1909-1942) – harcmistrz i komendant Szarych Szeregów	125
NAJSZ Stanisław (1921-2003) – bankowiec i działacz społeczno- -polityczny	127
NAPIĄTEK Maksymilian (1881-1933) – ksiądz redemptorysta, misjonarz i działacz społeczno-narodowy	127
NARLOCH Rozalia (1892-1961) – nauczycielka i działaczka społeczna ...	127

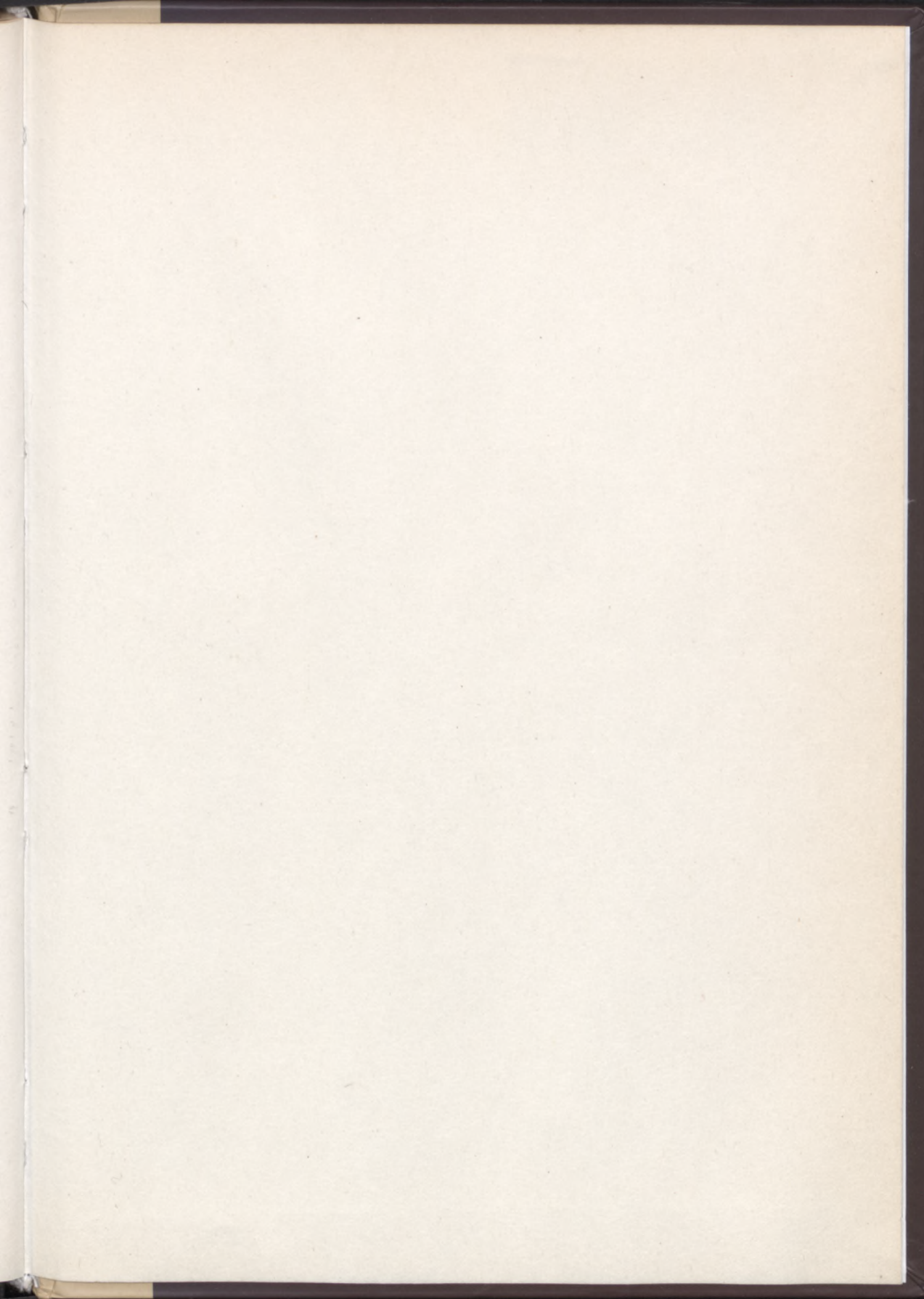
NIERZWICKI Arnold Albin Erich (1907-po 1945) – wojskowy i szef wywiadu	128
NIĘZYCHOWSKA Irena (1896-1939) – ziemianka i działaczka społeczno-narodowa	128
NIKLEWSKI Feliks (1888-1939) – ksiądz katolicki i wychowawca młodzieży	129
NOWAK Stanisław (1928-2003) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-polityczny	130
NUSZKOWSKI Bernard Edmund (1913-1944?) – dziennikarz i regionalista pomorski	130
OBERTYŃSKA Władysława (1893-1986) – ziemianka i działaczka społeczno-narodowa	132
OSOWICKI Józef (1910-1997) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-regionalny	133
OSTROWSKI Józef (1877-1953) – działacz społeczny, gospodarczy i samorządowy	133
PABICH Franciszek (1909-1989) – urzędnik państwowy, malarz, kolekcjoner i regionalista	135
PANSKE Piotr Paweł (1863-1936) – ksiądz katolicki oraz historyk Kościoła i Pomorza	135
PAPENFUS Augustyn (1848-1920) – nauczyciel gimnazjum i wychowawca młodzieży	136
PAWŁOWSKI Mikołaj (1694-1782) – sędzia ziemski tucholski i człuchowski	137
PESTKA Teodor Marcin (1872-1917) – działacz społeczno-gospodarczy ...	137
PIECHOWSKI Mieczysław (1872-1942) – dziennikarz i redaktor	138
PLĄSKOWSKI Kazimierz (1664-1725) – ksiądz jezuita i superior chojnicki	138
PLIŃSKI Teodor (1907-1951) – artysta rzeźbiarz	139
POKRZYWNICKI Michał (1810-1855) – prawnik i poseł do sejmu pruskiego	139
POSPIESZYŁOWA Anastazja (1801-1878) – nauczycielka, publicystka i działaczka społeczna	140
PRAETORIUS Ignacy (1836-1908) – botanik, nauczyciel gimnazjum i archeolog-amator	140
PRĄDZYŃSKI Juliusz (1818-1894) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	141

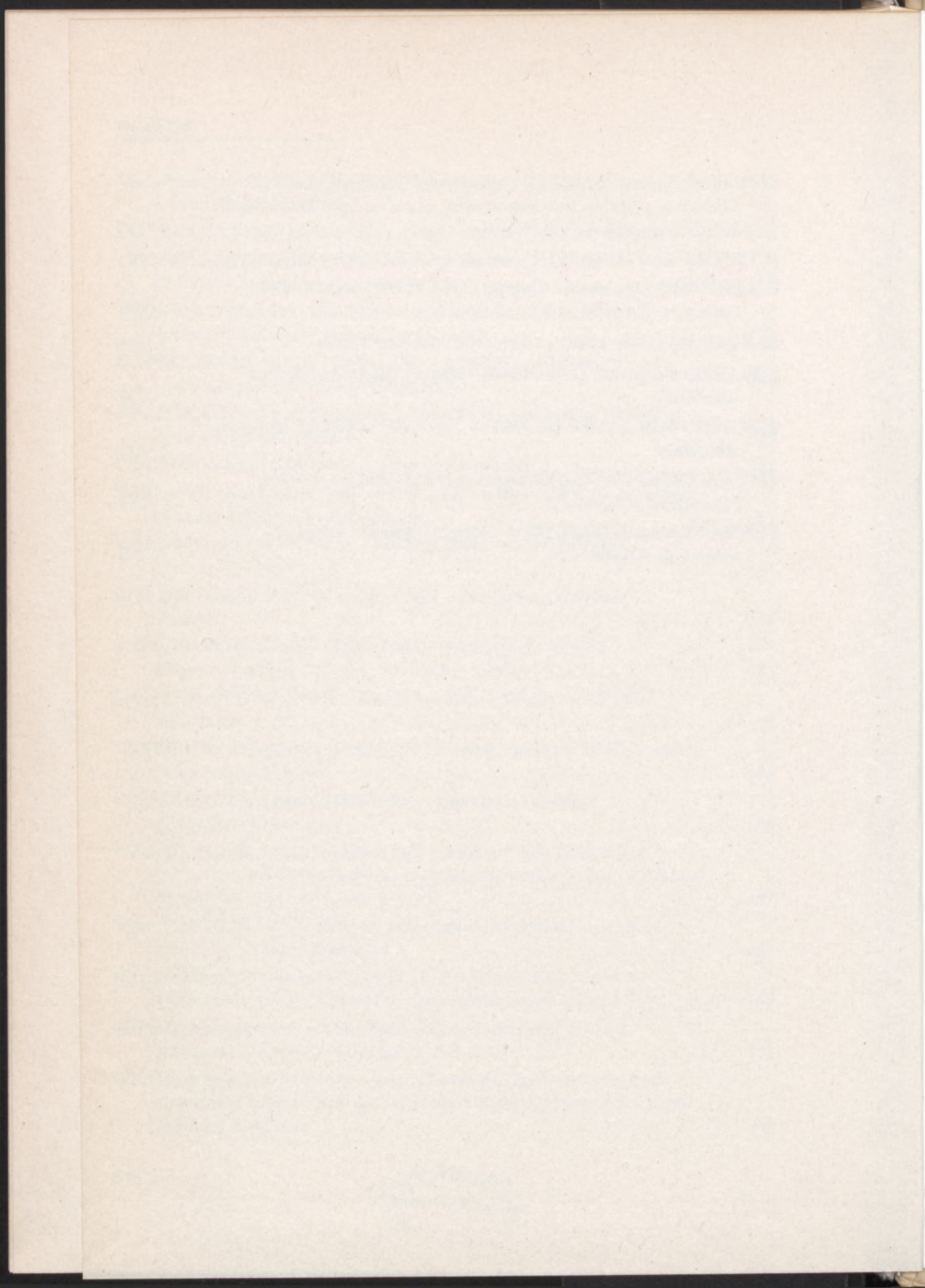
PRZEWOSKI Stefan (1867-1920) – urzędnik bankowy i działacz społeczny	142
RADZIEJEWSKI Tadeusz (1934-1983) – nauczyciel, dyrektor szkoły i działacz harcerski	143
RIEBAND Brunon (1911-1979) – ksiądz katolicki i administrator chojnickiej fary	143
RIEMER Jan (1876-1941) – filomata pomorski, nauczyciel i miłośnik zielaństwa	144
RINGWELSKI Franciszek (1901-1980) – filomata pomorski, ksiądz katolicki i kapelan wojskowy	144
RINK Józef (1878-1945) – ksiądz katolicki i badacz Kosznajderii	145
RINK Tekla (1856-1919) – inicjatorka życia kulturalnego	146
ROPELL Karol (1807-1887) – prawnik, urzędnik państwowy, działacz społeczno-polityczny, regionalista i wydawca	146
ROGAŁA Tomasz (1860-1951) – działacz społeczny	148
ROGAŁA Wincenty (1871-1958) – działacz społeczny i narodowy	149
ROGGE Jan [Roge, Rogk Johannes] (2 poł. XIV w.-1418) – ksiądz katolicki, doktor medycyny, proboszcz chojnicki i rektor uniwersytetu	150
ROLBIECKI Stanisław (1906-1996) – urzędnik państwowy, burmistrz Czerska i Chojnic	151
RYDZKOWSKI Julian (1891-1978) – kupiec, działacz społeczny i kulturalny, założyciel i kustosz muzeum	152
RZEŚNIEWIECKI Tadeusz (1912-1981) – urzędnik państwowy i starosta chojnicki	153
SABINIARZ Otton (1897-1939) – działacz społeczno-narodowy i wydawca	155
SCHROETER [Schreter] Szymon (ok. 1570-1634) – ksiądz jezuita i superior chojnicki	155
SCHULTZ Franciszek (1854-1919) – rolnik i działacz społeczny	156
SCHULZ Alfons Waław (1872-1940) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy i senator RP	156
SEMRAU Józef (1833-1904) – ksiądz katolicki i działacz społeczny	158
SĘDZICKI Franciszek (1882-1957) – dziennikarz, publicysta i działacz społeczno-narodowy	158

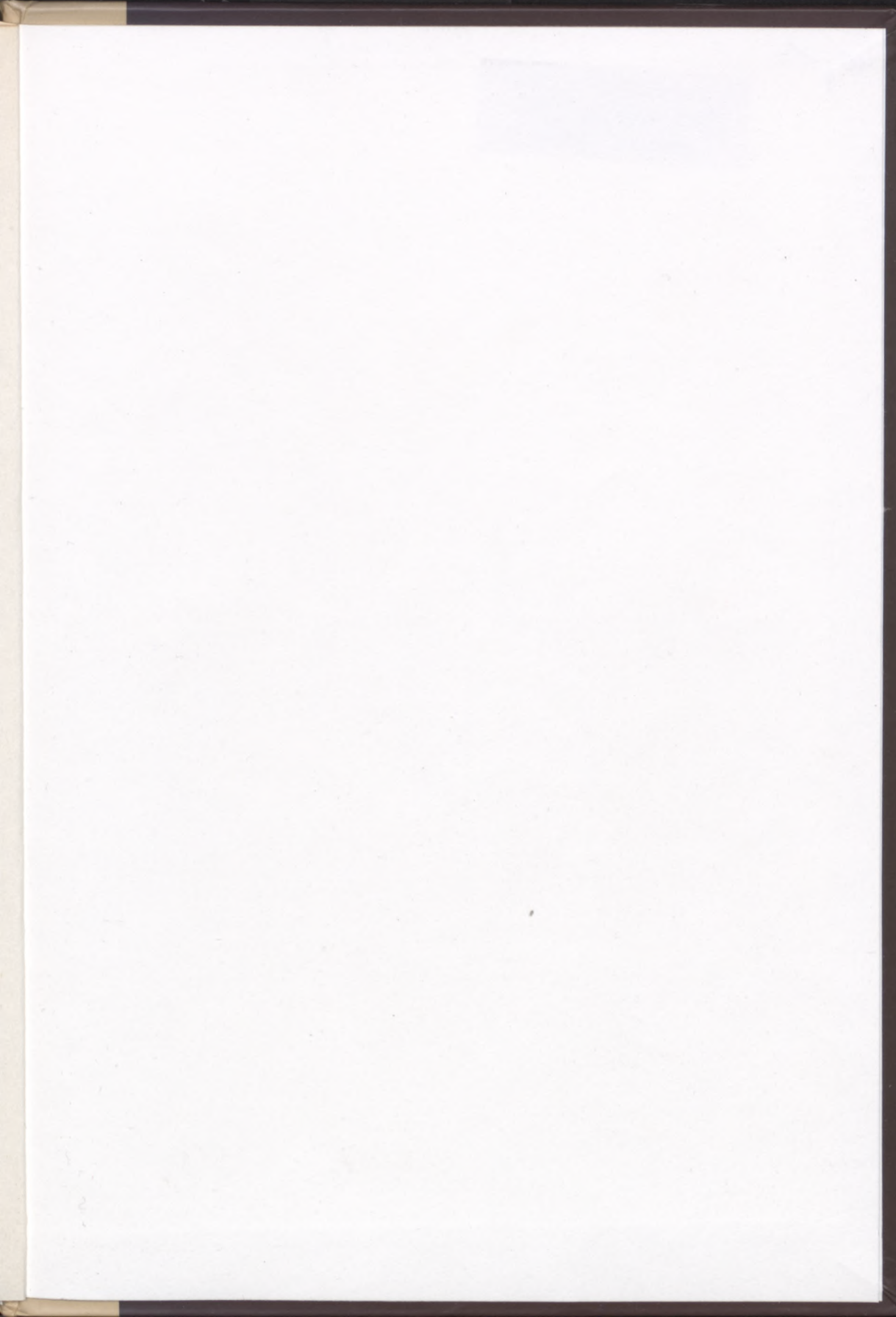
SIKORSKI Kazimierz (1860-1912) – ziemianin, działacz społeczno-gospodarczy i fundator stypendiów	159
SIKORSKI Stanisław (1855-1929) – ziemianin, działacz gospodarczy i społeczno-narodowy, poseł do sejmu pruskiego oraz starosta chojnicki	160
SKWIERAWSKI Antoni (1900-1993) – rolnik, instruktor muzyki i działacz społeczny	162
SŁOMIŃSKI Józef (1885-1939) – nauczyciel, działacz społeczno-narodowy i wójt gminy	163
SOBIERAJCZYK Alojzy (1870-1934) – lekarz, działacz społeczno-narodowy i burmistrz Chojnic	164
SPRENGEL Kazimierz (1878-1938) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-narodowy	165
STAMM Roman (1879-1939) – kupiec, działacz społeczno-gospodarczy i poseł na Sejm	165
STEINKE Zbigniew (1928-2006) – ekonomista oraz działacz społeczny i regionalny	166
STĘPSKI [Stemski] Paweł (1714-po 1780) – ksiądz jezuita oraz rektor kolegium i gimnazjum	166
SZABLEWSKA Franciszka (1892-1980) – nauczycielka, działaczka społeczna i organizator tajnego nauczania	167
SZALEWSKI Jan Kazimierz (1914-1988) – nauczyciel i dowódca oddziału partyzanckiego	168
SZCZEPAŃSKI Klemens (1937-1989) – nauczyciel i działacz społeczno-kulturalny	169
SZCZEPAŃSKI Mieczysław (1891-1973) – nauczyciel, działacz społeczny i propagator kultury fizycznej	169
SZPRĘGA Augustyn (1896-1949) – przedsiębiorca, działacz społeczno-narodowy i urzędnik państwowy	170
SZUCA Józef (1898-1975) – działacz społeczny i polityczny	171
SZYDZIK Józef (1871-1939) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy i inicjator kalwarii wielewskiej	172
ŚWINKA Jerzy (1927-1993) – ksiądz katolicki i organizator życia religijnego	174
TITIUS [Tietz] Jan Daniel (1729-1796) – nauczyciel akademicki, badacz nauk ścisłych i historyk	175

TRZEBIATOWSKI Józef (1901-1989) – działacz społeczny i urzędnik państwowy	175
TUCHOŁKA Józef (1694-1742) – ksiądz jezuita i superior chojnicki	176
TUCHOŁKA Piotr (ok. 1700-1764) – podkomorzy malborski i fundator kościoła w Konarzynach	176
TYBORSKA Wanda (1933-2003) – nauczycielka, działaczka społeczno-kulturalna i dyrektor muzeum	177
ULANDOWSKI Antoni (1879-1939) – urzędnik państwowy i działacz społeczno-niepodległościowy	179
UPPENKAMP August Heinrich (1824-1909) – nauczyciel i dyrektor chojnickiego gimnazjum	179
WAGNER Leon (1888-1939) – muzyk i nauczyciel	182
WEILAND Otton Leon (1887-1966) – rzemieślnik, działacz społeczny i pionier żeglarstwa śródlądowego	182
WELKE Janusz (1912-1979) – działacz społeczno-kulturalny i propagator żeglarstwa	184
WELLER Johann Michael (1704-1786) – cynownik i konwiarz chojnicki	184
WĘCLEWSKI Stanisław (1820-1893) – nauczyciel, historyk literatury polskiej i działacz społeczno-narodowy	185
WILM Albert (1867-1937) – ksiądz katolicki i działacz społeczno- -polityczny	186
WITKOWSKI Augustyn (1922-1979) – lekarz, dyrektor ZOZ i działacz społeczno-polityczny	186
WOLSZLEGIER Adam (1885-1943) – ziemianin i działacz społeczno-narodowy	186
WOLSZLEGIER Antoni (1853-1922) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy, poseł do parlamentu niemieckiego i marszałek do sejmiku wojewódzkiego w II RP	187
WOLSZLEGIER [Wollschläger] Józef (ok. 1750-1822?) – działacz narodowy i landrat chojnicki	189
WOLSZLEGIER Władysław (1849-1919) – ziemianin, działacz społeczno-narodowy i poseł do parlamentu niemieckiego	189
WORZAŁA Augustyn (1836-1905) – ksiądz katolicki, działacz społeczno-narodowy i bard kaszubski	190
WRYCZA Józef (1884-1961) – ksiądz katolicki, działacz społeczno- -narodowy, kapelan Wojska Polskiego i duchowy przywódca ruchu oporu na Pomorzu	191

WYCECH Czesław (1899-1977) – nauczyciel, pedagog, działacz polityczny partyjny, minister oświaty, poseł na Sejm i marszałek Sejmu oraz członek Rady Państwa	193
WYSOCKI Józef (1853-1911) – ksiądz katolicki i proboszcz czerski	195
ZEMBOWSKI [Zębowski] Andrzej (1704-1770) – ksiądz jezuita i superior chojnicki	196
ZENKER Jan (1908-1968) – nauczyciel i dyrektor szkoły	196
ZIELIŃSKI Bronisław (1854-1944) – lekarz i działacz społeczno-narodowy	197
ZIELIŃSKI Juliusz (1854-po 1903) – nauczyciel i opiekun duchowy młodzieży	198
ŻMUDA-TRZEBIATOWSKI Klemens (1913-1984) – pedagog i nauczyciel akademicki	199
ŻYNDA Franciszek (1892-1939) – ksiądz katolicki i działacz społeczno-religijny	199

401

Biblioteka Główna UMK

300045791889

Biblioteka
Główna
UMK Toruń

1073903

Biblioteka Główna UMK

300045791889

**Historia – testis temporum,
lux veritatis,
vita memoriae,
magistra vitae,
nuntia vetustatis**

**Historia jest świadkiem czasu,
światłem prawdy,
życiem pamięci,
nauczycielką życia,
zwiastunką przyszłości**

Biblioteka Uniwersytecka UMK

300045791889

1073903

ISBN 978-83-62097-1